

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Mgr. Tomáš Gecko

**Československo-japonské hospodářské vztahy mezi
světovými válkami (institucionální zázemí, zahraniční
obchod, transfer technologií a vstupní bariéry)**

**Czechoslovak-Japanese economic relations between the
world wars (institutional background, foreign trade,
technology transfer and entry barriers)**

Poděkování

Chtěl bych tímto poděkovat Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc. za odborné vedení práce a za čas a trpělivost, kterou mi během jejího vypracování věnoval. Poděkování si zaslouží také Mgr. et Mgr. Kristýna Kaucká za zajímavé připomínky a důkladnou kontrolu celého textu, dále Mgr. Daniel Lochman za rady i pomoc, kterou velice ochotně poskytl v počátečních fázích heuristického výzkumu a Mgr. Adéla Jůnová Macková, Ph.D. za upozornění na některé důležité prameny vztahující se ke zkoumané problematice.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Podpis

Abstrakt

Rigorózní práce klade důraz na analýzu institucionálního zázemí pro meziválečné československo-japonské hospodářské vztahy. Dále se zaměřuje na interpretaci vnějších ekonomických vztahů Československé republiky s Japonskem a zohledňuje přítomnost bariér pro vstup na tamní trh v kontextu snah o jejich odstraňování. Metodologicky je k práci přistupováno na základě teorie mezinárodního obchodu a strukturální a institucionální analýzy, čemuž odpovídá rozdělení textu do příslušných kapitol.

Klíčová slova: mezinárodní vztahy, hospodářské vztahy, meziválečné Československo, československo-japonské vztahy

Abstract

The thesis focuses on the analysis of the institutional background for the inter-war Czechoslovak-Japanese economic relations. It also focuses on the interpretation of external economic relations of Czechoslovak republic with Japan and takes into account the presence of entry barriers in the context of efforts to eliminate them. Methodological approach is based on the theory of international trade, and structural and institutional analysis, which divides the text into relevant chapters.

Key words: international relations, economic relations, interwar Czechoslovakia, Czechoslovakia-Japanese relations

Obsah

1	Úvod	7
1.1	Přehled základní literatury	8
1.2	Prameny	15
1.3	Kladení otázek, struktura práce a metody	18
2	Japonské hospodářství mezi světovými válkami.....	22
2.1	Budování základů moderního japonského hospodářství.....	23
2.2	Průběh hospodářského cyklu v meziválečném Japonsku	29
2.2.1	Návrat ke zlatému standardu (1918-1931)	29
2.2.2	Korekijo Takahaši a japonský model státního intervencionismu (1932-1937)	35
2.3	Japonský zahraniční obchod v letech 1918-1938.....	38
2.3.1	Objem a komoditní struktura.....	39
2.3.2	Teritoriální směřování	42
3	Hospodářství a zahraniční obchod první Československé republiky	44
3.1	Dědictví po habsburské monarchii.....	46
3.2	Průběh hospodářského cyklu v meziválečném Československu.....	50
3.2.1	Konsolidace nově vzniklé ekonomiky (1918-1923).....	50
3.2.2	„Zlatá“ dvacátá léta (1924-1929)	54
3.2.3	Velká hospodářská krize a třicátá léta (1930-1938).....	56
3.3	Československý zahraniční obchod v letech 1918-1938.....	59
3.3.1	Objem a komoditní struktura.....	59
3.3.2	Teritoriální orientace.....	63
4	Budování institucionálního zázemí pro hospodářské styky s Japonskem.....	66
4.1	Vytváření smluvního základu pro československo-japonské hospodářské vztahy	69
4.2	Instituce vytvořené za účelem analýzy japonského trhu	77
4.2.1	Orientální ústav, Exportní ústav československý a Československo-japonská obchodní komora	79
4.2.2	Budování zastupitelské a konzulární sítě v Zemi vycházejícího slunce	89
4.3	Metody zpracování japonského trhu československými firmami.....	105
4.3.1	Distribuce, zprostředkovatelský obchod a budování vlastních zahraničních sítí.....	106
4.3.2	Pokusy o vybudování distribučních organizací pro vývoz do Japonska	117
4.4	Přítomnost či nepřítomnost vhodného institucionálního zázemí pro hospodářské styky s Japonskem	132
5	Vnější ekonomické vztahy první Československé republiky s Japonskem	135
5.1	Obchodní vztahy	136

5.1.1	Objem obchodní výměny.....	136
5.1.2	Proměny v komoditní struktuře.....	140
5.2	Transfer technologií.....	154
5.3	Přímé kapitálové investice.....	164
5.4	Japonsko – důležité odbytiště, nebo opomíjený trh?.....	170
6	Vstupní bariéry a propagační činnost první Československé republiky v Japonsku.....	171
6.1	Geografická vzdálenost a potíže v komunikaci.....	173
6.2	„Sociokulturní bariéry“	178
6.3	Tarifní a netarifní bariéry a regulace trhu skrze soukromou iniciativu	187
6.4	Propagace značky „Made in Czechoslovakia“	197
6.5	Vstupní bariéry, nebo nezkušenost se zámořským obchodem a „strach“ z japonské konkurence?	209
7	Závěr	211
	Seznam pramenů a literatury	218
	Archivní prameny.....	218
	Tištěné prameny	219
	Periodický tisk.....	222
	Literatura	222
	Internetové zdroje	230
	Seznam obrazové přílohy, tabulek a grafů	232
	Obrázky.....	232
	Tabulky.....	233
	Grafy	235

1 Úvod

Dvě neděle pobytu v Japonsku stačí k tomu, napsati zábavné povídání o Japonsku; patnácti let pobytu jest zapotřebí, chce-li kdo napsati vážnou knihu, a ještě se bude hemžiti různými chybami a nedopatřeními.

Francouzský cestovatel a spisovatel André Bellessort (1866-1942) v roce 1912.¹

Přelom 19. a 20. století je dnes v kontextu západní civilizace často vnímán jako období klidu a prosperity. Po hrůzách první světové války se tato doba zapsala do mysli současníků coby vzpomínka na zmizelé krásné časy, konec jedné velké epochy. Mezinárodní obchod, fungující na principu zlatého standardu, nikdy předtím nedosáhl takového objemu, a každoročně stoupal. Svět se díky rozvoji dopravy a technologií zmenšil. Vzájemné hospodářské a kulturní kontakty jednotlivých států byly úzce provázány. Nesmazatelnou součástí celého období se přitom stal i vstup první nezápadní země do koncertu světových velmocí, Japonska.² Jednalo se o významnou událost. Po vyhrané válce s Ruskem (1904-1905) začalo být východoasijské Japonsko vnímáno jako jeden z nejmocnějších a nejvlivnějších států světa.³

Během let 1914-1918 zmizely v zákopech evropských bojišť nekritické sny o přínosu vědy a techniky pro emancipaci lidstva a svět se proměnil. Předválečný hospodářský systém se rozložil. Vliv evropských mocností na světový obchod byl oslaben a do popředí se dostaly Spojené státy a Japonsko. Zanikly staleté mnohonárodnostní monarchie a Západ nakrátko vstoupil do nového období, definovaného právem na sebeurčení jednotlivých národů. Spolu s vytvářením dříve neexistujících hranic zanikly ucelené hospodářské celky. Kromě carského Ruska, císařského Německa a Osmanské říše se rozpadlo i habsburské Rakousko-Uhersko. Jedním z nástupnických států bylo prvorepublikové Československo, složené z hospodářsky nejvyspělejších oblastí Předlitavska i Zalitavska, jehož obyvatelstvo zažívalo buď období euforie nad vysvobozením ze „staleté poroby“, nebo se naopak obávalo ztráty dřívějšího vlivu, jak se stalo například u Čechoslováků německé a maďarské národnosti. A právě v tomto okamžiku se spojily zájmy východoasijského Japonska, mocensky posíleného výsledky první světové války, s nově vzniklým středoevropským státem. Pod záminkou pomoci ustupujícím československým legiím zahájilo Japonsko vojenskou intervenci na ruské Sibiři. Vztahy obou států se

¹ Citováno podle Alois Svojsík, *Japonsko a jeho lid*, Praha 1913, s. 7.

² Petr Křivský – Aleš Skřivan st., *Století odchází. Světla a stíny „belle époque“*, 2. vyd., Praha 2004, s. 322-325.

³ K rusko-japonské válce např. John Steinberg – Bruce W. Menning – David W. Schimmelpenninck van der Oye (eds.), *Russo-Japanese War in Global Perspective. World War Zero*, Leiden – Boston 2005, zejména s. XIX-XX.

rozdíjely veskrze v přátelském duchu až do doby, kdy hitlerovské Německo ukončilo dvacetiletou historii předmnichovské Československé republiky.

Záměrem rigorózní práce je přispět k hlubšímu porozumění mezinárodních vztahů Československa s Japonskem v rozmezí let 1918-1938. Přesně vymezit pojem „mezinárodní vztahy“ ovšem není snadné. V zásadě se jedná o vědní disciplínu, jejímž hlavním úkolem je „zkoumat a vysvětlovat mezinárodní prostředí, jeho charakter a proměny, možnosti a způsoby přežití lidského druhu a vzorce konfliktů a spolupráce mezi státy“.⁴ Vidíme, že se jedná o tematiku velmi obsáhlou, práce se proto soustředí pouze na jeden z důležitých aspektů československo-japonských mezinárodních vztahů, a to hospodářské styky jakožto nedílnou součástí prvorepublikových „vnějších ekonomických vztahů“ (mezinárodní ekonomická spolupráce, mezinárodní dělba práce).⁵ V textu bude kladen důraz nejen na mechanismy, jež se rozhodujícím způsobem podílely na realizaci vzájemných hospodářských styků (budování institucionálního zázemí, existence vstupních bariér, propagace, státní intervencionismus), ale i na konkrétní podobu vnějších ekonomických vztahů první Československé republiky s Japonskem (zahraniční obchod, transfer technologií, přímé kapitálové investice).

1.1 Přehled základní literatury

Téma meziválečných československo-japonských vztahů se zatím těšilo pouze malé badatelské pozornosti. Lze uvést jen několik prací, které se touto problematikou zabývaly, přitom hospodářským stykům se nevěnovala žádná z nich. Na prvním místě stojí za pozornost diplomová práce Daniela Lochmana, jež se soustředí na československo-japonské politické a diplomatické vztahy v letech 1918-1928.⁶ Text si klade za cíl porozumět okolnostem navázání styků a chronologicky sleduje jejich vývoj na základě působení československých diplomatických zástupců⁷ v Japonsku. Lochman rovněž věnuje značný prostor činnosti Štefánika a Masaryka na Dálném východě a pozornost rovněž soustředí na vojenského ataše a prvního zástupce Československé republiky v Japonsku, Václava Němce, jenž se

⁴ Citováno podle Šárka Waisová, Úvod do studia mezinárodních vztahů, Plzeň 2009, s. 19.

⁵ Miroslav Svatoš, Zahraniční obchod. Teorie a praxe, Praha 2009, s. 15.

⁶ Daniel Lochman, Československo-japonské politické a diplomatické vztahy 1918-1922, Diplomová práce obhájená na FF UP Olomouc, Olomouc 2003. Tímto bych chtěl Danielu Lochmanovi poděkovat za zapůjčení elektronické podoby své diplomové práce a za ochotu a pomoc, kterou poskytl.

⁷ Vedoucí stálých diplomatických misí, a podle toho i názvy příslušných zastoupení, se dělí do několika skupin. Diplomatickou hodností první třídy je velvyslanec, poté následuje vyslanec. Před rokem 1914 si velvyslance vyměňovaly jen velmoci. Chargé d'affaires je hodnost třetí třídy, užívaná pouze při zvláštních příležitostech. Pověření uděluje ministr zahraničí vysílajícího státu u ministra zahraničí přijímajícího státu, z procesu je tedy vyloučena hlava státu. Hodnost chargé d'affaires se dělí do dvou skupin podle toho, zda se jedná o trvalou funkci (chargé d'affaires en pied) nebo jen dočasné zastoupení uprázdněného postu vyslance nebo velvyslance (chargé d'affaires ad interim). V 19. století se pro vedoucího diplomatické mise někdy používala dnes už neexistující hodnost ministra rezidenta. Ivan Šroněk, Diplomatický protokol a praktické otázky společenské etikety, Praha 2005, s. 20-22.

však oficiální akreditace nedočkal.⁸ Torzo diplomové práce tvoří analýza diplomatické činnosti tří prvorepublikových vyslanců v Japonsku, a to Karla Perglera, Františka Chvalkovského a Josefa Švagrovského (léta 1921-1928). Za drobné nedostatky je možno považovat opakovanou snahu přesouvat informace relevantní pro samotný text do poznámkového aparátu a absenci ucelenějšího pojednání, které by zasadilo diplomatické styky do hlubšího kontextu zahraniční politiky obou států. Autor si je posledně jmenovaných problémů ostatně vědom – krátce se k nim vyjadřuje v úvodní kapitole. Mnohem větší slabost diplomové práce ovšem spočívá v absenci hlubšího metodologického přístupu ke zkoumané problematice – uvádí, že použil „*především metody popisné, dále metody analýzy a syntézy, které mi umožnily zkoumat jednotlivé aspekty vzájemných vztahů a zároveň i souvislosti mezi nimi*“.⁹ Přesto se jedná o heuristicky velice poctivý a dovedně stylizovaný text, který se měl stát pouze východiskem pro další, rozsáhlejší výzkum a nekladl si žádné další ambice. Potřebám této práce posloužil jako neocenitelná pomůcka, usnadňující orientaci ve složitém spletenci diplomatických vztahů první republiky s Japonskem během dvacátých let.

Československo-japonskými diplomatickými styky se zabýval také Jan Levora,¹⁰ který stručně nastínil vzájemné politické a diplomatické vztahy od jejich počátku téměř do současnosti. Těžištěm Levorova výzkumu je moment navázání styků, přitom jejich vývoj ve dvacátých a třicátých letech 20. století zůstává poněkud upozaděn. Ocenit lze snahu nastínit nejdůležitější okamžiky v dějinách vztahů obou států, absence poznámkového aparátu a seznamu použitých pramenů a literatury však Levorovy poznatky pro potřeby dalšího výzkumu poněkud snižuje. Navíc se jedná o čistě deskriptivní popis zjištěných skutečností bez jejich hlubšího metodologického uchopení a zasazení do širšího kontextu. Hospodářské kontakty první republiky s Japonskem autor nezohledňuje vůbec, pouze se stručně zmiňuje o vzniku *Japonsko-československé obchodní asociace* v Ósace v roce 1928 a *Československo-japonské obchodní komory* v Praze roku 1929.¹¹ Výše uvedená informace posloužila jako jeden z podnětů pro další výzkum.

Určitou pomůcku při sledování mezinárodních vztahů první Československé republiky s Japonskem mohou představovat také obecněji zaměřené monografie pojednávající o dějinách

⁸ Lochman se problematice počátků československo-japonských styků věnoval v několika odborných příspěvcích, viz Daniel Lochman, Václav Němec a návrat československých legionářů ze Sibiře přes Japonsko (1918-1920), *Nový Orient* 63, 2008, č. 3 s. 57-59; Daniel Lochman, Diplomatická jednání M. R. Štefánika v Tokiu, *Nový Orient* 64, 2009, č. 2, s. 57-61; Daniel Lochman, Chajlarský incident aneb Čechoslováci a Japonci na Sibiři, *Historie a vojenství. Časopis vojenského historického ústavu* 58, 2009, č. 4, s. 47-53. Chajlarskému incidentu se rovněž věnuje Petr Hošek ve svém článku *The Hailar Incident. The Nadir of Troubled Relations between the Czechoslovak Legionnaires and the Japanese Army, April 1920*, *Acta Slavica Iaponica* 29, 2011, s. 103-122.

⁹ D. Lochman, Československo-japonské politické a diplomatické vztahy 1918-1922, s. 5.

¹⁰ Jan Levora, Počátky diplomatických styků mezi ČSR a Japonskem, *Nový Orient* 51, 1996, č. 6, s. 217-220.

¹¹ Jan Levora, Z historie československo-japonských a česko-japonských diplomatických styků, *Informační bulletin Deset let česko-japonských vztahů*, s. 3, <http://www.cz.emb-japan.go.jp/documents/bulletin2003.pdf> (cit. 30. 3. 2014).

Japonska. Na prvním místě je třeba zmínit Zdeňku Vasiljevovou a její knihu *Dějiny Japonska*.¹² Přestože Vasiljevová nepřináší mnoho nových poznatků a spíše opakuje informace již obsažené v Ottově slovníku naučném nové doby pod heslem Japonsko,¹³ její práce umožňuje zasadit jednotlivé skutečnosti do hlubších souvislostí japonských dějin (najímání zahraničních odborníků během industrializace Japonska apod.). Krátkou stať na téma československo- a česko-japonských vztahů napsal také David Labus v rámci své knihy *Japonsko*, jež vyšla v řadě *Stručná historie států*.¹⁴ Meziválečným stykům je však věnován jen velice krátký prostor, přičemž hospodářské vztahy nejsou reflektovány téměř vůbec. Přesto se velice podnětnou ukázala zmínka o výuce japonštiny na půdě *Orientálního ústavu* v Praze¹⁵ – znalost jazyka a tamního kulturního prostředí se mezi světovými válkami stala jedním z určujících faktorů při pronikání československých firem na japonský trh. Předkládaná rigorózní práce se touto tematikou zabývá podrobněji a zasazuje ji do hlubšího kontextu institucionálního zázemí první Československé republiky, vytvořeného za účelem proniknutí na japonský trh.

Problematika vztahů první Československé republiky s Japonskem se těšila také pozornosti několika japonských historiků. V popředí jejich zájmu stojí moment navázání diplomatických styků, zejména v souvislosti s japonskou intervencí na Sibiři. Tadajuki Hajaši zkoumá okolnosti návštěvy prvního československého prezidenta Masaryka v Japonsku v roce 1918 a zajímá se o Masarykovo napojení na japonské vojenské kruhy v souvislosti se sibiřskou intervencí.¹⁶ Naopak Susumu Nagajo se věnuje návštěvě Štefánika v Japonsku během jeho cesty k československým legiím v Rusku.¹⁷ Příspěvky obou autorů jsou mimořádné tím, že zohledňují prameny japonské provenience a přináší tak nové poznatky v souvislosti s angažmá československých vojsk na Sibiři. Pro účely této práce je však jejich význam jen okrajový.

Krátce je třeba uvést i publikaci Heleny Čapkové, která se věnuje působení československého architekta Bedřicha Feuersteina v meziválečném Japonsku.¹⁸ Přestože se jedná o dílo spíše biografického charakteru, monografie poskytuje i řadu velice cenných informací o činnosti zastupitelské síti Československé republiky v meziválečném Japonsku. Na základě bohatého heuristického výzkumu nejen československých, ale i amerických a japonských pramenů, Čapková

¹² Zdeňka Vasiljevová, *Dějiny Japonska*, Praha 1986, s. 392-395, 411-413.

¹³ Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velkému Ottovu slovníku naučnému, Díl 3, Sv. 1, Praha 1934, s. 117.

¹⁴ David Labus, *Japonsko*, Praha 2009, s. 158-162.

¹⁵ Tamtéž, s. 159.

¹⁶ Tadajuki Hajaši, T. G. Masaryk, československé legie a Japonsko, První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk, Praha 1995, s. 89-95.

¹⁷ Susumu Nagajo, Pobyť Milana Rastislava Štefánika v Japonsku – Jeseň 1918, *Historický časopis* 41, 1993, č. 2, s. 169; Týž, Nové poznatky z pobytu Milana Rastislava Štefánika v Japonsku (Október – November 1918), *Historický časopis* 56, 2008, č. 1, s. 137-145.

¹⁸ Helena Čapková, Bedřich Feuerstein. Cesta do nejvýtvarnější země světa, Praha 2014.

přináší řadu zcela nových poznatků, pro potřeby této práce vysoce relevantních. Text lze označit za metodologicky velice přínosný a heuristicky poctivý nástin československo-japonských kulturních styků ve dvacátých letech 20. století.

Hospodářské vztahy první republiky s Japonskem nelze v letech 1918-1938 zkoumat úplně odděleně od styků Československa s Čínou. Provázanost československých zastupitelských úřadů v prostoru Dálného východu byla značná. Protože se jednalo o vzdálenou oblast, kde měla předmnichovská republika jen velmi omezené zájmy, projevovaly se tendence zastupitelské úřady slučovat. Tokijské vyslanectví hrálo důležitou roli například při obchodních jednáních s Čínou. Rovněž je třeba zohlednit fakt, že z geopolitického hlediska byla Čína objektem zájmu zahraniční politiky Japonska. Především zbrojní vývoz první republiky do Číny proto vzbuzoval v japonských kruzích nelibost vůči Československu a ve svém důsledku tak obchodní styky s Japonskem ohrožoval.

Československo-čínské hospodářské vztahy se těšily rozsáhlejší badatelské pozornosti dvou autorů, Ivany Bakešové a Aleše Skřivana mladšího. Bakešová se stykům první republiky s Čínou věnuje již delší dobu,¹⁹ přičemž důraz klade zejména na roli legionářských zastoupení při navazování diplomatických kontaktů. V oblasti hospodářských vztahů se soustředila na zbrojní vývoz a formulovala také důležitou tezi o promarněné příležitosti československé diplomacie v souvislosti s jednáními o obchodní smlouvě s Čínou. Československo chtělo s Čínou uzavřít smlouvu na nerovnoprávných základech, tím se ale podle Bakešové první republika připravila o morální vliv, kterého mohla nabýt, pokud by jako první evropský stát podepsala rovnoprávnou smlouvu (tj. vzdala se exteritoriality). Dle Bakešové tak mohla první republika získat značné ekonomické výhody při obchodu s Čínou, což dokazuje na příkladu Německa.²⁰ Tvzení Bakešové je velmi těžké objektivně ověřit, je však třeba podotknout, že se autorka nepokouší o hlubší analýzu zahraničněobchodní výměny Československé republiky s Čínou. Její teze jsou založeny na dobové argumentaci některých úředníků prvorepublikového ministerstva zahraničních věcí, musíme je tedy vnímat s jistou rezervou. Aleš Skřivan mladší s Bakešovou nesouhlasí. Ve své knize *Československý vývoz do Číny*²¹ zkoumá hospodářské vztahy obou zemí více do hloubky než Bakešová – jeho monografie je sice v některých ohledech stručnou (komoditní struktura vývozu), přesto velice zdařilou analýzou vývozu první

¹⁹ Pro přehled uvádím její nejdůležitější práce, viz Ivana Bakešová, *Československo – Čína 1918-1949*, Brno 1997; Táž, *Legionáři v roli diplomatů. Československo-čínské vztahy v letech 1918-1949*, Praha 2013; Táž, *Československo-čínské ekonomické styky 1918-1949*, in: *Dobré dílo českých rukou. Sborník první části poznatků shromážděných na půdě kontinentů o působení našich vědců, odborníků a humanistů v zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky ve 20. století, ale i dříve, určený k inspiraci a poučení nám všem*, Praha 2001, s. 94-111; Táž, *Československé zbrojní dodávky do Číny v době mezi dvěma světovými válkami*, *Historie a vojenství*, Časopis historického ústavu čs. armády 41, 1992, č. 4, s. 20-38.

²⁰ Německo podepsalo jako první evropská země smlouvu s Čínou na rovnoprávném základě. I. Bakešová, *Legionáři v roli diplomatů*, s. 40.

²¹ Aleš Skřivan ml., *Československý vývoz do Číny 1918-1992*, Praha 2009.

republiky do Číny (vývoj obchodních vztahů, nástin institucionálního zázemí). Přestože se nejedná o hlavní cíl jeho práce, autor zároveň přiblížil základní principy, na jejichž základě docházelo k realizaci československého zahraničního obchodu s celou oblastí Dálného východu. Absence československo-čínské obchodní smlouvy dle jeho názoru zřejmě výrazněji nezhoršila pozice prvorepublikových vývozců – důležitějším faktorem se ukázaly být problémy s přepravou zboží z vnitrozemského Československa na druhý konec světa a neochota prvorepublikového průmyslu podstupovat riziko.²² S touto tezí lze pracovat i při hodnocení československo-japonských obchodních styků.

Pro hlubší porozumění hospodářským vztahům první republiky s Japonskem je důležité alespoň stručně zohlednit jejich vývoj ještě v době, kdy bylo území budoucího Československa součástí Rakouska-Uherska. Problematice rakousko-uherských a japonských diplomatických, kulturních a hospodářských styků se detailně věnovala monografie *Japan und Österreich-Ungarn* z pera Petera Pantzera.²³ Pantzer popsal vývoj vzájemných styků až do roku 1918 a nastínil tak základní principy vzájemné zahraničněobchodní výměny, což se ukázalo pro potřeby rigorózní práce jako velice přínosné. Překážky, jež při obchodu s Dálným východem muselo Rakousko-Uhersko překonávat, byly později charakteristické i pro prvorepublikové Československo. Do popředí tak vstupují otázky reexportu a dopravy zboží na vzdálené trhy, a právě jim bude dále věnována značná pozornost.

Aleš Skřivan mladší se společně s Lukášem Novotným věnují i diplomatickým, politickým a hospodářským stykům habsburské monarchie s Japonskem.²⁴ Novotnému se úspěšně podařilo zařadit vývoj mezinárodních styků obou států do souvislosti proměn světové politiky. Naproti tomu Skřivan navázal při analýze hospodářských vztahů na Petera Pantzera – soustředil se na překážky kladené vývozu habsburské monarchie na Dálný východ a do Japonska. Hlavní příčiny malé obchodní výměny Skřivan spatřuje v nedostatečné podnikavosti rakousko-uherských obchodníků, absenci přímých obchodních styků a potížích spojených s dopravou na vzdálené východoasijské trhy. Autor zdařile analyzuje změny v objemu a komoditní struktuře vzájemné obchodní výměny v letech 1900-1914. Hlavním nedostatkem zmíněné práce je absence pramenů japonské provenience. Výzkum je založen

²² Tamtéž, s. 96-97.

²³ Peter Pantzer, *Japan und Österreich-Ungarn. Die diplomatischen, wirtschaftlichen und kulturellen Beziehungen von ihrer Aufnahme bis zum Ersten Weltkrieg*, Wien 1973.

²⁴ V rámci grantového projektu GAČR s názvem Ekonomické a politické zájmy Rakouska-Uherska na Dálném východě (Čína, Japonsko) v letech 1910-1914 (P 410/11/1634) vydali Aleš Skřivan mladší a Lukáš Novotný dva články, zabývající se problematikou diplomatických, politických a hospodářských vztahů Rakouska-Uherska s Japonskem, viz Aleš Skřivan ml., „Vzhůru na Východ“. K ekonomickým vztahům habsburské monarchie s Japonskem před první světovou válkou (1900-1914), *Dvacáté století. The Twentieth Century* 4, 2012, č. 1, s. 13-36; Lukáš Novotný, *Diplomatické a politické vztahy Rakouska-Uherska a Japonska v letech 1900-1914*, *Historický obzor* 23, 2012, č. 11-12, s. 262-271. Jedním z výstupů tohoto grantového projektu je i kolektivní monografie Aleš Skřivan ml. – Aleš Skřivan st. – Lukáš Novotný – Jan Kočvar, *Zdvořilý nezájem. Ekonomické a politické zájmy Rakouska-Uherska na Dálném východě 1900-1914*, Praha 2014.

téměř výhradně na německojazyčných zdrojích, které sice poskytují značnou výpovědní hodnotu, japonský úhel pohledu však není vůbec reflektován.

Zmínit je třeba také práce o prvních dobrodruzích z území budoucího Československa, kteří zamířili ještě v době Rakouska-Uherska do Japonska. Jednou z bariér pro obchodní styky s Japonskem se totiž stala neznalost exotického prostředí Dálného východu, obzvláště potřebná pro navázání obchodních kontaktů. Tuto překážku mohli překonat jen lidé znalí japonského jazyka a společnosti, schopní zprostředkovávat mezikulturní kontakty. Zmíněné problematice se věnovala celá řada dílčích studií, jmenujme proto jen některé zásadnější práce. Na problematiku šíření poznatků o Japonsku v českých zemích na přelomu 19. a 20. století se podrobněji zaměřila Zdeňka Vasiljevová.²⁵ Její příspěvek nabízí ideální náhled do problematiky československých zájemců o Japonskou kulturu, společnost apod., pocházejících z řad cestovatelů a romanopisců. Podobné tematice se věnoval i Karel Fiala, který analyzoval působení několika významných osobností z území budoucího Československa v Japonsku.²⁶ Jmenovat lze rovněž diplomovou práci Jiřího Kvasničky, která se zabývá proměnami v představách české společnosti o Japonsku v druhé polovině 19. století.²⁷ Za použití dobových periodik, slovníků a učebnic Kvasnička hledal odpověď na otázku, jaký „obraz“ o Japonsku si české prostředí vytvářelo v kontextu uvažování „my“ a „oni“. Práce si našla své metodologické ukotvení zejména v Saidově rozsáhlém pojednání o „orientalismu“.²⁸ Pozornost si zaslouží komparativní analýza, sledující rozdílné postoje českého obyvatelstva k Číně a Japonsku. Zajímavé jsou rovněž Kvasničkovy závěry týkající se rostoucího strachu z Japonska na přelomu 19. a 20. století v souvislosti s evropským objevením „žlutého nebezpečí“.²⁹ Tyto názorové proudy se v československé společnosti opět začaly těšit výraznější pozornosti v souvislosti s japonskou vojenskou a obchodní expanzí ve třicátých letech.

Bez zajímavosti není ani metodologický přínos některých monografií, jež poskytují návod pro snazší badatelské uchopení zkoumané problematiky. Vhodné východisko zčásti nabízí disertační práce Adély Jůnové Mackové na téma hospodářských vztahů první Československé republiky s Íránem. Ocenit je třeba detailní analýzu komoditní struktury vzájemné zahraničněobchodní výměny, která se stala jistou inspirací i pro tento text.³⁰ Dále lze uvést rigorózní práci Tomáše Klusoně, která se soustředí

²⁵ Zdeňka Vasiljevová, Rozvoj poznání Japonska v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, in: Acta Universitatis Carolinae. Philologica 1, Orientalia Pragensia XII, 1989, s. 15-80. Za pozornost stojí i další její práce věnovaná starší tematice, viz Zdeňka Vasiljevová, Nejstarší tisky o Japonsku v českých zemích, Nový Orient 43, 1988, č. 4, s. 117-119.

²⁶ Karel Fiala, First Contacts of Czechs and Slovaks with Japanese Culture (Up to World War I). The Major Publications and Personalities, Japan 3, 1992, s. 45-71.

²⁷ Jiří Kvasnička, Obraz Japonska v české společnosti 2. poloviny 19. století, Diplomová práce obhájená na FF UK Praha, Praha 2008.

²⁸ Edward W. Said, Orientalism, New York 1994.

²⁹ J. Kvasnička, Obraz Japonska v české společnosti 2. poloviny 19. století, s. 7-10.

³⁰ Adéla Jůnová Macková, Československo-íránské vztahy v letech 1918-1938. Politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajaňské kolonie, Disertační práce obhájená na FF UK 2012, Praha 2012.

na československo-arabské vztahy mezi světovými válkami. Přestože poněkud deskriptivně a bez rozsáhlejších badatelských ambicí, Klusoň se alespoň pokouší nastínit institucionální zázemí první československé republiky pro diplomatické a hospodářské styky s oblastmi Blízkého východu.³¹ Předkládaná rigorózní práce sice nachází v tomto postupu jistou inspiraci, pokouší se ovšem o analýzu relevantních institucí zaměřených na „terénní průzkum“ japonského trhu, přičemž jejich činnost zasazuje do hlubšího kontextu vzájemných hospodářských vztahů. Metodologicky velice inspirativními se ukázaly práce pojednávající o německo-japonských ekonomických vztazích v meziválečném období.³² Jejich přednost spočívá ve studiu „mezinárodních podnikatelských vztahů“ německých firem při formování vhodných strategií pro vstup na japonský trh (exportní, licenční a investiční strategie). Slabost naopak tvoří absence detailnějšího modelu, na jehož základě by bylo možné zhodnotit efektivitu těchto vstupů (analýza a zpracování trhu, existence vstupních bariér), čehož se předkládaná rigorózní práce snaží vyvarovat.

Rigorózní práci na téma hospodářských vztahů prvorepublikového Československa s Japonskem by nebylo možné úspěšně zpracovat bez znalosti obecných trendů ve vývoji a směřování ekonomik a zahraničněobchodní výměny obou států. V případě prvorepublikového Československa se lze opřít o práce několika českých hospodářských historiků, vydané zejména v posledních letech. Jen pro přehlednost lze uvést například jména Eduard Kubů, Vlastislav Lacina, Ivan Jakubec, nebo Drahomír Jančík.³³ Japonskou stranu problematiky lze snáze uchopit prostřednictvím řady prací, z nichž na prvním místě stojí šestý díl řady *The Cambridge History of Japan*.³⁴ Zajímavé teze, naznačující, v jak bezvýhodné situaci se ocitl zahraniční obchod Země vycházejícího slunce na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století, uvádí Michiko Ikeda ve své knize *Japan in Trade Isolation*.³⁵ Hlubší pohled do hospodářského vývoje Japonska přináší také příslušné kapitoly třetího dílu knihy *The Economic History of Japan*.³⁶ Kroky japonské vlády během velké hospodářské krize lze snáze interpretovat díky

³¹ Tomáš Klusoň, Československo-arabské vztahy v meziválečném období. Politické a hospodářské vztahy meziválečného Československa k arabským zemím Blízkého východu, Rigorózní práce obhájená na FF UK 2011, Praha 2010.

³² Akira Kudo, Japanese-German Business Relations. Cooperation and Rivalry in the Inter-War Period, London – New York 1998; Akira Kudo – Nobuo Tajima – Erich Pauer (eds.), Japan and Germany. Two Latecomers to the World Stage, 1890-1945, Folkestone 2009.

³³ Jmenovat lze práce E. Kubů – J. Pátek (eds.), Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha 2000; Václav Průcha (ed.), Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 1. díl, Brno 2004; Eduard Kubů – Ivan Jakubec, Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období. Přístavní pásma, doprava po Labi a reexport, Hospodářské dějiny 20, Praha 1992, s. 127-166; Drahomír Jančík – Eduard Kubů, Zahraniční obchod – aktivní či pasivní činitel zahraniční politiky? (Srovnání československého a německého přístupu ve vzájemných vztazích), in: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 1, s. 310-317; Vlastislav Lacina, Zahraniční obchod v letech první Československé republiky, Český časopis historický 95, 1997, č. 1, s. 110-157.

³⁴ The Cambridge History of Japan, Vol. 6, The Twentieth Century, Cambridge 2008.

³⁵ Michiko Ikeda, Japan in Trade Isolation. 1926 – 1937 & 1948 – 1985, Tokyo 2008.

³⁶ The Economic History of Japan 1600-1990, Vol. 3, Economic History of Japan 1914-1955. A Dual Structure, Oxford 2003.

poznatkům obsaženým v monografii Richarda Smethursta, věnující se osobnosti japonského politika Korekija Takahašiho (高橋是清, 1854-1936).³⁷ Jméno tohoto významného politika je spojeno s aplikací keynesiánské ekonomické teorie v japonském hospodářství na začátku třicátých let. Takahaši roku 1932 devalvoval jen (¥), což sice spolu s racionalizací japonského průmyslu během „krizových“ dvacátých let výrazně stimulovalo vývoz, ve světě však vzbudilo toto opatření ostrý odpor vůči japonskému „měnovému dumpingu“ – levné japonské zboží tehdy doslova „zaplavilo“ světové trhy. Tento moment byl hojně reflektován i v československém prostředí vzrůstem obav ze „žlutého nebezpečí“. Zařadit japonská protikrizová opatření do hlubšího kontextu vývoje světové ekonomiky usnadňuje kniha Jamese Harolda *The End of Globalization*.³⁸ Konečně základní informace o směřování japonské zahraniční politiky ve sledovaném období lze čerpat z práce *Japanese Foreign Policy 1869-1942*.³⁹

1.2 Prameny

Hlavním pramenným podkladem rigorózní práce se stal archivní výzkum. Jako nejdůležitější se ukázal *Archiv Ministerstva zahraničních věcí* v Praze, v jehož fondech je uloženo množství relevantního materiálu vztahujícího se k hospodářským, zejména obchodním vztahům Československa s Japonskem. Vyslanectví v Tokiu bylo spolu s konzulárními úřady v Tokiu, Johokamě, Ósace,⁴⁰ Kóbe a Dairenu klíčovým prostředníkem pro realizaci zahraničněobchodní výměny československých firem s Japonskem. Z archivních pramenů MZV je třeba zmínit zejména archiválie fondů *I. sekce prezidia*, *II. sekce politické*, *III. sekce zpravodajské* a *IV. sekce národohospodářské*. Na základě těchto archivních pramenů můžeme rekonstruovat základní osu československo-japonské zahraničněobchodní výměny. Za pozornost stojí i fond *Politické zprávy 1918-1977*, kde lze vyhledat politické zprávy tokijského vyslanectví z let 1918-1939, obsahující zajímavé informace hospodářského charakteru. Důležité archiválie se nachází i ve fondu *Osobní spisy*, kde je možné objevit osobní složky některých československých diplomatů působících v meziválečném Japonsku. Bohužel se však jedná o neuspořádaný fond a na příslušný archivní materiál badatel narazí spíše sporadicky.

Značné množství podstatných, i když často jen velmi fragmentárních pramenů, se podařilo objevit v *Národním archivu* v Praze. Prostřednictvím fondů tohoto archivu lze sledovat úlohu československých institucí při realizaci obchodní výměny s Dálným východem a Japonskem. Na prvním místě se nachází fondy jednotlivých prvorepublikových ministerstev, přičemž jako příhodné se ukázaly

³⁷ Richard J. Smethurst, *From Foot Soldier to Finance Minister*. Takahashi Korekiyo, Japan's Keynes, Cambridge 2007.

³⁸ James Harold, *The End of Globalization. Lessons from the Great Depression*, Cambridge 2001.

³⁹ Ian Nish, *Japanese Foreign Policy 1869-1942*. Kasumigaseki to Miyakezaka, London 1977.

⁴⁰ Archiválie konzulátu v Ósace se nezachovaly. Příslušný karton obsahuje pouze následující krátkou poznámku: „Osaka, vypůjčila p. Lejnarová“. Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), I. sekce - prezidium 1918-1939, Oddělení I/1 a I/2 (dále jen I. sekce (konzuláty)), kart. č. 107.

archivní materiály ministerstva průmyslu, obchodu a živností. Obsahují informace související s japonskou hospodářskou špionáží a také fragmentární zmínky o fungování *Československo-japonské obchodní komory* v Praze. Dále je třeba uvést fondy *Exportního ústavu československého*, instituce vzniklé v roce 1934 za účelem podpory československého vývozu na vzdálené trhy. Fond zahrnuje množství archiválií týkajících se prvorepublikového exportu do Japonska ve druhé polovině třicátých let. O hospodářských zájmech první republiky v Japonsku nám rovněž poskytuje alespoň kusé zprávy fond *Ústředny obchodních a živnostenských komor v Praze*. Fond *Úřadu pro zahraniční obchod*, instituce fungující v letech 1920-1922, nabízí informace o aktivitách *Československé společnosti pro obchod s Východem*. Relevantní prameny k činnosti této důležité obchodní organizace, která se zaměřila na východoasijský trh, obsahuje i fond *Předsednictva ministerské rady*. Za zmínku rovněž stojí *Výstřižkový archiv MZV*, uložený v *Národním archivu*, jenž obsahuje množství cenných pramenů ze stránek prvorepublikového denního tisku.

V rámci archivního výzkumu náleží důležitá role také *Archivu Akademie věd České republiky*, kde se nachází fondy *Orientálního ústavu*, instituce založené z iniciativy prezidenta Masaryka, která zajišťovala vědecké a hospodářské styky s asijskými zeměmi. Od roku 1933 působilo na její půdě také *Japonské sdružení při Orientálním ústavu*, jehož archivní materiál se dochoval téměř v neporušené podobě. Archiválie *Japonského sdružení* poskytují velmi hodnotné, třebaže převážně doplňující informace k aktivitám československých obchodníků v Japonsku. Pro realizaci prvorepublikových diplomatických a hospodářských styků s Japonskem byly podstatné zejména lekce japonštiny, vyučované jeho prostřednictvím. V meziválečném období také začala výuka japonského jazyka na akademické půdě. Na konci roku 1938 a během druhé světové války se na *Německé univerzitě* v Praze zformoval nový vědní obor „Japanisch“ (japonština), který tehdy náležel pod indologický seminář. Relevantní, ovšem velmi fragmentární prameny k tomuto tématu lze objevit ve fondech *Německé univerzity*, uložených v *Archivu Univerzity Karlovy*.

Zajímavé, i když opět velmi fragmentární informace, zahrnují fondy uložené v *Archivu Kanceláře prezidenta republiky*, *Archivu České národní banky* a *Archivu bezpečnostních složek*. Ve fondu *Kancelář prezidenta republiky* je možné objevit stručné zprávy zejména diplomatického charakteru, s občasnými přesahy do hospodářské sféry. Podstatnější je materiál z *Archivu ČNB*, především fondy *Národní banky Československé*, *Živnostenské banky* a *Poštovní spořitelny v Praze*. Opět se však jedná o velmi kusé informace, s nimiž lze pracovat jen v kontextu dalších pramenů. Důležitým faktorem pro československý zahraniční obchod s Čínou se staly zbrojní exporty, sousední Japonsko však v tomto ohledu stálo na okraji zájmu prvorepublikových vývozců. Rigorózní práce se proto pokouší nastínit důvody, proč byl lukrativní japonský trh opomenut. Za tímto účelem se jako velmi poučné ukázaly

materiály obsažené ve *Státním oblastním archivu Plzeň-Klášter u Nepomuka*, kde jsou uloženy fondy *Škodových závodů*, a také fond *Zbrojovky Brno v Moravském zemském archivu v Brně*.

Jako velmi užitečné se ukázaly nejen archivní, ale i tištěné prameny. Zmínit je třeba zejména statistiky československého zahraničního obchodu, vydávané československým *Státním úřadem statistickým*.⁴¹ Pro kvantitativní zachycení vývoje japonského meziválečného obchodu byly použity údaje ze *Statistické ročenky Společnosti národů*, vydávané od roku 1926.⁴² Mezi tištěné prameny náleží i memoárová literatura, ovšem často velice tendenční – pouze pro ilustraci lze uvést cestopisy Aloise Svojsíka,⁴³ Aloise Richard Nykla⁴⁴ nebo Jana Antonína Baťu.⁴⁵ Velice poučným pramenem se staly i publikované přednášky *Orientálního ústavu*, analyzující mimo jiné i podmínky československého vývozu na Dálný východ (např. Cicvárek, Hanč, Hejný).⁴⁶

Archivní prameny se podařilo vhodně doplnit i zprávami obsaženými na stránkách dobových odborných periodik, kterých autor systematicky prošel celou řadu. Předně se jednalo o věstníky příslušných ministerstev (ministerstvo průmyslu, obchodu a živností či ministerstvo zahraniční věci),⁴⁷ popřípadě i národohospodářsky zaměřené časopisy jako například *Hospodářský archiv*⁴⁸ nebo *Hospodářská politika*.⁴⁹ Několik zajímavých postřehů souvisejících s vývozem do Japonska se nachází na stránkách *Zahraníční politiky*, která přinášela zprávy o politických a hospodářských zájmech Československé republiky ve světě.⁵⁰ *Průmyslový věstník*, časopis *Ústředního svazu československých průmyslníků*, zájmové organizace prvorepublikového podnikatelstva, rovněž poskytl zásadní informace o podmínkách vývozu československých firem na japonský trh.⁵¹ *Zprávy hospodářského odboru Orientálního ústavu*,⁵² vycházející v letech 1935-1938, se soustředily zejména na obecné hospodářské dění ve východní Asii. Významným pramenem se stal i *Světový obchod*,⁵³ oficiální časopis *Exportního ústavu československého*. Z tisku obchodnických spolků je vhodné povšimnout si časopisu *Svět*⁵⁴ či

⁴¹ Zahraniční obchod republiky Československé, Československá statistika III, Praha 1923-1948.

⁴² International Statistical Yearbook, Geneva 1926-1944, dostupné z <http://digital.library.northwestern.edu/league/stat.html> (cit. 30. 3. 2014).

⁴³ A. Svojsík, Japonsko a jeho lid.

⁴⁴ Alois Richard Nykl, Věčné Japonsko. Cestopis, Praha 1939.

⁴⁵ Jan Antonín Baťa, Za obchodem kolem světa. Baťova letecká obchodní výprava kolem světa 6. 1. – 1. 5. 1937, Zlín 1937.

⁴⁶ Například Rudolf Cicvárek, Obchodní poměry ve východní Asii, Praha 1931; Josef Hanč, Hospodářské síly na Dálném východě, Praha 1933; Rudolf Hejný, Dnešní Mandžusko, Praha 1935.

⁴⁷ Sborník zahraniční politiky, Praha 1920-1921; Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností, Praha 1920-1938.

⁴⁸ Hospodářský archiv. Týdeník věnovaný otázkám hospodářským a politickým, Praha 1922-1941.

⁴⁹ Hospodářská politika, Praha 1926-1939.

⁵⁰ Zahraniční politika. Sborník pro studium mezinárodních otázek politických, právních, hospodářských a sociálních, Praha 1922-1938.

⁵¹ Průmyslový věstník. Orgán Ústředního svazu československých průmyslníků v Praze, 1914-1938.

⁵² Zprávy hospodářského odboru Orientálního ústavu, Praha 1935-1938.

⁵³ Světový obchod, Praha 1935-1941.

⁵⁴ Svět. List obchodního úspěchu, Praha 1929-1930.

Československého *Merkuru*,⁵⁵ který vydávalo stejnojmenné vývozní a dovozní sdružení. Bez zájmu nelze ponechat ani oficiální periodika *Pražských vzorkových veletrhů – Pražské vzorkové veletrhy*,⁵⁶ *Pražský veletržní zpravodaj*,⁵⁷ nebo *Zprávy tiskové kanceláře PVV*.⁵⁸ Zmínit je třeba také časopisy vztahující se k patentnímu právu a japonské hospodářské špionáži, konkrétně tituly *Soutěž a tvorba*⁵⁹ a *Patentní věstník*.⁶⁰ Poměrně rozsáhlý obrazový materiál, který pomohl zasadit některé důležité aktéry do kontextu vývoje vzájemných hospodářských styků, zejména v souvislosti s propagační činností československé zastupitelské sítě v Japonsku, pak na prvním místě poskytl bohatě ilustrovaný časopis *Pestrý týden*.⁶¹

Pro přehled je třeba uvést ještě *Archiv orientální*⁶² a *Nový Orient*⁶³, přestože by bylo správné zařadit je spíše mezi literaturu než prameny. Vědecky zaměřený *Archiv orientální* vychází od roku 1929 do současnosti. Oproti tomu poválečný *Nový Orient* má charakter populárně naučného časopisu. Na stránkách obou periodik se objevují zajímavé příspěvky, pojednávající o některých aspektech mezinárodních vztahů první Československé republiky s Japonskem. Vzhledem k absenci jakýchkoliv jiných zdrojů můžeme k některým z nich přistupovat jako k pramenům.

1.3 Kladení otázek, struktura práce a metody

Rigorózní práce si klade za cíl porozumět vnějším ekonomickým vztahům první Československé republiky s Japonskem a interpretovat je v kontextu hospodářství obou států. Nejedná se o úkol snadný, badatelsky lehce uchopitelný, právě naopak. Zkoumaná problematika je velice široká, zahrnující hned několik zajímavých a důležitých výzkumných otázek. Pokusme se nyní krátce shrnout a rozšířit některé badatelské okruhy, které byly nastíněny již v rámci přehledu pramenů a literatury.

Předně je třeba soustředit pozornost na vývoj československé a japonské ekonomiky, které tvořily zázemí vzájemných hospodářských styků. Ptejme se, jaké byly výchozí podmínky obou ekonomik bezprostředně po první světové válce, jak probíhal meziválečný hospodářský cyklus (konjunktura dvacátých let, velká hospodářská krize a státní intervencionismu) a jakými proměnami prošel zahraniční obchod obou států (objem, struktura, teritoriální směřování). Teprve na základě těchto skutečností lze posoudit účinnost smluvních podkladů vytvořených za účelem československo-

⁵⁵ Československý Merkur. Revue pro export a import, obchod a průmysl, bankovníctví a dopravu, Praha 1919-1925.

⁵⁶ Pražské vzorkové veletrhy, Praha 1920-1922.

⁵⁷ Pražský veletržní zpravodaj, Praha 1924-1938.

⁵⁸ Zprávy tiskové kanceláře PVV, Praha 1928-1940.

⁵⁹ Soutěž a tvorba. Časopis pro otázky živnostenského vlastnictví, autorského práva a nekalé soutěže, Praha 1928-1943.

⁶⁰ Patentní věstník, Praha 1919-1938.

⁶¹ Pestrý týden, Praha 1926-1940.

⁶² Archiv orientální. Journal of the Czechoslovak Oriental Institute, Praha 1929-.

⁶³ Nový Orient. Populárně vědecký měsíčník Orientálního ústavu AV ČR, Praha 1945-.

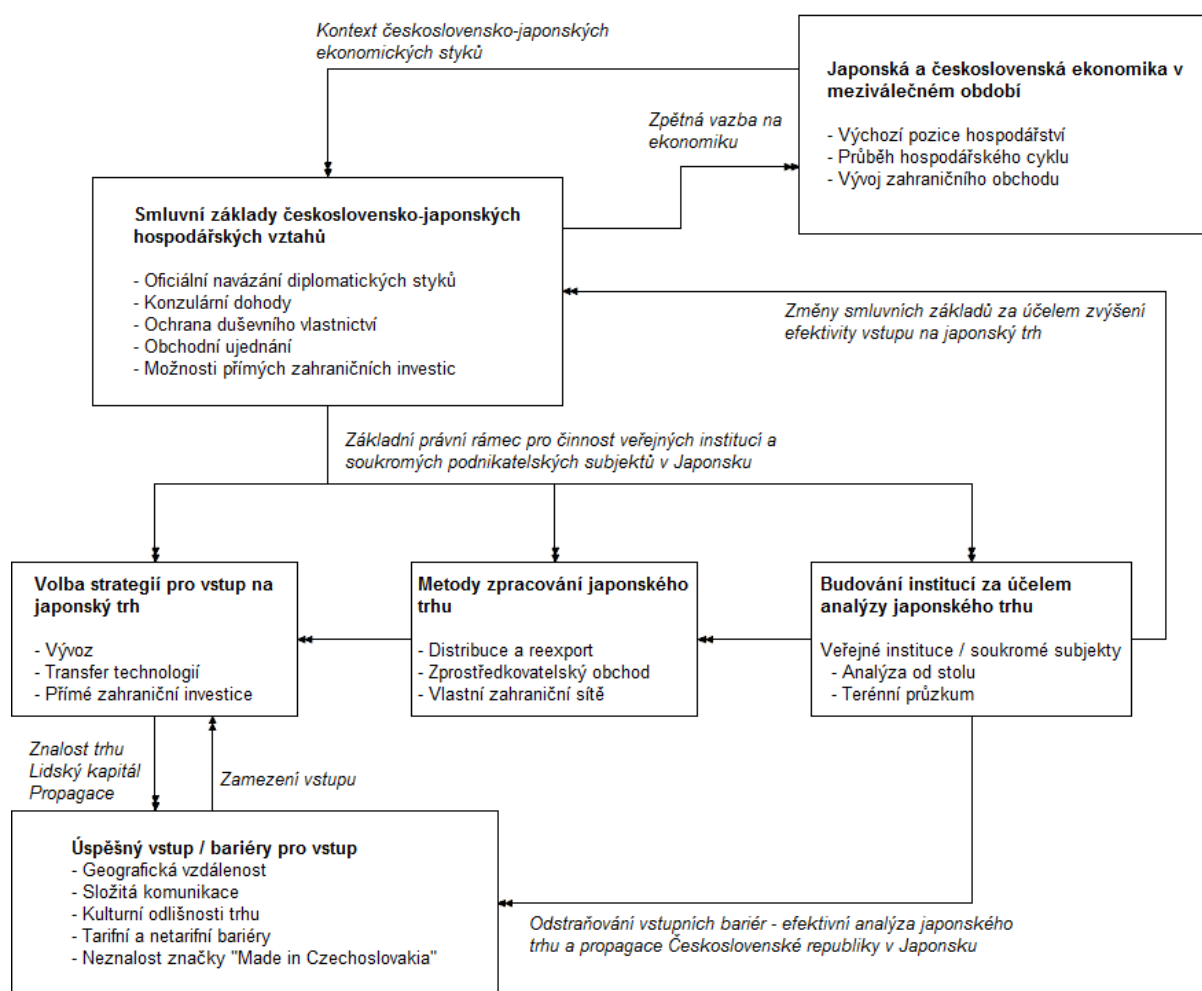
japonské hospodářské výměny, ať už se jednalo o okolnosti navázání diplomatických styků, konzulární dohody, ochranu duševního vlastnictví, možnosti přímých kapitálových investic nebo obchodní ujednání. Umožnily výše uvedené smluvní základy vytvoření efektivního institucionálního zázemí pro pronikání prvorepublikových podnikatelských subjektů do Japonska (analýza trhu)? Ovlivnily vývozce při volbě konkrétních metod zpracování japonského trhu (distribuce a reexport, zprostředkovatelé, budování vlastních zahraničních sítí)? Zajistily československým firmám dostatečné podklady k formování vhodných strategií pro vstup do Japonska? Na všechny tyto otázky se práce pokusí buď najít uspokojivou odpověď, nebo ji alespoň přibližně nastínit.

Jakmile se podaří zhodnotit úlohu institucionálního zázemí vytvořeného za účelem úspěšného průběhu československo-japonských hospodářských styků, text se zaměří na vnější ekonomické vztahy obou států, ať už se jednalo o zahraniční obchod, transfer technologií nebo přímé kapitálové investice. Jakou roli hrál japonský trh pro československé hospodářství? Dovážely se z Japonska suroviny, polotovary nebo výrobky strategicky důležité pro fungování prvorepublikové ekonomiky? Lze československo-japonské vnější ekonomické vztahy považovat za zcela odpovídající konkrétní roli, kterou oba státy hrály ve světovém hospodářství – tj. dosahovala hospodářská výměna svého možného potenciálu, nebo se mu alespoň přiblížila? V tomto kontextu se musíme ptát, jestli existovaly rozsáhlejší bariéry pro vstup prvorepublikových podnikatelských subjektů na japonský trh a zda se objevovaly i jiné okolnosti, které by vzájemnou hospodářskou výměnu výrazněji limitovaly – kupříkladu vzdálenost, problémy v komunikaci, kulturní odlišnosti, tarifní a netarifní bariéry, neznalost značky „Made in Czechoslovakia“ v meziválečném Japonsku, nebo absence důvěry, neochota riskovat či „strach“ z japonské konkurence a hospodářské špionáže. Rovněž je třeba zohlednit, jestli instituce vytvořené za účelem analýzy a zpracování japonského trhu vstupní bariéry efektivně odstraňovaly, popřípadě zda vyvíjely iniciativu za účelem vytvoření vhodnějších smluvních podkladů pro hospodářské vztahy (lobbying, změny zákonodárství).

Odpověď na všechny tyto otázky vyžaduje vytvoření konkrétního modelu, jenž by výše nastíněné badatelské okruhy patřičně zohlednil (Obrázek 1). Z metodologického hlediska je proto k tematice přistupováno na základně institucionální a strukturální analýzy. Jedná se o vhodné nástroje, které umožňují zhodnotit efektivitu československého institucionálního zázemí pro hospodářské styky s Japonskem, a ty následně zasadit do kontextu vývoje Československé ekonomiky jako celku. Rigorózní práce zároveň pracuje s teorií mezinárodních a zahraničněobchodních vztahů, zejména při interpretaci specifického pojmového aparátu, v meziválečném období běžně užívaného československými „národohospodáři“. Aplikovány jsou dále metoda statistická spolu s hermeneutickou metodou pro hlubší porozumění zkoumané problematice a interpretaci pramenné základny i relevantních kvantitativních údajů. Uvedené metodologii odpovídá struktura textu práce. První a druhá kapitola

přibližují vývoj japonského a československého hospodářství a zahraničního obchodu v meziválečném období. Třetí kapitola se soustředí na institucionální zázemí pro průzkum a zpracování japonského trhu (smluvní základy, analýza a zpracování trhu). Těžiště čtvrté kapitoly spočívá v analýze vnějších ekonomických vztahů Československé republiky s Japonskem (zahraniční obchod, transfer technologií, přímé kapitálové vztahy), respektive v nástinu strategií, které mohly prvorepublikové podnikatelské subjekty při vstupu na japonský trh užít. Pátá, poslední kapitola se zaměřuje na problematiku vstupních bariér – sledovány jsou nejen motivy a činnost nejdůležitějších aktérů (prvorepublikové instituce a jejich představitelé), ale motivace československých vývozců pronikat do Japonska (ochota riskovat a překonávat velké vzdálenosti, důvěra v japonského klienta, „strach“ z konkurence a hospodářské špionáže).

Obrázek 1 - Nástin metodologického uchopení československo-japonských hospodářských vztahů v meziválečném období.

Pro přepis japonských jmen a názvů bylo použito české transkripce, která lépe znázorňuje zvukovou podobu japonštiny než transkripce Hepburnova. Znakový zápis je u osobních jmen a názvů institucí uváděn v závorce vedle.⁶⁴ Pro přepis čínských názvů bylo užito pinyin, který zachycuje

⁶⁴ Znakový zápis chybí v těch případech, kdy ho nebylo možné zjistit.

výslovnost čínštiny věrněji než česká transkripce a jenž je dnes běžně používán na Západě. Výjimku tvoří zažitá zeměpisná názvy (např. Šanghaj, Hongkong). Jistou komplikací se stalo pořadí osobního jména a příjmení u japonských jmen. Japonština tradičně uvádí jako první příjmení, až poté následuje osobní jméno. Z důvodu přehlednosti tuto formu práce tento zápis nerespektuje a příjmení vždy následuje až za osobním jménem, jak je v češtině běžné.

2 Japonské hospodářství mezi světovými válkami

Pánové, je vaší povinností posunout postavení Japonska, dostat ho do pozice rovnosti s civilizovanými mocnostmi, a poté pokračovat ve výstavbě základů, ze kterých je všechny překonáme.

Korekijo Takahaši (高橋是清, 1854-1936) v roce 1889 ke studentům Tokijské zemědělské univerzity.⁶⁵

Jsme lid, k jehož slavné historii bude vzhlíženo zraky západních států. Naučili jsme se mnoho od Západu, jsou ale i některé případy, kdy jsme překonali naše učitele.

Šigenobu Ókuma (大隈重信, 1838-1922) ve své knize „Padesát let nového Japonska“ z roku 1910, psané krátce po vítězství Japonska ve válce s Ruskem (1904/1905).⁶⁶

Japonsko se počátkem 17. století uzavřelo zbytku světa. Vládnoucí šógunové rodu Tokugawa (徳川) považovali zahraniční vlivy za potenciální zdroj nestability, přerušili proto intenzivnější kontakty se zahraničím.⁶⁷ Nehledě na tuto izolacionistickou politiku však země procházela během celého období Tokugawa (*Tokugawa džidai* 徳川時代, 1603-1868) složitým vnitřním vývojem.⁶⁸ Mezi některými historiky dokonce panují názory, že Japonsko stálo v polovině 19. století vlivem prohlubující se nerovnováhy důchodů, morálního úpadku vládnoucí skupiny, nespokojenosti rolníků a městské chudiny a sílící celospolečenské touhy po uznání vlastních schopností vedle dědičného statutu na samém pokraji zhroucení starého „dynastického modelu“ a nástupu „buržoazní revoluce“.⁶⁹ Například hospodářský historik David Landes klasifikoval tyto společenské změny velmi pozitivně – Japonsko bylo dle jeho názoru v předvečer éry Meidži (*Meidži džidai* 明治時代, 1868-1912) připraveno na industrializaci. Tvrdil, že „...i bez evropské průmyslové revoluce by si Japonci dříve či později udělali svou vlastní“.⁷⁰ Fernand Braudel, představitel francouzské historické školy Annales, rovněž hodnotil vývoj během období Tokugawa vysoce. Při procesu formování kapitalismu, pod kterým si představoval

⁶⁵ Překlad z angličtiny: „Gentlemen, it is your duty to advance the status of Japan, bring her to a position of equality with the civilized powers and then carry on to build a foundation from which we shall surpass them all“. Citováno podle The Cambridge History of Japan, Vol. 6, s. 389. Korekijo Takahaši byl v letech 1921-1922 japonským premiérem. V meziválečném období několikrát zastával post ministra financí a jednou i funkce ministra průmyslu a zemědělství. Roku 1936 ho zavraždili nacionalisté.

⁶⁶ Překlad z angličtiny: „We are people whose glorious history will bear to be held up to the gaze of Western nations. We have learned a great many things from the West, but there are some instances of our having outstripped our tutors.“ Citováno dle A. Kudo, Japanese-German Business Relations, s. IX.

⁶⁷ Edwin O. Reischauer – Albert M. Craig, Dějiny Japonska, Praha 2000, s. 91-92.

⁶⁸ Ke komercializaci společnosti během období Tokugawa a potížím, které mělo statické společenské uspořádání s probíhajícími změnami více například Jan Sýkora, Ekonomické myšlení v Japonsku, Praha 2010.

⁶⁹ Reischauer – Craig, Dějiny Japonska, s. 117-118.

⁷⁰ David S. Landes, Bohatství a bída národů. Proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí, Praha 2004, s. 359.

vrcholné ekonomické aktivity rozprostírající se nad tržním systémem, jenž vzniká na ramenou primitivního materiálního života, zdůrazňoval především důležitost finančních institucí. V porovnání se zbytkem světa se podle něho Japonsko nacházelo díky rozvinutému vnitřnímu trhu a relativně vyspělému finančnímu systému nejbliže evropskému vývoji.⁷¹

Přes značnou dynamiku společenského rozvoje doby Tokugawa se pro moderní politický a hospodářský rozvoj Japonska ukázalo jako určující teprve Západem vynucené otevření země. Japonsko se v polovině 19. století stalo potenciálně velmi atraktivní uhelnou stanicí pro americké velrybářské lodě, plující do čínského Kantonu. Roku 1853 se proto vydal komodor Matthew Calbraith Perry (1794-1858) s osmi zaoceánskými plavidly, celou čtvrtinou tehdejšího námořnictva Spojených států, směrem k Japonsku s cílem prolomit izolaci klidně i silou, což se mu roku 1854 smlouvou z Kanagawy podařilo.⁷² Vládnoucí šógunát Tokugawa začal rychle ztrácet legitimitu. Během války Bošin (*Bošin sensó* 戊辰戦争, 1868-1869) byl svržen koalicí vedenou knížectvími Sacuma a Čóšú a nahrazen novou vládou v čele s císařem Mucuhitem (睦仁, 1852-1912).⁷³ Restaurace Meidži (*Meidži išin* 明治維新) z roku 1868 se tak stala počátkem nového, moderního období japonských dějin. Moci se fakticky chopili nižší samurajové, kteří politické změny iniciovali. Pod starověkým čínským heslem budování „bohatého státu se silnou armádou“ (*fukoku kjóhei* 富国強兵) začalo složité období vnitřních reforem, přijímaných za účelem hospodářského a technologického dohnání Západu.⁷⁴ Po skončení „Velké války“, jak současníci nazývali krvavý evropský konflikt, jenž se v letech 1914-1918 rozšířil do celého světa, vše nasvědčovalo tomu, že se tohoto cíle podařilo dosáhnout. Japonsko vstoupilo do koncertu velmocí, nebylo však na tento krok zcela připraveno. Ostatně ani vojenská a ekonomická síla země tomuto statutu plně neodpovídala.⁷⁵ Překotná modernizace tak skončila neslavně, nástupem militarismu ve třicátých letech 20. století a katastrofou druhé světové války.

2.1 Budování základů moderního japonského hospodářství

První světová válka Japonsko ekonomicky a mocensky výrazně posílila. Rostoucí poptávka po válečném materiálu a možnost expandovat na asijské trhy bez nebezpečí konkurence ze strany Západu, jehož obchodní flotila skončila na mořském dně, to vše umožnilo obrovský hospodářský rozmach. Tonáž japonského obchodního loďstva se během války zdvojnásobila. Účast Japonska na válečných operacích

⁷¹ Bylo by možné poukázat na množství podobných teoretických koncepcí. Fernand Braudel, *Dynamika kapitalismu*, Praha 1999, s. 22-25.

⁷² Reischauer – Craig, *Dějiny Japonska*, s. 120-122.

⁷³ Mucuhito je znám pod svým posmrtným jménem jako císař Meidži (Meidži tennó 明治天皇).

⁷⁴ Reischauer – Craig, *Dějiny Japonska*, s. 136-138; Marion J. Levy, *Contrasting Factors in the Modernization of China and Japan*, in: Simon Kuznets – Wilbert E. Moore – Joseph J. Spengler (eds.), *Economic Growth. Brazil, India, Japan*, London 1955, s. 527-531.

⁷⁵ Zejména japonská pozemní armáda začala po vítězné válce s Ruskem (1904-1905) výrazně zaostávat za západním vývojem. I. Nish, *Japanese Foreign Policy 1869-1942*, s. 4-5.

byla minimální, země přitom mohla nerušeně zabrat německá koloniální území v Tichomoří a Číně, a následně zasednout jako jedna z pěti vítězných mocností na konferenci ve Versailles v roce 1919. Stručně řečeno to pro Japonsko byla „nejlepší válka v jeho dějinách“.⁷⁶ Při hodnocení dopadů první světové války na japonskou ekonomiku je však třeba zdůraznit, že válečný konflikt pouze zrychlil růst průmyslových odvětví, jejichž základy byly úspěšně položeny již dříve.⁷⁷ Abychom lépe porozuměli základním mechanismům fungování japonského hospodářství v meziválečném období, pokusme se nejdříve nastínit vývoj japonské ekonomiky od poslední třetiny 19. století do roku 1918.

Japonsko mělo dobré výchozí pozice pro modernizaci už v době příjezdu komodora Perryho. Agrární sektor vykazoval růstové tendence ještě před restaurací Meidži, řemeslná výroba se těšila dlouhé tradici, v zemi operovaly velké obchodní domy, finanční a obchodní instituce byly na nezápadní poměry značně rozvinuté, obyvatelstvo se vyznačovalo loajalitou a samurajové, kteří tvořili asi 6 % populace, dokázali úspěšně zaujmout pozice budoucích hospodářských a politických elit. Jako klíčová se přitom ukázala především úloha nižších samurajů.⁷⁸ Modernizaci Japonska můžeme pro přehlednost rozdělit do dvou základních fází. První probíhala v letech 1868-1885 a lze ji charakterizovat jako přechodné období plné snah typu pokus – omyl. Teprve během druhé fáze, datované od poloviny osmdesátých let přibližně do první světové války, došlo k položení základů moderního japonského hospodářství.⁷⁹

První fáze byla spíše dobou institucionálních reforem starého systému než obdobím rychlého hospodářského růstu. Nová vláda centralizovala moc a hlavní město přesunula z Kjóta do Eda, které následně přejmenovala na Tokio. Roku 1871 vytvořila základy moderního administrativněprávního systému zrušením feudálních knížectví a rozčleněním Japonska do prefektur. V letech 1872-1873 uskutečnila školskou a daňovou reformu a zavedla brannou povinnost. Vláda zároveň poskytovala stipendia za účelem studia na Západě a najímala cizí odborníky, tzv. *ojatoi gaikokudžin* (御雇い外国人), jejichž počet přesáhl během sedmdesátých let více než pět tisíc lidí.⁸⁰ Hierarchické uspořádání společnosti do čtyř skupin – tzv. *šinókovášó* (士農工商) – bylo odstraněno, postupně se rušily bariéry vnitřního obchodu, přístavy se otevřely světu a bankovní systém byl reformován podle amerického vzoru. Vláda Meidži se také pokusila snížit služné vyplácené samurajům, tvořící nezanedbatelnou část státních výdajů, což ovšem vedlo k rostoucímu pobouření mezi touto vrstvou obyvatelstva. Nespokojenost samurajů vyvrcholila v roce 1877 během povstání v Sacumě.⁸¹ Přestože se vzpourou

⁷⁶ Reischauer – Craig, Dějiny Japonska, s. 193.

⁷⁷ The Cambridge History of Japan, Vol. 6, s. 388.

⁷⁸ C. D. Cowan (ed.), The Economic Development of China and Japan. Studies in Economic History and Political Economy, London 1964, s. 192-194.

⁷⁹ The Cambridge Economic History of Europe, Vol. 7, Part 2, Cambridge 1978, s. 142.

⁸⁰ Peter Duus, Modern Japan, Boston 1998, s. 87-97.

⁸¹ Reischauer – Craig, Dějiny Japonska, s. 141-143.

nakonec podařilo vojensky potlačit, už tak napjatý státní rozpočet nedokázal poskytnout dostatečné krytí rostoucích výdajů a vládní kruhy vydaly značné množství nekrytého oběživa. Cenová hladina, rychle stoupající vlivem investiční činnosti již v předchozích letech, nyní dosáhla nebezpečné úrovně. Bylo třeba zahájit deflační politiku za účelem stlačení cen. První japonský ministr financí Masajoši Macukata (松方正義, 1835-1924) omezil v letech 1881-1885 veřejné výdaje, privatizoval státem založené průmyslové podniky, zavedl nové spotřební daně, stáhl asi pětinu oběživa a odstranil americký bankovní systém, který nahradil belgickým vzorem v čele s *Japonskou národní bankou*, založenou v roce 1882.⁸² Macukatova deflační politika se ukázala jako úspěšná – ekonomiku se podařilo stabilizovat a inflaci dostat pod kontrolu. Rok 1885 je tak možné považovat za začátek další fáze modernizace Japonska.

Během let 1885-1913 rostlo japonské hospodářství v průměru asi o 2,6-3,6 % ročně a za první světové války se růst zrychlil přibližně na 9 % ročně. Důležitou roli při modernizaci země sehrála vláda, která investovala do strategických průmyslových odvětví a infrastruktury (bankovníctví, doprava a komunikace, veřejné služby, vzdělání a hospodářské instituce). Právě budování infrastruktury lze považovat za klíčové pro další rozvoj japonského hospodářství.⁸³ Během let 1885-1918 prošla japonská ekonomika několika hospodářskými cykly. Po zakončení Macukatovy deflační politiky ekonomika vykazovala inflační a růstové tendence až do roku 1897, kdy došlo k přijetí zlatého standardu.⁸⁴ Tempo růstu se následně zpomalilo, již během vojenského konfliktu s Ruskem (1904-1905) ale ekonomika opět ožila a ještě před první světovou válkou prošla dynamickým rozvojem.⁸⁵ Vítězství nad Ruskem si přesto vybralo vysokou daň – země se zadlužila v zahraničí. V roce 1914 bylo nutné použít dvě třetiny rozpočtových příjmů (sic!) na správu dluhu – Japonsko se ocitlo na prahu bankrotu.⁸⁶ Tuto hrozbu však zažehnal obrovský hospodářský boom za první světové války, který proměnil Japonsko z dlužníka na věřitele.⁸⁷

Moderní japonský hospodářský růst se vyznačoval několika specifickými rysy. Vedle úlohy státu při budování strategických odvětví je třeba zmínit i duální charakter japonské ekonomiky – v Japonsku vedle sebe koexistovaly sektory tradiční s moderními a částečně i hybridními,⁸⁸ každý primárně

⁸² P. Duus, *Modern Japan*, s. 118-119.

⁸³ *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, s. 391, 436-437.

⁸⁴ Dobová ekonomická teorie si ještě plně neuvědomovala deflační tendence spojené s existencí zlatého standardu, které mohly mít potenciálně negativní vliv na hospodářství. Barry Eichengreen, *Globalizing Capital. A History of the International Monetary System*, Princeton 1996, s. 20.

⁸⁵ *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, s. 387.

⁸⁶ R. Smethurst, *From Foot Soldier to Finance Minister*, s. 211-212.

⁸⁷ G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan, 1867-1937*, London 1946, s. 91.

⁸⁸ Převaha tradičních odvětví během první fáze průmyslové revoluce byla typická i pro některé evropské státy. Jak podotýká Franklin Mendels, pokud by se v průmyslových statistikách započítávala i tradiční protoindustriální odvětví, největší průmyslovou mocností přelomu 18. a 19. století by se rázem stala Francie a nikoliv Velká Británie.

zaměřený na výrobu odlišného druhu zboží a využívající jiných pracovních postupů a technologií.⁸⁹ Zpočátku se jednalo o logický kompromis mezi levnou pracovní silou a drahým kapitálem – v situaci, kdy dovoz investičních celků znamenal finančně nákladnou záležitost, nahradila stroje levná pracovní síla. Produktivita práce byla velmi nízká, v japonských podmínkách se však tento systém ujal.⁹⁰ Během éry Meidži moderní a tradiční sektory nesoupeřily, ale navzájem se doplňovaly. Tradiční odvětví, vyrábějící typicky domácí druhy spotřebního zboží (kimona, dřevěné hůlky, slaměné rohože apod.),⁹¹ mohla dlouho přežít především díky tomu, že se konzumní zvyklosti japonského obyvatelstva měnily jen velmi pozvolna.⁹² Tato odvětví zároveň pomáhala zajistit potřebné investice pro rozvoj moderního průmyslu. Vládní kruhy upřednostňovaly spořivost a na konzum nahlížely s jistými obavami, podporovaly proto spíše strategická moderní odvětví. Jednalo se o výhodný ekonomický model, který se však již v meziválečném období vyčerpal – symbióza byla nahrazena soupeřením, které se pojilo se značnými politickými a sociálními problémy.⁹³ Efektivita moderních odvětví po první světové válce rostla, což vedlo k příjmové nerovnosti v neprospěch tradičních sektorů. Moderní průmysl vyžadoval rostoucí množství zdrojů, ty ale mohly být získány jen na úkor tradičních odvětví.⁹⁴

Důležitým předpokladem pro modernizaci japonské ekonomiky se stala úroveň a kvalita dosaženého vzdělání. Při hodnocení japonské gramotnosti stojíme před značnými obtížemi, protože definování tzv. „funkční gramotnosti“, pod kterou si můžeme představit schopnost aktivně komunikovat v běžném životě psanou formou, je vzhledem ke složitosti japonského grafemického systému (kombinace znaků a dvou slabičných abeced) velice složitou záležitostí. Přes dřívější velice optimistické odhady (Dore, Passin)⁹⁵ se například historik Rubinger domnívá, že v Japonsku přetrvávala až do dvacátého století značná míra ngramotnosti ve formě neznalosti znakového písma, obvykle nahrazovaného slabičnými abecedami.⁹⁶ Zatímco primární, šestileté vzdělání bylo již v době první světové války běžnou záležitostí, čtvrtina až polovina populace měla vzdělání sekundární a vyšší.⁹⁷ Průmyslové podniky se v japonském prostředí opakovaně potýkaly s problémem, jak získat a udržet si

Franklin F. Mendels, Proto-Industrialization. The First Phase of the Industrialization Process, *The Journal of Economic History* 32, 1972, č. 1, s. 258-260.

⁸⁹ Moderní sektor spoléhal na západní techniku a organizaci práce, jednalo se o kapitálově náročná odvětví. Tradiční sektor zahrnoval naopak domácí techniku a organizaci, odvětví náročná na pracovní sílu. Hybridní sektor kombinoval moderní techniku a domácí organizaci práce. *The Cambridge Economic History of Europe*, Vol. 7, Part 2, s. 144.

⁹⁰ *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, s. 414-415.

⁹¹ P. Duus, *Modern Japan*, s. 155.

⁹² Penelope Francks, *The Japanese Consumer. An Alternative Economic History of Modern Japan*, Cambridge 2009, s. 136-137.

⁹³ *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, s. 443-444.

⁹⁴ Tamtéž, s. 389-390.

⁹⁵ R. P. Dore, *The Legacy of Tokugawa Education*, in: Marius B. Jansen (ed.), *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*, Princeton 1965, s. 100; Herbert Passin, *The Japanese Intellectual*, in: tamtéž, s. 447-487.

⁹⁶ Richard Rubinger, *Popular Literacy in Early Modern Japan*, Honolulu 2007, s. 2-3, 163.

⁹⁷ *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, s. 402.

kvalifikovanou pracovní sílu. Východisko představovalo vytvoření institutu „seniority“ a „celoživotního zaměstnání“, typicky japonských manažerských technik, jejichž cílem se stalo zajištění loajality zaměstnanců. Seniorita je způsob odměňování zaměstnanců nikoliv na základě schopností, nýbrž délky pracovního poměru. Institut celoživotního zaměstnání naproti tomu zdůrazňuje celoživotní loajalitu zaměstnance ke konkrétní společnosti a naopak. Firmě, která si je jista věrností svých pracovníků, se na jednu stranu vyplácí investovat do zvýšení jejich kvalifikace, zároveň je ale nemůže snadno propustit. Zavedení tohoto systému si proto mohly dovolit především velké, prosperující firmy působící v moderních průmyslových sektorech, zatímco pracovní síly v tradičních odvětvích výhody celoživotního zaměstnání obvykle postrádaly, což napomohlo vzniku duálního trhu práce.⁹⁸

Struktura průmyslu odpovídala duálnímu charakteru japonského hospodářství. Do moderních sektorů lze započítat lehký i těžký průmysl, využívající západní stroje a výrobní techniky, těžební průmysl, železnice, lodní dopravu, bankovníctví a pojišťovnictví, produkci elektřiny, státní služby, vzdělání, policii a armádu. Do tradičních sektorů naopak spadá zemědělství, obchod, služby a řemeslná výroba v malých dílnách. Od osmdesátých let 19. století až do první světové války rostlo hospodářství především skrze tradiční sektor.⁹⁹ Ještě roku 1913 absorbovala tradiční odvětví přibližně tři čtvrtiny pracovní síly, čítala již ale pouze dvě třetiny národní produkce.¹⁰⁰ Do popředí se v této době dostával moderní sektor, jehož význam se plně projevil během první světové války a v meziválečném období.

Vznik moderních průmyslových odvětví byl spojen nejen s cíli strategickými a vojenskými, ale i ideologickými – zejména konceptem *fukoku kjóhei*, snahou o vybudování bohatého státu se silnou armádou. Západní zkušenost naznačuje, že nejprve mělo dojít k rozvoji lehkého průmyslu, který by akumuloval nezbytný kapitál a technologie pro rozvoj těžkých odvětví, v Japonsku však celý proces probíhal s jistými odchytkami. Z iniciativy vlády se nejdříve budovala infrastruktura spolu s těžebním průmyslem, a teprve poté přišla ke slovu odvětví lehkého a těžkého průmyslu, vznikající paralelně vedle sebe. Těžký průmysl nebyl zpočátku ziskový, protože se pro svou kapitálovou náročnost nehodil do japonského prostředí, vyznačujícího se levnou pracovní silou. Před první světovou válkou většinu těchto podniků vlastnil nebo dotoval stát. Oproti tomu lehký, především textilní průmysl (navíjení hedvábí, předení bavlny, částečně i vlnářský průmysl) byl sice za účelem snížení závislosti na dovozu rovněž dotován státem, velmi brzy se však přizpůsobil místním podmínkám – využíval levné pracovní

⁹⁸ Michio Morishima, *Why has Japan „succeeded“? Western Technology and the Japanese Ethos*, Cambridge 1982, s. 103-123.

⁹⁹ *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, s. 420-421.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 406.

síly a rychle se stal velice ziskovým. Po první světové válce se jednalo o klíčové odvětví pro japonské pronikání na zahraniční trhy.¹⁰¹

Pokusme se stručně nastínit i vývoj agrárního sektoru, který tvořil významný zdroj finančních prostředků pro stát. Přestože podíl pozemkové daně na příjmech státní pokladny postupně klesal – ze 70 % v roce 1870 na 30 % v době první světové války – jednalo se o důležitou rozpočtovou položku, jež před první světovou válkou umožnila vládě rozsáhlou investiční činnost.¹⁰² Agrární sektor vykazoval v letech 1880-1900 každoroční růst v hodnotě zhruba 1,5 % a v rozmezí let 1900-1914 se toto tempo zvýšilo asi na 1,8 %. Jednalo se o relativně velký přírůstek, po první světové válce ale došlo k vyčerpání dalších možností rozvoje. V celém meziválečném období zemědělství stagnovalo a stalo se potenciálním zdrojem společenských problémů. Japonsko si po dlouho dobu udrželo potravinovou soběstačnost – teprve po první světové válce začalo dovážet agrární produkty z Tchaj-wanu a Koreje.¹⁰³ Západní styl obdělávání půdy se přitom v zemi nikdy neujal. Před rokem 1914 agrární sektor expandoval zejména skrze šíření tradičních technik obdělávání půdy, známých ještě z doby Tokugawa – zatímco bariéry pro pohyb osob a technologií dříve bránily volné výměně výrobních postupů, vláda Meidži naopak transfery podporovala. K velké technologické změně došlo pouze v hedvábnictví. Díky pokrokům v chovatelství bource morušového bylo možné uskutečnit dvojí sklizeň ročně namísto jedné, což výrazně stimulovalo výrobu surového hedvábí, až do třicátých let nejdůležitější položky japonského zahraničního obchodu.¹⁰⁴ Půdní vlastnictví zůstalo rozdrobené, z majetkoprávního hlediska se však vžil institut pachtu. V roce 1870 pachtýři obdělávali zhruba 30 % půdy a do roku 1908 se tento počet zvýšil vlivem nepříznivého cenového vývoje zemědělských produktů na 45 %. Jejich množství se začalo snižovat až na přelomu dvacátých a třicátých let z důvodu klesajících pozemkových rent.¹⁰⁵

Roku 1872 žilo v Japonsku přes 33 milionů lidí, o dvacet let později 41 milionů, před první světovou válkou více než 52 milionů a v roce 1920 přibližně 55 milionů.¹⁰⁶ Z celkového počtu 27 milionů pracujících Japonců bylo roku 1920 zaměstnáno více než 14 milionů lidí v primárním sektoru, kolem 6 milionů v sekundárním a přes 5 milionů lidí v terciálním.¹⁰⁷ Japonsko tedy zůstalo i po hospodářském rozmachu během první světové války státem agrárně-průmyslovým. Tradiční odvětví včetně zemědělství stále hrála velmi důležitou roli v rámci celé japonské ekonomiky, přesto došlo v letech

¹⁰¹ Tamtéž, s. 421-423.

¹⁰² Tamtéž, s. 412-413.

¹⁰³ Tamtéž, s. 407.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 389-390, 409-410.

¹⁰⁵ P. Duus, *Modern Japan*, s. 152-155.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 150.

¹⁰⁷ *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, s. 460.

1914-1919 k výraznému zvýšení produktivity práce v moderních sektorech a těžký průmysl se postupně zbavoval závislosti na státu.¹⁰⁸

2.2 Průběh hospodářského cyklu v meziválečném Japonsku

Japonské hospodářství rostlo v meziválečném období velmi rychle – průměrné roční tempo rozvoje během let 1913-1938 je odhadováno přibližně na 3,9 %. Pro porovnání můžeme uvést, že ve stejném období vykazovalo například Německo průměrný růst v hodnotě 1,8 %, Spojené Státy 1,1 % a Velká Británie 0,8 %.¹⁰⁹ Přesto se pro Japonsko nejednalo o klidnou dobu, právě naopak. Projevily se negativní stránky investičního boomu z let 1914-1918, jenž spolu s opakovanými snahami vrátit se ke zlatému standardu, který vláda opustila roku 1917 vlivem válečné inflace, zapříčinil značnou nestabilitu japonské ekonomiky během dvacátých let. Oproti tomu léta třicátá se stala dobou hospodářské obnovy – Japonsko se z velké hospodářské krize vzpamatovalo snad nejrychleji ze všech průmyslových států vyjma Sovětského svazu, jehož ekonomika ale nefungovala na principu běžného tržního hospodářství. Nálady ve společnosti však byly velmi špatné – bída na venkově spolu s rostoucím odporem ke stávajícímu politickému a hospodářskému systému výrazně přispěly k vytvoření vhodného prostředí pro činnost armády. Militaristické kruhy převzaly po roce 1936 rozhodující úlohu ve společnosti a začaly zemi připravovat na válku budováním řízeného hospodářství. Meziválečné období lze v japonských hospodářských dějinách tematicky a chronologicky rozdělit do dvou ucelených period, a to pokusy o návrat ke zlatému standardu (1918-1931) a hledání cesty z velké hospodářské krize (1932-1937).¹¹⁰ Pokusme se obě etapy stručně charakterizovat.

2.2.1 Návrat ke zlatému standardu (1918-1931)

První světová válka sice měla na japonskou ekonomiku převážně pozitivní vliv, ovšem jen zpočátku – nastartovala hospodářský boom, vystřízlivění ale nebylo snadné. Překotný rozvoj nejenže odhalil slabosti finančního sektoru, potíže měl i průmysl a agrární sektor.¹¹¹ Strukturální slabosti ekonomiky navíc ještě prohloubila nevhodně zvolená monetární politika japonské vlády, jež se ve dvacátých letech pokoušela o obnovu jednoho z důležitých symbolů předválečné prosperity, zlatého standardu. Ve své původní podobě sice nebyl na Západě zlatý standard nikdy znovu zaveden, s mírnými změnami ho přesto brzy přijala většina průmyslového světa, což vytvářelo na Japonsko značný tlak – tamní politická reprezentace se přechodem na tento monetární systém snažila udržet význam země ve světě. Během roku 1919 obnovily zlaté krytí oběživa Spojené státy, následované do roku 1925 Velkou Británií a krátce

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 439.

¹⁰⁹ Podrobnosti viz tamtéž, s. 453.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 451.

¹¹¹ G. C. Allen, A Short Economic History of Modern Japan, s. 93.

nato i Francií. Před koncem roku 1926 byl „floating“ (volně pohyblivý kurz) nahrazen zlatým standardem v celkem třiceti devíti zemích světa.¹¹²

Japonsko samozřejmě mohlo obnovit zlaté krytí měny ihned, na úrovni poválečné parity jenu ke zlatu, vládní kruhy se ale obávaly ztráty národní prestiže a doufaly, že přijetí předválečného kurzu napomůže restrukturalizaci přebujelého finančního sektoru a racionalizaci průmyslu.¹¹³ Ve dvacátých letech proto většina japonských vlád sledovala deflační politiku, která by umožnila přechod na zlaté krytí oběživa na základě předválečného poměru. Nutno podotknout, že řada historiků dnes považuje právě obecně rozšířené snahy o obnovu zlatého standardu na předválečné paritě, často spojované s politikou „fiskální disciplíny“ a deflace, za jeden z hlavních důvodů nestabilního vývoje tehdejšího hospodářství.¹¹⁴ Na druhou stranu je třeba zdůraznit i pozitivní důsledky podobné politiky. Deflace nutila průmysl k racionalizaci a modernizaci, což mělo v dlouhodobém horizontu kladné dopady na fungování celé ekonomiky.¹¹⁵

Tabulka 1 - Index velkoobchodních cen v Japonsku, Velké Británii a Spojených státech amerických v letech 1918-1935 (1913=100).

Rok	Japonsko	VB	USA	Rok	Japonsko	VB	USA
1918	196	226	188	1927	170	144	137
1919	236	242	199	1928	171	142	140
1920	259	295	221	1929	166	134	138
1921	200	182	140	1930	137	113	124
1922	196	154	139	1931	116	98	105
1923	199	152	144	1932	122	95	93
1924	206	165	141	1933	136	94	95
1925	202	160	148	1934	134	96	107
1926	179	150	143	1935	140	100	115

Zdroj: *Statistical Yearbook of the League of Nations 1926-1944*, Northwestern University Library, <http://digital.library.northwestern.edu/league/stat.html> (cit. 23. 4. 2014).

Za války došlo k roztočení kol inflace, což snížilo konkurenceschopnost japonského zboží na domácích i zahraničních trzích. Nejednalo se pouze o dočasný problém – Japonsko nedokázalo po roce 1918 snížit cenovou hladinu tak rychle jako například Velká Británie nebo Spojené státy americké, nejdůležitější průmyslové státy světa (Tabulka 1). Po celá dvacátá léta přetrvávala pasivní obchodní bilance a ze země mizelo zlato a valuty. Japonská vláda se snažila potíže řešit deflační politikou, ta se však neukázala jako příliš efektivní. Navíc způsobovala značné potíže průmyslu, silně zadluženému rychlou expanzí výrobních kapacit v době válečného boomu, a také agrárnímu sektoru. Pokles cen

¹¹² B. Eichengreen, *Globalizing Capital*, s. 57-60.

¹¹³ V Japonsku se v této době objevovaly i silné hlasy po návratu ke zlatu na základě poválečné parity, odkazující se k názorům Johna Maynarda Keynesa (1883-1946). *The Economic History of Japan 1600-1990*, Vol. 3, s. 34-35.

¹¹⁴ Například James Harold, *The End of Globalization*, s. 33-48.

¹¹⁵ G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan*, s. 100.

zemědělských produktů nebyl zapříčiněn jen deflační politikou, ale i dovozem levných potravin z kolonií. V roce 1918 totiž v zemi propukly kvůli vysokým cenám způsobených válečnou inflací tzv. *rýžové nepokoje* (*kome sódó* 米騒動), lidové výtržnosti, které vedly až k pádu tehdejší vlády. Japonský trh se proto otevřel konkurenci levnějších potravin z Tchaj-wanu a Koreje.¹¹⁶ Deflační politika nejenže systematicky destabilizovala japonské hospodářství, nepodařilo se dosáhnout ani vytyčeného cíle, a to brzkého návratu ke zlatému standardu. Důvody lze spatřovat především ve sledu několika finančních krizí (1920, 1922, 1927) a ve velkém zemětřesení, které roku 1923 zasáhlo celou oblast Kantó.

Tabulka 2 - Výdaje japonského rozpočtu ve dvacátých a třicátých letech v milionech jenů.

Fiskální rok*	Výdaje	Fiskální rok	Výdaje
1917-1918	735	1929-1930	1736
1919-1920	1172	1930-1931	1588
1921-1922	1490	1931-1932	1477
1924-1925	1625	1932-1933	1950
1925-1926	1525	1933-1934	2255
1926-1927	1579	1934-1935	2163
1927-1928	1766	1936-1937	2282
1928-1929	1815	1937-1938	2709

Zdroj: Statistical Yearbook of the League of Nations 1926-1944; G. C. Allen, A Short Economic History of Modern Japan, s. 186.

** Fiskální rok se v Japonsku dodnes nevytváří za období od 1. ledna do 31. prosince, ale periodu od 1. dubna do 31. března. Například fiskální rok 1917-1918 tedy značí období mezi 1. dubnem 1917 a 31. březnem 1918.*

Těsně před koncem první světové války nastoupil do čela japonské vlády Takaši Hara (原敬, 1856-1921).¹¹⁷ Přestože se zřejmě jednalo o ideální dobu pro boj s inflací,¹¹⁸ tehdejší ministr financí Korekijo Takahaši namísto toho zvolil expanzivní fiskální politiku a až do roku 1922 navyšoval výdaje státního rozpočtu (Tabulka 2). Průmysl mohl nadále růst a byl tak načas zachráněn před poválečným vystřízlivěním,¹¹⁹ na trhu se však vytvářely spekulativní bubliny. Krach na burze v březnu 1920 započal první poválečnou finanční krizi. Když vše nasvědčovalo tomu, že se japonské hospodářství z krize vzpamatovalo a nastalo nové období růstu, objevily se další problémy – koncem roku 1922 zkrachovalo jedenáct menších bank.¹²⁰ Během těchto zmatků zasáhlo v září 1923 oblast Kantó velké zemětřesení. Zahynulo přes sto tisíc lidí a více než dvě třetiny obyvatel Tokia ztratily střechu nad hlavou. Kantó bylo obchodním, průmyslovým a finančním centrem Japonska, zemětřesení proto vážně poškodilo

¹¹⁶ The Cambridge History of Japan, Vol. 6, s. 454-455.

¹¹⁷ Hara je velmi zajímavou politickou postavou. Jedná se o prvního japonského premiéra, který stál mimo nejvyšší politické kruhy restaurace Meidži. Někdy byl z tohoto důvodu přezdíván „plebejský premiér“ (heimin saišó 平民宰相). Byl rovněž prvním japonským premiérem, kterého ve funkci zavraždili. Více viz Yoshitake Oka, Five Political Leaders of Modern Japan, Tokyo 1986, s. 85-123.

¹¹⁸ R. Smethurst, From Foot Soldier to Finance Minister, s. 216-217.

¹¹⁹ Hospodářství dokázalo do roku 1920 růst hlavně z toho důvodu, že se v Evropě a Spojených státech v této době zvyšovala poptávka po japonském textilu. The Economic History of Japan 1600–1990, Vol. 3, s. 17.

¹²⁰ The Cambridge History of Japan, Vol. 6, s. 455-456.

infrastrukturu celé země – hrubý domácí produkt poklesl odhadem o 42 % (sic!).¹²¹ Vláda okamžitě vyhlásila moratorium na dluhy a *Japonská národní banka* poskytla zvláštní půjčky, tzv. *šinsai tegata* (震災手形), s cílem zachránit poškozené firmy.¹²² Před zemětřesením se Japonsko připravovalo na návrat ke zlatému standardu, poté však bylo třeba zvýšit dovoz za účelem rekonstrukce. Vláda si půjčila značné množství peněz v zahraničí a nechala spadnout kurs jenu vůči libře a dolaru asi o 20 %, aby vyrovnala nevýhodnou bilanci zahraničního obchodu. Cenová hladina načas opět vzrostla a přijetí zlatého standardu bylo odsunuto na příhodnější dobu.¹²³

Japonská ekonomika se sice začala díky stavebnímu boomu rychle vzpamatovávat, prostředky získané ze zvláštních půjček *šinsai tegata* ale firmy často použily pouze na zaplacení starých dluhů, což jen prohloubilo nestabilitu finančního sektoru.¹²⁴ Když se svět v letech 1925-1926 postupně vracel ke zlatému standardu, japonská vláda se pokusila urychlit přípravy na jeho opětovné přijetí. V lednu 1927 proto navrhl tehdejší ministr financí Naoharu Kataoka (片岡直温, 1859-1934) převést *šinsai tegata* na nízkouročené půjčky, čímž chtěl vyčistit finanční sektor před obnovením zlatého krytí oběživa. Kataoka z vládnoucí Kenseikai (憲政会) se pokusil získat pro tento politicky velmi citlivý krok co nejširší konsenzus mezi parlamentními stranami, včetně opoziční Seijúkai (政友会). Přestože se zpočátku zdálo, že dohody bude dosaženo, politické soupeření nakonec jakýkoliv kompromis znemožnilo. Když se Kataoka ocitl v březnu 1927 na půdě japonského parlamentu pod slovním útokem, pronesl nepřesnou zprávu o „údajném“ pádu tokijské banky *Watanabe* (*Tókjó Watanabe ginkó* 東京渡辺銀行), čímž odstartoval finanční paniku. Banka *Watanabe* se dostala pod velký tlak a krátce nato skutečně zkrachovala. V dubnu 1927 se navíc na veřejnosti objevily zprávy o problémech velké obchodní firmy *Suzuki šóten* (鈴木商店), jejíž dluhy kryla *Taiwanská banka* (*Taiwan ginkó* 台湾銀行), jeden z největších japonských finančních ústavů. V důsledku tohoto vývoje se *Taiwanská banka* záhy rovněž dostala do vážných potíží. Vláda se pokusila situaci urychleně řešit sanacemi, neshody v rámci jednotlivých složek japonské zákonodárné moci však efektivní zásah znemožnily. Následoval run na banky, kterým započala tzv. *finanční krize Šówa* (*Šówa kinjú kjóko*, 昭和金融恐慌).¹²⁵

Po vypuknutí krize padla vláda Kenseikai a k moci nastoupila opoziční Seijúkai v čele s Giičim Tanakou (田中義一, 1864-1929).¹²⁶ Tanaka povolal jako ministra financí jednoho z nejvýraznějších

¹²¹ David Flath, *The Japanese Economy*, 2. vyd., Oxford 2005, s. 55.

¹²² P. Duus, *Modern Japan*, s. 186.

¹²³ G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan*, s. 95.

¹²⁴ P. Duus, *Modern Japan*, s. 187.

¹²⁵ R. Smethurst, *From Foot Soldier to Finance Minister*, s. 235-236.

¹²⁶ Tanaka Giiči se řadil mezi představitele japonských militaristických kruhů. Jeho jméno je spojeno se stupňujícími se vojenskými aktivitami na kontinentu a atentátem na mandžuského militaristu Zhang Zuolina (张作霖, 1875-1928). Jednalo se o předeheru k Mukdenskému incidentu z roku 1931, kterým Japonsko zahájilo obsazení severočínského Mandžusko. Více viz Aleš Skřivan, *Japonská válka 1931-1945*, Praha 1997.

politiků meziválečného Japonska, Korekija Takahašiho, jenž se ve svém životě zhostil tohoto postu již počtvrté. Takahašimu, který zastavil run na banky a prosadil jejich okamžitou sanaci, se sice podařilo finanční krizi vyřešit, krátce nato se však nepohodl s ministerským předsedou v souvislosti s vysláním dalších vojenských jednotek do Číny a opět opustil politickou scénu.¹²⁷

Finanční krizi Šówa lze z dlouhodobého hlediska hodnotit pozitivně – výrazně přispěla k posílení a pročištění japonského bankovního sektoru. Majitelé firem dříve často zasedali ve vedení regionálních bank, čímž si zajišťovali stabilní přísun kapitálu na krytí ztrátového podnikání. Banky pak postrádaly finanční hotovost a byly v dobách krize velmi zranitelné. Bankovní zákony, přijaté v březnu 1927, nejenže tuto praxi znemožnily, ale donutily finanční ústavy buď do pěti let zdvojnásobit svůj základní kapitál, nebo fúzovat. Mezi lety 1926-1932 se tak snížil počet japonských finančních ústavů téměř o 60 %.¹²⁸ Zmínit je třeba i to, že se během krize upevnilo postavení finančních klik *zaibacu* (財閥),¹²⁹ které kontrolovaly značnou část japonského hospodářství a jejichž moc prorůstala i do politické sféry.¹³⁰

Jakmile se hospodářství zotavilo, zahájil ministr financí Džunosuke Inoue (井上準之助, 1869-1932) další fázi deflační politiky. Země se vrátila ke zlatému standardu v lednu 1930, v tu nejnevhodnější možnou dobu. O několik měsíců dříve, v říjnu 1929, totiž započala krachem na newyorské burze tzv. velká hospodářská krize. Ceny na světových trzích i v Japonsku rychle klesaly a poměry na venkově a v průmyslu se prudce zhoršovaly. Možné východisko představovala expanzivní fiskální politika spolu s devalvací jenu, to však s sebou neslo nutnost opustit zlatý standard, který se vláda pokoušela téměř celá dvacátá léta obnovit. Premiér Osači Hamaguči (濱口雄幸, 1870-1931) v čele vládnoucí strany Minseitó (民政党, nástupce Kenseikai) a ministr financí Inoue se rozhodli tento měnový systém prozatím zachovat a jen nedevalvovat. Nepříznivý vývoj ekonomiky za velké hospodářské krize přispěl k rychlé destabilizaci japonské politické scény, což lze pozorovat na vzrůstající ochotě vojenských kruhů uchýlovat se k násilným prostředkům – na premiéra Hamagučiho byl v srpnu 1931 spáchán atentát a v září armáda zabrala, nehledě na protesty vládních kruhů, Mandžusko.¹³¹ Kvůli událostem v Mandžusku odešlo Japonsko o dva roky později ze *Společnosti národů*, čímž svou ekonomiku vzhledem k sankcím ze strany Západu výrazně poškodilo.¹³²

¹²⁷ R. Smethurst, *From Foot Soldier to Finance Minister*, s. 236-237.

¹²⁸ *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, s. 457-458.

¹²⁹ Pojem *zaibacu*, doslovně překládaný jako finanční klika, byl poprvé použit jako pejorativní označení průmyslových gigantů za první světové války. Kořeny *zaibacu* sahají až k Macukatově privatizaci v osmdesátých letech 19. století. Jednalo se o sdružení různých podniků, vlastněných holdingovou společností, často bankou, jejíž kapitál držela v rukou rodina *zaibacu*. Rozdíl oproti západním korporacím spočíval v tom, že koncentrace probíhala nejen horizontálně, ale i vertikálně. Pro japonské hospodářství byly důležité především čtyři největší *zaibacu*, a to Micui, Micubiši, Sumitomo a Jasuda. Reischauer – Craig, *Dějiny Japonska*, s. 195-196

¹³⁰ G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan*, s. 100.

¹³¹ *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, s. 463-465.

¹³² M. Ikeda, *Japan in Trade Isolation*, s. 122-124.

Přestože některé státy opustily zlatý standard už v roce 1929, rozklad tohoto systému je datován teprve k září 1931, kdy Velká Británie devalvovala libru.¹³³ Nejen v důsledku tohoto dění, ale i pro špatný stav ekonomiky přestali zástupci japonských finančních kruhů brzy věřit, že vláda dokáže i nadále udržet zlaté krytí oběživa, začali proto spekulovat s měnou – skupovali dolary s vidinou brzkého poklesu kurzu jenu.¹³⁴ Ministr financí Inoue nezareagoval příliš obratně. Veřejně obvinil finanční kliky *zaibacu* z útoku na japonskou měnu a zároveň se pokusil spekulace zastavit tím, že prosadil zvýšení diskontní sazby. Jeho politika se ukázala jako katastrofální pro celé japonské hospodářství. Koncem roku 1931 podala vláda Minseitó demisi a k moci se opět dostala Seijúkai. Post ministra financí již popáté během svého života zaujal Korekijo Takahaši, který ihned v lednu 1932 devalvoval jen. Tento krok lze považovat za konec první ucelené periody hospodářských dějin meziválečného Japonska (1918-1931), přičemž pomyslnou tečkou se staly politické vraždy, jež krátce nato následovaly. Za oběti atentátníků z venkovských oblastí tehdy padl bývalý ministr financí Džunosuke Inoue spolu s Takumou Danem (團琢磨, 1858-1932), prezidentem jednoho z koncernů *zaibacu*,¹³⁵ proti nimž v souvislosti se spekulativními aktivitami obrátil hněv veřejnosti právě Inoue.¹³⁶

Důvěra japonské veřejnosti ve starý hospodářský a společenský systém reprezentovaný politickými stranami během dvacátých let výrazně poklesla, což zřejmě přispělo k pozdějšímu nástupu militarismu.¹³⁷ Přesto nemůžeme toto období charakterizovat jako dobu stagnace – japonská ekonomika rostla velmi rychle.¹³⁸ Mnoho firem sice zkrachovalo, produkce se ale po celé desetiletí zvyšovala. Ani deflační politiku vlády nelze vnímat jen coby potenciální zdroj nestability – zřejmě výrazně přispěla prudkému rozvoji hospodářství během třicátých let. Deflace donutila průmysl k racionalizaci a modernizaci, zmizely nezdravé investice ještě z dob první světové války a finanční sektor se podařilo stabilizovat. Především lehký průmysl se stal vysoce konkurenceschopným i v porovnání se západním zbožím. Výroba bavlněných látek mohla v budoucnu zaujmout roli hlavního japonského vývozního odvětví. Ostrá konkurence a postupný pokles cen také vedly k častému uzavírání kartelových dohod a monopolizaci japonského trhu. Tento proces se stupňoval zejména po roce 1931, kdy byl přijat *Zákon na kontrolu důležitého průmyslu* (*Džújó sangjó tóseihó* 重要産業統制法), posilující pozice kartelů. Významnou roli v rozvoji japonského hospodářství opět sehrál stát. Usnadňoval průmyslníkům přístup ke kapitálu a opakovaně poskytoval půjčky. Nová, moderní odvětví, která měla

¹³³ B. Eichengreen, *Globalizing Capital*, s. 57-60.

¹³⁴ Více k této problematice například Oland D. Russel, *Das Haus Mitsui. Der Aufstieg des grössten Handelshauses Japans*, Zürich 1940, s. 267-284.

¹³⁵ Konkrétně *zaibacu* Micui (三井).

¹³⁶ *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, s. 465-467.

¹³⁷ G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan*, s. 100.

¹³⁸ S výjimkou let 1919-1920, 1926-1927 a 1929-1931 byly růstové tendence patrné. *The Economic History of Japan 1600-1990*, Vol. 3, s. 19.

příležitost expandovat už během první světové války jako například strojírenství a ocelářství, chemický nebo elektrotechnický průmysl, upevnila svá postavení na trhu. Na venkově však lidé výrazně trpěli snižujícími se cenami zemědělských produktů. Agrární oblasti se nacházely v permanentní krizi už od poloviny dvacátých let a staly se tak důležitým zdrojem nespokojenosti uvnitř japonské společnosti.¹³⁹

2.2.2 Korekijo Takahaši a japonský model státního intervencionismu (1932-1937)

Druhou fází meziválečného období japonských hospodářských dějin můžeme vnímat jako dobu obnovy, úspěšného nalezení cesty z velké hospodářské krize. Japonsko se mimo jiné díky politice ministra financí Korekija Takahašiho začalo rychle vzpamatovávat z ekonomického propadu. Takahašiho lze charakterizovat jako neideologického pragmatika, který intuitivně vnímal keynesiánskou teorii efektivní poptávky. Podporoval spotřebu a omezoval tendence ke spoření, to vše ještě předtím, než John Maynard Keynes oficiálně formuloval svou ekonomickou teorii. Na druhou stranu byl jedním z představitelů tehdejší politiky „beggar thy neighbour“ – hledal cestu z hospodářské krize na úkor ostatních, což v dobovém kontextu představovalo zcela běžnou praxi, kterou sledovalo i mnoho jiných států.¹⁴⁰

Takahašiho model státního intervencionismu se podle historika Jamese Harolda stal spolu s americkou *Hullovou doktrínou* a německým *schachtismem* jednou z úspěšných alternativ k tehdejšímu konsenzu fiskální ortodoxie. Systém zlatého standardu se zhroutil spolu s myšlenkou nezávislého centrálního bankovníctví a doktrína volného obchodu byla nahrazena vytvářením hospodářských bloků.¹⁴¹ Americký státní tajemník Cordell Hull (1871-1955) vybudoval zónu volného obchodu pomocí bilaterálních smluv, ministr hospodářství Hjamlar Schacht (1877-1970) rozšířil německý vliv na základě clearingové výměny do střední a jihovýchodní Evropy a jižní Ameriky, přičemž vynechal některé státy za účelem prosazení vlastních mocenských cílů (Československo), a konečně Velká Británie vytvořila na konferenci v Ottawě roku 1932 imperiální celní preferenční systém. Japonsko se přitom obchodně přeorientovalo na východní Asii.¹⁴² Svět se rozdělil do několika oddělených hospodářských bloků, obehnaných silnými protekcionistickými bariérami. Nastala doba tzv. *neomerkantilismu*, provázená restriktivními opatřeními zahraničního obchodu a celními válkami.¹⁴³

Politiku ministra financí Takahašiho lze shrnout do tří základních bodů – jednalo se o prosazení devalvace jenu, zvyšování celních sazeb a expanzivní monetární a fiskální politiku. Jakmile Takahaši odpoutal začátkem roku 1932 měnu od zlata, kurz jenu k dolaru poklesl o více než 40 %. Klesající trend

¹³⁹ Tamtéž, s. 458-465.

¹⁴⁰ R. Smethurst, *From Foot Soldier to Finance Minister*, s. 266.

¹⁴¹ V rámci zahraničněobchodní politiky rozlišujeme mezi protekcionismem (ochranářstvím) a liberalismem (svobodným obchodem), tedy mezi ochranou domácího trhu a uplatňováním principu volného obchodu. Miroslav Svatoš, *Zahraniční obchod*, s. 29.

¹⁴² J. Harold, *The End of Globalization*, s. 96-100, 133-158.

¹⁴³ Rondo Cameron, *Stručné ekonomické dějiny světa. Od doby kamenné do současnosti*, Praha 1996, s. 405.

pokračoval až do roku 1933, kdy se jen ustálil přibližně na kurzu 0,29 dolarů (před devalvací činil zhruba 0,49 dolarů). Oslabení jenu zvýšilo konkurenceschopnost japonského zboží na zahraničních trzích a významně tak přispělo rozvoji exportu, který byl v letech 1932-1936 nejdůležitějším faktorem japonského hospodářského růstu.¹⁴⁴

Ochrana domácího trhu před zahraniční konkurencí byla zvýšena. Po celá dvacátá léta dosahovala s výjimkou některých důležitých odvětví (cukrovarnictví, železářství a ocelářství, textilní nebo chemický průmysl) jen velmi nízkých hodnot.¹⁴⁵ Teprve v roce 1932 došlo k přechodu na ryze protekcionistický systém. Samotný pokles kurzu jenu byl ekvivalentem ke zvýšení celních sazeb zhruba o 80 % a nový tarifní sazebník poskytl další výraznou ochranu zejména těžkému a chemickému průmyslu. Domácí trh byl ve třicátých letech uzavřen zahraniční konkurencí a monopolistické tendence v japonském hospodářství díky tomu zesílily.¹⁴⁶ V oblasti monetární politiky se Takahašimu podařilo během roku 1932 prosadit zákon, jenž umožnil *Japonské národní bance* téměř desetinásobné navýšení emise nekrytého oběživa. Následně zajistil snížení diskontní sazby z 5,8 % na 3,7 %, čímž došlo ke zlevnění úroku a stimulaci investic. Jakmile poklesly úroky, Takahaši začal vydávat státní dluhopisy, což mu umožnilo získat finanční prostředky na expanzivní fiskální politiku. Aby zabránil vzrůstu cenové hladiny, dluhopisy prodával *Japonské národní bance*, která je následně umisťovala na trh (tzv. systém *hikiuke*, 引受). Nově emitovaná hotovost se tímto způsobem dostala do oběhu prostřednictvím státního rozpočtu. Ve fiskálním roce 1932-1933 Takahaši přesvědčil vládu k výraznému navýšení výdajů státního rozpočtu (Tabulka 2, s. 30). Investice směřovaly zejména do infrastruktury, pomoci venkovským oblastem a zbrojení. Tato politika se těšila značnému úspěchu – Japonsko dosáhlo před rokem 1936 plné zaměstnanosti, mzdy vzrostly a roční míru inflace se podařilo udržet pod 3 %. Jakmile Takahaši ucítil, že se blíží nebezpečí přehřátí ekonomiky, snažil se omezovat vládní výdaje, díky čemuž se ovšem záhy střetl s militaristickými kruhy v armádě.¹⁴⁷

Během třicátých let se struktura japonského hospodářství změnila. Pomoc zemědělským oblastem vedla ke vzniku nových průmyslových odvětví na venkově a zlepšení finanční situace tamních domácností. Bankovní sektor zeštíhl a průmysl rostl velmi rychle – obzvláště těžký průmysl zažíval období nebývalé prosperity. Spolu s rostoucí efektivitou výroby se prohlubovaly i platové rozdíly mezi dělníky ve velkých továrnách a malých dílnách.¹⁴⁸ Právě v této době byly položeny základy pozdějšího poválečného hospodářského rozvoje Japonska.¹⁴⁹ Počet pracovních sil zaměstnaných v sektoru

¹⁴⁴ The Cambridge History of Japan, Vol. 6, s. 468.

¹⁴⁵ G. C. Allen, A Short Economic History of Modern Japan, s. 121-123.

¹⁴⁶ The Cambridge History of Japan, Vol. 6, s. 470-471, 474.

¹⁴⁷ R. Smethurst, From Foot Soldier to Finance Minister, s. 252-266.

¹⁴⁸ M. Morishima, Why has Japan „succeeded“, s. 110-112.

¹⁴⁹ The Economic History of Japan 1600-1990, Vol. 3, s. 51-54.

sekundárním a terciárním byl po roce 1935 větší než v primárním (Tabulka 3) a země se tak v polovině třicátých let proměnila na průmyslově-agrární stát. Změny můžeme pozorovat i v odvětvové struktuře průmyslu (Tabulka 4). Pracovní síla se ve třicátých letech přesunula z lehkého průmyslu směrem do těžkého. Zatímco úbytek pracovní síly je patrný zejména v textilnictví a potravinářství, zřetelný přírůstek lze spatřit v železářském, strojírenské a chemickém průmyslu.

Tabulka 3 - Pracovní síla v primárním, sekundárním a terciárním sektoru a celková pracovní síla v Japonsku v letech 1920-1940 (v tisíci zaměstnancích).

	1920	1925	1930	1935	1940
Primární sektor	14388	14056	14648	14450	14523
Sekundární sektor	6274	6324	6151	6811	8212
Terciární sektor	5355	6432	7331	8410	7728
Pracovní síla celkem	27260	28105	29619	31211	32500

Zdroj: *The Cambridge History of Japan, Vol. 6, s. 460.*

Tabulka 4 - Procentuální podíl pracovní síly podle průmyslových odvětví v letech 1923-1936.

	1923	1926	1929	1933	1936
Textilní průmysl	52,2	53,2	50,4	43,4	37,9
Potravinářství	9,6	8,9	8,7	6,8	6,7
Tiskařský průmysl	2,3	2,7	2,9	3,3	2,4
Keramický průmysl	3,8	3,5	3,5	3,4	3,9
Železářství	5,2	5,3	6,2	7,4	9,7
Strojírenství	13	12,6	13,8	15,9	18,3
Chemický průmysl	5,5	5,4	6,4	8	11,1
Zpracování dřeva	2,8	2,8	3	4,3	3,7
Plyn a elektřina	0,3	0,4	0,5	0,4	0,4
Další odvětví	4,4	5	4,6	7	5,9

Zdroj: G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan, s. 166.*

Militaristické kruhy se pokoušely výrazněji navýšit armádní výdaje po celá třicátá léta, tyto snahy ale nezaznamenaly za Takahašiho působení v křesle ministra financí výraznější úspěchy.¹⁵⁰ Nespokojenost armády vyvrcholila dne 26. února 1936, kdy proběhl nepovedený pokus o puč. Mladí důstojníci zavraždili tehdy jednaosmdesátiletého Takahašiho a několik dalších vrcholných politiků. Ačkoliv se vojenský převrat nezdařil a v armádě proběhly čistky, pozice vojenských složek ve společnosti zesílily. Na druhou stranu ve volbách v únoru 1936 vyhrála zahraničněpoliticky umírněnější Minseitó nad Seijúkai, prosazující tvrdší kurz. Přesto byl už koncem roku 1936 uzavřen *pakt proti Kominterně* s Německem a v červenci 1937 vypukla válka v Číně. Armáda postupně začala hrát dominantní úlohu na domácí politické scéně.¹⁵¹

¹⁵⁰ G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan, s. 148-149.*

¹⁵¹ Reischauer – Craig, *Dějiny Japonska, s. 245-250.*

Po Takahašio smrti přijala vláda pětiletý plán rozvoje pozemních sil a šestiletý plán na expanzi loďstva.¹⁵² V Mandžukuu, nezávislém státu vzniklém pod patronátem Japonska na dobytých čínských územích v Mandžusku, byl v roce 1937 vyhlášen pětiletý plán rozvoje. Zbrojení vedlo k vzestupu tzv. *nových zaibacu* (*šinkó zaibacu* 新興財閥), velkých společností často vedených lidmi s technickým vzděláním, stojících na straně armády. Asi nejznámější z těchto společností se stal Nissan (日産), jenž se výrazně angažoval v plánech na industrializaci Mandžukua. V roce 1937 byla přijata rozsáhlá nařízení regulující japonský zahraniční obchod, snažící se vyrovnat pasivní obchodní bilanci. Ve stejném roce došlo k formulování tří základních principů, kladoucích si za cíl vyřešit hospodářské problémy, jež nastaly vlivem válečných událostí, překotného zbrojení a rostoucích výdajů státního rozpočtu, a to vyrovnáním obchodní bilance, regulací nabídky a poptávky a zvětšením výrobních kapacit.¹⁵³ Roku 1937 vláda vytvořila *Plánovací komisi* (*Kikakuin* 企画院) za účelem centralizace a regulace hospodářství. V březnu 1938 vešel v platnost *Zákon o národní mobilizaci* (*Kokka sódóin hó* 国家総動員法), jenž státu umožnil výraznější zásahy do hospodářského života.¹⁵⁴ Japonská ekonomika se v letech 1936-1938 postupně vydala cestou centrálního plánování, což úzce souviselo s přípravami na druhou světovou válku.

2.3 Japonský zahraniční obchod v letech 1918-1938

Japonsko je ukázkovým příkladem toho, jaký prospěch může země ze zahraničního obchodu mít.¹⁵⁵ Obchodní výměna znamenala pro Japonsko nezbytný prostředek pro získání západních technologií a investičních celků, které byly zpočátku hrazeny vývozem zemědělských produktů a polotovarů.¹⁵⁶ Japonský zahraniční obchod rostl před první světovou válkou i ve třicátých letech rychleji než světový obchod.¹⁵⁷ Zatímco v šedesátých letech 19. století zaujímal asi jen 5 % čistého národního produktu Japonska, na přelomu století se jednalo už o 10 %, kolem roku 1910 o 15 % a během první světové války skoro 20 %. V meziválečném období se podíl obchodní výměny na čistém národním produktu pohyboval zhruba kolem 15-20 %.¹⁵⁸ Vzhledem k závislosti země na surovinách měl obchod pro celé hospodářství mnohem větší význam, než jak by mohly na první pohled naznačovat statistiky.¹⁵⁹ Dovoz surovin totiž představoval v meziválečném období asi 50-60 % celkového japonského importu a pokud

¹⁵² The Cambridge History of Japan, Vol. 6, s. 476-478.

¹⁵³ The Economic History of Japan 1600-1990, Vol. 3, s. 251-253.

¹⁵⁴ P. Duus, Modern Japan, s. 226.

¹⁵⁵ David Flath, The Japanese Economy, s. 157.

¹⁵⁶ The Cambridge History of Japan, Vol. 6, s. 413.

¹⁵⁷ P. Duus, Modern Japan, s. 166; M. Ikeda, Japan in Trade Isolation, s. 15.

¹⁵⁸ William W. Lockwood, The Economic Development of Japan. Growth and Structural Change, Princeton 1968, s. 315.

¹⁵⁹ M. Ikeda, Japan in Trade Isolation, s. 25.

bychom započítaly i polotovary, jednalo se zhruba o 70-80 %.¹⁶⁰ Zaměřme se nyní podrobněji na analýzu objemu, komoditní struktury a teritoriálního směřování japonského zahraničního obchodu.

2.3.1 Objem a komoditní struktura

Čaj a surové hedvábí byly až do konce 19. století hlavními exportními artikly Japonska. Jejich vývoz zajišťoval nezbytné valuty pro dovoz investičních celků a skrze pozemkovou daň i finanční prostředky na modernizaci země. Upřednostnění obchodu s těmito polotovary se přitom stalo logickým důsledkem podpisu nerovnoprávných smluv krátce po otevření země Západu. Japonsko ztratilo celní autonomii a celní sazby byly stanoveny na 5 % hodnoty zboží, což mělo na jednu stranu silně negativní efekt na domácí průmysl, na druhou stranu ale tento vývoj stimuloval odvětví s komparativní výhodou – výrobu čaje a surového hedvábí.¹⁶¹ Odbyt těchto komodit na zahraničních trzích usnadnilo i to, že plíseň narušila během padesátých let 19. století evropský chov bource morušového, což zvýšilo tamní poptávku po surovém hedvábí a ve Spojených státech stoupal po občanské válce konzum japonského čaje.¹⁶² Zatímco surové hedvábí zůstalo důležitou vývozní komoditou až do začátku třicátých let 20. století, vývoz čaje ustupoval do pozadí už od osmdesátých let 19. století. Po první světové válce tvořil jen velmi zanedbatelný podíl na celkovém japonském exportu (Tabulka 5).

Tabulka 5 - Podíl čaje a textilního průmyslu na celkovém japonském vývozu v letech 1868-1937.

Období	Čaj	Surové hedvábí	Bavlněná příze	Bavlněné látky	Hedvábné látky	Celkem
1868-1872	24,5	37,8	-	0,02	0,01	62,33
1878-1882	22	35,1	-	0,1	0,08	57,28
1888-1892	9,1	36,4	0,05	0,3	2,3	48,15
1898-1902	4,1	27,5	10,1	2,2	9,3	53,20
1908-1912	3,0	28,8	8,6	4,4	7	51,80
1918-1922	0,9	27,6	7	14,4	7,3	57,20
1923-1927	0,7	37,5	4,4	18,7	6,3	67,60
1928-1932	0,6	32,7	1,2	18,7	5,4	58,60
1933-1937	0,5	15	1,4	19,6	2,9	39,40

Zdroj: C. D. Cowan (ed.), *The Economic Development of China and Japan*, s. 227.

Dominantní postavení v japonském vývozu si po dlouhou dobu udržel textilní průmysl. Na konci 19. století stoupal zejména export bavlněné příze, kterou od dvacátých let postupně nahrazovaly bavlněné látky – nejednalo se již o polotovar, nýbrž strojově zpracované zboží.¹⁶³ Zatímco v počátečních fázích průmyslové revoluce Japonsko výrobky textilního průmyslu importovalo, ve třicátých letech vystřídalo Velkou Británii coby největší vývozce bavlněného textilu na světě.¹⁶⁴ Během

¹⁶⁰ G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan*, s. 181.

¹⁶¹ C. D. Cowan (ed.), *The Economic Development of China and Japan*, s. 225.

¹⁶² P. Duus, *Modern Japan*, s. 152.

¹⁶³ Tamtéž, s. 166.

¹⁶⁴ M. Ikeda, *Japan in Trade Isolation*, s. 28-30.

velké hospodářské krize se bavlněné látky dokonce staly symbolem rostoucí konkurenceschopnosti japonského textilního průmyslu na světových trzích a vyvolávaly až panické reakce ze strany západních států.¹⁶⁵ Přesto se podíl textilu na celkovém japonském vývozu v této době snižoval ve prospěch těžkého průmyslu a některých druhů spotřebního zboží (hračky, lampy, kola, keramika apod.), což ostatně odpovídalo strukturálním proměnám domácího průmyslu. Díky těmto posunům lze prohlásit, že japonský export byl v roce 1936 mnohem více diverzifikovaný a méně zranitelný než na počátku velké hospodářské krize.¹⁶⁶

Tabulka 6 - Zahraniční obchod v letech 1908-1936 podle skupin komodit v procentech.

Období	Potraviny		Suroviny		Polotovary		Hot. výrobky		Další	
	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz
1908–1912	11,1	12	9,2	44,3	48,1	18,9	30,5	24,1	1,1	0,7
1918–1922	7,6	12,9	5,8	49,2	42,4	22,2	42,6	15	1,6	0,7
1923–1927	6,7	14,3	6,5	53,5	45,9	16,1	39,8	15,5	1,1	0,6
1928–1932	8,3	12,7	4,2	55,3	39	15,5	46,8	15,7	1,7	0,8
1933–1936	8	8,2	4,4	61,8	26,4	17,8	58,4	11,3	2,8	0,9

Zdroj: G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan*, s. 181.

Podívejme se na změny v komoditní struktuře japonského zahraničního obchodu podle skupin zboží (Tabulka 6). V případě surovin se vývoz snižoval po celé meziválečné období a dovoz naopak stoupal, což úzce souviselo s rostoucími potřebami průmyslu. V tomto ohledu byla japonská ekonomika velmi zranitelná – závisela na dovozu některých strategických surovin (surová bavlna, vlna, ropa, šrot, neželezné kovy a celulóza).¹⁶⁷ Zajímavé jsou i změny v poměru polotovarů a hotových výrobků na celkovém exportu a importu. Podíl exportu hotových výrobků a polotovarů, které byly před první světovou válkou nejdůležitější vývozní položkou, se v prvních poválečných letech vyrovnal. V letech 1923-1927 vývoz hotových výrobků sice mírně poklesl, v rozmezí let 1928-1936 ale prudce stoupal na úkor polotovarů. Kolem poloviny třicátých let tvořily skoro 60 % japonského vývozu hotové výrobky, zatímco polotovary jen 26 %. Spolu s industrializací země ve třicátých letech se rovněž snižovala závislost Japonska na dovozu hotových výrobků. Zatímco před první světovou válkou tato položka tvořila téměř čtvrtinu importu, v letech 1933-1936 se jednalo pouze o 11 %. Přesto závislost Japonska na importu investičních celků a strojů neklesala. Jejich podíl činil v celém meziválečném období zhruba 6-7 % celkového dovozu, tedy přibližně stejné množství jako před první světovou válkou.¹⁶⁸

¹⁶⁵ The Cambridge History of Japan, Vol. 6, s. 468.

¹⁶⁶ G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan*, s. 150.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 152.

¹⁶⁸ C. D. Cowan (ed.), *The Economic Development of China and Japan*, s. 234.

Pokud máme analyzovat objem obchodní výměny, můžeme konstatovat, že vývoz činil v roce 1921 téměř dvojnásobných a v roce 1929 trojnásobných hodnot oproti roku 1913, krátce nato však došlo vlivem velké hospodářské krize k prudkému poklesu, přičemž nejnižším bodem propadu se stal rok 1932 (Tabulka 7). Export sice nedokázal před začátkem druhé světové války zcela dorovnat hodnoty z nejlepšího předkrizového roku 1929, přesto se jim během roku 1937 výrazně přiblížil. Obdobná byla situace v případě importu – v roce 1921 činil více než dvojnásobných a roku 1929 téměř trojnásobných hodnot ve srovnání s předválečným rokem 1913. Záhy následoval pokles, přičemž nejnižších hodnot bylo dosaženo v roce 1932, na rozdíl od vývozu ovšem došlo v roce 1937 k překonání posledního předkrizového roku. Obchodní bilance byla ve sledovaném období až na rok 1935 vždy pasivní. Obzvláště po zemětřesení z roku 1923 dosahovala výrazně záporných hodnot a teprve Takahašioho obchodní politika vedla k jejímu vyrovnání a přechodu do černých čísel. V souvislosti s přípravami země na válku a restriktivními opatřeními ze strany západních států se však tento trend obrátil již krátce nato, v letech 1936-1937.

Tabulka 7 - Japonský zahraniční obchod v letech 1912-1937 v milionech dolarů a procentuální podíl japonského vývozu na celkovém světovém exportu.

Rok	Vývoz	Dovoz	Podíl %	Rok	Vývoz	Dovoz	Podíl %
1913	315	361	1,6	1929	970	1018	2,9
1921	603	781	3,1	1930	710	761	2,7
1922	771	905	3,6	1931	550	601	2,9
1923	689	960	2,8	1932	368	407	2,9
1924	727	1009	2,7	1933	473	494	3,2
1925	912	1054	2,9	1934	638	675	3,4
1926	933	1118	3,1	1935	775	710	4,0
1927	914	1031	2,9	1936	778	800	3,7
1928	889	1018	2,7	1937	902	1086	3,5

Zdroj: Historical Data on International Trade Statistics 1900-1960, http://unstats.un.org/unsd/trade/imts/historical_data.htm (cit. 25. 4. 2014).

Bezprostředně po první světové válce podíl Japonska na světovém vývozu prudce vzrůstal. Zlom nastal v roce 1923 v souvislosti s velkým zemětřesením v oblasti Kantó. Krátce nato však export zaznamenal nový rozmach (1925-1926), který byl ovšem záhy přerušen *finanční krizí Šówa* a nástupem velké hospodářské krize. Růstové tendence se obnovily teprve po devalvaci jenu v roce 1932, přičemž do poloviny třicátých let dosáhl japonský podíl na světovém vývozu svého vrcholu (4 %). Je pochopitelné, že rychlost tohoto vzestupu v době, kdy zbytek světa stagnoval, způsobila na světových trzích značnou paniku. Západní státy na jednu stranu obviňovaly Japonsko z cenového dumpingu, ve skutečnosti se ale dochovaly zprávy plné obav z toho, že japonský průmysl ve třicátých letech dohnal Západ ve výrobě některých druhů zboží (např. bavlněné látky) a dosáhl tak značné konkurenceschopnosti. Nezanedbatelnou úlohu v tomto procesu zřejmě sehrála deflační politika dvacátých let, která donutila japonský průmysl k racionalizaci a modernizaci. Restriktivní opatření ze

strany Západu na sebe nenechala dlouho čekat. Japonsku v tomto ohledu ublížila agrese v Mandžusku (tzv. *Mukdenský incident* z roku 1931) spolu s odchodem ze *Společnosti národů*, který umožnil západním zemím v čele se Spojenými státy a Velkou Británií uplatnit diskriminační kroky, jinak velmi obtížně obhajitelné před mezinárodním společenstvím.¹⁶⁹

2.3.2 Teritoriální směřování

Těsně před první světovou válkou mířila většina japonského vývozu do Číny, Spojených států a evropských států (celkem 76 %). Významnou exportní oblast tvořily také japonské kolonie Korea a Tchaj-wan, následované Britskou Indií a jihovýchodní Asií (Tabulka 8). Teritoriální směřování japonského exportu se během dvacátých let a především za velké hospodářské krize proměnilo – Japonsko se potýkalo s restriktivními opatřeními ze strany některých států (např. Spojené státy, Velká Británie nebo Nizozemí), bylo proto nuceno hledat nové trhy v západních koloniích. Protekcionistická opatření na sebe nenechala dlouho čekat ani tam.¹⁷⁰ Novými trhy se nakrátko staly také africké a jihoamerické země, slibujícími nahradit klesající vývoz do západních států a jejich kolonií.

Tabulka 8 - Japonský dovoz a vývoz podle kontinentů a vybraných států v letech 1913, 1929 a 1936 v procentech.

Kontinent	Vývoz			Dovoz		
	1913	1929	1936	1913	1929	1936
Evropa	23	7	11	31	19	12
Severní Amerika	30	44	23	17	33	33
Jižní Amerika	0	1	4	0	1	5
Afrika	0	3	4	1	2	4
Asie	44	42	51	49	39	38
Oceánie	2	3	4	2	6	8
Stát						
Korea a Tchaj-wan	12	-	25	8	-	24
Čína	24	16	12	8	10	13
Spojené státy	29	43	22	17	30	31
Britská Indie	5	9	10	24	13	14
Nizozemská v. Indie	-	4	5	-	4	4

Zdroj: *Memorandum on International Trade and Balance of Payments 1913-1927, Vol. 1, Geneva 1928, s. 53-54, 278, 300; Review of World Trade 1938, Geneva 1939, s. 32-33; International Trade Statistics 1936, Geneva 1937, s. 315, 337; W. Lockwood, The Economic Development of Japan, s. 395.*

Před velkou hospodářskou krizí se mezi nejdůležitější japonské trhy řadily vedle Koreje a Tchaj-wanu zejména Spojené státy s Čínou. Do spojených států se vyváželo především surové hedvábí, tomu ale vznikla ve třicátých letech silná konkurence v umělém hedvábí. Protože ceny zboží klesaly, reagovali japonští výrobci zvyšováním produkce, což vedlo k dalšímu snižování cen. Výroba surového hedvábí byla vedlejší pracovní činností mnoha rolnických rodin, už tak špatná situace na venkově se proto ještě

¹⁶⁹ M. Ikeda, *Japan in Trade Isolation*, s. 296-301.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 119-240.

více zhoršila. Japonsko nedokázalo tento obchodní artikl dostatečně rychle nahradit vývozem jiných komodit a americký trh byl před druhou světovou válkou téměř ztracen.¹⁷¹ Podíl Číny na japonském exportu ve třicátých letech rovněž poklesl, a to z důvodu obnovení celní autonomie Čínské republiky v roce 1931 a tamních bojkotů japonského zboží, souvisejících se zhoršujícími se diplomatickými vztahy. Důležitou roli sehrál i rozvoj textilního průmyslu v samotné Číně, často financovaný japonským kapitálem.¹⁷²

Zboží dovezené do Japonska pocházelo v roce 1913 především z Evropy, Britské Indie, Spojených států a v menším množství i z Číny a japonských kolonií (dohromady zhruba 88 %). Podíl Spojených států na dovozu do Japonska v dalších dvaceti letech výrazně vzrostl, v roce 1929 činil 30 % celkového importu a nesnížil se ani během velké hospodářské krize. Význam kolonií a Číny rovněž stoupal, zatímco důležitost Evropy a Britské Indie poklesla. Dovoz ze Spojených států představoval pro japonskou ekonomiku vážný problém. Před velkou hospodářskou krizí se japonská obchodní bilance s touto zemí pohybovala veskrze v aktivních hodnotách, poté se ale dostala vlivem snížení vývozu surového hedvábí do záporných čísel. Japonsko byla závislé na dovozu strojů a surovin ze Spojených států (surová bavlna, ropa, plyn, šrot, měď nebo aluminium), a to v situaci, kdy Spojené státy ztrácely zájem o japonské zboží.¹⁷³

Obecně lze prohlásit, že se japonský zahraniční obchod ve třicátých letech teritoriálně přeorientoval. Staré trhy ve Spojených státech, Evropě a na území Čínské republiky ztratily vlivem nepříznivých politických okolností a protekcionistické politiky západních států pro Japonsko na atraktivitě. Vývoz nově směřoval zejména do Britské Indie, Nizozemské východní Indie, Afriky, Jižní Ameriky a do japonských kolonií a čínských území v japonské sféře vlivu. Japonsku se však nepodařilo snížit závislost na importu strategických surovin ze Spojených států a dalších oblastí pod západní kontrolou. Závěrem tak můžeme podotknout, že o teritoriálním směřování japonského zahraničního obchodu platí to samé jako o jeho komoditní struktuře – v roce 1936 bylo mnohem více diverzifikované než před velkou hospodářskou krizí. Přesto země zůstala i nadále závislá na Západu při dovozu strategických surovin a některých strojírenských výrobků.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 89-96.

¹⁷² Tamtéž, s. 38-39.

¹⁷³ Tamtéž, s. 77-78.

3 Hospodářství a zahraniční obchod první Československé republiky

Druhý rok období Šówa (1927)¹⁷⁴ se ukázal být jedním z nejrušnějších roků, pro Japonsko vsutku plný obtíží k vypořádání – finanční selhání, které bylo následováno zastavením plateb mnoha bankami...

Jak se věci mají, Japonsko čelí v tuto chvíli národní krizi, která zajisté přinese vážné důsledky, pokud nebude zdroj potíží neprodleně vymýcen. Nikdo, kdo miluje svou zemi, nemůže snadno přehlédnout stav věcí, a nemůže si pomoci než cítit nutnost pro Restauraci éry Šówa...

Chtěl bych zde před vámi, pánové, uvést konkrétní příklad, který v této souvislosti musíme následovat. A to politiku přijatou Československem, k jehož vývoji je zaměřena pozornost světa, obzvláště proto, že z mnoha mladých evropských států mají jeho současné podmínky mnoho podobného s Japonskem začátku období Meidži...

Zahraniční obchod a výměna ve skutečnosti neznamenají nic bez národní síly, která může pocházet z výrazu: "pracovat, pracovat a šetřit", jak prohlásil pan Rašín.

Jeho připomínky a činy, a odhodlání československých lidí, když byly jejich národní finance v sázce, mi připomínají naše průkopníky v době Restaurace Meidži a celkového ducha našich krajanů v onom zlomovém období.

Průmyslník Kiháčiró Ókura (大倉喜八郎, 1837-1928)¹⁷⁵ na půdě tokijského *Imperial Hotel* během novoročního setkání předních japonských podnikatelů 11. ledna 1928.¹⁷⁶

Mnohonárodnostní habsburská říše se v roce 1867 proměnila na Rakousko-Uhersko, rozdělené do dvou částí, Předlitavska a Zalitavska. České země, součást habsburské monarchie od roku 1526, se řadily mezi hospodářsky nejvyspělejší oblasti Předlitavska. Když Evropa procházela během 18. a 19. století složitým procesem přeměny starých feudálních struktur v občanskou společnost, úzce provázaným nahrazováním dříve dominujících kolektivních identit novou ideologií, nacionalismem, nebyla ani rakousko-uherská monarchie žádnou výjimkou.¹⁷⁷ V tomto kontextu je třeba zdůraznit, že moderní hospodářský a sociální vývoj českých zemí výrazně ovlivnily střety dvou převažujících

¹⁷⁴ Jednalo se o tzv. finanční krizi Šówa, které byla věnována značná pozornost již v předchozí kapitole (s. 32-33).

¹⁷⁵ Pramen uvádí Kiháčiróův pseudonym Curuhiko Ókura (大倉鶴彦). Kiháčiró se stal jedním z předních japonských průmyslníků. Založil zaibacu Ókura (大倉) a významně se podílel na výstavbě sítě *Imperial Hotel*. <http://www.ndl.go.jp/portrait/e/datas/244.html?cat=123> (cit. 27. 5. 2015).

¹⁷⁶ Překlad z angličtiny „The second year of Showa period proved one of the most eventful years, with full of difficulties to cope, for Japan, indeed – financial failure, which were followed by suspension of payment by many banks (...) As things are, Japan is facing at this moment a national crisis, a reality, which will certainly bring forth a grave consequences, unless the source of trouble be eradicated without any further delay. No one who loves his country, can hardly overlook this state of things, and cannot help but feeling the necessity of the Restoration of the Showa era (...) Here I would like to point out before you gentlemen, an actual example, which we have to follow in this connection. That is the policy taken by the Czechoslovakia, to which progress the world's attention is directed, out of many young European nations, more especially, its present national condition has many similarities to that Japan in the early period of Meiji Restoration (...) In fact, foreign trade and exchange mean nothing without completion of national strength, which can be originated from the term: „work, work, and save“, as Mr. Rasin had declared. His remarks and action, and the resolution of Czechoslovak people when their national financial condition was at stake, recall me our pioneer at the time of Meiji Restoration, and the general spirits of our countrymen at that critical period.“. AMZV, III. sekce, kart. č. 714, Slavnostní proslov z 11. 1. 1928.

¹⁷⁷ Pavel Bělina a kol., *Dějiny země Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu*, Praha 2003, s. 60-61.

etnických skupin žijících na jejich území, Čechů a Němců.¹⁷⁸ Počáteční fáze průmyslové revoluce na území Čech, Moravy a Slezska tak byla téměř výhradně dílem německého etnika.¹⁷⁹ Teprve na počátku 20. století můžeme hovořit o svébytném hospodářství českého národa, sahajícím od zemědělství k hornictví, průmyslu a bankovníctví.¹⁸⁰

České podnikatelské aktivity zaznamenaly první větší rozmach až v souvislosti s hospodářským rozvojem habsburské monarchie během let 1867-1873, obvykle označovaných za tzv. zakladatelské období rakousko-uherské ekonomiky (*Gründerzeit*). Přestože český kapitál stále ještě výrazně zaostával za německým,¹⁸¹ v některých důležitých segmentech hospodářství si již tehdy stihl vybudovat velmi silné pozice. Jednalo se zejména o odvětví související se zemědělskou výrobou – Češi se soustředili na potravinářský průmysl (cukrovarnictví, pivovarnictví, lihovarnictví), případně obslužné strojírenství nebo výrobu hnojiv, tedy investičně nenáročné obory s rychlým obratem kapitálu a jistým ziskem. České etnikum se prosadilo i v nově vznikajícím finančním sektoru. Dynamický rozvoj českého bankovníctví umožnila existence malých svépomocných družstev a záložen, soustřeďujících značné peněžní prostředky. Bankovní kapitál držený v českých rukou před první světovou válkou výrazně předstihl ten německý.¹⁸²

Po krachu na vídeňské burze v roce 1873 začala tzv. „velká deprese“, nejhlubší hospodářská krize, jakou průmyslový svět kdy zažil. Evropské státy se obracely od volného obchodu, fungujícího na základě obchodních smluv s doložkou nejvyšších výhod, směrem k protekcionismu. Zřejmě díky převaze zlatého standardu coby jednotného světového měnového systému v poslední třetině 19. století a roli Londýna jakožto finančního centra světa, se zároveň jednalo i o dobu postupující integrace světové ekonomiky.¹⁸³ Rakousko-uherské hospodářství zažívalo dlouhé období strukturálních změn, vyznačujících se koncentrací kapitálu, pomalým růstem lehkého a rychlým rozvojem těžkého průmyslu a dalších odvětví spojených s tzv. druhou průmyslovou revolucí.¹⁸⁴ Přestože nelze rozmezí let 1873-1896, obvykle spojovaných s průběhem „velké deprese“ na území habsburské monarchie, považovat jen za dobu stagnace,¹⁸⁵ nová perioda rychlého růstu nastala až ve druhé polovině devadesátých let,

¹⁷⁸ Vlastislav Lacina – Jan Hájek, *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*, Praha 2002, s. 32-33.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 42.

¹⁸⁰ Ivan Jakubec – Zdeněk Jindra (eds.), *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátků industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2007, s. 31.

¹⁸¹ Zatímco počet akciových společností vlastněných Čechy a Němci byl roku 1873 přibližně srovnatelný, v německých rukou se soustředilo více než pětkrát tolik akciového kapitálu jako v českých. Tamtéž, s. 35.

¹⁸² Tamtéž, s. 34-36.

¹⁸³ R. Cameron, *Stručné ekonomické dějiny světa*, s. 324-331.

¹⁸⁴ I. Jakubec – Z. Jindra (eds.), *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 171-172.

¹⁸⁵ Podle některých názorů rostla rakousko-uherská ekonomika přibližně srovnatelnou rychlostí s předchozí i následující periodou. Například historik Good nevyklučuje strukturální změny rakousko-uherského hospodářství během „velké deprese“, staví se ale proti tezi, že zdůrazňují jen negativa vývoje hospodářství během tohoto období. David F. Good, *The Economic Rise of the Habsburg Empire 1740-1914*, California 1984, s. 183-185.

někdy označovaných za tzv. druhé (pozdní) zakladatelské období rakousko-uherského průmyslu (*Spätgründerzeit*).¹⁸⁶

Během „velké deprese“ soustřeďovali čeští podnikatelé svoji pozornost také na kapitálově náročnější odvětví. Už v této době došlo k vytvoření základní struktury ekonomiky českých zemí, kterou s jistými obměnami zdělila první republika. Ve spotřebním průmyslu dominovalo německé textilnictví a české potravinářství a v těžkém průmyslu kovovýroba, přičemž poměr lehkého a těžkého průmyslu činil asi tři ku dvěma. Jistou zvláštností industrializace českých zemí byla silná úloha potravinářského průmyslu během počáteční fáze průmyslové revoluce. Vrcholem snah Čechů o vytvoření národního hospodářství se stalo především vybudování svébytného, bez cizí kapitálové účasti fungujícího finančního sektoru. Český kapitál směřoval před první světovou válkou zejména do východních a jihovýchodních oblastí habsburské monarchie, osídlených Slovany, jež skýtaly atraktivnější investiční příležitosti než zbylé části Předlitavska, kontrolované německým kapitálem.¹⁸⁷ Již zde lze spatřovat předešlu k pozdějším snahám o spolupráci prvorepublikového Československa s Balkánem.

3.1 Dědictví po habsburské monarchii

Krátce se nyní pozastavme u hospodářského potenciálu, který Československá republika zdělila po habsburské monarchii, a to nejen z hlediska územní rozlohy, obyvatelstva a struktury ekonomiky, ale rovněž zasadíme tyto faktory do kontextu celoevropského vývoje. Bezprostředně po rozpadu Rakouska-Uherska se prvorepubliková ekonomika nacházela ve vcelku příznivém postavení. České země vytvářely asi polovinu národního důchodu¹⁸⁸ Předlitavska a zaujímaly tak jádro jeho hospodářství. Zároveň tvořily spolu s územím dnešního Rakouska, které hospodářsky předběhly už koncem 19. století, jediné oblasti habsburské monarchie, jež výrazněji nezaostávaly za západní Evropou.¹⁸⁹ Stejně tak Slovensko se vedle Budapešti řadilo k hospodářsky a průmyslově nejvyspělejším částem Zalitavska.¹⁹⁰ První republika díky tomu disponovala značným průmyslovým potenciálem, odhadem 60 % rakousko-uherských kapacit. Na české země připadly zhruba dvě třetiny průmyslové výroby bývalého Předlitavska a na Slovensko a Podkarpatskou Rus asi jedna pětina zalitavské produkce.

Nový stát čítal přibližně pětinu rozlohy a čtvrtinu obyvatel bývalé monarchie. České země přitom tvořily kolem 56 % jeho území, žily zde ale více než tři čtvrtiny ze třinácti milionů obyvatel

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 164-168.

¹⁸⁷ I. Jakubec – Z. Jindra (eds.), *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 41-43.

¹⁸⁸ Ztotožnitelné s dnešním pojmem čistý národní produkt v nákladech na výrobní činitele. Zdeněk Jindra, *Výchozí ekonomické pozice Československa. Odhady národního jmění, důchodu a hrubého národního produktu Rakouska-Uherska a českých zemí před 1. světovou válkou*, in: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládky*, Praha 1998, s. 186.

¹⁸⁹ E. Kubů – J. Pátek (eds.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, s. 9-10.

¹⁹⁰ Dušan Kováč, *Dějiny Slovenska*, Praha 2011, s. 137.

Československa. Slovensko naproti tomu zaujímal 35 % celkové rozlohy Československé republiky a Podkarpatská Rus zhruba 9 %.¹⁹¹ Lidé české národnosti tvořili polovinu populace a spolu se Slováky se jednalo asi o dvě třetiny obyvatelstva. Národností menšiny složené především z Němců, dále Maďarů, Poláků, Rusínů a Ukrajinců, čítaly kolem třetiny obyvatel – přestože tomu název státu neodpovídal, na území prvorepublikového Československa žilo více Němců než Slováků.¹⁹² Menšiny vlastnily podstatně větší množství průmyslového kapitálu než Češi a Slováci, politická reprezentace nového státu se proto zpočátku nemohla opřít o adekvátní ekonomické zázemí.¹⁹³ Navíc československým představitelům chyběly znalosti spojené s organizací hospodářství na makroekonomické úrovni, což sehrálo důležitou roli v jeho přetrvávajícím provinciálním charakteru.¹⁹⁴

Ekonomika nově vzniklého státu trpěla řadou strukturálních slabostí, zejména v tom ohledu, že vykazovala teritoriální nerovnováhu ve prospěch západních oblastí. Přes čtyři pětiny národního jmění¹⁹⁵ spadaly na hospodářsky vyspělé české země a zbytek na východní části republiky. Slovensko a Podkarpatská Rus se v roce 1918 podílely na průmyslové produkci nového státu jen 8-10 % a na zemědělské výrobě odhadem 25 %. České země tak vykazovaly jasnou převahu, díky čemuž se staly dominantní složkou prvorepublikové ekonomiky, určující její další směřování. Integraci nového státu navíc po celé meziválečné období znesnadňovala nejednotnost právních systémů (např. výběr daní) spolu se špatným dopravním spojením – železniční síť byla budována severojižním směrem k Vídni a Budapešti a ne od západu na východ, jak by vyžadovaly potřeby nového státu.¹⁹⁶ Vlnu lze z velké části přisuzovat zalitavskému státnímu aparátu, který se obával přílišných kontaktů mezi obyvatelstvem českých zemí a Horních Uher, dnešního Slovenska.¹⁹⁷

Hospodářsky vyspělejší západní oblasti nového státu se vyznačovaly vyšší mírou gramotnosti než zaostalé Slovensko a Podkarpatská Rus. Především na území českých zemí lze hovořit o téměř úplné gramotnosti – roku 1921 tvořila negramotnost v Čechách pouze 2,4 % a na Moravě a ve Slezsku pak zhruba 3,3 %. Situaci na Slovensku lze považovat za méně příznivou, odhadem 15 % obyvatel bylo tehdy

¹⁹¹ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 35-36.

¹⁹² *Historická statistická ročenka ČSSR*, Praha 1985, s. 822, 826.

¹⁹³ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 39.

¹⁹⁴ E. Kubů – J. Pátek (eds.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, s. 19.

¹⁹⁵ *Statistická šetření makroekonomického charakteru z přelomu 19. a 20. století* pracovala s pojmem „národní jmění“, jehož výpočty mají jen omezenou vypovídací hodnotu. Z. Jindra, *Východní ekonomické pozice Československa*, s. 183-184.

¹⁹⁶ Vlastislav Lacina – Jaroslav Pátek (eds.), *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Období první Československé republiky a německá okupace 1918-1945*, sv. 3, Praha 1995, s. 14-15, 45-47.

¹⁹⁷ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 44.

negramotných. Zdaleka nejhůře si v tomto ohledu ovšem počínala Podkarpatská Rus, kde kolem poloviny populace nedokázalo číst ani psát.¹⁹⁸

Značná teritoriální nerovnováha se stala charakteristickou i pro československý průmysl, jenž navíc nedokázal držet krok se západoevropským vývojem. Zatímco české země měly kompletní odvětvovou strukturu hospodářství, o Slovensku a Podkarpatské Rusi nelze prohlásit to samé. Hlavním důvodem vysokého stupně industrializace západních částí Československa byla dobrá energetická vybavenost (černé a hnědé uhlí), značný stupeň intenzifikace zemědělské výroby, přetrvávající tradice některých odvětví lehkého průmyslu už od středověku (sklářství, textil) a zřejmě i úzké vazby těchto částí republiky na dynamicky se rozvíjející oblasti Německa. Technologicky však zdejší průmysl výrazně zaostával za vyspělými západními státy (malá sériová výroba, nízká míra specializace).¹⁹⁹ V lehkém průmyslu, který se soustředil v pohraničí, dominovalo textilnictví a potravinářství a v těžkém naopak kovovýroba a těžba surovin (uhlí), k čemuž do budoucna slibovala příznivý vývoj také zbrojní výroba. Postrádalo se ovšem početnější zastoupení odvětví spojených s technologickým rozvojem (výroba elektřiny, elektrotechnika, chemický a strojírenský průmysl).²⁰⁰ Oproti tomu odvětvová struktura slovenského průmyslu nebyla zcela kompletní – chybělo zejména textilnictví, přičemž dominantní pozice zaujímal kovozpracující, dřevozpracující, potravinářský a papírenský průmysl.²⁰¹

České země ztratily po roce 1918 rozsáhlé podunajské trhy, za dob Rakouska-Uherska svá nejvýznamnější odbytiště. Vnitřní trh nedokázal absorbovat ani polovinu domácí produkce,²⁰² tvořené především lehkým průmyslem (sklářství, bižuterie, výroba porcelánu, rukavic, hudebních nástrojů, krajek, cukrovarnictví aj.). V tomto kontextu lze hovořit o „přeindustrializaci“ západní části nového státu. Závislost na zahraničních trzích, spojená s výrobou spotřebního zboží, které ovšem do budoucna neskýtalo takové odbytové možnosti jako výrobky moderního těžkého průmyslu, se stala zřejmě největší slabostí průmyslového dědictví po habsburské monarchii.²⁰³

Nerovnováhu mezi západní a východní částí Československa je možné pozorovat i v agrárním sektoru. Rakousko-Uhersko se před první světovou válkou sice řadilo mezi státy agrárně-průmyslové, české země ale patřily k těm oblastem monarchie, kde průmysl a živnosti zaměstnávaly více obyvatel

¹⁹⁸ Jiří Kosta, *Zahraniční obchod Československa 1918-1937*, in: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 1*, Praha 1999, s. 335.

¹⁹⁹ V. Lacina – J. Hájek, *Kdy nám bylo nejlépe?*, s. 19-20; Vlastislav Lacina, *Hospodářství českých zemí 1880-1914*, Praha 1990, s. 8-11.

²⁰⁰ V. Lacina – J. Pátek (eds.), *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, s. 45-47.

²⁰¹ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 47.

²⁰² Podle některých odhadů domácí trh absorboval odhadem jen třetinu domácí produkce. Vlastislav Lacina, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, *Český časopis historický* 95, 1997, č. 1, s. 110.

²⁰³ E. Kubů – I. Jakubec, *Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období*, s. 127-128.

než zemědělství. Zdejší agrární produkce dosahovala v rámci habsburské monarchie nadprůměrných hodnot – pěstovaly se zejména obiloviny a průmyslové plodiny (cukrovka), přičemž živočišná výroba měla jen malý podíl. Podstatná část pozemkového vlastnictví na venkově spadala na šlechtické velkostatky a katolickou církev. V tomto ohledu lze hovořit až o „agrárním přelidnění“, spojeným s vystěhovalectvím a stupňujícím se procesem urbanizace. Slovensko a Podkarpatská Rus za západními částmi Československé republiky opět výrazně zaostávaly.²⁰⁴ Přestože statistiky naznačují, že Československo bylo v meziválečném období spíše průmyslově-agrárním státem, východní části republiky vykazovaly rysy ekonomiky agrárně-průmyslové ještě v roce 1930 – oproti průmyslu, živnostem a službám pracovalo v zemědělství, lesnictví a rybářství skoro o čtvrtinu více lidí (Tabulka 9).

Tabulka 9 - Příslušnost československého obyvatelstva k povolání v letech 1921 a 1930.

Příslušnost k povolání	1921			1930		
	České země	Slovensko	Celkem	České země	Slovensko	Celkem
Zemědělství, les. a ryb.	3156	1819	4975	2729	1892	4621
Průmysl a živnosti	4007	530	4537	4426	635	5060
Ostatní odvětví	2842	651	3494	3520	803	4323

Zdroj: *Historická statistická ročenka ČSSR, s. 869.*

Prvorepublikové Československo se sice těšilo značné hospodářské vyspělosti ve srovnání se středoevropskými agrárními státy, oproti západním ekonomikám však v mnoha ohledech zaostávalo.²⁰⁵ Na jednu stranu mělo spolu s Rakouskem nejlepší výchozí pozice ze všech nástupnických států, na druhou stranu nelze opominout, že se za Západem opožďovala samotná habsburská monarchie. Před první světovou válkou byla kvantitativně na srovnatelné úrovni s Francií,²⁰⁶ ovšem z hlediska kvalitativního, které můžeme vyjádřit velikostí národního důchodu na hlavu, nelze výsledky považovat za příznivé – habsburská ekonomika dosahovala přibližně polovičních hodnot Francie, dvoutřetinových hodnot Německa a mírně zaostávala i za Itálií. Je pravda, že v přepočtu národního jmění na hlavu patřily české země k nadprůměru Rakouska-Uherska, stále ale spadaly až do kategorie evropských ekonomik třetího řádu, jakými byly například Španělsko nebo Itálie. Jestliže bychom přičetli také nerozvinuté východní části republiky, Československo by dopadlo ještě mnohem hůř.²⁰⁷ Existují ovšem i jiné názory. Například historik Good se domnívá, že české země dosahovaly srovnatelné hospodářské úrovně se západními státy včetně Německa.²⁰⁸

²⁰⁴ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 37-38, 47-48; V. Lacina – J. Hájek, *Kdy nám bylo nejlépe?*, s. 19-20.

²⁰⁵ Moderní technologie se prosazovaly pomalu a československé hospodářství šlo spíš cestou extenzivního rozvoje než specializace, normalizace a sériové výroby (USA, Německo, Velká Británie). E. Kubů – J. Pátek (eds.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, s. 273-274.

²⁰⁶ Z. Jindra, *Výchozí ekonomické pozice Československa*, s. 201-202.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 185-186.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 190-193.

Závěrem lze prohlásit, že první republika na jednu stranu zdělila značný hospodářský potenciál, na druhou stranu její ekonomika zdaleka nedosahovala úrovně vyspělých evropských států. Těm se možná dokázaly přiblížit nejzápadnější oblasti Československa v čele s Čechami, i zdejší průmysl však kvalitativně zaostával za západoevropským vývojem. Strukturální slabosti prvorepublikového hospodářství, spjaté se značnou teritoriální nerovnováhou a pomalým rozvojem moderních odvětví těžkého průmyslu, byly výrazně patrné především od konce dvacátých let 20. století.

3.2 Průběh hospodářského cyklu v meziválečném Československu

Československá ekonomika prošla mezi světovými válkami celkem dvěma ucelenými hospodářskými cykly. Poválečné potíže, spojené s konsolidací státu a postupným odbouráváním řízeného hospodářství, byly sice překonány už v roce 1921, nastupující konjunkturu však přerušila tzv. „deflační krize“, kterou můžeme považovat za počátek prvního meziválečného cyklu (1921-1929). Jakmile se ekonomika vzpamatovala, začalo období rychlého růstu, jež trvalo až do roku 1929, kdy skončil první cyklus, vystřídáný druhým (1930-1937) ve znamení vleklé hospodářské krize. Znaky zotavení byly patrné teprve na přelomu let 1936 a 1937, již krátce nato ale konjunkturu nahradil další propad, značící nástup třetího meziválečného cyklu, záhy přerušeno mnichovskými událostmi a druhou světovou válkou.²⁰⁹ Pokusme se nyní velmi stručně nastínit vývoj československého hospodářství ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Období rozdělme tematicky i chronologicky do tří základních úseků, a to etapu konsolidace nově vzniklé ekonomiky (1918-1923), dále „zlatá“ dvacátá léta (1924-1929) a konečně periodu vleklé krize let třicátých (1930-1938).

3.2.1 Konsolidace nově vzniklé ekonomiky (1918-1923)

První světová válka byla úzce spjata s výraznými zásahy státu do ekonomiky za účelem její militarizace. Nejinak postupovalo Rakousko-Uhersko, které během let 1914-1918 vybudovalo systém „válečného hospodářství“.²¹⁰ Odstranění tohoto uspořádání spolu s návratem k předválečnému modelu ekonomických aktivit nebylo snadným úkolem. Tento složitý proces navíc komplikovaly snahy o vybudování svébytné národní ekonomiky, nezávislé na bývalém hospodářském centru monarchie, Vídně. Československý stát zpočátku postrádal vlastní institucionální zázemí pro chod ekonomiky, důležitou roli proto i nadále hrály instituce zděděné po habsburské monarchii, postupem času nahrazované a doplňované československými ekvivalenty (např. zřízení *Národní banky Československé* v roce 1926).²¹¹ Představitelé Československé republiky kladli prvotní důraz na zajištění plné ekonomické nezávislosti. Pro obavy z přetrvání Vídně a Budapešti coby hospodářských center západní, potažmo východní části nového státu, razantně odmítli myšlenku zachování celní unie. Jedním

²⁰⁹ Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918-1945, Praha 1961, s. 29-30.

²¹⁰ I. Jakubec – Z. Jindra (eds.), Dějiny hospodářství českých zemí, s. 397-406.

²¹¹ E. Kubů – J. Pátek (eds.), Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 18-20.

z prvních kroků k vytvoření odděleného hospodářského komplexu se tak stalo vyhlášení samostatného celního území spolu s měnovou odlukou, schválenou parlamentem v únoru 1919.²¹² Ve stejném roce začala nostrifikace akciových společností, probíhající po celé následující desetiletí s cílem přinutit zahraniční podniky působící na území Československa přesunout sem také své sídlo a vedení.²¹³ K tomuto roku lze datovat i počátky pozemkové reformy, motivované „hladem po půdě“ na venkově. Zpočátku se jednalo o velmi ambiciózní projekt, jeho radikalismus se ale brzy vytratil – proběhla jen část plánované reformy a zbytek byl odsunut až na padesátá léta.²¹⁴

Názorové proudy týkající se dalšího směřování nově vzniklé ekonomiky nelze považovat za zcela jednotné. Pro potřeby této práce je nutné zdůraznit zejména spory probíhající v otázkách celní a monetární politiky. Mezi významné zastánce liberalizace československého zahraničního obchodu můžeme počítat ministra průmyslu, obchodu a živností Rudolf Hotowetze (1865-1945),²¹⁵ těšícího se respektu politické a hospodářské reprezentace nejen doma, ale i ve Vídni. Jakožto obhájce jednotného celního prostoru podunajských států připravil Hotowetz v roce 1921 celní sazebník s nízkými přírážkami, jenž bral v úvahu závislost prvorepublikového hospodářství na exportu.²¹⁶ V důsledku tlaku ze strany těžkého průmyslu a finančních kruhů z okolí *Živnostenské banky*, největšího československého finančního ústavu, však úřad záhy opustil, což usnadnilo zavedení ochrannářského celního systému – předválečné celní sazby byly znásobeny koeficientem pěti až třiceti.

Československý celní systém zřejmě výrazně snižoval efektivitu domácího průmyslu a negativně působil také na export. V evropském kontextu patřilo Československo ke státům s vysokou mírou celní ochrany (Tabulka 10). Oproti Rakousku nebo Švýcarsku mělo v průměru dvojnásobné celní sazby, přičemž chudší střeoevropské státy jako například Maďarsko nebo Polsko vykazovaly téměř stejnou nebo o něco větší uzavřenost domácího trhu. Zatímco suroviny, polotovary a některé druhy spotřebního zboží se těšily jen nízkým sazbám, výrobkům těžkého průmyslu (např. kovodělné a chemické zboží) umožnil sazebník protekcionistickou ochranu. Tento vývoj vyhovoval zejména těžkému průmyslu, který si zajistil levný přísun zdrojů a ochranu před zahraniční konkurencí, čímž získal příležitost monopolizovat vnitřní trh. Zemědělské výrobky zpočátku nebyly vzhledem k poválečnému nedostatku potravin zatíženy vůbec žádnou celní sazbou, již v letech 1925-1926 však došlo k přijetí vysokých agrárních cel – výrobní náklady v průmyslu vlivem zvyšujících se cen potravin rostly.²¹⁷

²¹² V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 58.

²¹³ Tamtéž, s. 96-97.

²¹⁴ Více viz tamtéž, s. 122-128.

²¹⁵ Rudolf Hotowetz byl vedoucím tajemníkem Pražské obchodní a živnostenské komory. V letech 1921-1922 zastával post ministra průmyslu, obchodu a živností, krátce předsedal Vývozní a dovozní komisi a hrál důležitou roli při organizaci Úřadu pro zahraniční obchod. V. Lacina – J. Hájek, *Kdy nám bylo nejlépe?*, s. 53-54, 67.

²¹⁶ Více k této problematice viz Rudolf Hotowetz, *Zahraniční obchod československého státu*, Praha 1920.

²¹⁷ V. Lacina, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, s. 114-115.

Ochranařská politika se stupňovala zejména za velké hospodářské krize. Roku 1930 došlo k dalšímu zvýšení celních sazeb u agrárních produktů a o tři roky později následovaly průmyslové výrobky.²¹⁸

Tabulka 10 - Úroveň všeobecných celních sazeb v Evropě v procentech k průměrným cenám zboží (1927 a 1931).

	1927	1931
Švýcarsko	16,8	26,4
Rakousko	17,5	36
Německo	20,4	40,7
Francie	23	38
Maďarsko	30	46
ČSR	31,1	50
Finsko	31,8	48,2
Rumunsko	42,3	63
Španělsko	49	68,5
Polsko	53,5	67,5
Bulharsko	67,5	96,5

Zdroj: Peter Mathias – Sidney Pollard (eds.), *The Cambridge Economic History of Europe, Vol 8, Cambridge 1989, s. 943*; M. C. Kaser – E. A. Radice (eds.), *The Economic History of Europe 1919-1975, vol 1, Oxford 1985, s. 476*.

Jednotnost nepanovala ani v otázce vhodné monetární politiky. Během první fáze měnové reformy, která proběhla začátkem roku 1919, se sice úspěšně realizovala odluka od habsburské měny, válečnou inflaci se však zcela odstranit nepodařilo – došlo ke stažení zhruba 29 % oběživa namísto původně plánovaných 80 %. Jako nové platidlo byla zavedena československá koruna v poměru ke staré rakousko-uherské koruně jedna ku jedné. Dle původních plánů měla reforma pokračovat i v následujících letech prostřednictvím cílené deflační politiky. Tento postup se těšil podpoře zejména od tehdejšího ministra financí Aloise Rašína (1867-1923), a také ze strany finančního sektoru, který očekával zhodnocení svých finančních pohledávek. Naopak obchodníci a vývozci se posílení koruny obávali – panoval strach ze snížení konkurenceschopnosti československého zboží na zahraničních trzích. Stejně tak průmyslu, zatíženému splácením značných poválečných úvěrů, se pokračování měnové reformy nezamlouvalo. Zřejmě nejvýznamnějším odpůrcem Aloise Rašína byl v tomto ohledu Karel Engliš (1880-1961), jenž se snažil udržet poválečný kurz koruny a nepřál si její další posilování.²¹⁹

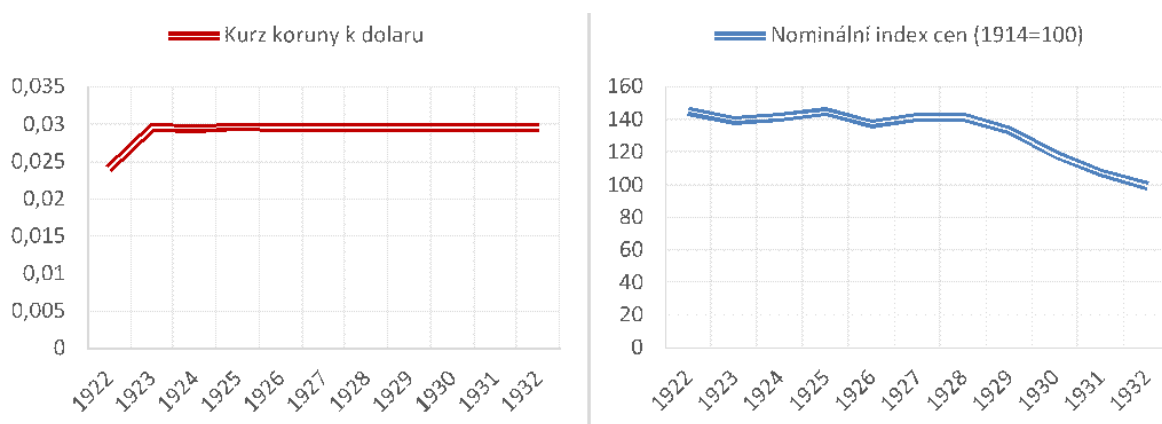
Druhou fází měnové reformy nakonec zahájil na podzim roku 1921 Rašínův blízký spolupracovník, ministr financí Benešovy úřednické vlády Augustin Novák (1872-1951). Na Nováka brzy navázal Alois Rašín, jenž ho v ministerském křesle vystřídal. Novákova a Rašínova deflační politika nebyla načasována příliš vhodně – koncem roku 1921, v době, kdy v Československu doznávala poválečná zakladatelská vlna, totiž vstoupila do prvorepublikové ekonomiky celosvětová hospodářská krize, která

²¹⁸ Tamtéž, s. 119-120.

²¹⁹ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa, s. 59-63*.

vypukla roku 1920 v Japonsku.²²⁰ Posilování kurzu koruny hospodářský propad prohloubilo, často se proto v souvislosti s tímto vývojem používá termín „deflační krize“ (1922-1923). Kupní síla obyvatel se sice zvýšila o 30-40 %, zhodnocení měny ale vedlo ke zdražení úvěru a snížení konkurenceschopnosti domácího zboží na zahraničních trzích.²²¹ Krize se navíc rychle přesunula do finančního sektoru – banky přestaly firmám poskytovat nové úvěry a vypovídaly ty staré.²²² Nakonec musel zasáhnout stát. Roku 1924 vstoupily v platnost bankovní zákony, které umožnily vytvoření sanačního plánu pro krachující finanční ústavu.²²³

Graf 1 - Kurz koruny k dolaru a nominální index československých velkoobchodní cen ve zlatě (1922-1932).

Zdroj: *Velkoobchodní ceny a velkoobchodní indexy v letech 1922-1936*, s. 88-89; *Statistical Yearbook of the League of Nations, 1926-1944*.

Posilování kurzu koruny se brzy stalo terčem nelibosti veřejnosti, průmyslu i prvorepublikových politických špiček. Ještě předtím, než stihl prezident Masaryk připravit Rašínovo odvolání, byl na ministra financí spáchán atentát. Rašín podlehl utrpeným střelným zraněním v únoru 1923 a spolu s jeho životem skončilo také období deflační monetární politiky, ke které se Československá republika před rokem 1938 již nevrátila. Kurz koruny a index velkoobchodních cen se začátkem roku 1923 stabilizoval a zůstal bez větších změn až do propuknutí velké hospodářské krize (Graf 1). Posílení měny sice zvýšilo daňové zatížení a zdražilo úvěr, čehož mimo jiné využil finanční sektor k hlubšímu pronikání do průmyslu, v dlouhodobém hledisku ale mělo i pozitivní důsledky. Československo se jako jediný ze středoevropských států vyhnulo hyperinflaci, což výrazně posílilo důvěru v prvorepublikovou měnu a ekonomiku.²²⁴ Vývozci byli na jednu stranu poškozeni zdražením zboží na zahraničních trzích, na

²²⁰ Drahomír Jančík, Podnikatelé na prahu deflace. Masarykova anketa „před houpáním koruny“, in: Tomáš Dvořák – Radomír Vlček – Libor Vykoupil (eds.), *Milý Bore...Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*, Brno 2003, s. 147.

²²¹ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 144-147.

²²² E. Kubů – J. Pátek (eds.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, s. 170.

²²³ František Vencovský (ed.), *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999, s. 240.

²²⁴ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 63, 146-148.

druhou stranu je třeba zdůraznit, že zlevnění dovozu přinutilo průmysl k modernizaci a racionalizaci výroby.²²⁵ Prvorepubliková ekonomika, která se z „deflační krize“ vzpamatovala již ve druhém kvartálu roku 1923, záhy vstoupila do období hospodářské prosperity, provázané stabilitou jak na domácí, tak zahraniční politické scéně.

3.2.2 „Zlatá“ dvacátá léta (1924-1929)

V důsledku klidného hospodářské, sociálního i politického vývoje Československa po roce 1923 se někdy hovoří o periodě tzv. „zlatých“ dvacátých let. Československá ekonomika expandovala, životní úroveň se zvětšovala, průmysl procházel procesem racionalizace a v některých předních podnicích se prosadily vědecké metody řízení práce. Předpokladem pro nastartování rychlého hospodářského růstu se stala rostoucí poptávka jak na domácím, tak zahraničním trhu. V tomto ohledu se jako klíčový ukázal celosvětový přechod od krize ke konjunkturu, a dále sehrála důležitou roli poválečná konsolidace středoevropských států, s nimiž mohlo Československo navázat výraznější obchodní styky. Vedle toho je třeba zdůraznit pozitivní důsledky měnové reformy – zatímco doma stimulovala poptávku posílením kupní síly obyvatelstva, zastavení deflační politiky naopak zlepšilo konkurenceschopnost zboží v zahraničí. Ve druhé polovině dvacátých let expandoval především těžký průmysl, a to zejména hutnictví, strojírenství, stavebnictví a výroba stavebních hmot a zbraní. Vzestup zažíval také lehký průmysl – například firma *Baťa* ovládla celý československý obuvnický trh a stala se nejúspěšnějším podnikem svého druhu v celé Evropě.²²⁶

Na druhou stranu musíme poukázat na mnohé potíže, s nimiž se československá ekonomika potýkala. Předně zmiňme vnitropolitickou stabilizaci Německa po skončení tzv. „rúrské krize“ z roku 1923 – prvorepublikovému průmyslu vznikl v oblasti střední Evropy nebezpečný konkurent.²²⁷ Dále stojí za pozornost, že se během dvacátých let stále nepodařilo odstranit teritoriální nerovnováhu mezi východními a západními oblastmi státu – na Slovensku dokonce došlo vlivem konkurence vyspělejších českých zemí k částečné „deindustrializaci“. Ještě v roce 1937 tvořilo Slovensko pouhých 15 % národního důchodu státu a podíl na průmyslové výrobě činil zhruba 8-9 %.²²⁸ Zmiňme i nejednotný a neefektivní daňový systém a rostoucí vnitřní zadlužení státu, které nevyřešila ani daňová reforma z roku 1927.²²⁹ V prvorepublikovém hospodářství se také výrazně rozmáhala kartelizace – podle některých odhadů bylo na prahu velké hospodářské krize až 70 % československého průmyslu

²²⁵ V. Lacina – J. Pátek (eds.), *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, s. 19.

²²⁶ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 148-149.

²²⁷ Podrobněji k problematice německých poválečných reparací a rúrské krizi viz Dagmar Moravcová, *Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918-1932*, Praha 2006.

²²⁸ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 163, 276,

²²⁹ Milan Sekanina, *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska*, Praha 2004, s. 28-29.

kartelizováno.²³⁰ První republika rovněž po dlouhou dobu oddalovala návrat ke zlatému standardu, jenž obnovila ve velmi nevýhodnou dobu – teprve v listopadu 1929, na samém prahu velké hospodářské krize. Ceny na světových trzích tehdy prudce klesaly a deflačně působící zlatý standard situaci výrazně zhoršil. Meziválečné Československo se navíc řadilo k zemím s převažujícím dovozem kapitálu nad jeho vývozem, tedy ke skupině méně vyspělých světových ekonomik. Místo exportu do zahraničí byl kapitál použit na repatriaci zahraničních firem působících doma, popřípadě směřoval do hospodářsky zaostalých východních oblastí republiky a k malodohodovým spojencům na Balkáně (Jugoslávie, Rumunsko).²³¹

Československé hospodářství nedokázalo během „zlatých“ dvacátých let dorovnat úroveň vyspělých západních států – stále se řadilo mezi evropské ekonomiky druhé až třetí kategorie. Průměrné hodnoty národního důchodu na hlavu se pohybovaly přibližně na úrovni Rakouska, Španělska či Itálie a výrazně zaostávaly za Francií, Německem nebo Velkou Británií (Tabulka 11). Podobné údaje je možné pozorovat i u dalších statistických šetření zahrnujících například hrubý národní produkt na hlavu nebo úroveň infrastruktury – Československo se často umísťovalo teprve na konci druhé desítky.²³²

Tabulka 11 - Relace mezi výší národního důchodu v přepočtu na obyvatele v ČSR a vybraných zemích v roce 1928.

Země*	Důchod	Země	Důchod	Země	Důchod
USA	494	Švédsko	176	Finsko (1926)	71
Kanada (1927)	400	Německo	171	Maďarsko	68
Austrálie (1926)	322	Francie	158	Rumunsko	62
Velká Británie	249	Belgie (1925)	142	Japonsko (1925)	59
Nizozemsko	248	Rakousko	105	Jugoslávie (1926)	54
Švýcarsko	234	Španělsko (1924)	102	SSSR	52
Norsko	212	ČSR (1927)	100	Polsko (1926)	50
Dánsko	182	Itálie	94	Britská Indie (1922)	17

Zdroj: V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 153.

* U některých zemí nejsou údaje pro rok 1928 dostupné, pro vypracování tabulky jsou proto použity nejbližší záznamy, které byly k dispozici (čísla v závorce).

Ekonomika neprocházela obdobím růstu po celou druhou polovinu dvacátých let, jak se obvykle uvádí – již v roce 1926 nastal pokles, vyvolaný hned několika okolnostmi. Předně tehdy začalo Německo obchodně expandovat do celé střední a jihovýchodní Evropy, čímž konkurovalo prvorepublikovým vývozcům. Své pozice na zahraničních trzích navíc ztrácela výroba řepného cukru na úkor levnějšího cukru třtinového (Jáva, Kuba), což ekonomiku vzhledem k významu a důležitosti cukrovarnického

²³⁰ Erwín Hexner, *Československé kartely*, Praha 1933, s. 5.

²³¹ M. Sekanina, *Kdy nám bylo nejhůře?*, s. 27-31

²³² V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 152-154.

průmyslu výrazně poškodilo.²³³ Okolní střeoevropské země také reagovaly na československý „agrární protekcionismus“, zahájený uvalením vysokých celních sazeb na zemědělské výrobky v letech 1925-1926. Postupně přijímaly odvetná celní opatření, komplikující export prvorepublikového průmyslového zboží. Přese všechny tyto potíže se však růst brzy obnovil. Československá hospodářství překonalo do roku 1929 u většiny makroekonomických ukazatelů nejlepší hodnoty z předválečného období, na druhou stranu tím ale v mnoha ohledech dosáhlo svého meziválečného vrcholu, protože se před mnichovskými událostmi roku 1938 nestihlo zcela zotavit z velké hospodářské krize.²³⁴

3.2.3 Velká hospodářská krize a třicátá léta (1930-1938)

Dne 24. října 1929 vypukla krachem na newyorské burze nejhlubší hospodářské krize 20. století. Do prvorepublikové ekonomiky vstoupila opožděně, vykazovala však pozvolný, dlouhodobý průběh a pokles dosáhl vyšších hodnot než evropský a celosvětový průměr.²³⁵ Krize dospěla ke svému dnu relativně pozdě, teprve na přelomu let 1933 a 1934, kdy průmyslová výroba tvořila zhruba 60 % hodnot nejlepšího předkrizového roku 1929.²³⁶ Zároveň došlo ke značnému utlumení investiční činnosti, snad jen s výjimkou zbrojního průmyslu. Hospodářství se začalo zotavovat až během roku 1936, tedy na samém sklonku meziválečné éry.²³⁷ Krize zasáhla nejprve zemědělství, následované lehkým průmyslem umístěným zejména v pohraničních oblastech. Zatímco německé menšiny v pohraničí se čím dál ostřeji ozývaly proti samotné existenci československého státu, vládoucí agrárníci směřovali pomoc hlavně na venkov. Ve stejné době sílily hlasy volající po autonomii Slovenska, tamní maďarské obyvatelstvo stupňovalo separatistické tendence a své přívržence si fašistické síly úspěšně nacházely i uvnitř české veřejnosti. Velká hospodářská krize tak ohrozila samotnou územní integritu republiky a ve svém důsledku výrazně nepomohla jejímu rozpadu.²³⁸

Boj s krizí se stal ve třicátých letech společensky a politicky důležitým tématem. Existovalo hned několik vlivných koncepcí, kladoucích si za cíl zmírnit její dopady. Karel Engliš vnímal krizi v kontextu své ekonomické teorie – jako nerovnováhu vznikající vlivem státního intervencionismu na trhu statků, kapitálu, práce a deviz, přičemž problémy československé ekonomiky po roce 1929 považoval za deflační krizi. Za východisko považoval opuštění zlatého standardu a devalvaci měny, proti čemuž se ovšem stavěl finanční sektor. Naproti tomu sociální demokracie v čele s významným českým ekonomem Josefem Mackem (1887-1972) se blížila keynesiánské teorii. Macek požadoval především státní zásahy do ekonomiky, devalvaci měny, úvěrovou expanzi, zavedení čtyřicetihodinové pracovní doby a uvolnění zahraničního obchodu. Za národní socialisty vypracoval protikrizový program další

²³³ V. Lacina, Zahraniční obchod v letech první Československé republiky, s. 123.

²³⁴ V. Průcha (ed.), Hospodářské a sociální dějiny Československa, s. 149-150.

²³⁵ Vlastislav Lacina, Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha 1984, s. 119, 185.

²³⁶ Zprávy Národní banky Československé, Praha 1926-1949.

²³⁷ V. Průcha (ed.), Hospodářské a sociální dějiny Československa, s. 245-246, 271.

²³⁸ Tamtéž, s. 260-262.

význačný český ekonom, Jiří Hejda (1895-1985). Ten nahlížel na krizi coby důsledek změn hospodářské struktury vlivem první světové války a řešení hledal v aplikaci syndikalismu a teorie manažerismu. Poslední z těchto důležitých koncepcí pocházela z prostředí agrární strany, jež viděla příčiny krize v problémech agrárního sektoru a soustředila se proto na korigování cen zemědělských produktů. Naproti tomu komunistická strana nevytvořila žádnou ucelenější teorii a soustředila se spíše na destabilizaci systému – organizovala například stávkou horníků na Mostecku (1932), označenou *kominternou* za nejúspěšnější akci svého druhu na evropském kontinentu.²³⁹ V československém kontextu sehráli podstatnou roli také zástupci tzv. regionalismu, kteří spatřovali řešení krize v exaktním řízení hospodářství jednotlivých regionů, popřípadě ekonomickém povznesení zaostávajících oblastí, například Slovenska.²⁴⁰

Průběh velké hospodářské krize v Československu výrazně ovlivnila intervencionistická politika, značící začátek státní podpory monopolizace trhu. V roce 1933 byl přijat zmocňovací zákon posilující legislativní pravomoci vlády v hospodářských oblastech,²⁴¹ následovaný kartelovým zákonem, který sice vytvořil podklady pro kontrolu a zdanění kartelových organizací vytvořením „kartelového rejstříku“, zároveň však z právního hlediska de facto legalizoval jejich činnost.²⁴² Zákonem z roku 1934 „o úpravě obchodu s obilím, moukou a mlýnskými výrobky a některými krmivý“ došlo k vytvoření tzv. *obilního monopolu*,²⁴³ jehož hlavním cílem se stalo zastavení poklesu cen obilí. Státní moc reagovala i na potíže ve finančním sektoru, a to novelizací bankovních zákonů a sanací několika finančních ústavů.²⁴⁴

Stát zároveň stupňoval protekcionistická opatření v zahraničním obchodě zvyšováním celních sazeb a přímou i nepřímou podporou vývozu (budování institucionálního zázemí pro vývoz na vzdálené trhy, záruky na exportní úvěry apod.).²⁴⁵ Důležitým krokem pro stimulování exportu se stala devalvace koruny. Československo bylo součástí tzv. „zlatého bloku“ pod vedením Francie, který se po dlouhou dobu snažil udržet zlaté krytí oběživa, čímž ovšem ztrácel konkurenceschopnost oproti zemím, jež opustily zlatý standard již v počátečních fázích velké hospodářské krize. Obzvláště tíživě v tomto ohledu působila na „zlatý blok“ devalvace libry z konce roku 1931.²⁴⁶ Československo odpoutalo měnu od zlata

²³⁹ M. Sekanina, *Kdy nám bylo nejhůře?*, s. 79-115.

²⁴⁰ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 277-278.

²⁴¹ Zákon ze dne 9. června 1933 o mimořádné moci nařizovací 95/1933 sb. z. a n.

²⁴² Zákon ze dne 12. července 1933 o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon) 141/1933 sb. z. a n.; Jiří Hejda, *Vznik a účel kartelového zákona*, in: *Československé kartely. Kartelový rejstřík s komentářem*, Praha 1934, s. 9-16.

²⁴³ Zákon ze dne 13. července 1934 o úpravě obchodu s obilím, moukou a mlýnskými výrobky a některými krmivý 137/1934 sb. z. a n.

²⁴⁴ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 278-283.

²⁴⁵ V. Lacina, *Zahraněční obchod v letech první Československé republiky*, s. 117.

²⁴⁶ Pro období před rokem 1933, kdy opustily zlatý standard USA, se někdy pro tyto státy používá označení „dolarový blok“. Rudolf Olšovský, *Světový obchod a Československo 1918-1938*, Praha 1961 s. 160-161; B. Eichengreen, *Globalizing Capital*, s. 57-60.

velmi pozdě, teprve v roce 1934 po vleklém sporu mezi vedením *Národní banky Československé* a Karlem Englišem, hlavním obhájcem devalvační politiky.²⁴⁷ Devalvace z roku 1934 snížila kurz koruny zhruba o 16 %, ani to však neumožnilo plné obnovení konkurenceschopnosti na zahraničních trzích. Prvorepublikové hospodářské elity proto o dva roky později využily devalvace „zlatého bloku“ k druhému oslabení koruny, které se již ukázalo jako účinné. Kurz měl být původně snížen o dalších 25-30 %, proti tomu se ale postavila Velká Británie s varováním, že podobný krok bude považovat za cenový dumping a podnikne protipatření. Československá republika proto raději oslabila korunu o pouhých 16 %.²⁴⁸

Tabulka 12 - Procentuální podíl jednotlivých odvětví na celkové průmyslové výrobě Československa v letech 1921-1937.

Odvětví	1921	1925	1929	1933	1937
Hornictví	14,3	11	11	11,7	10,5
Výroba elektřiny	1,5	1,6	2	2,9	2,9
Hutnictví	4,4	6,1	7	3,7	7,5
Kovozpracující průmysl	9,9	13,2	16	12	17,8
Chemický průmysl	2,9	4,6	5	7,1	6,5
Průmysl kamene a zemin	5,2	4,4	5	4,4	3,6
Těžký průmysl celkem	38,2	40,9	46	41,8	48,8
Sklářský průmysl	3,7	3,2	3	2,4	1,9
Porcelánový průmysl	2,5	2,3	2	1,4	1,2
Dřevařský průmysl	-	9,3	8	6,4	5,7
Papírenský průmysl	2,4	2,7	3	3,7	3,5
Polygrafický průmysl	-	-	2	3	2,4
Kožedělný průmysl	1,9	2	2	2,3	2,1
Oděvní průmysl	9,6	8	8	9,5	7,6
Textilní průmysl	24,2	23,6	21	22,2	22,2
Potravinářský průmysl	7,3	6,1	5	7,3	4,6
Lehký průmysl celkem	61,8	59,1	54	58,2	51,2

Zdroj: R. Olšovský, *Světový obchod a Československo 1918-1938*, s. 188.

Velká hospodářská krize odhalila slabosti odvětvové struktury československého průmyslu, který se vyznačoval malým zastoupením některých klíčových moderních odvětví (strojírenský a chemický průmysl) a nadbytkem výroby spotřebního zboží. Krize postihla nejméně elektrotechnický, chemický, papírenský a polygrafický průmysl. Hůře na tom byla báňská a strojírenská výroba a k největšímu propadu došlo v textilnictví, sklářství a výrobě porcelánu. Potravinářství sice zpočátku nezaznamenalo tak výrazný pokles jako zbytek spotřebního průmyslu, ani koncem třicátých let ale nebyly patrné žádné známky zotavení. Velká hospodářská krize zároveň urychlila strukturální proměny československé ekonomiky – akcelerovala přesun od lehkého směrem k těžkému průmyslu, patrný již dříve (Tabulka 12). Tento proces, který nebyl před mnichovskými událostmi a druhou světovou válkou

²⁴⁷ F. Vencovský (ed.), *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, s. 222-223.

²⁴⁸ R. Olšovský, *Světový obchod a Československo 1918-1938*, s. 261-262.

zdaleka ukončen, sice probíhal v souladu se světovými trendy a do budoucna zřejmě sliboval výhodnější odvětvovou strukturu hospodářství, provázely ho však značné sociální otřesy, spojené s úpadkem tradiční československé průmyslové výroby, zděděné ještě po habsburské monarchii.²⁴⁹

3.3 Československý zahraniční obchod v letech 1918-1938

Vytvoření samostatného celního území v únoru 1919 připravilo nově vzniklé Československo o většinu bývalých trhů, které se nacházely zejména v Podunají – habsburská monarchie se svými více než padesáti miliony obyvatel absorbovala asi tři čtvrtiny produkce českých zemí. Nyní se tento prostor stal celní cizinou, což pro prvorepublikového vývozce představovalo značné snížení konkurenceschopnosti.²⁵⁰ Ztráta přístupu k moři a dezintegrace středoevropského prostoru navíc značila nejistotu v otázce dovozu surovin, na nichž československá ekonomika závisela. V domácím prostředí bylo ve větším množství dostupné jen uhlí a dřevo, průmysl však potřeboval stabilní přísun rudy, olova, zinku, cínu, kůže, bavlny, hedvábí, vlny, ropy, kaučuku a některých potravinářských produktů.²⁵¹ Vývoj na zahraničních trzích tak vcelku logicky významně ovlivňoval domácí hospodářství, což bylo patrné zejména během velké hospodářské krize. Podíl zahraničního obchodu na tvorbě národního důchodu tehdy zřetelně poklesl – z původních 30 % koncem dvacátých let na 13 % za krize a 23 % v roce 1937. Tento vývoj naznačoval stupňující se míru autarkie domácího trhu ve třicátých letech, pro prvorepublikovou ekonomiku velmi nevýhodnou.²⁵² Výrazné proměny zaznamenala v době velké hospodářské krize taktéž komoditní struktura a teritoriální orientace československé zahraničněobchodní výměny. Pokusme se tyto posuny velmi stručně nastínit.

3.3.1 Objem a komoditní struktura

Jestliže pomíneme rozmezí let 1932-1933, vykazoval československý zahraniční obchod v celém meziválečném období aktivního salda (Tabulka 13). Při analýze objemu prvorepublikové obchodní výměny se nejprve pozastavme u prudkého snížení vývozu i dovozu po roce 1922, k němuž došlo jednak vlivem Rašínovy měnové a deflační politiky (boj s válečnou inflací, posílení kurzu koruny), jednak kvůli celosvětové hospodářské krizi, která vstoupila do prvorepublikové ekonomiky roku 1921. Vzrůstové tendence jsou naopak patrné od roku 1924, spolu s nastupující konjunkturou „zlatých“ dvacátých let. Jedinou výjimku v tomto ohledu tvoří rok 1926, kdy mírný propad zaznamenalo celé hospodářství. Potíže měl zejména vývoz, a to v důsledku odbytových problémů v zahraničí

²⁴⁹ V. Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 285-289.

²⁵⁰ Například v Polsku se jednalo o 14 %, Německu 20 %, Francii 24 % a Anglii 25 %. Větších hodnot na druhou stranu dosahovalo třeba Nizozemí (34 %), Rakousko (36 %) nebo Belgie (50 %). E. Kubů – I. Jakubec, *Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období*, s. 128; E. Kubů – J. Pátek (eds.), *Mýtus a realita hhzospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, s. 204.

²⁵¹ Tamtéž, s. 203-204.

²⁵² V. Lacina, *Zahraníční obchod v letech první Československé republiky*, s. 117-119.

(zejména cukr), expanze německého hospodářství a stupňující se ochranná celní politiky doma, jež vyvolávala odvetná opatření vůči prvorepublikovému průmyslu.²⁵³

Tabulka 13 - Československý dovoz a vývoz a saldo zahraničního obchodu v milionech korun (1920-1937). Čísla v běžných cenách.

Rok	Dovoz	Vývoz	Saldo	Rok	Dovoz	Vývoz	Saldo
1920	23912	28515	4603	1929	19988	20499	511
1921	23685	29458	5773	1930	15715	17474	1759
1922	13478	19633	6155	1931	11801	13149	1348
1923	10821	13903	3082	1932	8158	7392	-766
1924	15855	17035	1180	1933	6125	5923	-202
1925	17618	18821	1203	1934	6392	7288	896
1926	15277	17857	2580	1935	6743	7947	1204
1927	17962	20135	2173	1936	7915	8036	121
1928	19208	21224	2016	1937	10981	11983	1002

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR, s. 852.

Mnohem výraznější pokles ovšem nastal po roce 1929 – během velké hospodářské krize. Objem československé zahraničněobchodní výměny dosáhl svého meziválečného minima roku 1933, kdy čítal zhruba jedné třetiny předkrizové úrovně (1929),²⁵⁴ přičemž průmyslová produkce se ve stejném období zmenšila asi o 40 %.²⁵⁵ Propad tehdy dosahoval vyšších hodnot než celosvětový průměr – podíl Československé republiky na světovém vývozu se snížil ze 1,9 % koncem dvacátých let na 1,6 % ve druhé polovině let třicátých (1936-1937). Tato čísla lze považovat za přibližně srovnatelná s klesající účastí první republiky na světové průmyslové výrobě.²⁵⁶ Před mnichovskými událostmi se československý obchod nedokázal být přiblížit nejlepším předkrizovým hodnotám – ještě v roce 1937 činil export jen 58 % hodnot z roku 1929 a import pouze 55 %.

Československý import sestával mezi světovými válkami především ze surovin a polotovarů, v menším množství pak zemědělských produktů (Tabulka 14). Výjimkou byla první polovina dvacátých let, kdy sehrál důležitou roli i dovoz potravin a pšenice. Podíl agrárních výrobků klesal zejména po zavedení zemědělských cel (1925-1926) a během protekcionismu třicátých let. Suroviny naproti tomu tvořily v celém meziválečném období zhruba 30 % dovozu (bavlna, vlna, železná ruda, kůže, železný šrot a minerální oleje). Poptávka po spotřebním zboží dosahovala nejvyšších hodnot ve dvacátých letech vlivem stoupající kupní síly obyvatelstva za konjunktury. Jednalo se zejména o exkluzivní a

²⁵³ M. Sekanina, Kdy nám bylo nejhůře?, s. 17.

²⁵⁴ Historická statistická ročenka ČSSR, s. 852.

²⁵⁵ Čísla vychází z Maiwaldova a Uhligova indexu ze třicátých let. Více viz Karel Maiwald, Index průmyslové výroby v Československu, Obzor národohospodářský 38, 1933, s. 331-348; Karel Uhlig, Československo uprostřed hospodářství světového, Obzor národohospodářský 42, 1937, s. 215-227, dostupné z <http://www.bibliothecaeconomica.cz/library/> (cit. 2013-11-17).

²⁵⁶ V. Lacina, Zahraniční obchod v letech první Československé republiky, s. 117-119.

moderní výrobky ze západní Evropy (např. rádia nebo vysavače). Import strojů stoupal v celé meziválečné periodě – domácí strojírenský průmysl zdaleka nedosahoval soběstačnosti.²⁵⁷

Tabulka 14 - Struktura Československého vývozu a dovozu 1921-1938 v procentech.

Obchodní artikly	1921/1923		1928/1929		1932		1937/1938	
	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz
Zemědělské produkty	19,5	35,1	16,4	25,5	16,1	27,5	12,9	22,3
Suroviny	17,2	29,4	9,9	30	11,1	26,8	11,2	30,6
Spotřební prům. zboží	50,5	19,1	55,1	22,2	51,7	17,4	42	17
Stroje a mot. vozidla	3,2	5,9	4,4	8,3	2,3	7,6	8,1	9,6
Ostatní	9,5	10,5	14,2	14	15,8	20,7	25,8	20,5

Zdroj: V. Lacina, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, s. 121.

Export se po celé meziválečné období potýkal s mnoha dílčími obtížemi, na něž upozornil již v polovině dvacátých let Karel Uhlig. Vývoz se podle něho zotavoval po první světové válce pomaleji, než činil evropský a světový průměr a vykazoval velmi malé růstové tendence. Příčiny pomalé expanze exportu lze spatřovat v nízké konkurenceschopnosti domácího zboží na území „nové celní ciziny“ (nástupnické státy), zatímco vývoz do „staré celní ciziny“ (trhy ještě z dob Rakouska-Uherska) spíše stagnoval. Cenová hladina byla podle Uhliga nižší než na světových trzích, což sice působilo jako komparativní výhoda, zároveň se tím ale snižovala životní úroveň obyvatelstva. Uhlig sice v dalších letech očekával přiblížení domácí cenové hladiny zahraničním trhům, tento vývoj ovšem vnímal s obavami – hrozilo nebezpečí snížení konkurenceschopnosti domácího zboží.²⁵⁸ Československý průmysl v celém meziválečném období technologicky výrazně zaostával za západní, především německou konkurencí. Potíže spočívaly zejména v neschopnosti pružně reagovat na změny poptávky ve světě a malé specializaci domácí výroby.²⁵⁹ Na Západ se vyvážely spíše suroviny a polotovary, zatímco zboží s vyšší přidanou hodnotou směřovalo k méně náročné klientele v zámoří. Import technologicky vyspělých výrobků a strojů trvale převažoval nad jejich exportem. Jediným moderním a perspektivním odvětvím, které lze považovat za opravdu srovnatelné se západní úrovní, byla zbrojní

²⁵⁷ V. Lacina, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, s. 121-125.

²⁵⁸ K. Uhlig, *Československo se opožďuje v soutěži o světový trh*, *Obzor národohospodářský* 31, 1926, s. 69-79; E. Kubů – J. Pátek (eds.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, s. 208-211.

²⁵⁹ Některé podniky reagovaly velmi pružně. Jednalo se například o Škodovy závody, Baťu, Československou zbrojovku Brno, Báňskou a hutní společnost nebo Neheru v textilnictví. Například Jiří Kosta tvrdí, že orientace meziválečné ekonomiky na lehký průmysl spolu s nízkou mírou specializace zajistily prvorepublikovému hospodářství schopnost adaptovat se na měnící se tržní podmínky jak doma, tak v zahraničí. J. Kosta, *Zahraniční obchod Československa 1918-1937*, s. 344; V. Lacina, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, s. 114.

výroba.²⁶⁰ Československo, které se ve druhé polovině třicátých let podílelo asi 25 % na světovém obchodu se zbraněmi, zřejmě zaujímalo pozici vůbec největšího vývozce tohoto artiklu na světě.²⁶¹

Během konjunktury z let 1924-1929 se tradiční československý export (spotřební zboží) rozšířil o výrobky strojírenského, chemického, obuvnického, polygrafického a zbrojního průmyslu. Naopak velká hospodářská krize, úzce spojená s rostoucí autarkií celého hospodářství, měla katastrofální následky zejména pro lehký průmysl. Některá odvětví nemohla bez vývozu vůbec existovat – například výroba hraček, hudebních nástrojů, bižuterie, porcelánu, skla, kaolinu, hliněného zboží, cukru, textilu apod.²⁶² Za velké hospodářské krize můžeme z hlediska komoditní struktury československého vývozu pozorovat dvě zásadní strukturální proměny – jednak rostoucí podíl polotovarů oproti hotovým výrobkům, jednak posun od lehkého průmyslu k těžkému.

Tabulka 15 - Procentuální podíl vybraných průmyslových odvětví na celkovém vývozu ČSR (1928-1934).

	1928/1829	1931	1932	1934
Textil	34,4	31,6	28,3	27,9
Papír	2,2	3	3,2	3,2
Kůže	6,8	9,3	7,2	4,8
Zboží ze dřeva	1,6	1,5	1,4	1,6
Sklo	6,3	7,4	8,3	8,2
Hliněné zboží	2,5	2,4	2,4	2,5
Železo, kovy	11,3	12,5	9,4	15,6
Stroje, vozidla	2,6	2,5	2,8	2,6
Chemické látky	1,5	1,9	2,6	1,7

Zdroj: V. Lacina, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, s. 124.

V lehkém průmyslu dominovala textilní výroba, tvořící ještě na konci dvacátých let více jak 34 % prvorepublikového vývozu, v roce 1934 však necelých 28 % (Tabulka 15). Klesající export textilního průmyslu se stal základem strukturálních změn československého zahraničního obchodu během velké hospodářské krize. Ve výrobě konfekce se za konjunktury prosadili zejména *Nehera* a *Rolný*, kteří si své postavení dokázali udržet i během krize. To samé platilo o *Baťovi* a výrobě bot, obecné trendy v odvětví přesto směřovaly od výroby hotových výrobků k produkci textilních polotovarů, dodávaných k dalšímu zpracování anglickým, francouzským nebo německým firmám. V roce 1924 bylo Československo největším světovým producentem skla, poté ale nastal především kvůli japonské konkurenci výrazný propad. Spolu s tím došlo k přesunu od výroby bižuterie k méně náročné produkci tabulového a technického skla. Podíl potravinářského průmyslu, zejména cukru, chmele a sladu se za krize rovněž snížil. Československo bylo ve dvacátých letech třetím největším exportérem cukru na světě a ve

²⁶⁰ Kubů – J. Pátek (eds.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, s. 211-220.

²⁶¹ Aleš Skřivan, *Zbrojní výroba a vývoz meziválečného Československa*, *Ekonomická revue* 9, 2006, č. 3, s. 24-25.

²⁶² V. Lacina, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, s. 114-116.

vývozu řepného cukru mu náležela první příčka. Od druhé poloviny dvacátých let však stoupala konkurence levného třtinového cukru z Jávy a Kuby, přičemž za velké hospodářské krize se pozice československého cukrovarnictví na světových trzích doslova zhroutily.²⁶³ Papírnictví se řadilo mezi jedno z mála odvětví, které ve třicátých letech posílily. Přesto i zde můžeme sledovat přesun od výrobků s větší přidanou hodnotou (papír, papírové zboží) směrem k polotovarům (papírovina a lepenka).²⁶⁴

Těžký průmysl měl za krize podstatně lepší vývozní možnosti než lehký – postupující industrializace v zámoří vedla ke zvyšující se poptávce po investičních celcích. Velká hospodářská krize tak zrychlila přechod od výroby spotřebního zboží k těžkému průmyslu (chemická, železářská a strojírenská výroba), který nebyl před rokem 1938 ještě zdaleka ukončen.²⁶⁵ Ani rostoucí vývoz železářských výrobků a strojů, jejichž podíl však činil při srovnání se západními státy jen malých hodnot, ale nedokázal vykompenzovat ztráty způsobené snížením exportu spotřebního zboží, což se ve třicátých letech projevilo výrazným poklesem celkového salda zahraničního obchodu. Značné úspěchy přesto zaznamenal například prvorepublikový automobilový průmysl – Československo se stalo jediným malým exportérem aut na evropském trhu. Vývoz hutnických výrobků rovněž vykazoval rostoucí tendence, a to zejména v případě zbrojního průmyslu.²⁶⁶

3.3.2 Teritoriální orientace

Zatímco během prvních poválečných let obchodovalo Československo hlavně s geograficky blízkými oblastmi (Německo, nástupnické státy), od poloviny dvacátých let rostla obchodní výměna se západní Evropou, Skandinávií a Spojenými státy, popřípadě vzdálenými zámořskými trhy (Tabulka 16). Jednu z hlavních zahraničněpolitických komplikací první Československé republiky představoval nesoulad mezi politickou a hospodářskou orientací. Ministr zahraničí a později prezident Beneš se soustředil zejména na západní a jihovýchodní Evropu – Francie, Anglie a malodohodové státy na Balkáně se měly stát hlavními garanty politické nezávislosti Československé republiky. Skutečnost však byla mnohem složitější. V hospodářských vazbách jasně dominovalo Německo (obchod, technologie, kartelové smlouvy, kapitál apod.), tedy stát potenciálně nepřátelský. Německé přístavy vykonávaly klíčovou roli při obchodu nejen se zámořskými, ale i západoevropskými trhy. Závislost na Německu přitom byla jednostranná, což budilo u zástupců Československé republiky značné obavy. Přestože podíl Německa na československé zahraničněobchodní výměně od konce dvacátých let postupně klesal, zůstalo

²⁶³ Tamtéž, s. 122-123.

²⁶⁴ R. Olšovský, Světový obchod a Československo 1918-1938, s. 180.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 186-187

²⁶⁶ V. Lacina, Zahraniční obchod v letech první Československé republiky, s. 123-124

hlavním obchodním partnerem první republiky a zároveň jejím největším konkurentem ve střední a jihovýchodní Evropě.²⁶⁷

Tabulka 16 - Podíl některých zemí na obrátu čs. zahraničního obchodu 1924-1937 v procentech.

	1924	1929	1934	1937
Německo	27,1	22,2	20,5	14,6
Rakousko	14,5	11,5	8	5,8
Velká Británie	6	5,5	5,8	7,6
Rumunsko	3,9	3,1	3,3	5,2
Jugoslávie	3,8	3,7	3,4	4,4
Francie	2,5	2,7	5,2	4,5
Holandsko	2,2	1,9	3,7	4
Švédsko	1,1	1,6	2,1	3,6
Belgie	0,7	1,2	2,3	2,5
USA	4,9	6,3	6,2	9
Indie	1	2,1	2,7	2,8
Evropa	91,6	85,4	77,9	71,7
Amerika	6	9,2	11,6	14,8
Asie	1,7	3,1	6,2	8
Afrika	0,7	1,9	3,3	4,4
Austrálie	0,1	0,4	1	1,1

Zdroj: V. Lacina, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, s. 137; R. Olšovský, *Světový obchod a Československo 1918-1938*, s. 266-267.

Rakousko, jehož výrobní struktura byla téměř identická s českými zeměmi, tvořilo záhy po první světové válce druhý nejdůležitější československý trh. Jeho podíl se však od konce dvacátých let velmi rychle snižoval. Mezi důležité obchodní partnery patřila i Velká Británie, kam se vyvážel zejména cukr a dovážely textilní suroviny a technologicky náročnější výrobky. Ze Spojených států se naopak importovaly stroje a suroviny (vlna, bavlna, minerální oleje, kaučuk nebo chemikálie) a vyváželo se spotřební zboží. Za velké hospodářské krize nahradily Spojené státy Velkou Británii jako druhý nejvýznamnější obchodní partner první republiky. Výrazná politická orientace Československa na Francii nebyla doprovázena odpovídajícími hospodářskými vazbami. Obchodní výměnu s touto zemí lze ve dvacátých i třicátých letech označit za zcela nepatrnou. Obchod s Rumunskem a Jugoslávií, malodohodovými spojenci na Balkáně, rovněž narážel na četné překážky.²⁶⁸ Oba státy měly zájem o průmyslové zboží, Československo ale nebylo ochotno dovážet větší množství jejich agrární produkce, což vzájemné styky oslabovalo. Na Balkáně proto zejména ve třicátých letech stoupal vliv Německa, jemuž se podařilo vytlačit z oblasti jak Československo, tak Francii.²⁶⁹

²⁶⁷ Tamtéž, s. 125-131.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 132-134.

²⁶⁹ D. Jančík – E. Kubů, *Zahraniční obchod – aktivní či pasivní činitel zahraniční politiky?*, s. 315-316.

Již ve dvacátých letech klesal pro první republiku význam evropských trhů na úkor zámořských. Tento proces, doprovázený snižováním zahraničněobchodní výměny s nástupnickými státy a Německem, výrazně zesílil za velké hospodářské krize.²⁷⁰ Export do zámoří sice zahrnoval značná rizika a nejistotu, význam tamních trhů ale rostl zejména kvůli potížím, jež mělo Československo s clearingem (bezhotovostní zúčtování v bilaterálních platbách států za účelem vyloučení deviz), který se za krize ve střední Evropě prosadil. Zámořské trhy se staly nutností, protože výraznější rozšíření vývozu do západní Evropy bylo kvůli vysokým clům a nízké atraktivitě československého zboží jen těžko uskutečnitelné.²⁷¹ Změnu teritoriální orientace však nelze označit za zcela úspěšnou – k přesunu došlo jen za cenu zmenšení celkového objemu obchodní výměny. Hlavní příčinu tohoto nepříznivé vývoje lze spatřovat v pomalých proměnách struktury prvorepublikového průmyslu (přechod od lehkého průmyslu k těžkému) – export nereagoval dostatečně pružně a rychle na změny ve struktuře světové poptávky.²⁷² Jisté pozitivum tohoto vývoje přesto tvořila větší teritoriální diverzifikace zahraničního obchodu a tím pádem i jeho menší zranitelnost. Rostoucí podíl západních států (USA, Velká Británie, Benelux, Skandinávie apod.) rovněž naznačoval zlepšující se konkurenceschopnost československého zboží na těchto trzích.²⁷³

Ze zámořských odbytišť byly v Africe nejdůležitější Egypt s Jihoafrickou unií a v Asii Indie, Indonésie, Malajsie, Čína a Írán. V Jižní Americe se českoslovenští vývozci zúčastnili konkurenčních bojů o trhy v Brazílii a Argentině, pro ostrou soutěž ze strany Spojených států, Velké Británie, Německa a Japonska se ale nesetkali s přílišnými úspěchy.²⁷⁴ Dvacet let existence první republiky tvořilo příliš krátké období na to, aby si Československo získalo silné pozice na tamních trzích. Přesto si již tehdy značka „Made in Czechoslovakia“ vydobila v zámoří značného renomé.²⁷⁵

²⁷⁰ R. Olšovský, *Světový obchod a Československo 1918-1938*, s. 229-230.

²⁷¹ Tamtéž, s. 238, 260.

²⁷² Tamtéž, s. 273.

²⁷³ E. Kubů – J. Pátek (eds.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, s. 222.

²⁷⁴ R. Olšovský, *Světový obchod a Československo 1918-1938*, s. 268-269.

²⁷⁵ V. Lacina, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, s. 137.

4 Budování institucionálního zázemí pro hospodářské styky s Japonskem

Přátelství a sympatie mezi Japonskem a Československem byly vždy vynikající již od samého momentu vzniku Československé republiky. Nicméně co se týče obchodních vztahů, nemyslím si, že by byly velmi uspokojivé, nehledě na velké možnosti rozvoje obchodu mezi oběma státy...

Takto zvláštní situace je zčásti způsobena geografickou polohou a zčásti zřejmými nesnázemi v komunikaci, které nejsou nepřekonatelnými překážkami. Věřím ale, že hlavní příčina spočívá v nedostatku vhodných prostředků přímého obchodu mezi oběma produktivními zeměmi. Tuto otázku jsem tak často prodiskutoval v Tokiu i zde s japonskými obdivovateli Československa a československými přáteli Japonska...

Vždy jsme dospěli ke stejnému závěru – zlepšení v našich hospodářských vztazích by bylo docíleno nalezením cesty ke sblížení obou průmyslových národů, které k sobě již chovají sympatie, jinými slovy usnadněním jejich přímého obchodu. Za tímto účelem je doporučeno vytvoření speciální organizace nebo instituce, protože takové uspořádání je prvním důležitým krokem k povzbuzení jejich vzájemného porozumění a spolupráce, které jsou vskutku nezbytnými prvky pro rozvoj jejich hospodářských vztahů.

Japonský vyslanec Eiiči Kimura (木村栄一) při příležitosti založení Československo-japonské obchodní komory
v Praze dne 22. dubna 1929.²⁷⁶

Československý zahraniční obchod se zpočátku orientoval zejména na nástupnické státy a Německo – tradiční vývozní prostor ještě z dob habsburské monarchie.²⁷⁷ Japonsko zaujímalo postavení dalekého, nepříliš atraktivního trhu a posílení vazeb na vzdálené asijské oblasti ani nepatřilo mezi hlavní cíle prvorepublikové diplomacie – Edvard Beneš, jenž si v celém meziválečném období udržel hlavní slovo

²⁷⁶ Překlad anglického textu: „The friendship and sympathy between the two nations of Japan and Czechoslovakia have always been excellent since the very moment of the foundation of Czechoslovakian republic. As to the commercial relations however, I do not think they have been very satisfactory, notwithstanding the great possibilities of the development of trade between both nations (...) Such a curious situation is caused partly by the geographical position and partly by the apparent inconvenience of communication which are not insurmountable obstacles. But i believe the chief cause is due to the lack of sufficient means of direct trade between the two productive countries. This question I discussed so often in Tokyo and here with the Japanese admirers of Czechoslovakia and with the Czechoslovakian friends of Japan (...) We arrived always at the same conclusion – the improvements in our economic relations would be made by paving the way for bringing together the two industrial peoples who are already in sympathy with each other, in other words, by facilitating their direct trade. For this purpose, a special organization or institution is recommended to be established, because such an establishment is the first important step in promoting their mutual understanding and cooperation, which are really the essential elements for the development of their commercial relations“. Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností 1919-1942 (dále jen fond MPOŽ), kart. č. 1460, zákl. č. 102, Wirtschaftliche Mitteilungen der Österreichischen Handelskammer in Prag 3, 1929, č. 5 s. 5.

²⁷⁷ V. Lacina, Zahraniční obchod v letech první Československé republiky, s. 113.

při utváření československé zahraniční politiky, se soustředil především na západní Evropu.²⁷⁸ Terst, nejdůležitější rakousko-uherský přístav, i přes původní očekávání nikdy nedosáhl postavení významného obchodního centra s Dálným východem. Producenti z území budoucího Československa místo toho hojně využívali služeb distributorů působících zejména v německých přístavech (např. Hamburk, Obrázek 2).²⁷⁹ Tento stav znamenal po roce 1918, kdy se Německo proměnilo v důležitého zahraničněpolitického rivala, vážnou diplomatickou komplikaci.²⁸⁰ Za jednu z hlavních priorit prvorepublikových hospodářských i politických zájmů na Dálném východě tak můžeme považovat omezení zprostředkovatelské role třetích států při zahraničněobchodní operaci (reexport), zejména Německa.

Obrázek 2 - Německý přístav v Hamburku na přelomu třicátých a čtyřicátých let 20. století.

Zdroj: Böhmen und Mähren. Blatt des Reichsprotectors in Böhmen und Mähren 1, 1940, č. 8, s. 297.

Přestože vývoz na japonský trh znesnadňovaly značné vstupní bariéry včetně absence snadného přístupu k moři, lze na základě archivních pramenů konstatovat, že důležitý faktor představovala také

²⁷⁸ Antonín Klimek – Eduard Kubů, Československá zahraniční politika 1918-1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů, Praha 1995, s. 10.

²⁷⁹ P. Pantzer, Japan und Österreich-Ungarn, s. 103-105.

²⁸⁰ E. Kubů – J. Pátek (eds.), Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, s. 215-216, 222.

neznalost tamního prostředí československými exportéry a jejich nezkušenost se zámořským obchodem. Reexport ze strany Německa, popřípadě jiné země, se tak jevil nejen jako pohodlné, nýbrž i nenákladné a tím pádem výhodné řešení všech těchto komplikací. V tomto kontextu rovněž sehrál důležitou roli „strach“ prvorepublikových obchodníků ze stupňující se světové konkurence a průmyslové špionáže – japonští výrobci často kopírovali československé vzorky i značku „Made in Czechoslovakia“ a zboží následně umisťovali podstatně levněji na trzích třetích států (např. Blízký a Střední východ, Indie, JV Asie). Někteří vývozci se proto obávali, že exportem do Japonska usnadní tamním producentům přístup k nejnovějším obchodním artiklům Československé republiky, čímž dlouhodobě ohrozí postavení domácích výrobků jinde ve světě, a to zejména v případě lehkého, vývozně zaměřeného průmyslu (sklo, porcelán). Příznivě nepůsobila ani výrazná jazyková a kulturní bariéra či slabá krajanská kolonie v Japonsku, která nevytvářela dostatečný lidský kapitál, z něhož by se rekrutovali budoucí konzulové, korespondenti nebo obchodní zástupci československých firem, pro vzdálené a exotické východoasijské prostředí obzvláště potřební (srov. kap. 6, s. 171-173).

Všechny zmíněné potíže se československý stát pokoušel buď zcela překlenout, nebo alespoň částečně zmírnit prostřednictvím tzv. „ekonomické diplomacie“. Jednalo se o nejrůznější proexportní strategie s cílem podpořit prvorepublikové podnikatelské aktivity v Japonsku (odstraňování bariér pro vstup na trh, propagace apod.). Za tímto účelem bylo ovšem nejdříve nutné vytvořit efektivně fungující institucionální zázemí jak na půdě domácí, tak přímo v Japonsku.²⁸¹ Tyto snahy nabíraly na intenzitě od druhé poloviny dvacátých a zejména ve třicátých letech, kdy se prvorepublikové obchodní kruhy snažily nahradit odbytiště ztracená během velké hospodářské krize a výrazněji pronikaly do zámoří. Naši pozornost proto nejprve zaměříme na jednu z nejpodstatnějších okolností, jež po celé meziválečné období ovlivňovala vývozní možnosti Československé republiky do Země vycházejícího slunce – (ne)přítomnost vhodného institucionálního zázemí.

Instituce hrají v zahraničním obchodě velmi důležitou roli. Jejich prostřednictvím je při směnné operaci možné snížit náklady na získání informací, smlouvání, rozhodování, dohled a vynucení (tzv. transakční náklady), a tak umožnit, popřípadě usnadnit realizaci zahraničněobchodní výměny.²⁸² Pojem „instituce“ přitom lze definovat hned několika způsoby. Nová institucionální ekonomie, jež vznikla spojením institucionalismu s neoklasickou školou, rozlišuje mezi dvěma základními druhy institucí, a to „formálními“ a „neformálními“. Příkladem první skupiny mohou být zákonné normy, zatímco druhé

²⁸¹ Důležitost institucí pro vývoz na zahraničních trhy v prvorepublikovém kontextu velice zajímavě nastiňuje Ladislav Patočka, *Problémy československé hospodářské expansivity*, Praha 1929, s. 4-16.

²⁸² Jan Sýkora, *Trust, Risk and the Role of Institutions in Early Modern Japan: Mere Anachronism or Useful Historical Experience?*, *Archiv Orientální* 79, 2011, č. 2, s. 148-150. Úvaha o důležitosti institucí v hospodářství také Wolfgang Kasper – Manfred E. Streit, *Institutional Economics. Social Order and Public Policy*, Cheltenham 1998, s. 2-6.

třeba zvyklosti nebo obyčeje.²⁸³ Kupříkladu North a Thomas, vrcholní představitelé nové institucionální ekonomie, spatřovali hospodářský vzestup západního světa během novověku ve vhodném institucionálním zázemí: „Rozvoj efektivní ekonomické organizace v západní Evropě se rovná vzestupu Západu. Efektivní organizace je spojena s vytvořením institucionálních vztahů a vlastnických práv...“²⁸⁴ V tomto kontextu interpretovali průmyslovou revoluci nikoliv jako příčinu, ale důsledek probíhajícího hospodářského růstu, umožněného existencí efektivních institucí (vlastnická práva).²⁸⁵ Naproti tomu třeba politolog Huntington vnímal „institute“ zcela odlišně, coby „stabilní, ceněné, opakující se vzorce chování.“²⁸⁶ Zdůrazňoval, že „morálka vyžaduje důvěru, důvěra zahrnuje předvídatelnost a předvídatelnost vyžaduje jasné a institucionalizované vzorce chování.“²⁸⁷ Proces, během něhož organizace a procedury získávají na stabilitě, nazýval „institucionalizací“. Huntingtonova definice je v podstatě totožná s tím, jak „institute“ vnímá dnešní sociologie.²⁸⁸

Následující text si klade za cíl porozumět proexportním aktivitám československého státu i některých soukromých subjektů (zájmové organizace podnikatelstva), jejichž cílem se stalo právě vytvoření vhodného institucionálního zázemí, které by usnadnilo vstup prvorepublikových vývozců na japonský trh. Pozornost nejprve soustředíme na smluvní základy pro československo-japonské hospodářské vztahy, ať už v oblasti navázání diplomatických a konzulárních styků, ochrany patentů a obchodních známek nebo uzavření obchodní smlouvy. Následně se zaměříme na instituce vytvořené za účelem analýzy japonského trhu (konzulární a zastupitelská síť, státní a soukromé organizace) a nakonec se zamyslíme nad způsoby jeho zpracování československými firmami (reexport a distribuce, zprostředkovatelé, budování zahraničních sítí).

4.1 Vytváření smluvního základu pro československo-japonské hospodářské vztahy

Japonsko navázalo oficiální bilaterální styky s habsburskou monarchií dne 18. října 1869, kdy podepsalo „nerovnoprávnou“ (kapitulační) smlouvu o přátelství, obchodu a přepravě, revidovanou v letech 1897 a 1912 o zrušení exteritoriality a obnovení celní autonomie.²⁸⁹ Japonsko, které vzhledem ke svým spojeneckým svazkům s Velkou Británií vstoupilo do první světové války jako součást Dohody, zahájilo

²⁸³ Dagmar Brožová, Malé dějiny ekonomického myšlení, Praha 2004, s. 84-86.

²⁸⁴ Překlad z angličtiny: „...the development of an efficient economic organization in Western Europe accounts for the rise of the West. Efficient organization entails the establishment of institutional arrangements and property rights...“ Douglass C. North – Robert Paul Thomas, The Rise of the Western World. A New Economic History, Cambridge 1973, s. 1.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 157.

²⁸⁶ Překlad z angličtiny: „...stable, valued, recurring patterns of behavior.“ Samuel P. Huntington, Political Order in Changing Societies, New Haven 2006, s. 13.

²⁸⁷ Překlad z angličtiny: „Morality requires trust, trust involves predictability; and predictability requires regularized and institutional patterns of behaviour.“ Tamtéž, s. 24.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 13.

²⁸⁹ P. Pantzer, Japan und Österreich-Ungarn, s. 27-37, 63-70.

v roce 1914 vojenské operace proti Německu. Dne 25. srpna 1914 proto následovalo vypovězení války od Rakousko-Uherska, čímž došlo ke zrušení veškerých smluvních závazků mezi oběma státy.²⁹⁰ Nástupnické státy po habsburské monarchii tak stály bezprostředně po skončení „Velké války“ před nutností uzavřít dohody zcela nové. První vyslanci Československé republiky v Japonsku měli složitý úkol vyjednat takové smluvní podklady, jež by co nejvíce odpovídaly potřebám domácího hospodářství, ať už v oblasti obchodní, konzulární nebo ochrany duševního vlastnictví.

Obrázek 3 - Šití uniforem a výroba bot pro československé legie na Sibiři v japonských armádních dílnách v Tokiu roku 1919.

Zdroj: Vojenský historický archiv, Fotoarchiv.

Náznačky formujících se československo-japonských diplomatických styků lze datovat ještě před samotným vznikem nového státu. Masarykovi se podařilo v létě roku 1918 sjednat dodávky zásob a uniforem pro sibiřské legie a povolení najmout japonské lodě k jejich přepravě z Vladivostoku, kde se tehdy nacházelo velení československých vojsk na Rusi. Následně, dne 3. srpna 1918, došlo ve Washingtonu k podpisu japonsko-americké dohody o společné vojenské a materiální pomoci československým legiím (Obrázek 3), která předznamenala intervenci japonské armády na Sibiř (1918-1922).²⁹¹ V návaznosti na tyto události uznalo Japonsko dne 9. září 1918 legie za spojeneckou armádu a projevilo ochotu vstoupit: „do styku s řádně zmocněnými reprezentanty Československé národní rady kdykoliv to bude nutné ve všech společných zájmech japonských a československých jednotek na

²⁹⁰ L. Novotný, *Diplomatické a politické vztahy Rakousko-Uherska a Japonska v letech 1900-1914*, s. 270-271.

²⁹¹ Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému, Díl 3, Svazek 1, Praha 1934, Heslo Japonsko (Československo-japonské vztahy), s. 117.

*Sibiři.*²⁹² Legie působily na Sibiři vedle japonských a spojeneckých armád až do roku 1920, kdy došlo k jejich úplnému stažení zpět do Evropy.²⁹³

Oficiální počátek diplomatických styků Československa s Japonskem však není vhodné spatřovat v sibiřských událostech, nýbrž v podpisu smlouvy „*mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem*“ z 10. září 1919 v Saint-Germain-en-Laye na území Francouzské republiky. V ní se výslovně praví, že Spojené státy americké, Velká Británie, Francie, Itálie a **Japonsko** (pět vítězných mocností) potvrzují „*své uznání státu československého ve shodě s mírovou smlouvou s Rakouskem, danou dnešního dne, za svrchovaného a samostatného člena rodiny národů v hranicích určených nebo v hranicích, které jest určiti*“. Tato „malá“ Saint-Germainská smlouva, uzavřená během mírových jednání v Paříži (1919), se stala spolu s konferencí ve Washingtonu (1921/1922) nedílnou součástí tzv. „versaillesko-washingtonského systému“ v meziválečném období. Československo ji ratifikovalo dne 10. listopadu 1919, přičemž pro všechny zúčastněné strany vstoupila v platnost 16. červencem 1920. Teprve v návaznosti na podpis „malé“ Saint-Germainské smlouvy mohlo dojít k vybudování oficiálních diplomatických styků obou států, započatých udělením agrémentu pro prvního československého vyslance v Japonsku dne 12. ledna 1920.²⁹⁴ S textem této smlouvy rovněž úzce souviselo vytváření smluvních základů československo-japonských v rovině ekonomické, konkrétně s jejím článkem 15, který upravoval vzájemné konzulární vztahy, a dále článkem 20, jenž zavazoval Československou republiku přistoupit ve lhůtě jednoho roku k některým mezinárodním úmluvám.²⁹⁵

Při vytváření smluvních podkladů pro československo-japonské hospodářské vztahy nehrálo důležitou roli jen versailleské mírové uspořádání. Sledovat je třeba i aktivity diplomatických zástupců první republiky přímo v Zemi vycházejícího slunce. Problematikou ekonomických styků se zběžně zabýval již kapitán, později major Václav Němec (1882-1978),²⁹⁶ který přicestoval do Japonska v souvislosti s aktivitami sibiřských legií během podzimu roku 1918. Na základě pověření Milana Rastislava Štefánika (1880-1919) působil nejprve coby prozatímní diplomatický zástupce, poté vojenský atašé a chargé d'affaires Československé republiky v Tokiu.²⁹⁷ Ve zprávě z 11. srpna 1919 Němec varoval, že se těžiště prvorepublikových zájmů v Japonsku přesouvá od otázek vojenských

²⁹² Překlad z angličtiny „...into communication with the duly authorised representatives of the Czecho-Slovak National Council whenever necessary on all matters of mutual interests to the Japanese and Czecho-Slovak forces in Siberia.“ Časopis pro právní a státní vědu 1924, roč. 7, č. 1, s. 220-221.

²⁹³ Karel Pichlík – Bohumír Klípa – Jitka Zabloudilová, Českoslovenští legionáři 1914-1920, Praha 1996, s. 251.

²⁹⁴ D. Lochman, Československo-japonské politické a diplomatické vztahy 1918-1928, s. 73.

²⁹⁵ Smlouva ze dne 10. 9. 1919 mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919, 508/1921 sb. z. a n.

²⁹⁶ Vystudoval práva ve Vídni. Za války nejprve vstoupil do rakousko-uherské armády, později působil v legiích v Rusku. Po návratu z Japonska zůstal v letech 1920-1923 v diplomatických službách, poté působil jako advokát v Praze. Jindřich Dejmek, Diplomacie Československa, Díl 2 Biografický slovník československých diplomatů (1918-1992), Praha 2013, s. 168.

²⁹⁷ Podrobněji viz D. Lochman, Československo-japonské politické a diplomatické vztahy 1918-1928, s. 46-47.

(sibiřské legie, vojenští zajatci) směrem k „obchodně-politickým“, přičemž jeho oficiální pověření zcela neodpovídá těmto složitým problémům a potřebné instrukce z Prahy chybí: „*Jsem již 10 měsíců v Japonsku jako zástupce napřed prozatímní, později definitivní naší vlády, a dovedete si představit, jak těžce nesu při svědomitém zastávání prozatímně mně svěřené funkce, že za celou tu dobu nemám jediné zprávy od své vlastní vlády...*“.²⁹⁸ Nepravidelné spojení mezi Prahou a Tokiem lze označit za jednu z hlavních překážek efektivní činnosti československé zastupitelské sítě v Japonsku během prvních poválečných let.²⁹⁹ Tokijský zastupitelský úřad postrádal přesné informace o dění ve vlasti, což mu zpočátku ztěžovalo, v některých případech dokonce znemožňovalo vhodné diplomatické intervence.

Samotným uzavřením konkrétních mezistátních dohod v hospodářské sféře se ovšem Václav Němec nezabýval. Tato úloha náležela teprve prvnímu oficiálnímu vyslanci Československé republiky v Tokiu Karlu Perglerovi (1882-1954),³⁰⁰ jenž vystřídal Václava Němce v únoru 1920.³⁰¹ Pergler byl konfrontován s rostoucími obchodními aktivitami Německa na Dálném východě a přál si, aby se první republika příliš neopozdila. V březnu 1920 proto navrhl pražskému ministerstvu zahraničních věcí vyhotovení hned několika smluv, jež by upravovaly záležitosti obchodní a konzulární, umožnily vzájemné vydávání zločinců a zajistily ochranu obchodních známek a patentů.³⁰² Instrukce pro zahájení diplomatických jednání obdržel Pergler z Prahy na přelomu srpna a září stejného roku. Jako podklad měly sloužit staré rakousko-uherské smlouvy a pro potřeby dozoru nad respektováním duševního vlastnictví se stala vzorem *Pařížská unijní úmluva o ochraně průmyslového vlastnictví* (1883), konkrétně její washingtonská revize z roku 1911.³⁰³

Dostupné prameny nám neposkytují uspokojivou odpověď, zda Pergler některé z těchto smluv nakonec v Japonsku uzavřel. V případě zakládání konzulárních úřadů můžeme usuzovat, že patřičné pravomoci poskytovala již „malá“ smlouva ze Saint-Germain, která vstoupila v platnost 16. července 1920. Zmíněný článek 15 této smlouvy výslovně praví: „*Každá z Čelných mocností spojených a sdružených se strany jedné (včetně Japonska, pozn. aut.) a Československo se strany druhé budou moci jmenovati zástupce diplomatické ve svých hlavních městech, jakož i generální konsuly, konsuly,*

²⁹⁸ AMZV, fond Politické zprávy 1918-1977 (dále jen fond PZ), Tokio 1918-1939, Zpráva od vyslanectví v Tokiu z 11. 8. 1919.

²⁹⁹ Tamtéž, Zprávy od vyslanectví v Tokiu z 23. a 26. 3. 1920.

³⁰⁰ Od svých osmi let žil v USA, za první světové války úzce spolupracoval s T. G. Masarykem. Stal se první diplomatickým zástupcem Československé republiky ve Washingtonu, poté se ujal postu v Tokiu. Diplomatické služby záhy opustil, působil jako publicista a neúspěšně se pokoušel vstoupit do prvorepublikového politického života. J. Dejmek, *Diplomacie Československa*, Díl 2, s. 190-191.

³⁰¹ D. Lochman, *Československo-japonské politické a diplomatické vztahy 1918-1928*, s. 73-74.

³⁰² AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva z 9. 3. 1920.

³⁰³ Tamtéž, Telegramy od MZV z 27. 8. a 2. 9. 1920; Ivan Jakubec, *Transfer inovací. Patenty, licence a celní úmluvy v meziválečném Československu*, Praha 2014, s. 13-14.

*místokonsuly a konzulární zástupce v městech a v přístavech svých území.*³⁰⁴ Vyjednání samostatné konzulární dohody tedy zřejmě postrádalo jakékoliv hlubší opodstatnění. Perglerovo naléhání na nutnost jejího uzavření si proto můžeme vysvětlit dvojím způsobem. Buď kvůli nepravidelnému spojení s domovem nedisponoval přesným zněním „malé“ smlouvy ze Saint-Germain, nebo se pouze snažil získat svolení od japonské strany ke zřízení konkrétního konzulárního úřadu, což by korespondovalo s jeho dalšími aktivitami v této rovině (srov. kap. 4.2.2, s. 95). Ostatně i článek 15 výše zmíněné smlouvy praví, že konzulové „*nebudou moci nastoupiti úřad dříve, než budou k tomu zmocněni v obvyklé formě vládou, do jejíhož území jsou posláni.*“ Funkci konzulárních dohod navíc v československém prostředí často suplovaly smlouvy obchodní, které obsahovaly konkrétní konzulární ustanovení. Vůbec první smlouva tohoto druhu byla uzavřena v březnu 1921 s Itálií, následovaná Rakouskem, Lotyšskem, Litvou a dalšími státy.³⁰⁵ Československo-japonská obchodní smlouva uzavřená během podzimu 1925 ale žádné konzulární články neobsahovala, takže prvorepubliková diplomacie zřejmě považovala stávající smluvní základ za plně dostačující.

Versaillské mírové uspořádání se ukázalo jako určující i pro ochranu patentů a obchodních známek. Článek 20 „malé“ smlouvy ze Saint-Germain zavazoval Československo přistoupit do dvanácti měsíců k několika mezinárodním úmluvám. Vedle poštovních, telegrafních a radiotelegrafních, železničních, zdravotnických a jiných dohod se jednalo i o *Pařížskou unijní úmluvu o ochraně průmyslového vlastnictví*. Československá republika se stala členem této organizace dne 4. října 1919, přičemž Japonsko bylo jejím signatářem již od 15. července 1899,³⁰⁶ pro oblasti Koreje, Formosy (Tchajwan) a jižní části Sachalinu pak počínaje 1. lednem 1935.³⁰⁷ *Pařížská unie* zavazovala své účastníky poskytovat „*občanům unijních států stejné patentové, vzorkové a známkové ochrany a práva jako svým občanům, přihlásí-li do roka vynález, vzor či známku po jeho původním přihlášení*“.³⁰⁸ Pokud se tedy chtěl československý výrobce těšit dozoru nad svým duševním vlastnictvím na japonském trhu, mohl za poplatek podat žádost na tamním patentním úřadu, avšak nejpozději rok po udělení původního patentu doma, přičemž ochrana trvala patnáct let s možností prodloužení. V případě obchodní známky činila ochranná lhůta dvacet let, opět s vyhlídkou na případné prodloužení.³⁰⁹

Znovu se nabízí otázka, z jakého důvodu Karel Pergler zdůrazňoval uzavření bilaterálních dohod s Japonskem v oblasti ochrany patentů a obchodních známek, když závazky plynoucí ze Saint-

³⁰⁴ Smlouva ze dne 10. 9. 1919 mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919, 508/1921 sb. z. a n.

³⁰⁵ Ladislav Patočka, Smlouvy konzulární, Hospodářský archiv 5, 1926, s. 50-52

³⁰⁶ Patentní věstník 2, 1920, s. 29; Soutěž a tvorba 5, 1932, s. 6.

³⁰⁷ Soutěž a tvorba 9, 1936, s. 99.

³⁰⁸ I. Jakubec, Transfer inovací, s. 13.

³⁰⁹ Patenty a ochranné známky v Japonsku, Patentní věstník 2, 1920, s. 30-31. Článek připravil pro Patentní věstník československý obchodní atašé v Tokiu, tedy s největší pravděpodobností Jan Letzel, o němž bude podrobněji řeč později.

Germainské smlouvy (přístup k *Pařížské unii*) tuto úlohu vcelku uspokojivě plnily. Svou roli zřejmě i v tomto případě sehrála komunikační bariéra s pražským ústředím, popřípadě se mohl Pergler pokoušet vyjednat určitou formu právní kontinuity pro ochranu známek a patentů ještě z dob habsburské monarchie. Využití práv garantovaných *Pařížskou unií* navíc představovalo pro československé i japonské státní příslušníky vzhledem ke geografické vzdálenosti značné nesnáze, protože zákonodárství obou zemí znemožňovalo podávat patentové a známkové přihlášky cizincům, kteří nemají v konkrétní zemi sídlo nebo bydliště.³¹⁰ Tuto úlohu sice mohl zajistit plnomocník, přihlašování známek a patentů ve vzdáleném Japonsku ale ani tak nebylo záležitostí zcela rutinní. Někteří signatáři *Pařížské unie* se snažily tyto formální nedostatky řešit prostřednictvím užších dohod, například madridskou *Unii o potlačování nesprávného označení původu* (1891), kterou Československo kontrasignovalo dne 30. září 1921. Madridská smlouva sice výrazněji nerozšiřovala právní ochranu *Pařížské unie*, po zapsání u bernského úřadu však obchodní známky automaticky podléhaly dozoru ze strany všech členských států. Odpadala tak nutnost učinit zápis v každém státě zvlášť. Japonsko se ovšem v meziválečném období k madridské dohodě nepřipojilo, nahlášení československých obchodních známek a patentů tedy muselo vždy proběhnout přímo v Zemi vycházejícího slunce.³¹¹

Záležitost ochrany duševního vlastnictví si zaslouží zvýšenou pozornost, protože neoficiální kanály technologického transferu mezi Československou republikou a Japonskem (průmyslová špionáž, „zanášení“ výroby) představovaly pro prvorepublikové hospodářství značné riziko. Situace, kdy japonští producenti okopírovali prvorepublikové zboží za účelem jeho vývozu na území třetích států, nepatřily v meziválečném období k jevům zcela ojedinělým. Korespondence dotčených firem s československými konzulárními úřady v Japonsku naznačuje, že se v zásadě jednalo o problém neřešitelný. Tamní producenti obvinění odmítali a obchodní komory nejevily příliš velkou ochotu zjednat nápravu. Sehnat potřebné výpovědi navíc šlo jen velmi obtížně a československé firmy v některých případech ani neměly obchodní známku pro konkrétní trh registrovanou (srov. kap. 6.2, s. 185).

Přesuňme nyní pozornost k jednáním o československo-japonské obchodní smlouvě, jejíž úspěšná ratifikace slibovala snížení celních sazeb na některé druhy zboží. Rychlé vyhotovení smlouvy doporučoval již vyslanec Karel Pergler v roce 1920. Domníval se, že Československo jinak promarní příležitost etablovat své zboží ve východní Asii, především na úkor Německa.³¹² Pozdější vývoj ale

³¹⁰ Podrobnosti viz § 16 japonského zákona o patentech na vynálezy z 29. dubna 1921 (Patentní věstník 5, 1923, s. 91-95, 102-106, 112-118; Patentní věstník 6, 1924, s. 5-8). Pro československé prostředí například Alois Němec, Patentní právo, in: Slovník veřejného práva československého, sv. 3, Brno 1934, s. 35.

³¹¹ Soutěž a tvorba 11, 1938, s. 6; Otto Parsch, Kontinuita právní ochrany živnostenského vlastnictví v Československu, Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností 13, 1932, s. 119; Ludvík Špirk, Patenty, ochrana známková a vzorková, in: Encyklopedie výkonnosti, Díl 2, Praha 1932, s. 252.

³¹² AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva z 9. 3. 1920.

ukázal, že tyto argumenty neodpovídaly realitě – vývoz do Země vycházejícího slunce výrazněji nestoupl ani po ratifikaci smlouvy, k níž došlo v roce 1926, jak brzy uvidíme. Překážky ostatně kladla zejména japonská strana, která po dlouhou dobu nezformovala vhodné strategie pro postup u nově vzniklých států. Zboží z Československé republiky, proclívané často jako německé, nebylo příliš početné, a tak tamní vláda odsunula jednání na pozdější dobu, ideálně až dorazí první japonský vyslanec do Prahy. Ani z československé strany nepanoval velký spěch. Domácí průmysl totiž nekládal do japonského trhu téměř žádné naděje. Zájem o zintenzivnění obchodních styků projevil zpočátku jen několik firem, převážně vývozců sladu, chmele, textilu, skla, umělých brousících kamenů, kamenáčových knoflíků, hudebních nástrojů, tužek, strojů, železa a ocele.³¹³

Z fiskálních důvodů přikročilo japonské ministerstvo zahraničních věcí ke zřízení pražského vyslanectví relativně pozdě, v říjnu 1921.³¹⁴ Úřad nejprve spravoval v hodnosti chargé d'affaires ad interim Kosaku Tamura, kterého koncem listopadu téhož roku nahradil Harukazu Nagaoka (長岡春一, 1877-1949) jako první řádný vyslanec Japonska v Československé republice, jenž zahájil pražské kolo jednání o obchodní smlouvě.³¹⁵ Vzor zpočátku představovala japonsko-britská smlouva z roku 1911 s doložkou nejvyšších výhod,³¹⁶ požadavky Země vycházejícího slunce se však záhy odklonily od tohoto principu. Japonci místo toho kladli důraz na uznání zásadní parity s domácími příslušníky (poddanými), s čímž ovšem československá strana nesouhlasila.³¹⁷ Stanovisko prvorepublikových úřadů lze považovat za vcelku pochopitelné – některé sociální otázky nebyly stále ještě dořešeny (podpora v nezaměstnanosti, bytová péče), musela se proto v tomto ohledu zachovat opatrnost. První republika ani nemohla vzhledem ke starým rakousko-uherským zákonům udělit japonským příslušníkům úplnou paritu s domácím obyvatelstvem – cizinci nesměli vykonávat některá výdělečná povolání (např. lékárníci, podomní obchodníci, autorizovaní civilní inženýři). Navíc panovalo podezření, že Japonsko zdůrazňuje paritu zejména kvůli Spojeným státům, které ve sledovaném období stupňovaly restriktivní imigrační politiku (např. imigrační zákony z roku 1924). Díky doložce nejvyšších výhod by se ustanovení o paritě s domácím obyvatelstvem stala závaznými i pro třetí země, což mohlo Československé republice způsobit vážné zahraničněpolitické obtíže.³¹⁸ Jednání tedy zůstala bez jakýchkoliv výsledků až do konce roku 1923, kdy japonská vláda vyslance Nagaoku z Prahy odvolala.³¹⁹

³¹³ Tamtéž, IV. sekce, krab. č. 907, Dopisy od vyslanectví adresované MZV z 24. 1. a 13. 5. 1921 a Dopis od MO ze 7. 6. 1922.

³¹⁴ Tamtéž, II. sekce, kart. č. 557, Zpráva z 2. 11. 1921.

³¹⁵ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), fond Kancelář prezidenta republiky (dále jen fond KPR), mikrofilm č. 90, nástupní audience I., Dopis od KPR z 25. 11. 1921.

³¹⁶ AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva z 25. 6. 1922.

³¹⁷ Tamtéž, IV. sekce, krab. č. 907, Dopis od MF adresovaný MZV z 20. 4. 1923.

³¹⁸ NA Praha, fond MPOŽ, zákl. č. 16.765/23, kart. č. 486, Poznámky MPOŽ z 2. 5. 1923.

³¹⁹ AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Telegram z 21. 10. 1923.

Zásadní změna nastala na podzim roku 1924, kdy Japonsko projevilo ochotu zahájit další kolo vyjednávání.³²⁰ Záležitosti se ujal nový japonský vyslanec v Praze, Giró Kikuči (菊池芳郎),³²¹ který absolvoval nástupní audienci u prezidenta Masaryka koncem ledna 1925.³²² K podpisu československo-japonské smlouvy na základě doložky nejvyšších výhod nakonec došlo 30. října 1925. Doba platnosti nebyla nijak omezena a výpovědní lhůta činila šest měsíců. Japonští státní příslušníci se netěšili paritě s domácím obyvatelstvem – přistupovalo se k nim na základě klauzule nejvyšších výhod, tedy dle přání československé strany. Japonsko se naopak zavázalo, že bude v případě daní, poplatků a dávek přistupovat k československým příslušníkům na základě parity, a dále se vzdalo jakýchkoliv nároků na získání výhod, jež Československo garantovalo v otázce celních sazeb nástupnickým státům habsburské monarchie – Rakousku podpisem Saint-Germainské smlouvy (1919) a Maďarsku Trianonskou smlouvou (1920). Stala se také základním právním rámcem pro přímé zahraniční investice mezi oběma státy. Článek 1 umožňoval československým občanům a japonským poddaným *„provozovati svůj obchod a výrobu a obchodovati každým druhem zboží, zákonem k obchodu připuštěného a to jak osobně, tak prostřednictvím zástupců, jednotlivě nebo ve společenství s cizozemci nebo domácími poddanými či příslušníky“*, a dále jim dovoľoval *„míti ve vlastnictví, najímati a míti v držení domy, továrny, skladiště, krámy a místnosti, jichž by jim bylo zapotřebí, a pronajímati pozemky k obývacím, obchodním, průmyslovým a jiným zákonným účelům...“*. Článek 13 pak výslovně pravil, že *„akciové a jiné společnosti a sdružení obchodní, průmyslová a finanční, která jsou nebo budou zřízena podle zákonů jedné vysoké smluvní strany a zapsána na území této strany, jsou oprávněna vykonávati na územích druhé strany svá práva (...) Připuštění těchto společností a sdružení k provozování obchodu a průmyslu na území strany druhé bude se řídití zákony a nařízeními platnými na územích této strany“*. Československo-japonská obchodní smlouva se dočkala ratifikace v létě 1926, přičemž v platnost vstoupila koncem října téhož roku.³²³ Během meziválečného období ji ani jedna ze zúčastněných stran nevypověděla.

Část obchodních kruhů spolu se zastupitelskými úřady doufala, že uzavřením obchodní smlouvy s Japonskem dojde k eliminaci reexportu a stimulaci přímějších forem obchodu.³²⁴ Nestalo se tomu tak. Alespoň dle oficiálních československých statistik vykazoval export do Země vycházejícího slunce ve druhé polovině dvacátých let spíše mírnější propad. Podíl první republiky na tamním trhu navíc klesal nejen v absolutních, ale i relativních číslech. Zatímco Japonsko vlivem hospodářských potíží (*finanční*

³²⁰ Tamtéž, Telegram z 2. 10. 1924.

³²¹ V pramenech československé provenience se objevuje u čtení Kikučiho osobního jména pouze „Giró“, nikoliv „Joširó“, proto byla i zde zvolena tato varianta. Např. viz AKPR, fond KPR, mikrofilm č. 90, nástupní audience I., Přehledy vyslanců.

³²² AKPR, fond KPR, mikrofilm č. 90, nástupní audience I., Přehled spisový o nástupní audienci z 28. 1. 1925.

³²³ AMZV, IV. sekce, krab. č. 907, Překlad obchodní smlouvy z 30. 10. 1925; Důvodová zpráva k obchodní smlouvě z 21. 2. 1926; Zpráva vyslanectví z 10. 8. 1926 – ratifikace smlouvy.

³²⁴ Průmyslový věstník 13, 1926, č. 10, s. 141.

krize Šówa, srov. kap. 2.2.1, s. 32-33) zaznamenalo v rozmezí let 1926-1928 propad exportu zhruba o 9 %, prvorepublikový vývoz se ve stejném období snížil téměř o 19 % (sic!).

Vzhledem k tomu, že nám chybí jakékoliv bližší údaje o reexportu, nedokážeme dát tato čísla do hlubších souvislostí – je zcela dobře možné, že podíl reexportu na československo-japonské obchodní výměně skutečně vykázal bezprostředně po uzavření obchodní smlouvy výrazný úbytek, to se však ve statistikách neprojevovalo v důsledku poklesu celkového objemu československého vývozu do Japonska ve druhé polovině dvacátých let, jenž mohl být způsoben například neschopností prvorepublikového zboží pružně reagovat na změny ve struktuře tamní poptávky. Naproti tomu dovoz z Japonska vzrůstal po ratifikaci obchodní smlouvy velmi rychle (během let 1926-1928 stoupl více než osmkrát). Je však otázkou, do jaké míry lze tento vývoj přisuzovat obchodní smlouvě (tj. snížení celních sazeb). Příčiny lze spatřovat i jinde, zejména v hledání nových odbytišť ze strany Japonska, popřípadě v propagačních aktivitách československých zastupitelských úřadů v Zemi vycházejícího slunce (srov. kap. 6.4, s. 197-208). Zároveň je třeba zdůraznit, že celkový objem japonského dovozu dosahoval dle prvorepublikových statistik po celá dvacátá léta jen velmi nízkých absolutních čísel – v roce 1926 pouze 1,67 milionů Kč a o dva roky později 13,66 milionů Kč.

Jak jsme se již krátce zmínili v úvodní kapitole, Aleš Skřivan mladší nepovažuje uzavření československo-čínské obchodní smlouvy za zásadní předěl pro obchodní styky první Československé republiky s Čínou, protože „otázka celních sazeb nehrála ve skutečnosti ve 20. letech při pronikání československých výrobků na čínský trh nějakou zásadní roli a redukce celních sazeb vztahujících se na dovoz z Československa tak spíše v této době představovala „pouze“ potenciálně významný stimul československých dodávek do Číny“³²⁵ Pokud máme zhodnotit důsledky podpisu obchodní smlouvy československo-japonské, můžeme se s tímto tvrzením v zásadě ztotožnit. Ratifikace smlouvy jistě vzájemnou obchodní výměnu ovlivnila pozitivním způsobem, její podpis však nelze považovat za důležitý mezník. Úspěšnému pronikání československého zboží na japonský trh bránilo v celém meziválečném období spíše množství dalších „objektivních a subjektivních“ faktorů (srov. kap. 6, s. 171-172).

4.2 Instituce vytvořené za účelem analýzy japonského trhu

Je sice pravdou, že výše nastíněné smluvní podklady tvořily základní právní osu pro realizaci československo-japonských hospodářských styků v celém meziválečném období, neméně důležitý faktor však představovala samotná schopnost a ochota prvorepublikových vývozců na tamní trh vůbec vstoupit. Prvořadou nutností bylo získání přesných a co možná nejaktuálnějších informací o japonských hospodářských a společenských reáliích (tzv. analýza trhu), to vše při překonání značných

³²⁵ A. Skřivan, *Československý vývoz do Číny 1918-1992*, s. 95-99.

geografických a kulturních bariér (vzdálenost, odlišný jazyk, hodnoty, obchodní chování a společenská etika). Analýza japonského trhu pochopitelně znamenala a dodnes znamená složitý, časově i finančně náročný proces s nejistým výsledkem, jenž s sebou nese množství komplikací, které evropsí obchodníci v domácím prostředí neřeší buď vůbec, nebo jen zcela ojediněle.³²⁶ Nezbytným předpokladem pro průnik značky „Made in Czechoslovakia“ do Země vycházejícího slunce se tak mezi světovými válkami stala výstavba efektivně fungujícího institucionálního zázemí, o něž by se českoslovenští vývozci mohli při takto komplikovaném průzkumu trhu spolehlivě opřít. Zásadní byl tento moment zejména pro menší a střední exportéry, kteří na rozdíl od velkých podniků se strategickým významem pro celé československé hospodářství postrádali zkušenosti i finanční prostředky pro vytvoření vlastních informačních kanceláří zaměřených specificky na tyto účely.³²⁷

Hlavní úlohu při analýze japonského trhu, ať už šlo o určení jeho vhodnosti, strategií pro vstup, technologických podmínek, stanovení rizika, odhalení sociálních, ekonomických, politických, legislativních a jiných zvláštností, popřípadě naznačení správného způsobu distribuce,³²⁸ sehrály jednak proexportně zaměřené instituce, jednak československá zastupitelská a konzulární síť. Mezi prvně jmenované lze zařadit širokou škálu státních i soukromých organizací s velmi rozsáhlým polem působnosti, krátce tedy zmiňme jen ty nejdůležitější: příslušná ministerstva (ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, ministerstvo zahraničních věcí apod.), finanční ústavy (např. *Národní banka Československá*, *Živnostenská banka*), dále *Pražské vzorkové veletrhy*,³²⁹ *Ústřednu obchodních a živnostenských komor*,³³⁰ *Obchodní a živnostenskou komoru v Praze* jako referentku pro hospodářské záležitosti týkající se Japonska,³³¹ *Ústřední svaz československých průmyslníků*,³³² *Exportní ústav československý*,³³³ *Orientální ústav* a konečně *Československo-japonskou obchodní komoru*.

Vedle zastupitelské sítě ovlivňovaly obchodní výměnu s Japonskem zřejmě nejvýrazněji tři posledně uvedené instituce – *Orientální ústav*, *Exportní ústav československý* a *Československo-*

³²⁶ Steve C. Williams, *Researching Markets in Japan. A Methodological Case Study*, *Journal of International Marketing* 4, 1996, č. 2, s. 87-93.

³²⁷ K této problematice např. Aleš Skřivan, *Československý vývoz do Číny 1918-1992*, s. 126-130.

³²⁸ M. Svatoš, *Zahraniční obchod*, s. 148-151.

³²⁹ K úloze, kterou *Pražské vzorkové veletrhy* sehrály v československém zahraničním obchodě, viz Miroslav Moutvic, *Pražské vzorkové veletrhy 1920-1951*, Praha 2000.

³³⁰ *Obchodní a živnostenské komory hledaly kompromisy mezi jednotlivými odvětvími ve prospěch celé ekonomiky. Ústředna obchodních a živnostenských komor vznikla roku 1922 za účelem přizpůsobení činnosti jednotlivých komor změněným podmínkám po roce 1918.* Bubeníčková – Machatková – Malá – Nosková – Šturz – Žabka, *Ústředna obchodních a živnostenských komor 1922-1948. Úvod inventáře k fondu*, Praha 1966, s. 1-5.

³³¹ NA Praha, *fond Ústředna obchodních a živnostenských komor v Praze 1922-1948 (dále jen fond ÚOŽK)*, č. j. 13845, inv. Č. 57, kart. č. 470, *Dopis od ÚOŽK z 4. 2. 1938*.

³³² *Ústřední svaz českých průmyslníků, který vznikl v květnu roku 1918, se záhy stal celostátní organizací s názvem Ústřední svaz československých průmyslníků. Jednalo se o zájmovou organizaci československého průmyslu a podnikatelstva.* NA Praha, *fond Ústřední svaz československých průmyslníků*, kart. č. 10, *kniha ÚSČP 1918*.

³³³ *Více k jeho dějinám viz Tomáš Jiránek, Exportní ústav československý (1934-1944)*, in: Jan Hájek (ed.), *Hospodářské dějiny 20*, Praha 1992, s. 209-258.

japonská obchodní komora. Jejich význam spočíval zejména v tom, že při zkoumání japonského trhu neprováděly pouze tzv. „analýzu od stolu“, nýbrž v součinnosti s československými zastupitelskými úřady zajišťovaly přímo „terénní průzkum“ – tj. poskytovaly potenciálním vývozcům nejen obecné a často zastaralé, ale i relativně aktuální a vysoce relevantní informace.³³⁴ Nejprve proto zaměřme naši pozornost právě na ně, přičemž následně se krátce pozastavme u budování československé konzulární a zastupitelské sítě. Tím ovšem nikterak nesnižujeme roli dalších, blíže nespecifikovaných institucí. Úspěšná analýza japonského trhu pro československé firmy mohla být zajištěna pouze v kontextu fungování prvorepublikového hospodářského systému jako celku, tj. její realizaci umožnila přímá nebo nepřímá součinnost mnoha hospodářských a politických organizací s velmi širokým zaměřením. Následující pojednání je tedy pouhým nástinem, jak tento složitý mechanismus fungoval.

4.2.1 Orientální ústav, Exportní ústav československý a Československo-japonská obchodní komora

Orientální ústav byl vytvořen na základě zákona z 25. ledna 1922, ustavující valná hromada se však konala teprve o šest let později.³³⁵ V čele této organizace, jejíž vznik inicioval prezident Masaryk,³³⁶ zasedl bývalý ministr obchodu Rudolf Hotowetz, významná osobnost československého hospodářského života. *Orientální ústav* se měl podle původních plánů proměnit ve středisko vědeckého, kulturního a hospodářského studia Blízkého a Dálného východu, přičemž jeho hlavním cílem se stalo „*poznávat Orient vědecky po všech stránkách, vychovávat odborné pracovníky a na tomto podkladě budovat kulturní a hospodářské styky republiky Československé se zeměmi Orientu*“.³³⁷ Vedle vědecké činnosti (kulturní sekce) obstarával informace vývozcům, zajišťoval výuku orientálních jazyků a poskytoval vzdělání pro diplomatickou a konzulární službu, čímž usnadňoval pronikání na zámořské trhy (hospodářská sekce).³³⁸ Aktivity Orientálního ústavu, který sídlil v Lobkovickém paláci v Praze (Obrázek 4), však ve výsledku zdaleka nesplnily původní očekávání – ústav se vyprofiloval spíše jako vědecká instituce a při prostředkování obchodních styků sehrál jen minimální roli,³³⁹ která se v československo-japonských hospodářských vztazích omezila téměř výhradně na výuku japonského jazyka a osvětovou činnost (pořádání přednášek, vydávání *Zpráv hospodářského odboru Orientálního ústavu*; viz Obrázek 5).

³³⁴ M. Svatoš, *Zahraniční obchod*, s. 149.

³³⁵ Archiv Akademie věd ČR (dále jen Archiv AVČR), fond Orientální ústav 1922-1952 (dále jen fond OÚ), sig. II., inv. č. 65, kart. č. 19, *Věstník Orientálního ústavu v Praze* 1, 1931, s. 3-6.

³³⁶ Více k roli Tomáše Garrigue Masaryka při zakládání Orientálního ústavu viz poměrně bohatá literatura, například Bedřich Hrozný, T. G. Masaryk and the Orient, *Archiv orientální* 2, 1930, s. 1-2.

³³⁷ Jan Flodr – Josef Levora, *Orientální ústav 1928-1953. Úvod inventáře k fondu*, Praha 1983, s. 3.

³³⁸ *Zahraniční politika* 8, 1928, s. 320.

³³⁹ Tomáš Klusoň, *Československo-arabské vztahy v meziválečném období*, s. 16-17.

Obrázek 4 - Pohled ze zahrady na sídlo Orientálního ústavu v Lobkovickém paláci v Praze.

Zdroj: Archiv AVČR, fond OÚ, sig. II., inv. č. 65, kart. č. 19, *Bulletin of the Czechoslovak Oriental Institute Prague 2, 1938.*

Zájemci o jazyk a kulturu Země vycházejícího slunce vytvořili během září 1933 *Japonské sdružení při Orientálním ústavu* (Tójó kjókai ni-či³⁴⁰ bunka kjókai, 東洋協会日致文化協会). Iniciátorem této akce a předsedou sdružení se stal tajemník japonského vyslanectví v Praze Gerolf Coudenho-Kalergi (1896-1978), bratr významného představitele panevropského hnutí Richarda Coudenhove-Kalergiho (1894-1972).³⁴¹ Obdobná instituce (*Japonsko-československá společnost*) fungovala na území japonských ostrovů už od konce roku 1927. V jejím čele zasedal Ogasawara Čókan a čestné předsednictví obdržel titulář prvorepublikového vyslanectví v Tokiu. Členskou základnu tvořili vedle československých krajanů významní japonští průmyslníci, finančníci a politici.³⁴² Disponovala značnými finančními prostředky, které věnovala na propagační činnost Československé republiky v Zemi

³⁴⁰ Čtení znakové složeniny 日致 je předmětem složitější interpretace. Zřejmě se jedná o fonetickou obdobu složeniny 日知 (ni-či), v překladu tedy „japonsko-československý“ (viz poznámky č. 367 a 372 této práce). Z tohoto důvodu bylo zvoleno čtení „ni-či“, přesto nelze vyloučit i jinou variantu.

³⁴¹ Více k rodině Coudenhove-Kalergi viz Milan Buben, Coudenhoveové a Čechy, Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku 6, 1990, č. 17, s. 203-206; Barbara Coudenhove-Kalergi, Zuhause ist überall. Erinnerungen, Wien 2013; Petr Mašek, Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích, Praha 2003, s. 46-50; Zdeňka Vasiljevová, Rozvoj poznání Japonska v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Orientalia Pragensia 12, Praha 1989, s. 15-80; Vlasta Čiháková Noshirová, Mitsuko Coudenhove-Kalergi a vznik Panevropy, Disertační práce obhájená na FF UK 2013, Praha 2013, s. 88-92.

³⁴² AMZV, III. sekce, kart. č. 593, Zpráva z 2. 3. 1931; Tamtéž, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Zpráva z 22. 3. 1929; H. Čapková, Bedřich Feuerstein, s. 50.

vycházejícího slunce.³⁴³ Naproti tomu do *Japonského sdružení* v Československu se původně přihlásilo třicet čtyři členů, jejich počet ale rychle vzrůstal. Nacházeli se mezi nimi obdivovatelé japonského jazyka a kultury i lidé, kteří měli v Japonsku hospodářské či jiné zájmy – obchodníci, diplomaté, zástupci velkých průmyslových a vývozních společností.³⁴⁴

Obrázek 5 - Titulní strana prvního čísla *Zpráv hospodářského odboru Orientálního ústavu* z února 1935.

Zdroj: *Zprávy hospodářského odboru Orientálního ústavu* 1, 1935, č. 1, s. 1.

Pro fungování *Japonského sdružení* se ukázala jako velmi důležitá finanční podpora od významného japonského průmyslníka, kterým byl Takaharu Micui (三井高陽, 1900-1983).³⁴⁵ Mandžuský incident (1931) poškodil pověst Země vycházejícího slunce na mezinárodní scéně natolik, že se tamní vláda rozhodla během dubna 1934 odstartovat poměrně ambiciózní projekt. Založila *Společnost pro zlepšení mezinárodních kulturních styků* (*Kokusai bunka šinkókai*, 國際文化振興会), jejímž cílem se stala propagace mezikulturní spolupráce prostřednictvím výměnných pobytů studentů a pedagogů, publikační činnosti apod. Pro tyto účely *Společnost* disponovala jednak částkou jednoho milionu jenů (tehdy asi 7,5 milionu Kč) přímo od japonské vlády,³⁴⁶ jednak ji subvencovaly některé významné osobnosti japonského veřejného života, mezi něž se řadil i Takaharu Micui.³⁴⁷ Ten nabídl

³⁴³ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Přehled o činnosti za rok 1934.

³⁴⁴ Archiv AVČR, fond OÚ, sig. I. B. 8, inv. č. 59, kart. č. 18, Tiskopis s názvem *Sdružení při Orientálním ústavě*, nedatováno; Seznamy členů.

³⁴⁵ Bratranec tehdejší hlavy rodu Micui, jedné z nejbohatších japonských rodin. Vystudoval v Německu a později se stal velmi významnou osobností japonského kulturního života. Dnes je považován ze předního japonského filatelistu a znalce dějin tamních železnic. Mimo jiné stál v čele Japonsko-německé společnosti. John G. Rogers, Mitsui. *Three Centuries of Japanese Business*, New York 1973, s. 228, 331.

³⁴⁶ Z českých vědců získal v meziválečném období stipendium do Japonska pouze Jaroslav Průšek (pokud nepočítáme finanční příspěvek, který obdržel H. Slouka roku 1937 pro pozorování zatmění slunce v Japonsku).

³⁴⁷ AMZV, III. sekce, kart. č. 575, Zpráva z 22. 5. 1935

roku 1935 přímo *Japonskému sdružení* na území Československé republiky finanční dar v hodnotě 250 tisíc Kč, vyplácený po dobu pěti let (každoročně 50 tisíc Kč). Vzhledem k politickým událostem na přelomu let 1938-1939 sice nebyl tento obnos nikdy plně proplacen, přesto umožnil *Japonskému sdružení* rozsáhlou kulturní a vzdělávací činnost zejména v oblasti výuky japonského jazyka,³⁴⁸ k níž se vrátíme později (srov. kap. 6.2, s. 182-184).

Obrázek 6 - Část reklamního inzerátu *Exportního ústavu československého* z roku 1937.

Exportní průmysl Československé republiky jest všestranný a světoznámý.

Dnes nestačí nabídnouti jen dobrý výrobek. - Dnešní výrobek musí vyhověti potřebám zákazníka ve všem, má-li obstáti v konkurenci s jinými dobrými výrobky. Zkuste výrobky s označením

MADE IN CZECHOSLOVAKIA

které zaručují jakost, bezvadné provedení a vkusný vzhled.

EXPORTNÍ ÚSTAV ČESKOSLOVENSKÝ, PRAHA VII.
Telefon 0000. Telegram EXPORTAV, Praha - Codes:
ABC 6 th Edition, Bentley Mosse - New Standard Code

se svým štábem odborníků Vám poradí.

Uveďte jen přesně hledané zboží a zašlete vzorky, nákresy a pod., které jsou běžné na Vašem trhu.

Zdroj: *Srdce Evropy. Československo slovem i obrazem 2, 1937, č. 2.*

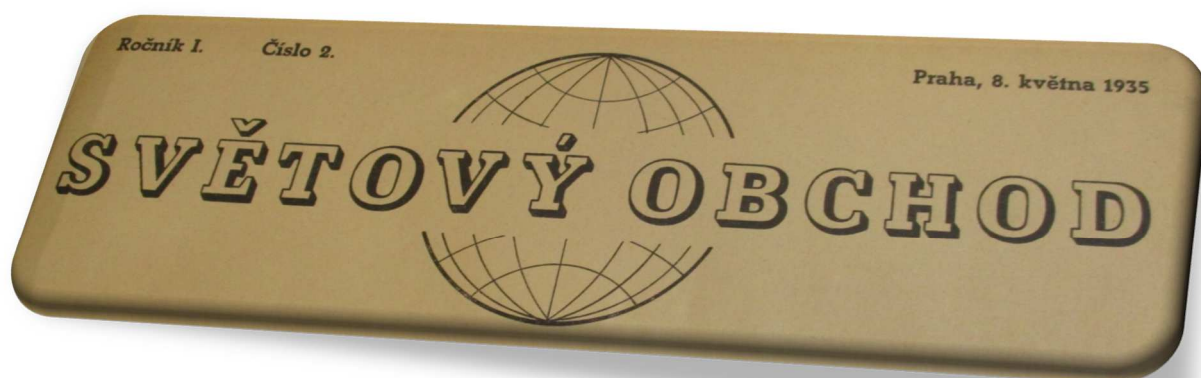
Naproti tomu úloha *Exportního ústavu Československého*, instituce založené během velké hospodářské krize (1934) za účelem podpory prvorepublikového vývozu, spočívala jednak v propagaci (poskytování reklamního materiálu, obchodní korespondence, organizace vzorkových výstav; viz Obrázek 6), jednak v založení *Dálnévýchodní agencie* v Šanghaji. Její vedení mělo být na Dálném východě „v nejužším kontaktu se zastupitelskými úřady československými“, tedy úzce spolupracovat především s tamní konzulární sítí a v součinnosti s ní zajišťovat analýzu trhu a propagaci (reklamní činnost).³⁴⁹ Přestože se *Dálnévýchodní agencie* soustředila zejména na průzkum trhu čínského, popřípadě mandžuského, udržovala rovněž korespondenční styk s československými zastupitelstvími v

³⁴⁸ Za účelem správy finančních prostředků bylo zřízeno Kuratorium fondu Takaharu Micui při Orientálním ústavu v Praze. Archiv AVČR, fond OÚ, sig. 005/3, inv. č. 11, kart. č. 3, Smlouva o zřízení fondu barona Takaharu Mitsui – překlad ze 4. 3. 1935.

³⁴⁹ NA Praha, fond Exportní ústav československý 1934-1946 (dále jen fond EÚČ), inv. č. 1050, kart. č. 233, Dopis od Symona EÚČ z 22. 4. 1936.

Japonsku, zejména honorárním konzulátem v Ósace. Co však již do kompetencí *Exportního ústavu* a tím pádem i *Dálněvýchodní agencie* nespadlo, bylo samotné uzavírání obchodů, popřípadě činnost „obchodně-politická“ (např. sjednávání obchodních smluv nebo diplomatické intervence).³⁵⁰ *Exportní ústav* zveřejňoval aktuální informace o Dálném východě v odborném týdeníku *Světový obchod*, který vydával od května 1935 (Obrázek 7). Jednalo se sice o špičkově vedený časopis s velmi pozitivními recenzemi, opakovaně se však potýkal s nedostatkem finančních prostředků.³⁵¹

Obrázek 7 - Titulní strana druhého čísla časopisu *Světový obchod* z 8. května 1935.

Zdroj: *Světový obchod* 1, 1935, č. 2, s. 1.

Přímo do Země vycházejícího slunce začal *Exportní ústav* vysílat exponenty teprve v posledních předválečných letech (1937-1938), a to vždy jen na krátkou dobu – konkrétně Otakara Pavlatu a Ladislava Ploskala.³⁵² Oba působili během svého japonského pobytu na honorárním konzulátu v Ósace, kde Pavlata po určitou dobu dokonce vykonával v zástupu funkci tajemníka.³⁵³ Pavlatova mise z druhé poloviny roku 1937, kterou došlo k oficiálnímu rozšíření aktivit *Exportního ústavu* na oblast japonských ostrovů,³⁵⁴ spočívala v tom, aby „svědomitě a co nejvhodnějším způsobem hájil zájmy Ústavu a firem“, dále se „obeznámil s technikou odbytových a nákupních možností pro československé zboží na japonském trhu, jakož i nákupními prameny pro spotřebu v Československu“ a konečně „sledoval konkurenční činnost japonského průmyslu na společných nám cizích trzích“. Jeho úkoly lze tedy charakterizovat nejen jako obchodní agendu a analýzu trhu, ale i hospodářskou špionáž – Japonsko nebylo v meziválečném období pro Československo zajímavé pouze coby potenciální odbytiště, ale

³⁵⁰ Ivan Šťovíček, *Exportní ústav československý 1934-1946. Úvod inventáře k fondu*, Praha 1970, s. 3.

³⁵¹ T. Jiránek, *Exportní ústav československý (1934-1944)*, s. 250-253.

³⁵² NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 44, kart. č. 41, Seznamy exponentů v cizině. Rád bych tímto poděkoval Adéle Jůnové Mackové za poskytnutí tohoto pramenu.

³⁵³ Tamtéž, inv. Č. 1054, kart. č. 238, Dopis od EÚČ presidiu MZV z 5. 4. 1937.

³⁵⁴ Tamtéž, Dopis od Fierlengera EÚČ z 8. 4. 1937.

také nebezpečný konkurent na světových trzích – např. v oboru sklářství, výroby porcelánu či umělého hedvábí (srov. kap. 6.2, s. 185-186).³⁵⁵

Služební cesta Ladislava Ploskala o rok později vykazovala podobné cíle. Ploskal provedl v součinnosti s ósackým konzulárním úřadem důkladnou analýzu tamního trhu, o které zpravil *Exportní ústav* prostřednictvím referátu „*Japonsko jako konsument a jako konkurent*“. Vedle vývozních možností prvorepublikového zboží zkoumal také konkurenci Japonska na světových trzích, respektive její klesající tendence vlivem války v Číně a protekcionistických opatření ze strany západních států.³⁵⁶ Ploskal se rovněž účastnil diplomatických jednání se zástupci japonských úředních míst a získal tak důkladný přehled o dalších možnostech československého exportu do země, tehdy ovšem značně limitovaných – Japonsko postupně přecházelo na řízené hospodářství a výrazně regulovalo zahraničněobchodní výměnu (srov. kap. 6.3, s. 188-194).³⁵⁷ V prosinci 1937 navštívil Zemi vycházejícího slunce během své zpáteční cesty do Československé republiky i vedoucí *Dálnévýchodní agencie* Vincenc Symon, který již dříve navázal úzkou spolupráci s ósackým konzulátem.³⁵⁸

Pro *Exportní ústav* pracoval jako korespondent rovněž zaměstnanec tokijské legace a pozdější tajemník ósackého konzulátu Jan Fierlinger (1898-1967),³⁵⁹ mladší bratr Zdeňka Fierlingera (1891-1976), slavného československého diplomata a pozdějšího premiéra třetí Československé republiky. Jan Fierlinger sjednával obchody mezi československými a japonskými firmami a zpracovával údaje o japonské konkurenci pro některá vývozní odvětví doma (sklářský, strojírenský nebo železářský průmysl). Vedení *Exportního ústavu* si Fierlingerových schopností povšimlo a koncem třicátých let mu dokonce přislíbilo důležitý post v Londýně.³⁶⁰ Během své dovolené v Praze, která trvala od února do září 1937, pracoval přímo v *Exportním ústavu* jako referent pro Dálný východ. Osobně navštívil řadu československých firem, jimž pomohl v navázání obchodních styků s Japonskem. Zprostředkoval tak své znalosti a dlouholeté zkušenosti s tamním prostředím – fakticky šířil „know-how“ pro úspěšný export do Japonska.³⁶¹

³⁵⁵ Tamtéž, Pověření pro Ing. Otakara Pavlatu z 5. 4. 1937 od EÚČ; AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 161, Zpráva vyslanectví v Tokiu z 27. 4. 1928.

³⁵⁶ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 1337, kart. č. 312, Dopis od Ploskala z 11. 6. 1938.

³⁵⁷ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Přehled o činnosti za rok 1938.

³⁵⁸ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 416, kart. č. 161, Dopis od konzulátu v Ósace EÚČ z 24. 12. 1937.

³⁵⁹ Absolvent *Exportní akademie* ve Vídni, roku 1914 odchází za bratrem do Ruska k legiím, kde slouží v dělostřeleckém pluku. V letech 1920-1921 studen východní fakulty Státní univerzity ve Vladivostoku se specializací na Japonsko a od října 1921 zaměstnán v československých diplomatických službách (Vladivostok, Tokio, Ósaka). Po roce 1938 se zapojil do československého zahraničního odboje v USA, poté pracoval až do své smrti pro Ministerstvo zahraničních věcí. J. Dejmek, *Diplomacie Československa*, Díl 2, s. 323-324.

³⁶⁰ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 416, kart. č. 161, Dopis od Fierlingera z 5. 11. 1937.

³⁶¹ AMZV, Osobní spisy 1918-1945, Fierlinger Jan, Životopis z 26. 7. 1945.

Ve východní Asii Fierlinger úzce spolupracoval s vedoucím *Dálněvýchodní agentie* Symonem, s nímž se podílel na přípravách časopisu *The Czechoslovak Bulletin for the Far East*,³⁶² jenž by poskytoval japonským a čínským obchodníkům informace o Československu. První díl časopisu vyšel začátkem roku 1936 poměrně velkým nákladem dvou tisíc výtisků. Japonské vydání mělo být pojmenováno buď *Čekosurobakia kjokutó bóeki džihó* (チェコスロバキア極東貿易時報) nebo *Čekosurobakia kjokutó jušucu džihó* (チェコスロバキア極東輸出時報).³⁶³ Nejsme sice zpraveni o přesném označení, které bylo nakonec pro japonský náklad použito (pouze anglickém názvu *Czechoslovak Export Journal for the Far East*), z korespondence se přesto dozvídáme, že první čísla periodika odeslala *Dálněvýchodní agentie* na jaře roku 1937 konzulárním úřadům Československé republiky umístěným na japonském souostroví. Odtud si časopis hledal svou cestu na další potřebná místa, například k japonským obchodním komorám.³⁶⁴

Mezi významné proexportně zaměřené instituce, které se orientovaly na analýzu japonského trhu, se řadila také *Československo-japonská obchodní komora* v Praze, jejíž vytvoření úzce souviselo se snahami prvorepublikových zastupitelských úřadů o posílení hospodářských styků první republiky se Zemí vycházejícího slunce na konci dvacátých let. Vzniku této organizace předcházela jednání mezi tokijským vyslanectvím a prezidentem ósacké obchodní a průmyslové komory Kacutaró Inabatou (1862-1949, 稲畑勝太郎). Jen pro zajímavost můžeme uvést, že Kacutaró Inabata přišel do styku s československým prostředím již na sklonku první světové války – setkal se tehdy s Milanem Rastislavem Štefánikem (1880-1919) během jeho návštěvy Kjóta. Inabata, který se řadil mezi japonské „frankofily“,³⁶⁵ tehdy pozval Štefánika spolu s francouzským generálem Maurice Janinem (1862-1946) na slavnostní večeři do své Kjótské vily.³⁶⁶ Vzhledem k Inabatovým vazbám na Francii lze předpokládat, že kontakty s nově vzniklým Československem, jedním ze strategických spojenců Francouzské republiky v Evropě, udržoval i v pozdějších letech. Výsledkem jednání tokijského vyslanectví s Inabatou z roku 1928 se stala dohoda o zřízení smíšené obchodní komory s názvem *Japonsko-československá obchodní asociace* (*Ni-či*³⁶⁷ *šógjó kjókai*, 日知商業協会), sídlící v Ósace. Nevznikla jen pod patronátem

³⁶² NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 1050, kart. č. 233, Dopis od Symona EÚČ z 16. 3. 1936.

³⁶³ V doslovném anglickém překladu by se jednalo o pojmenování *Czechoslovakian Far East Trade Journal* nebo *Czechoslovakian Far East Export Journal*. Tamtéž, inv. č. 1053, kart. č. 237, Dopis od Symona Fierlingerovi z 29. 6. 1936.

³⁶⁴ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 1054, kart. č. 238, Dopisy od konzulátu v Jokohamě z 12. 4. a 18. 5. 1937.

³⁶⁵ Inabata byl členem japonské *Alliance Francaise*, mezinárodní organizace, jež si klade za cíl podporovat šíření francouzského jazyka po celém světě. Před první světovou válkou strávil šest měsíců v tehdy německém Alsasku. Maurice Janin, *Moje účast na československém boji za svobodu*, Praha 1926, s. 139.

³⁶⁶ S. Nagajo, *Nové poznatky z pobytu Milana Rastislava Štefánika v Japonsku*, s. 142-144.

³⁶⁷ Složenina 日知, používaná v japonštině pro překlad výrazu „japonsko-československý“, neměla v dobových pramenech jednotné čtení. Například u 日知商業協会 se první dva znaky přečetly jako „ni-či“, naopak u 日知貿易社 (s. 87 této práce) bylo v dobovém kontextu použito čtení „ni-če“.

Ósaky, na jejím založení se podílely také obchodní komory v Kjótu a Kóbe (Obrázek 8).³⁶⁸ V čele asociace stanul Kacutaró Inabata, přičemž funkci honorárního předsedy zaujímal vždy titulář československého vyslanectví v Tokiu. V ředitelství zasedl také Jan Fierlinger a pro čestný post tajemníka se načas podařilo získat ósackého obchodníka Arnošta Korálka, zaměstnance švýcarské firmy *Liebermann Waelchli & Co.*, jež působila v Japonsku. Asociace vykonávala zejména reprezentativní funkce, poskytovala ale rovněž informační materiál zájemcům o navázání přímých obchodních styků s Československem.

Obrázek 8 - Porada užšího zakladatelského výboru Japonsko-československé obchodní asociace v Ósace za účasti průmyslníků a obchodníků z Ósaky, Kjóta a Kóba (červenec 1928). Řeční chargé d'affaires ad interim československého vyslanectví v Tokiu Benjamin Szlatanay.

Zdroj: Pestrý týden 3, 1928, č. 37, s. 4.

Tokijské vyslanectví doporučilo v souvislosti s utvořením *Japonsko-československé obchodní asociace* založit sesterskou instituci přímo v Praze.³⁶⁹ Tento krok zpočátku příliš nevítrala československá *Ústředna obchodních a živnostenských komor*. Zkušenosti s podobnými organizacemi nebyly právě nejlepší – měly finanční potíže a jejich činnost se kryla s aktivitami zastupitelských úřadů (propagace, obstarávání informací pro vývozce). Přestože *Ústředna* jako vhodnější postup doporučila rozšíření pravomocí již existujících organizací (*Pražské vzorkové veletrhy, Obchodní a živnostenská komora v Praze*),³⁷⁰ k ustanovení *Československo-japonské obchodní komory* nakonec došlo. Koncem roku 1928 navštívil japonský honorární konzul v Praze Hans Reiser ministra zahraničních věcí Edvarda

³⁶⁸ Český deník 17, č. 191, 11. 7. 1928, s. 2.

³⁶⁹ Slovo „asociace“ bylo zvoleno z toho důvodu, že japonský právní řád u smíšených organizací neumožňoval použití výrazu „komora“. AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 2, Zprávy vyslanectví z 23. a 30. 6. 1928.

³⁷⁰ NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 5108, inv. č. 48, kart. č. 60, Zpráva od ÚOŽK adresovaná MZV z 22. 9. 1928.

Beneše a požádal ho v této věci o pomoc.³⁷¹ Krátce nato, dne 22. dubnu 1929, se konala za přítomnosti japonského vyslance a zástupců některých ministerstev ustavující valná hromada *Československo-japonské obchodní komory* (*Ni-či šógjó kjókai*,³⁷² 日知商業協会).

Nově vzniklá instituce zprvu sídlila ve Vrchlických sadech a později se přesunula do Paláce Fénix na Václavském náměstí.³⁷³ Jejím účelem byla „všemožná podpora obchodních styků mezi Československou republikou a Císařstvím Japonským“, a to prostřednictvím informační a studijní činnosti, propagace obchodních a průmyslových styků a seznamování o způsobu obchodního podnikání obou států.³⁷⁴ V čele komory zasedl nejprve Jaroslav Jahn, společník firmy *Novák & Jahn, akc. továrna na stroje*. Později ho vystřídal Emil Kučera, ředitel továrny na čokoládu *Orion*. Funkci honorárního předsedy zastával vždy titulář japonského vyslanectví v Praze.³⁷⁵ Zastoupení zde měly významné československé podniky (např. *Baťa, Škodovy závody, Poldina huť, Julius Meinl*) i další důležité instituce (*Anglo-československá a Pražská úvěrní banka v Praze, Pražské vzorkové veletrhy, Orientální ústav* apod.). Ve výboru zasedal také tajemník japonského vyslanectví v Praze, Gerolf Coudenhove-Kalergi.³⁷⁶

Aktivity *Československo-japonské obchodní komory* již od počátku provázela celá řada komplikací. Informace o japonském trhu komora umisťovala do publikace *Wirtschaftliche Mitteilungen der Österreichischen Handelskammer in Prag*, vydávané *Rakouskou obchodní komorou v Praze*. Tento postup však záhy narazil na odpor ministerstva zahraničních věcí – vedení komory by mělo využít vlastního periodika, popřípadě *Průmyslového věstníku* či jiného domácího časopisu.³⁷⁷ V důsledku toho začala *Československo-japonská obchodní komora* několikrát do roka vydávat nákladem zhruba 350 výtisků vlastní *Hospodářské zprávy* (Obrázek 9).³⁷⁸ Mnohem závažnější problém, který dlouhodobě omezoval činnost této organizace, ovšem představoval nedostatek finančních prostředků. Přestože počet členů vzrostl v letech 1931-1936 trojnásobně (z dvaceti zhruba na šedesát), příspěvky nepostačovaly ani na běžnou agendu. Zatímco ještě v době založení komory poskytlo ministerstvo

³⁷¹ Tamtéž, fond MPOŽ, kart. č. 1460, zákl. č. 102, Přípravný výbor pro zřízení Československo-japonského obchodního ústavu v Praze 18. prosince 1928.

³⁷² Zápis v japonštině a odpovídá názvu Japonsko-československá obchodní asociace, přestože nejen české, ale i německé a anglické jméno instituce v překladu znamená Československo-japonská obchodní komora. Interpretovat lze tento fakt tím, že se při komunikaci s prvorepublikovými úřady zdůrazňovalo slovo „Československo“, zatímco při jednání s japonskými představiteli byl přednější znak ni 日, charakterizující Japonsko. Japonský právní systém navíc neuznával u smíšených institucí název „komora“ (poznámka č. 340 této práce), zřejmě proto kjókai 協会, jemuž v překladu odpovídá slovo „asociace“.

³⁷³ NA Praha, fond MPOŽ, kart. č. 1460, zákl. č. 102, *Wirtschaftliche Mitteilungen der Österreichischen Handelskammer in Prag* 3, 1929, č. 5, s. 5.

³⁷⁴ Tamtéž, Stanovy Československo-japonské obchodní komory v Praze.

³⁷⁵ Tamtéž, Zápis z I. valné hromady z 10. 6. 1930; Zpráva MPOŽ k žádosti o subvenci z 15. 9. 1933.

³⁷⁶ Archiv České národní banky (dále jen AČNB), fond Živnostenská banka, sig. ŽB/4229/6, Spis Československo-japonská obchodní komora v Praze.

³⁷⁷ NA Praha, fond MPOŽ, kart. č. 1460, zákl. č. 102, Dopis od MZV z 21. 1. 1930.

³⁷⁸ Tamtéž, Zpráva z 21. 12. 1937 – nedodání zprávy o činnosti za rok 1937.

průmyslu, obchodu a živností částku 35 tisíc Kč, v roce 1935 se jednalo o pouhých 5 tisíc Kč.³⁷⁹ Takováto situace znesnadňovala úspěšné provádění analýzy japonského trhu pro prvorepublikové exportéry a paralyzovala jakoukoliv rozsáhlejší propagační činnosti. Zůstává ovšem otázkou, zda by se komora osvědčila i v případě lepšího finančního zabezpečení. Ostatně ani sesterská instituce v Ósace (*Japonsko-československá obchodní asociace*) neměla příliš dobré výsledky – její činnost byla dle stanoviska československých zastupitelských úřadů v Japonsku „celkem nepatrná“.³⁸⁰ *Československo-japonská obchodní komora* se tak zřejmě svým významem zařadila mezi množství dalších smíšených institucí působících na území první republiky, které nehrály zdaleka tak důležitou roli, jaká se od nich původně očekávala, přičemž jejich zpravodajství bylo nepříliš kvalitní a plné úvah „o rozvoji obchodní styků v uplynulém roce, které sice praxi říkají toho velmi málo, ale za to působí oslnivě otištěním všelijakých statistik, které podle názorů autorů jsou co nejinstruktivnější“.³⁸¹

Obrázek 9 – Titulní strana *Hospodářských zpráv Československo-japonské obchodní komory* v Praze z června 1932.

Zdroj: NA Praha, fond MPOŽ, kart. č. 1460, zákl. č. 102, *Hospodářské zprávy* 3, červen 1932.

Přesně zhodnotit zásluhy všech výše zmíněných institucí o prostředkování československo-japonských hospodářských styků lze jen stěží – jejich přednosti spočívaly spíše v rovině pozitivních externalit. Zatímco *Orientální ústav* zaštiťoval spolu s *Japonským sdružením* výuku japonštiny a seznamoval veřejnost s exotickým východoasijským prostředím, *Exportní ústav* pomáhal v součinnosti s ósackým konzulátem (Jan Fierlinger) a *Československo-japonskou obchodní komorou* navazovat obchodní kontakty se Zemí vycházejícího slunce a poskytoval vcelku aktuální informace o vývoji na tamním trhu. Nutno ovšem zdůraznit, že výše zmíněné organizace začínají fungovat teprve na konci

³⁷⁹ Tamtéž, Žádosti o subvence za léta 1931 a 1937.

³⁸⁰ AMZV, IV. sekce, krab. č. 704, Dopis od konzulátu v Ósace z 20. 5. 1935.

³⁸¹ Ladislav Patočka, Omyly hospodářského zpravodajství, *Archiv hospodářský* 17, 1938, s. 524-525, 538-540, 554-555.

dvacátých, potažmo během třicátých let dvacátého století, doba jejich působnosti tedy zůstala jen velmi omezená. *Exportní ústav* navíc nedokázal vzhledem ke sporům o kompetence s jinými prvorepublikovými institucemi zcela plnit své úkoly.³⁸² Nelze proto vyřknout jednoznačnou bilanci – přestože všechny tyto organizace jistě sehrály důležitou roli, jejich činnost byla limitována jednak značnou geografickou vzdáleností vnitrozemského Československa od východoasijského Japonska, jednak spory o kompetence a omezeným zájmem obchodních kruhů i státu o prostor Dálného východu, s čímž se často pojil nedostatek finančních prostředků na výkon skutečně reprezentativní agendy.

4.2.2 Budování zastupitelské a konzulární sítě v Zemi vycházejícího slunce

Přesuňme nyní naši pozornost k aktivitám další důležité institucionální opory, jež vykonávala rozsáhlou činnost za účelem analýzy japonského trhu pro prvorepublikové vývozce, a to československé zastupitelské síti (tokijské vyslanectví a honorární konzuláty v Jokohamě, Tokiu, Ósace, Kóbe a Dairenu). Zastupitelský úřad v Tokiu byl zřízen v říjnu 1918, v době, kdy do Země vycházejícího slunce přicestoval z pověření Milana Rastislava Štefánika kapitán Václav Němec, nejprve prozatímní diplomatický zástupce, později chargé d'affaires Československé republiky. Za prvního oficiálního vyslance je však možné považovat teprve Karla Perglera, významnou osobnost zahraničního odboje.³⁸³ Jeho tokijské působení je mimo jiné spojeno s tzv. Perglerovou aférou (jindy Tokijská nebo Novákova aféra), která pro něho měla vážné politické důsledky.³⁸⁴ Během meziválečného období jako vyslanci následovali: František Chvalkovský³⁸⁵ (v úřadu 1921-1923), Josef Švagrovský³⁸⁶ (1923-1928), Karel Halla³⁸⁷ (1928-

³⁸² T. Jiránek, *Exportní ústav československý (1934-1944)*, s. 209-258.

³⁸³ Tamtéž, s. 73-74.

³⁸⁴ Pergler se dopustil vážného služebního pochybení. Vložil svou důvěru v mladého úředníka Antonína Nováka, jemuž předal proti protokolu telegrafní šifru. Novák šifry zneužil k falšování telegrafních zpráv. Záležitost vyplula na povrch a Novák uprchl. Pergler zažádal okamžitý zásah ze strany japonských úřadů. Spustil mezinárodní policejní akci, která poškodila československou pověst. Během vyšetřování vyplulo na povrch, že pod Perglerovým úřadováním došlo k vyhocení služebních vztahů na vyslanectví. Tajemník Jan Reichmann a Pavel Růžička otevírali Perglerovy dopisy. Do celé záležitosti se zapletla i Barbora Markéta Eliášová, která pracovala v kanceláři vyslanectví. Aniž by dala vědět Perglerovi, informovala o dění na legaci manželku Edvarda Beneše. Viz D. Lochman, *Československo-japonské politické a diplomatické vztahy 1918-1928*, s. 84-88; Světlana Rysková, *K případu Karla Perglera, Český časopis historický 90, 1992*, s. 571-586; Barbora Eliášová, *Pod Karlem Perglerem. Rok života na československém vyslanectví v Japonsku*, Praha 1929.

³⁸⁵ František Chvalkovský vystudoval práva v Praze a Londýně. Za první světové války načas v rakousko-uherské armádě, později sekretář honorárního konzulátu Španělska v Praze. Po roce 1918 napojení na vrcholné kruhy agrární strany, působí na ministerstvu vnitra a od roku 1920 ve službách československé diplomacie. V meziválečném období vyslancem v Japonsku, Spojených státech, Německu a Itálii. V říjnu 1938 se stal ministrem zahraničních věcí, kterým zůstal do března 1939. Patřil k iniciátorům cesty prezidenta Emila Háchy do Berlína v březnu 1939. Následně působil jako vyslanec Protektorátu Čechy a Morava v Berlíně až do roku 1945, kdy zahynul při americkém náletu. Jindřich Dejmek, *Diplomacie Československa, Díl 2*, s. 99-100

³⁸⁶ Josef Švagrovský (1878-1943) vystudoval práva a za války vstoupil do československých legií v Rusku. V roce 1920 vstoupil do diplomatických služeb, v meziválečném období vyslancem v Japonsku a Brazílii. Tamtéž, s. 242.

³⁸⁷ Karel Halla (1876-1939) vystudoval konzulární akademii ve Vídni a až do roku 1918 působil v rakousko-uherské konzulární službě. V roce 1919 vstoupil do diplomatických služeb československého státu. V meziválečném období působil jako vyslanec v Číně, Japonsku a Turecku. Tamtéž, s. 77-78.

1931) a František Havlíček³⁸⁸ (1932-1939).³⁸⁹ Po obsazení státu v březnu 1939 předal Havlíček vyslanectví Němcům.³⁹⁰

Obrázek 10 - Fotografie ze vzorkové výstavy československého zboží pořádané v únoru 1929 v obchodním domě Micukoši v Tokiu. Jan Fierlinger stojí uprostřed.

Zdroj: NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 5108, inv. č. 48, kart. č. 60.

Důležitou roli sehrály osobnosti, které se na tokijské legaci vystřídaly v úřednických postech. Na prvním místě je třeba zmínit Jana Fierlingera (Obrázek 10), původně příslušníka ruských legií, jenž studoval během svého pobytu na Sibiři dálnévýchodní fakultu *Státní univerzity ve Vladivostoku*, kde se naučil japonsky – jazyk ovládl dokonale slovem, psaní mu ovšem činilo jisté potíže.³⁹¹ Diplomackou službu na tokijském vyslanectví nastoupil v červnu 1922 a s výjimkou dovolených a několika kratších pobytů v Československu strávil celé meziválečné období v Japonsku.³⁹² Fierlinger, původně kancelářský úředník, brzy působil díky svým jazykovým znalostem i jako tlumočník.³⁹³ Ministerstvo

³⁸⁸ František Havlíček (1886-?) vystudoval práva v Praze a ve Vídni. Od roku 1916 pracoval na ministerstvu války ve Vídni. V diplomatických službách od roku 1920. Mezi světovými válkami vyslancem v Belgii a Japonsku, kde setrval i po vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Během druhé světové války navázal kontakty s pařížským i londýnským centrem zahraničního odboje. Tamtéž, s. 81.

³⁸⁹ Jindřich Dejmek, *Diplomacie Československa, Díl 1, Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918-1992)*, Praha 2012, s. 278.

³⁹⁰ Podrobněji k předání tokijského vyslanectví viz Jan Němeček, *Soumrak a úsvit československé diplomacie*. 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady, Praha 2008, s. 442-448.

³⁹¹ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 161, Zpráva z 27. 4. 1928; Tamtéž, *Osobní spisy 1918-1945, Fierlinger Jan, Popis způsobilosti za léta 1928, 1937*.

³⁹² Tamtéž, kart. č. 103, Zpráva z 2. 7. 1923.

³⁹³ Tamtéž, kart. č. 102, Zpráva z 28. 11. 1927.

zahraničních věcí v jeho případě neuplatnilo standardní postup, kdy se zaměstnanci na postech v cizině pravidelně střídali. Jednalo se o projev uznání jeho znalostem složitého a ve své době značně exotického japonského prostředí. Na druhou stranu mu v dalším kariérním postupu bránilo nedokončené vysokoškolské vzdělání, které pražské ústředí od diplomatických pracovníků vyžadovalo.³⁹⁴ Fierlinger sice za první světové války studoval *Exportní akademii* ve Vídni, v jejím dokončení mu ale zabránil nástup vojenské služby. Později již nedostal vzhledem k pracovnímu vytížení možnost studia dokončit. Nepomohla ani intervence Zdeňka Fierlingera u ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše, který se pokoušel mladšímu bratrovi pomoci obdržet post vicekonzula v Ósace.³⁹⁵ Jan Fierlinger přesto pod své pravomoci brzy získal dohled nad československými obchodními zájmy v Japonsku. Vykonával i osobní intervence u japonských firem a úřadů, tedy aktivity, které odpovídaly spíše kariérnímu diplomatovi než řadovému úředníku.³⁹⁶ Stal se klíčovou postavou pro realizaci československo-japonských obchodních styků v meziválečném období.

Fierlinger nebyl jediným, kdo z řad bývalých legionářů prostředkoval hospodářské styky se Zemí vycházejícího slunce. Bezprostředně po roce 1918 chyběl personál, který by mohl diplomatické funkce kompetentně zastávat. Nový stát totiž nedisponoval příliš početným lidským kapitálem, jenž by prošel rakousko-uherskou zahraniční službou a získal tak potřebné zkušenosti.³⁹⁷ V září roku 1918 byl při nemocnici *St. Lukes* amerického Červeného kříže v Tokiu zřízen dům pro invalidy z řad československých legií.³⁹⁸ Léčil se tu také Pavel Růžička, který se naučil japonsky a následně nastoupil do kanceláře tehdejšího chargé d'affaires Václava Němce.³⁹⁹ Na podzim roku 1919 obdržel hodnost vojenského atašé u japonské vlády,⁴⁰⁰ a stal se tak posledním československým armádním pozorovatelem pro Japonsko – s výjimkou prvních poválečných let, kdy probíhala evakuace sibiřských legií, neměla první republika v Zemi vycházejícího slunce žádné vojenské zájmy, a to ani po vypuknutí japonsko-čínské války v roce 1937. Růžička později získal post legačního tajemníka v Tokiu a nakrátko obstarával i obchodní agendu vyslanectví.⁴⁰¹ Za pozornost stojí i bývalý legionář Jaroslav Kabelka, který působil na vyslanectví v prvních poválečných letech. Vyslanec Karel Pergler si cenil jeho schopností, doporučil ho tedy pro další diplomatickou službu.⁴⁰² Začátkem roku 1923 Kabelka znovu nastoupil

³⁹⁴ AMZV, Osobní spisy 1918-1945, Fierlinger Jan, Informace o Janu Fierlingerovi z 26. 1. 1935.

³⁹⁵ Tamtéž, Dopis od Zdeňka Fierlingera ministru zahraničí Benešovi ze 4. 4. 1935.

³⁹⁶ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 161, Zpráva z 24. 1., 27. 1. a 15. 12. 1928.

³⁹⁷ Cyril Horáček, Naše diplomacie, Hospodářský archiv 17, 1938, s. 627-628.

³⁹⁸ AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva z 16. 2. 1919.

³⁹⁹ Tamtéž, I. sekce (konzuláty), kart. č. 103, Zpráva ze 17. 9. 1920,

⁴⁰⁰ Tamtéž, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva z 28. 10. 1919.

⁴⁰¹ Tamtéž, I. sekce (konzuláty), kart. č. 103, Zpráva z 3. 7. 1925; Tamtéž, kart. č. 102, Personál k 31. 12. 1924 a Zpráva z 28. 2. 1927.

⁴⁰² Tamtéž, kart. č. 103, Zpráva z 26. 5. 1920; Tamtéž, kart. č. 102, Zpráva z 21. 2. 1920.

v Tokiu, tentokrát jako zástupce tituláře vyslanectví. Japonským záležitostem se věnoval z pozice zaměstnance ministerstva zahraničních věcí i po návratu do vlasti.⁴⁰³

Jednu z hlavních překážek pro efektivní činnost československé zastupitelské sítě v Japonsku představoval nedostatek finančních prostředků. Životní náklady v Zemi vycházejícího slunce dosahovaly značné výše – cenová hladina se při srovnání se Spojenými státy či Velkou Británií pohybovala velmi vysoko (srov. kap. 2.2.1, s. 30). Fungování vyslanectví zpočátku zabezpečoval početný personál, ministerstvo zahraničních věcí ale záhy stavy redukovalo. Zatímco ještě roku 1920 na tokijské legaci působilo celkem sedm úředníků a jeden vojenský atašé, v roce 1923 se jednalo pouze o tři úředníky. Kritická situace nastala zejména koncem dvacátých let, a to v době, kdy rychle narůstala obchodní agenda – navzdory tomu, že se Japonsko řadilo v meziválečném období do koncertu velmocí, čítal tehdy stav personálu nakrátko jen dva úředníky. Zaměstnanci tokijského vyslanectví zůstávali ve svých kancelářích i dlouho po své pracovní době, někdy až do pozdních večerních hodin.⁴⁰⁴ Přestože se v roce 1929 obchodní agenda z velké části přesunula na nově založený ósacký konzulát, nedostatek personálu zůstal závažným problémem po celá třicátá léta.⁴⁰⁵

Přes značné finanční a personální obtíže pracovalo tokijské vyslanectví bez větších komplikací po celé meziválečné období. Jediným momentem, kdy došlo k výraznějšímu omezení jeho činnosti, se stalo velké zemětřesení ze září 1923. Nikdo z personálu sice nebyl zraněn – tehdejší československý vyslanec v Tokiu Josef Švagrovský pohotově „vyskočil ze své pracovny oknem do zahrady, kam proběhnutím k zahradě přiléhající jídelny se zachránili také ostatní úředníci“, budova legace však utrpěla „poškození tak značné, že stala se k obývání nezpůsobilou“.⁴⁰⁶ Zářijové události měly navíc poměrně zásadní dopad na obchodní a podnikatelskou činnost některých československých krajanů, jak v textu dále uvidíme. Rovněž zapříčinily dočasnou proměnu komoditní struktury japonského dovozu – do popředí vstoupil import materiálu nutného na rekonstrukci katastrofou zpusťšeného Tokia (srov. kap. 2.2.1, s. 31-32).

Za důležitý předpoklad pro úspěšnou realizaci hospodářských styků československo-japonských, lze považovat existenci konzulárních úřadů. Jejich roli v oblastech, kde se ještě prvorepublikové firmy plně neetablovaly, shrnul poměrně výstižně profesor *Československé vysoké školy obchodní* Jaroslav Šlemr (1881-1937)⁴⁰⁷ slovy: „...konzulárnímu úřadu přísluší veliká část pionýrské práce. Musí obracet

⁴⁰³ Tamtéž, kart. č. 103, Zpráva z 3. 7. 1925; Archiv AVČR, fond OÚ, sig. 014/2, inv. č. 15, kart. č. 6, Schůze Kuratoria z 19. 3. 1935.

⁴⁰⁴ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Zprávy vyslanectví z 24. 1. 1928, 27. 1. 1928 a 22. 3. 1929.

⁴⁰⁵ Tamtéž, kart. č. 103, Zpráva vyslanectví z 8. 1. 1937.

⁴⁰⁶ Tamtéž, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva z 13. 9. 1923.

⁴⁰⁷ Jaroslav Šlemr vystudoval práva, v letech 1907-1920 profesor Československé obchodní akademie v Praze, od roku 1922 řádný profesor soukromé ekonomiky na Československé vysoké škole obchodní v Praze, třikrát působil na této škole jako děkan. Dále jednatel obchodně-politického komitétu Ústředního svazu československých

pozornost našeho zahraničního obchodu na tyto oblasti, musí seznamovati s technikou obchodní a zde také prokázat nejlépe, jak veliké jest jejich porozumění pro hospodářské potřeby státu, který zastupují a jak velkou mají iniciativní činnost.“⁴⁰⁸ Významný československý národohospodář Josef Gruber (1865-1925) rovněž zdůraznil důležitost konzulátů. Jejich povinnost v hospodářské sféře definoval jako „zpravodajství o všelikých poměrech, důležitých pro vzájemné tržební a dopravní i jiné hospodářskosociální styky mezi státem, který jej vyslal a státem, ve kterém působí“. Dle Grubera musel být konzul „vždy co nejzvrubněji orientován o výrobních a odbytových poměrech své mateřské země“ a měl vědět „o potřebách země, v které jest pověřen, zkoumati její poměry nejen výrobní v průmyslu i zemědělství, nýbrž i obchodní, dopravní a sociální, pracovní podmínky, a vůbec poměr mezi zaměstnavateli a dělníky atd.“⁴⁰⁹ Konzulární úřady tedy můžeme vnímat coby „oficiálně ověřenou informační kancelář pro obchodníky obou zemí.“⁴¹⁰

První republika zakládala v Japonsku pouze „honorární“ konzulární úřady (čestné), nikoliv tzv. „efektivní“ (placené). Tento postup Československo obecně volilo při stycích s politicky a hospodářsky méně významnými státy, nebo v oblastech, kde se nacházel jen malý počet krajanů.⁴¹¹ Japonsko lze v tomto ohledu zcela jistě zařadit do druhé kategorie (malá krajanská kolonie) a nehledě na jeho velmocenské postavení alespoň zčásti i do kategorie první (minimální politické a hospodářské zájmy). Hlavní úlohou honorárního konzula mělo být „vhodnými prostředky podpořit a rozvinout obchodní vztahy mezi jeho vlastní zemí a Československem, se zvláštním důrazem na otevírání nových trhů pro československé zboží“.⁴¹² Pro zřízení honorárního úřadu mluvily zejména rozpočtové důvody, proti naopak nižší efektivita.⁴¹³ Naproti tomu Japonsko, které své pražské vyslanectví obsadilo teprve roku 1921, zřídilo v Československé republice jediný konzulát, a to relativně pozdě – v roce 1927. Jednalo se o honorární úřad, vytvořený v souvislosti s oboustrannými snahami o prohloubení vzájemných hospodářských styků,⁴¹⁴ který fungoval jen v letech 1927-1934.⁴¹⁵ Do jeho čela zasedl průmyslník a

průmyslníků a vicepresident československého odboru Mezinárodního sdružení pro ochranu živnostenského vlastnictví. Soutěž a tvorba 10, 1937, s. 192; Adéla Jůnová Macková, Orientální ústav a československé pronikání do Orientu 1928-1938. Stipendia hospodářského odboru, Časopis Národního muzea, řada historická 183, 2014, č. 1-2, s. 21.

⁴⁰⁸ Jaroslav Šlemr, O službě konzulární, Průmyslový věstník 13, 1926, č. 32, s. 424.

⁴⁰⁹ Josef Gruber, Obchodní politika, 3. vyd., Praha 1924, s. 207-208.

⁴¹⁰ Stanislav Brandejs, Organisaace konzulárního zpravodajství u nás a v cizině, Sborník zahraniční politiky 1, 1920, s. 189.

⁴¹¹ Ladislav Vošta, Konzulární právo, in: Slovník veřejného práva československého, Sv. 2, Brno 1932, s. 343.

⁴¹² Překlad z angličtiny: „...to promote and to develop by appropriate means the trade relations between his own country and Czechoslovakia, paying particular attention to the opening of new markets for the Czechoslovak goods“. AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Instructions to Honorary Consuls, 1. 9. 1923.

⁴¹³ Ladislav Patočka, Konzulární kooperace, Hospodářský archiv 5, 1926, s. 216.

⁴¹⁴ František Zbořil, Československá a česká zahraniční politika. Minulost a současnost, Praha 2010, s. 104.

⁴¹⁵ AMZV, Konzulární zastoupení Československa v cizině a cizích zemí v Československu v letech 1918-1974, s. 28.

chemik Hans Reiser (uváděn i česky Hanuš Reiser, 1888-1934),⁴¹⁶ jeden z majitelů *První lovosické vápenice a cihelny Marie Reiser i synové* a především *První pražské sladovny Marie Reiser i synové*, firmy sídlící v pražských Dejvicích (Podbabská ulice),⁴¹⁷ která se již v dobách habsburské monarchie vyprofilovala coby jeden z největších podniků svého druhu – vyráběla slad, sladové kávovinny a farmaceutické zboží.⁴¹⁸

Personální zajištění honorárních konzulátů v Japonsku činilo prvorepublikové diplomacii jistě obtíže a na provoz placených úřadů neprojevalo ministerstvo zahraničních věcí ochotu věnovat finanční prostředky, neboť se nejednalo o příliš důležitou destinaci. Vhodní kandidáti z řad Čechoslováků vzhledem ke slabé krajanské komunitě chyběli a Japonci nepřipadali v úvahu – v meziválečném Japonsku panoval „*hlad po cizích rádech a titulech a zůstává otevřeno, zda věcný zájem Japonce o ČSR neochladne po splnění příslušné tužby a neobrátl-li se pak v jiný směr v tom ohledu ještě nevyužitkován*“.⁴¹⁹ Průmysl Země vycházejícího slunce navíc sváděl na světových trzích ostrý souboj s některými prvorepublikovými výrobky (porcelán, jablonecká bižuterie, umělé hedvábí). Úřady se proto kvůli riziku průmyslové špionáže vcelku logicky obávaly dosazovat do funkcí japonské státní příslušníky: „*Japonci skýtá se jmenováním dokonalá možnost seznámiti se blíže s čsl. výrobními poměry, což může případně býti i na škodu čsl. zahran. obchodu*“.⁴²⁰ Na druhou stranu fakt, že „*titul japonského konzula v japonském veřejném životě a zvláště v obchodních kruzích je velmi ceněn a otevírá dvěře, které jinak jsou těžko přístupny*“ výběr kandidátů v mnoha ohledech usnadňoval – obchodníci z řad třetích států projevovali zájem i o neplacené, honorární úřady.⁴²¹ Tato okolnost byla do jisté míry způsobena despektem, který v Japonsku panuje vůči obchodníkům již od období Tokugawa – předmoderní fáze japonských dějin – prakticky dodnes. Při analýze japonského trhu nestačilo pouze „identifikovat“ vhodný zdroj, bylo třeba disponovat i dostatečnou osobní prestiží, která teprve umožnila navázání kontaktu.⁴²² Honorární konzulární úřad, tedy funkce čistě diplomatická, zřejmě dokázal pozvednout běžného obchodníka do vyšší společenské skupiny, čímž usnadnil přístup k informacím a poskytl lepší výchozí pozice při hledání klientely a získávání veřejných zakázek.

⁴¹⁶ NA Praha, fond MPOŽ, kart. č. 1460, zákl. č. 102, Přípravný výbor pro zřízení Československo-japonského obchodního ústavu v Praze 18. prosince 1928; Zpráva MPOŽ k žádosti o subvenci z 15. 9. 1933. Biografické údaje o Hansi Reiserovi viz Archiv Hlavního města Prahy, fond Magistrát hlavního města Prahy I., Soupis pražských domovských příslušníků 1880-1910 (1920), poř. č. 109, krab. č. 242, Emil Reiser.

⁴¹⁷ Registratura k firmě viz Státní oblastní archiv Praha, fond Krajský soud obchodní Praha, SP VIII-190, kart. č. 743, První pražská sladovna M. Reiser i synové.

⁴¹⁸ Lukáš Beran – Vladislava Valchářová (eds.), *Pražský industriál. Technické stavby a průmyslová architektura Prahy*, Praha 2005, s. 231.

⁴¹⁹ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 2, Zpráva vyslanectví v Tokiu z 20. 4. 1928.

⁴²⁰ Tamtéž, kart. č. 161, Zpráva vyslanectví v Tokiu z 27. 4. 1928.

⁴²¹ Tamtéž, kart. č. 67, Zpráva vyslanectví v Tokiu z 9. 11. 1934.

⁴²² S. C. Williams, *Researching Markets in Japan*, s. 91. Podrobnosti k postavení obchodnictva v předmoderním Japonsku například J. Sýkora, *Ekonomické myšlení v Japonsku*, s. 48-52; Robert Neely Bellah, *Tokugawa Religion. The Values of Pre-Industrial Japan*, Boston 1970.

Honorární konzulové Československé republiky v Japonsku často nespĺňovali některé základní požadavky, kladené jim výkonem úřadu. Předně se jednalo o důkladnou znalost domácího prostředí nejen z hlediska hospodářského, ale i politického, dále se museli pohybovat s jistou přirozeností v hostující zemi, být seznámeni s její kulturou a jazykem. Vzhledem k tomu, že pod konzulární úřady spadaly například vízové a notářské povinnosti, základní orientace v právní problematice rovněž tvořila žádoucí služební požadavek. Důležité bylo i to, aby konzul disponoval dostatkem času na sepisování zpravodajství pro domácí průmysl, propagační činnost, ochranu československých obchodních zájmů a podobné aktivity.⁴²³ Praxe se výše uvedeným ideálům často velmi vzdalovala, jak si v následujícím textu ukážeme. Obzvláště v Japonsku, geograficky velmi vzdálené zemi s malou krajanskou kolonií, omezenými hospodářskými zájmy domácího obchodnictva a značnými finančními náklady na placení profesionálních úředníků (vysoká cenová hladina).

Vytvořením československé konzulární sítě se jako první zabýval vyslanec Karel Pergler během roku 1920 – v úvahu pro funkci prvního konzula tehdy přicházel Jan Letzel (1880-1925).⁴²⁴ Architekt českého původu řadící se do Kotěrovy školy,⁴²⁵ který vstoupil do dějin jako stavitel Atomového dómu v Hirošimě, podnikal v Zemi vycházejícího slunce už před první světovou válkou. Po roce 1918 zastupoval na japonském trhu *Škodovy závody* i další firmy a následně vstoupil do diplomatických služeb.⁴²⁶ Ministerstvo zahraničních věcí ale Letzela do funkce nakonec nejmenovalo a konzulární povinnosti pro celé území Japonska tak prozatím vykonávalo tokijské vyslanectví. Pergler s tímto krokem nesouhlasil a dál naléhal – konzuláty je třeba založit ihned, protože "*později jich nebude vůbec třeba, poněvadž veškerý obchod v Japonsku i na Dálném Východě bude pak okupován Němci*".⁴²⁷ Vzhledem k dalšímu vývoji však není příliš pravděpodobné, že by rychlejší zřízení konzulátů dokázalo výrazněji ovlivnit československo-japonské hospodářské vztahy, neboť úspěšnému pronikání prvorepublikových firem na tamní trh zřejmě bránily spíše jiné důvody (vzdálenost, neochota podstupovat riziko).

⁴²³ Více k dobovým ideálům konzulární služby Guillaume Ch. Kubié – František R. Pelikán, Československý obchodník za hranicemi. Příručka pro čl. obchodníky, kteří se ubírají do ciziny buď za účely studijními, nebo za svým povoláním, Praha 1921, s. 96-104.

⁴²⁴ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Zpráva vyslanectví v Tokiu z 22. 3. 1920.

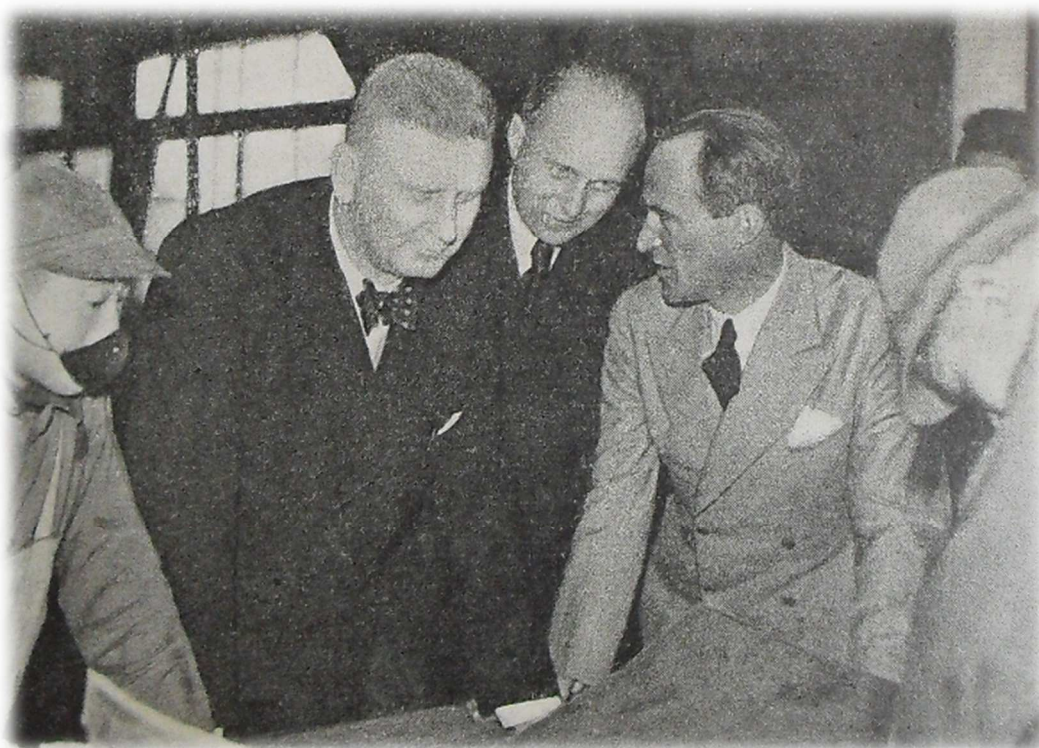
⁴²⁵ Za arch. Janem Letzelem, Národní listy 66, 1926, č. 5, s. 3.

⁴²⁶ AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva z 11. 10. 1919; Státní okresní archiv Plzeň – pracoviště Klášter u Nepomuku (dále jen SOKA Plzeň – KN), fond ŠZ-GŘ-Fiala, inv. č. 198, N 26, Dopis Letzelovi z 25. 3. 1924. Podrobnosti k Letzelovu životě viz poměrně bohatá literatura, například Lydia Baštecká, Tvůrce Atomového dómu. Inspirující Japonsko v životě a díle architekta Jana Letzela, Dějiny a současnost 32, 2010, č. 12, s. 24-26; Murai Šimako, Jan Letzel, stavitel Atomového dómu. Trilogie, Praha 2003; Stanislav Bohadlo, Korespondence architekta Jana Letzela z Egypta 1905–1906, in: Stopami dějin Náchodska. Sborník Státního okresního archivu Náchod 6, Náchod 2000, s. 257-263; Z. Vasiljevová, Pátrání po architektovi Janu Letzelovi, Nový Orient 51, 1996, č. 1, s. 34-37.

⁴²⁷ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Zpráva vyslanectví z 16. 7. 1920.

První československý honorární konzulát – tehdy s obvodem pro celé Japonsko – vznikl za vyslance Františka Chvalkovského během září 1921 v Jokohamě – společně s Kóbe se jednalo o jeden z nejdůležitějších japonských přístavů. Titulářem se stal brněnský obchodník židovské národnosti Julius Koerting (uváděn též jako Körting, nar. 1871), jenž sídlil přímo v Jokohamě a uměl japonsky.⁴²⁸ Ničivé zemětřesení v oblasti Kantó z roku 1923 však zasáhlo Jokohamu obzvlášť silně. Koerting přišel o svůj dům i kancelář, odcestoval do Evropy a honorárního úřadu se vzdal.⁴²⁹ Tamní konzulát zůstal neobsazen až do konce dvacátých let. Teprve v roce 1928 byl jako vhodný kandidát vybrán americký občan Zikmund Isaacs (nar. 1886 v San Franciscu), majitel dovozní firmy *S. Isaacs & Co* a importér československého zboží.⁴³⁰ Úřadu se ujal v březnu 1929 a ve funkci zůstal až do roku 1938, kdy odcestoval na dovolenou do Evropy a Spojených států. Nově obsazený jokohamský konzulát měl pod svojí pravomocí jen prefekturu Kanagawa.

Obrázek 11 - Honorární konzul Antonín Raymond (zprava) doprovází Jana Antonína Baťu (zleva) během jeho návštěvy Japonska v roce 1937.

Zdroj: Jan Antonín Baťa, Za obchodem kolem světa, fotografická příloha.

Svůj druhý honorární konzulát založila Československá republika roku 1926 v hlavním městě Japonska, Tokiu. Pod správu nového úřadu zpočátku spadala celá země, později jen její východní část.⁴³¹ Funkci zastával architekt českého původu Antonín Raymond (vlastním jménem Antonín

⁴²⁸ Tamtéž, kart. č. 29, Zpráva o zřízení honorárního konzulátu v Jokohamě, nedatováno.

⁴²⁹ Tamtéž, kart. č. 161, Zpráva o konzulátu v Jokohamě z 14. 8. 1931.

⁴³⁰ Tamtéž, kart. č. 2, Zpráva vyslanectví v Tokiu z 23. 6. 1928.

⁴³¹ Tamtéž, kart. č. 102, Zpráva z 23. 6. 1928.

Reimann, 1888-1976; viz Obrázek 11), který ještě za dob habsburské monarchie emigroval do Spojených států. Tam pracoval se slavným americkým architektem Frankem Lloydem Wrightem (1867-1959) a s ním také odešel roku 1919 do Japonska, kde se věnovali přestavbě tokijské budovy Imperial Hotel. Raymond zemi neopustil ani po Wrightově odjezdu – strávil zde celé meziválečné období. Po poměrně dramatickém rozchodu s Wrightem v roce 1921 založil vlastní firmu, přičemž se soustředil na stavbu budov pro cizince žijící v Japonsku.⁴³² Během svého života vyprojektoval více než čtyři sta budov v Japonsku i Spojených státech. Přes určitou nevyhraněnost architektonického stylu byl jeden z prvních, kteří uvedli západní styl architektury do Země vycházejícího slunce a dnes se řadí mezi zakladatele moderního japonského stavebního umění.⁴³³

Raymond měl o post honorárního konzula pochopitelně značný zájem, protože se s tímto úřadem pojila v meziválečném Japonsku značná osobní prestiž. Vlastnil firmu *American Architectural and Engineering Co.* v Tokiu,⁴³⁴ ve které zpočátku zaměstnával povětšinou Čechy (Bedřich Feuerstein, Oldřich Mojžíšek, Jan Josef Švagr), čímž se zřejmě pokoušel zlepšit svou pověst, pošramocenou zpronevěřením finančních prostředků od pražského studentského *Spolku posluchačů architektury*, kde působil před první světovou válkou jako pokladník.⁴³⁵ Raymond přesto ze svých služeb nakonec Feuersteina i Švagra propustil a nahradil je japonskými zaměstnanci.⁴³⁶ Důvody, které ho k tomuto kroku vedly, nejsou příliš jasné, zřejmě se ale jednalo o finanční obtíže v souhrě s osobními spory ohledně projektu *Mezinárodní nemocnice sv. Lukáše* v Tokiu (*Seiroka kokusai bjóin*, 聖路加国際病院), postavené během let 1929-1933.⁴³⁷ Přese všechny nejasnosti o Raymonodově minulosti a jeho způsobilosti vstoupit do diplomatických služeb Československého státu víme, že funkci honorárního konzula vykonával až do sklonku meziválečného období. Stavitelská činnost ho však vytěžovala natolik, že mu nezbývalo příliš času na úřední či propagační aktivity. Běžnou agendu konzulátu z tohoto důvodu vyřizoval jeho zaměstnanec Oldřich Mojžíšek,⁴³⁸ bývalý legionář, jenž dříve obstarával kancelářské práce na československé legaci v Tokiu.⁴³⁹

⁴³² H. Čapková, Bedřich Feuerstein, s. 38-39.

⁴³³ Geeta Mehta – Kimie Tada – Noboru Murata, *Japan Style. Architecture + interiors + design*, Tokyo 2008, s. 196.

⁴³⁴ NA Praha, fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv 1916-1944 (dále jen fond MZV – VA), inv. č. 753, kart. č. 1621, Národní listy 26. 7. 1923.

⁴³⁵ Irena Veverková, Antonín Raymond a Reimannové. *Osud židovské rodiny ve XX. století*, Praha 2006, s. 28-31.

⁴³⁶ H. Čapková, Bedřich Feuerstein, s. 117-119.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 71-93.

⁴³⁸ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 161, Dopis od vyslanectví z 27. 4. 1928.

⁴³⁹ Tamtéž, fond PZ, Tokio 1918-1939, Telegram z 20. 5. 1921.

Obrázek 12 - Část ředitelství Japonsko-československé obchodní asociace v Ósace. Zleva prezident komory Kacutaró Inabata, jeho zástupce Čúsaburó Jukawa a ředitel Isaburó Azumi.

Zdroj: NA Praha, fond MZV – VA, inv. č. 753, kart. č. 1622, *The Osaka Mainichi & The Tokyo Nichi Nichi* 22. 2. 1931.

Honorární konzuláty v Jokohamě i Tokiu trpěly personálními obtížemi a jejich tituláři postrádali čas potřebný ke skutečně reprezentativnímu zastupování Československé republiky. Problém se podařilo vyřešit teprve koncem dvacátých let v souvislosti se založením honorárního úřadu v Ósace. Impulz pro tento krok přišel nejen od tokijské legace, ale i ósackých obchodních kruhů, jejichž pozornost upoutala propagační a přednášková činnost prvorepublikových vyslanectví v Tokiu. Japonští průmyslníci tehdy dokonce projevíli zájem na vlastní náklady obeslat *Pražské vzorkové veletrhy*, k čemuž se vrátíme později. Vyslanectví se pokusilo této příležitosti využít, obrátilo se proto na Kacutaróa Inabatu. Výsledkem bylo již zmíněné založení *Japonsko-československé obchodní asociace v Ósace*, přičemž vyslanectví Československé republiky v Tokiu zároveň doporučilo vytvoření konzulátu v Ósace za účelem navázání úzké spolupráce s asociací.⁴⁴⁰ Prezident ósacké obchodní a průmyslové komory Kacutaró Inabata prosazoval do funkce konzula Japonce jménem Čúsaburó Jukawa, místopředsedu *Japonsko-československé obchodní asociace*, načež zájem projevil i Isaburó Azumi, jenž působil ve stejné instituci (Obrázek 12). Tokijská legace ale nepodpořila kandidaturu ani jednoho z nich – panovala obava, že by úřad nevykonávali dostatečně zodpovědně a sledovali zájmy nikoliv československých, nýbrž japonských obchodníků.⁴⁴¹ Nakonec padla volba na Švýcara Johna (Johanna) Liebermanna Waelchliho (1882-1950, Obrázek 13), majitele dovozního domu *Liebermann Waelchli &*

⁴⁴⁰ Slovo „asociace“ bylo zvoleno z toho důvodu, že japonský právní řád u smíšených organizací neumožňoval použití výrazu „komora“. AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 2, Zprávy vyslanectví z 23. a 30. 6. 1928.

⁴⁴¹ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 2, Zpráva vyslanectví z 25. 12. 1927.

Co., který na japonském trhu zastupoval celou řadu prvorepublikových firem. Konzulát oficiálně vznikl v říjnu 1929 a jeho obvod prozatím zahrnoval celé střední a západní Japonsko.⁴⁴²

Obrázek 13 - John (Johann) Liebermann Waelchli začátkem třicátých let.

Zdroj: NA Praha, fond fond MZV – VA, inv. č. 753, kart. č. 1622, The Osaka Mainichi & The Tokyo Nichi Nichi 22. 2. 1931.

Waelchli požadoval, aby my byl přidělen jeden ze členů československé legace v Tokiu, který by vyřizoval obchodní agendu nově zřízeného konzulátu. Volba tehdy padla na Jana Fierlengera, což se ukázalo být krokem velice šťastným.⁴⁴³ Fierlinger, v té době již odborník na japonské hospodářství s poměrně plynulou znalostí japonštiny,⁴⁴⁴ vyřizoval obchodní korespondenci, vstupoval do kontaktu s japonskými obchodníky, průmyslníky i úřady, poskytoval rady prvorepublikovým exportérům a importérům a věnoval značnou část své energie propagační činnosti. Obvykle také sepisoval periodické hospodářské zprávy pro tokijské vyslanectví, zasílané do pražské centrály. Ósacký úřad se tak stal de facto menším konzulátem efektivním, s jedním placeným zaměstnancem. Díky Fierlingerově péči a schopnostem získal postavení centrální československé instituce pro analýzu japonského trhu.⁴⁴⁵ Tamní prostředí přitom neposkytovalo Fierlingerovi zdaleka ideální pracovní podmínky. Polovinu své

⁴⁴² Tamtéž, kart. č. 29, Dopis od MZV z 29. 5. 1935; Zpráva o zřízení honorárního konzulátu v Ósace, nedatováno.

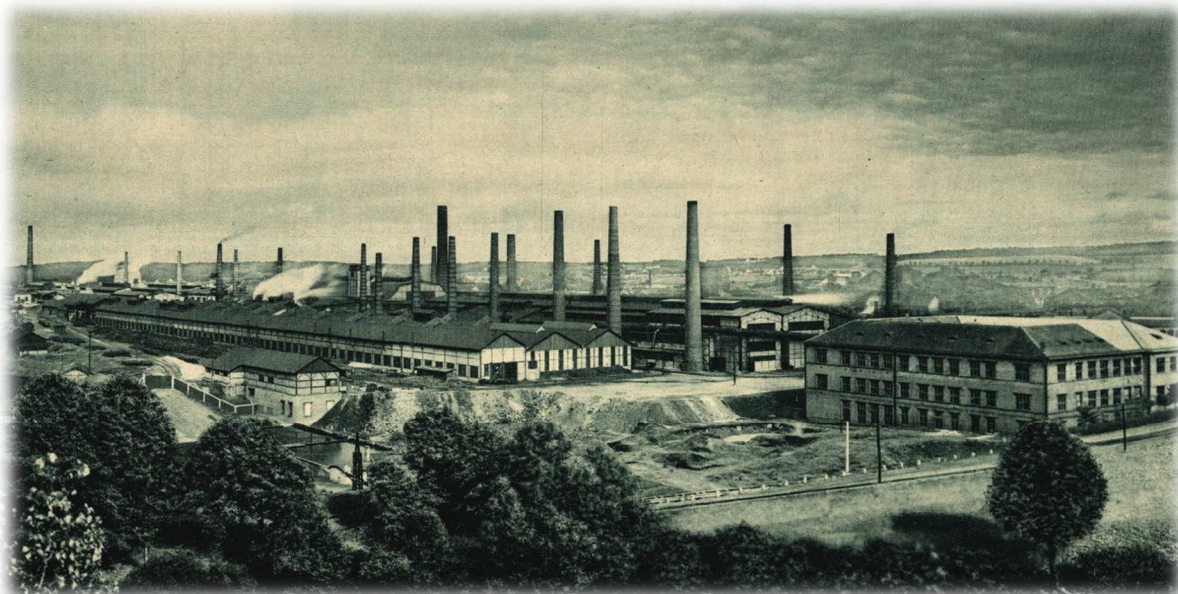
⁴⁴³ AMZV, Osobní spisy 1918-1945, Fierlinger Jan, Dopis od Jana Fierlingera ze 7. 12. 1936

⁴⁴⁴ Tamtéž, Výkaz osobní.

⁴⁴⁵ AMZV, IV. sekce, krab. č. 704, Dopis od Fierlingera z 21. 3. 1935.

energie věnoval běžným kancelářským pracím – na najmutí jediné písáčky chyběly finanční prostředky.⁴⁴⁶

Obrázek 14 - Kladenská továrna Poldiny huťě koncem třicátých let 20. století.

Zdroj: *Srdce Evropy. Československo slovem i obrazem 3, 1938, č. 8.*

Poslední z československých honorárních konzulátů na území japonského souostroví byl zřízen roku 1936 v Kóbe, druhém největším japonském přístavu. Tato instituce se do značné míry vymykala zbývajícím prvorepublikovým úřadům v Japonsku – k jejímu založení došlo na soukromou žádost československého obchodníka, nikoliv z iniciativy zastupitelských úřadů, nebo ministerstva zahraničních věcí (sic!). *Poldina huť* (Obrázek 14), jedna z mála československých firem, které měly v Japonsku vlastní zastoupení,⁴⁴⁷ podala prostřednictvím ředitele tamních filiálek Miloše Jiřího Stejskala (Obrázek 15) žádost o vytvoření honorárního konzulátu v Kóbe.⁴⁴⁸ Důvod byl jednoduchý – ředitel japonských filiálek konkurenční ocelářské firmy *Gebruder Böhler & Co.* byl již dlouhou dobu honorárním konzulem Rakouské republiky v Tokiu.⁴⁴⁹ Vedení společnosti *Gebruder Böhler & Co.* si zřetelně uvědomovalo výhody, které funkce konzula při navazování obchodních styků na japonském trhu přinášela, vystupovalo proto v tomto ohledu již od počátku velice iniciativně. Stálo u zrodu prvního honorárního konzulátu Rakouska, zřízeného na přelomu let 1920/1921 v Tokiu (od roku 1930 generální

⁴⁴⁶ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 1337, kart. č. 312, Dopis od Ploskala z 13. 6. 1938.

⁴⁴⁷ AMZV, IV. sekce, krab. č. 1223, Výroční zpráva hospodářská za rok 1935 z 6. 3. 1936.

⁴⁴⁸ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 29, Žádost Miloše Stejskala z 18. 8. 1934.

⁴⁴⁹ Podrobnosti k činnosti této firmy v meziválečném Japonsku viz Harald Pöcher, *Die Geschäftsverbindungen der Firma Böhler zu Japan*, in: Ingrid Getreuer-Kargl – Sepp Linhart (Hrsg.), *Die Republik Österreich und Japan während der Zwischenkriegszeit 1918 – 1938* (1945), Wien 2013, s. 51-66.

konzulát).⁴⁵⁰ Stejně tak *Poldina huť* si od Stejskalova jmenování československým honorárním konzulem slibovala značné výhody, konkrétně snazší přístup do průmyslových kruhů a k veřejným institucím.⁴⁵¹

Obrázek 15 - Slavnostní přivítání podplukovníka Skály na japonském letišti v Tokorozawě u Tokia. Miloš Jiří Stejskal na fotce první Evropan z levé strany.

Zdroj: NA Praha, fond MZV - VA, kart. č. 1621.

Bývalý legionář Miloš Jiří Stejskal se účastnil bitvy u Zborova a po válce ho František Šíp, náčelník finanční správy československých vojsk na Rusi a pozdější ředitel *Legiobanky* (*Banky československých legií*),⁴⁵² vyslal do Tokia pomáhat tehdejšímu chargé d'affaires Československé republiky Václavu Němcovi. Od roku 1924 pracoval Stejskal pro *Poldinu huť* v Šanghaji a následně přesídlil do Tokia. Stal se ředitelem její tokijské filiálky a počínaje rokem 1931 hájil veškeré zájmy *Poldiny huti* v Japonsku.⁴⁵³ Japonštinu dokonale ovládl jak slovem, tak písmem a dokonce překládal japonskou literaturu. V meziválečném období se jednalo u Čechoslováka o dovednost poměrně vzácnou. Přestože Stejskalovo jmenování doporučil i tokijský vyslanec František Havlíček, bylo třeba postupovat velice opatrně, protože „dosavadní přednosta konzulátu v Osace, švýcarský příslušník, p. John Waelchli,

⁴⁵⁰ Peter Pantzer, Japan und Österreich zwischen den beiden Kriegen, in: Josef Kreiner (Hrsg.), Japan und die Mittelmächte im Ersten Weltkrieg und in den zwanziger Jahren, Bonn 1986, s. 214-223.

⁴⁵¹ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 67, Dopis ze 17. 1. 1935.

⁴⁵² Více k Legiobance viz Daniela Brádlarová, Specifika managementu Banky československých legií, in: Eduard Kubů – Jiří Šouša (eds.), Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Praha 2008, s. 379-399.

⁴⁵³ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 29, Žádost od Miloše Stejskala z 18. 8. 1934.

*zastává svůj úřad (...) s nevšední svědomitostí, horlivostí a důstojnou reprezentací k největší spokojenosti vyslanectví (...) Bude-li zřízen nový konzulární úřad v blízkém sousedství (...) a bude-li jeho přednostou osoba o více než 10 let mladší, s titulem stejné výše jako má pan Waelchli, možno očekávati, že to u něho vyvolá jistou hořkost.*⁴⁵⁴

Jako schůdné řešení se nakonec ukázalo povýšení ósackého honorárního konzulátu (Waelchli) na generální konzulát Československé republiky v Japonsku. Generální konzulové byli v dobovém kontextu vnímáni coby „tituláři úřadů zřízených v místě, jemuž se připisuje zvláštní důležitost“,⁴⁵⁵ s touto funkcí se tedy pojila obzvlášť velká prestiž. Stejskalův konzulát v Kóbe získal pod svou agendu západní Honšú a ostrovy Kjúšú a Šikoku, obstarával ale pouze obchodní záležitosti, protože vyslanectví usoudilo, že by notářskou práci příliš nezvládal. Spokojený byl i nový „generální“ konzul Waelchli – na vlastní náklady zajistil samostatné místnosti pro nově vzniklý „generální“ konzulát v Ósace, honosně je vybavil a zřídil stálou vzorkovnu československého zboží. Stejskalův úřad v Kóbe, který zahájil svou činnost začátkem července 1936,⁴⁵⁶ nefungoval zdaleka tak dobře jako ósacký konzulát. Nelze se přitom divit, Stejskalovi nezbývalo na vyřizování obchodní agendy příliš času – sídlil v Ósace a do Kóbe dojížděl jen dvakrát týdně.⁴⁵⁷

Ve stručnosti se zmiňme ještě o honorárním úřadu na Liaotungském poloostrově v Dairenu (Dalian), významném obchodním přístavu v jižním Mandžusku. Ten byl zřízen na samém sklonku první republiky, v lednu 1938. Jednalo se o tzv. oblast Kuantung na území dnešní Číny, která se koncem třicátých let nacházela ve správě Japonského císařství, a tím pádem spadala pod zastupitelské úřady Československé republiky v Zemi vycházejícího slunce. Funkci honorárního konzula zaujal československý státní příslušník Rudolf Herrmann (nar. 1891, od roku 1940 Rudolf Horan),⁴⁵⁸ obchodník a zástupce sklářské firmy *Moravia a. s.* Ovládal japonský jazyk a do Japonska, Číny a Koreje dovážel československé zboží (Obrázek 16). Obvod konzulátu tvořila pouze jižní část dnešního Liaotungského poloostrova.⁴⁵⁹ V čele úřadu zůstal až do března roku 1939, kdy odmítl honorární konzulát předat Německu a odstěhoval se do filipínské Manily, kam převezl i konzulární archiv. Hned od počátku druhé světové války se aktivně hlásil k prezidentu Benešovi a druhému zahraničnímu odboji.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ Tamtéž, kart. č. 67, Zpráva z 9. 11. 1934.

⁴⁵⁵ L. Vošta, *Konzulární právo*, s. 343.

⁴⁵⁶ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 29, Zpráva o zřízení honorárního konzulátu v Kóbe, nedatováno.

⁴⁵⁷ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 416, kart. č. 161, Dopis od konzulátu v Ósace z 5. 11. 1937.

⁴⁵⁸ NA Praha, Ministerstvo vnitra – Londýn, kart. č. 18, sig. 2-1/346/8, Dopis od Rudolfa Herrmanna z 24. 9. 1940.

⁴⁵⁹ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 29, Dopis od MZV z 6. 12. 1937; Zpráva o zřízení honorárního konzulátu v Dairenu, nedatováno.

⁴⁶⁰ NA Praha, Ministerstvo vnitra – Londýn, kart. č. 18, sig. 2-1/346/8, Spis z 8. 4. 1941.

Obrázek 16 - Fotografie honorárního konzula Rudolfa Herrmanna v jeho cestovním pasu z října roku 1938.

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra – Londýn, kart. č. 18, sig. 2-1/346/8, Cestovní pas.

Závěrem můžeme konstatovat, že československá zastupitelská síť plnila své úkoly v meziválečném Japonsku vcelku úspěšně, a to i přes značné finanční a personální obtíže. Proklamovaným ideálům konzulární služby se sice tamní úřady často vzdalovaly, přesto lze na základě archivních pramenů usuzovat, že tokijské vyslanectví zvládalo v součinnosti s honorárními konzuláty provádět analýzu japonského trhu, udržovalo kontakt s některými domácími proexportními organizacemi (např. *Exportní ústav československý*, *Orientální ústav*, *Ústředna obchodních a živnostenských komor*, *Československo-japonská obchodní komora*) a zodpovídalo dotazy prvorepublikových importérů i exportérů. Vzhledem k vytíženosti jednotlivých úřadů však nezbývalo příliš času na činnost aktivní, propagační – kupříkladu zásahy u japonských úřadů, pomoc při sjednávání veřejných zakázek, vytváření reklamy pro domácí zboží apod. V tomto ohledu mohl vyvíjet rozsáhlejší aktivity pouze ósacký konzulát v čele s Janem Fierlingerem, který de facto plnil úlohu tamního obchodního atašé. Zůstává ovšem otázkou, zda by aktivnější vystupování výše zmíněných orgánů vůbec mohlo vzájemné obchodní styky výrazněji stimulovat – jádro problému zřejmě nespočívalo ani tak v pasivním přístupu československé zastupitelské sítě k propagaci značky „Made in Czechoslovakia“, jako spíše nezájmu obchodních kruhů o vzdálený japonský trh (srov. kap. 6.5, s. 209-210).

Při hodnocení efektivity československé zahraniční a konzulární sítě si musíme položit ještě jednu zásadní otázku. Jevily firmy o analýzu japonského trhu vůbec zájem? Nacházely si aktuální zprávy o stavu japonského hospodářství svou cestu k obchodním kruhům, které by je mohly využít? Na základě obchodní korespondence československé zastupitelské sítě v Japonsku lze zaujmout spíše negativní stanovisko, zejména pro první poválečná léta. Krátká tradice zahraniční služby zprvu vedla k tomu, že hospodářské zpravodajství nedosahovalo vysokých kvalit a průmyslovým kruhům příliš nevyhovovalo.⁴⁶¹ Potíže spočívaly i v tom, že neexistoval ústřední věstník, který by příslušné zprávy periodicky publikoval. K vývozcům si svou cestu hledaly spíše přes obchodní a živnostenské komory, *Ústřední svaz československých průmyslníků, Československo-japonskou obchodní komoru* a další instituce. Na druhou stranu nebylo provádění analýzy trhu hostující země pro úředníky ministerstva zahraničních věcí záležitostí snadnou, jak upozornil významný československý národohospodář Jiří Hejda: „*stát, jehož celá hospodářská existence je na zahraničních trzích, musí mítí bezvadně fungující zpravodajský aparát. Což o naší zpravodajské službě říci nelze. Věc není tak docela jednoduchá. Požadavky, které obchod a průmysl často kladou na zpravodajství, vymykající se rámci možností, ledaže by konsul nebo hospodářské oddělení vyslanectví mělo odborníky pro všechny průmyslové obory, znalce trhu, spedice, peněžnictví – ne-li detektivy pro informace úvěrní a inkasisty pro směnky a právníky pro protesty. Pravidlem lze zjistit, že čím menší firma, tím větší má požadavky a tím podivuhodnější je její neznalost cizího, a někdy i – eufemisticky řečeno – naivita.*“⁴⁶²

Kvalita a hloubka prováděné analýzy vzrostla v Japonsku teprve ve třicátých letech spolu s aktivitami Jana Fierligerera, který coby tajemník ósackého konzulátu (de facto placený konzul) zpracovával skutečně obsáhlé periodické hospodářské zprávy. Pozitivně v tomto ohledu působily vazby konzulátu na firmu *Liebermann Waelchli & Co.*, detailně obeznámenou s podmínkami japonského hospodářství, jež vyvíjela značnou iniciativu československé zboží na tamním trhu umístit, ovšem především svým prostřednictvím. Nejenže tedy Jan Fierliger sepisoval obsáhlé periodické zprávy a zodpovídal individuální dotazy jednotlivých společností, které jevíly o export do Japonska vážnější zájem (tj. prováděl analýzu tamního trhu pro individuální žadatele), poskytoval i konkrétní odbytové možnosti a zpracovával trh (firma *Liebermann Waelchli & Co.*). Tento stav se výrazně blížil tomu, co bychom mohli nazvat tehdejším ideálem zahraniční zpravodajské služby – došlo k propojení roviny teoretické s praktickou. Přesto se v celém meziválečném období opakovaně setkáváme s tím, že vývozcí příliš nereflktují obdržené instrukce a při exportu do Japonska se dopouštějí zásadních chyb (srov. kap. 6.1, s. 175-176).

⁴⁶¹ Ladislav Patočka, Reorganise obchodního zpravodajství našich zahraničních zastupitelských úřadů, *Hospodářský archiv* 5, 1926, s. 587; Ladislav Patočka, *Obchodní attaché a konzulární korespondence*, Praha 1925, s. 32.

⁴⁶² Jiří Hejda, *Reforma zpravodajské služby zastupitelských úřadů*, *Hospodářská politika* 1, 1927, s. 295-296.

4.3 Metody zpracování japonského trhu československými firmami

Vzhledem k tomu, že jsme se již detailně soustředili na analýzu japonského trhu, pokusíme se nyní nastínit institucionální zázemí prvorepublikových firem pro jeho „zpracování“. Jakmile obchodník úspěšně zakončí průzkum a zhodnotí, jaké finanční prostředky je ochoten a schopen vynaložit a jak postupuje v daném případě domácí a zahraniční konkurence,⁴⁶³ zvolí vhodnou „metodu zpracování“ trhu, ať už „přímou“ nebo „nepřímou“. Zatímco přímou metodu lze definovat jako „*přímý vztah výrobce a konzumenta, (...) v němž je co nejméně zprostředkovatelů a prostředníků*“, nepřímá metoda znamená „*prodej zboží a služeb využitím „třetích osob“ (...) Pro nepřímou obchodní metodu je typická řada mezičlánků*“.⁴⁶⁴

V meziválečném období nebylo v zásadě možné zpracovat japonský trh přímo – vzdálenost, dlouhá doby přepravy a absence potřebných informací tento způsob příliš neumožňovala. Výjimku by sice mohly tvořit například veřejné zakázky, vývoz investičních celků nebo zbrojní exporty, na tak vzdáleném a kulturně odlišném trhu se však i tehdy jevila přítomnost dobře situovaných obchodních zástupců nebo filiálek jako nezbytnost, o reálné úspěšnosti československých firem účastnit se těchto velkých transakcí nemluvě. Důležitá je tedy pro nás nepřímá metoda, obecně zajišťovaná „distributory“ (prostředníky), „zprostředkovateli“, nebo existencí „vlastní zahraniční sítě“ (filiálky, přímá kapitálová účast apod.). Pozornost si v tomto kontextu zaslouží také tzv. „reexport“, tedy stav, kdy zahraniční distributoři nakoupily československé zboží za účelem jeho vývozu na území třetích států, čímž výrobcům snižovali marži. Přestože nelze podíl reexportu na československo-japonské obchodní výměně přesně zjistit, prameny naznačují, že se jednalo o značné částky, které mohly údaje zachycené v oficiálních statistikách výrazně přechýlit.⁴⁶⁵

Hned na začátku je třeba podotknout, že výše nastíněné pojmy vychází z dnešní teorie mezinárodního obchodu a prvorepubliková „národohospodářská“ realita zohledňovala zcela odlišné názvosloví, obzvláště při rozlišování tzv. „přímého“ a „nepřímého“ obchodu. Na základě pramenů lze usuzovat, že za „nepřímé obchodní vztahy“ byl označován především reexport zboží zahraničním distributorem, a naopak pod slovním spojením „přímé obchodní vztahy“ se rozuměl vývoz jak v součinnosti se zprostředkovatelem, tak vlastní zahraniční sítě. V primárních zdrojích československé provenience se proto často objevují pojmy typu „navázání“, popřípadě „prohloubení přímých obchodních styků s Japonskem“. Tím jsou zpravidla myšleny snahy o nahrazení „nepřímého“ reexportu ze strany zahraničních distributorů (zejména Hamburk, ale i Brémy, Terst, Lyon a Londýn)

⁴⁶³ Milan Frič, O metodách obchodného zpracovania zahraničných trhov, Hospodársky archiv 15, 1936, s. 767-768.

⁴⁶⁴ M. Svatoš, Zahraniční obchod, s. 280-281.

⁴⁶⁵ NA Praha, fond MPOŽ, kart. č. 1460, zákl. č. 102, Žádost o subvenci z 18. 12. 1928; Průmyslový věstník 13, 1926, č. 10, s. 141.

„přímým“ vývozem skrze distributory působící na území Československé republiky, popřípadě domácí zprostředkovatele nebo vlastní zahraniční sítě jednotlivých firem. Všechny tyto obchodní postupy ale můžeme dle dnešního pojmosloví v zásadě zařadit mezi nepřímou metodu zpracování japonského trhu. Tato terminologická nejednotnost nám způsobuje značné nesnáze při volbě vhodné interpretace – nejenže musíme na základě poměrně torzovité pramenné základny co nejpřesněji uchopit a analyzovat činnost jednotlivých institucí, zároveň je třeba vyrovnat se i s dobovou optikou nahlížení celé problematiky.

4.3.1 Distribuce, zprostředkovatelský obchod a budování vlastních zahraničních sítí

Zpracování japonského trhu vyžadovalo od prvorepublikového exportéra poměrně velké odhodlání, protože: *„Mimo zcela svéráznou mentalitu japonského kupce třeba si uvědomiti, že Japonsko vedle Evropy a Ameriky je jediná země, která má též vlastní průmyslovou výrobu, a že její výroba stojí na vysokém stupni vývoje. Jestliže tedy chce evropský výrobce proniknouti na japonský trh, musí se připravit na to, že bude muset podstoupiti hodně námahy, která by se mu mohla podle zkušeností s ostatními asijskými nebo dokonce africkými trhy zdáti zbytečnou.“*⁴⁶⁶ S vývozem se zcela logicky pojila značná rizika, ať už šlo o chybné stanovení prodejní ceny, poškození či ztrátu zboží po cestě, nepřevzetí zásilky zákazníkem nebo odmítnutí platby.⁴⁶⁷ Z pramenů lze vyčíst, že českoslovenští exportéři nezvládali tato rizika zcela úspěšně eliminovat a k hospodářským stykům s Japonskem přistupovali se značnými obavami. Hojně proto využívali služeb zahraničních distributorů (prostředníků), tedy reexportu.

„Distributor“ zboží nakoupí, na vlastní účet vyveze a následně prodá, čímž ale výrobce ztrácí kontakt se zákazníkem a přichází o potenciální marži.⁴⁶⁸ Provize se přitom mohly v některých případech pohybovat až mezi 30-50 % ceny zboží, což ve svém důsledku výrazně snižovalo konkurenceschopnost na zahraničních trzích.⁴⁶⁹ Pro prvorepublikového obchodníka se přesto jednalo o východisko velice pohodlné – došlo k eliminaci rizika a omezení nákladů na průzkum japonského trhu, přepravu zboží, pojištění nákladu aj. Českoslovenští vývozci a dovozci využívali především služeb zahraničních distributorů, kteří sídlili především ve velkých německých přístavech (reexport). Dostupná pramenná základna nám ovšem neumožňuje blíže uchopit tuto složitou a velice zajímavou problematiku. Objevují se pouze ojedinělé a značně torzovité zprávy, například konstatování výrobců textilu z obvodu *Obchodní a živnostenské komory v Liberci* z ledna 1929, ve kterém tvrdí, že *„téměř všechny společnosti,*

⁴⁶⁶ Světový obchod 2, 1936, č 11, s. 2-3.

⁴⁶⁷ Čupr, Úskalí vývozu, Průmyslový věstník 15, 1928, č. 41, s. 529-530.

⁴⁶⁸ M. Svatoš, Zahraniční obchod, s. 281-282.

⁴⁶⁹ E. Kubů – I. Jakubec, Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období, s. 152-156.

*kteř vyvážejí do Japonska, tak činí prostřednictvím vývozců, a to především v Hamburku. Naše členské firmy jsou s tímto druhem exportu zcela spokojeny...*⁴⁷⁰

Prostředkovatelské aktivity zahraničních distributorů jsou navíc téměř neviditelné pro československé zahraničněobchodní statistiky, protože se do nich od roku 1923 zanášely údaje dle země „obchodního“, nikoliv „výrobního“ původu.⁴⁷¹ Export i import japonského zboží byl kvůli tomu vnímán jako obchod s Německem nebo některým z důležitých evropských přístavů (Hamburk, Brémy, Terst), kde působily velké obchodní domy, jež zajišťovaly distribuci zboží ve vlastní režii. Tato okolnost výrazně komplikuje jakýkoliv seriózní pokus o analýzu objemu i komoditní struktury československo-japonské obchodní výměny. Například k roku 1925 oficiální statistiky uvádí, že se z Japonska dovezly produkty v hodnotě 2,5 milionů Kč. Jedná se o částku poměrně malou, která ovšem naroste na více než 19 milionů Kč, pokud započítáme veškeré zboží vyrobené v Japonsku a zároveň importované do Československa. V roce 1925 se tedy z Japonska dovezlo podstatně více výrobků, než uvádí oficiální statistiky.⁴⁷² Podobná statistická šetření nám ovšem pro jiné meziválečné roky zcela chybí, nelze tedy vytvořit jakoukoliv časovou řadu.

Existuje jediný způsob, jakým lze problematiku československo-japonského reexportu alespoň částečně přiblížit, a to pouze u dovozu japonského zboží. Při důkladném prozkoumání statistik zahraničního obchodu lze narazit na komodity, respektive suroviny a polotovary, které mohly do Československa směřovat jen z území Japonska nebo držav pod jeho správou. Přesto zjišťujeme, že se tyto výrobky dostávaly na území první republiky spíše z Německa, Hamburku, Terstu, Itálie nebo Velké Británie. S největší pravděpodobností se tedy jednalo o reexport, který zajišťovali zahraniční distributoři. Pokusme se situaci nastítnit na základě importu „vosku japonského“ a „kafru čištěného“ (Graf 2 a 3). Vidíme, že v roce 1924 se dováželo z Japonska jen nepatrné množství tohoto zboží, zatímco Německo s přístavy hrálo zásadní roli. Podobnou situaci pozorujeme i k roku 1928, tedy v době, kdy již byla uzavřena československo-japonská obchodní smlouva. Obrat nastává teprve ve třicátých letech, během velké hospodářské krize. Zatímco roku 1924 mířil do Československa vosk japonský v hodnotě 1,5 milionu Kč převážně z Německa (52 %) či Hamburku (38 %), do roku 1936 se situace zcela obrátila. Dovezlo se sice zboží pouze v hodnotě 676 tisíc Kč, tentokrát ale čítal podíl Japonska na importu 95 % a Německo s Hamburkem se na obchodu neúčastnilo vůbec. Podobnou situaci vidíme i v případě dovozu kafru čištěného. Roku 1924 míří do Československa kafr za více než

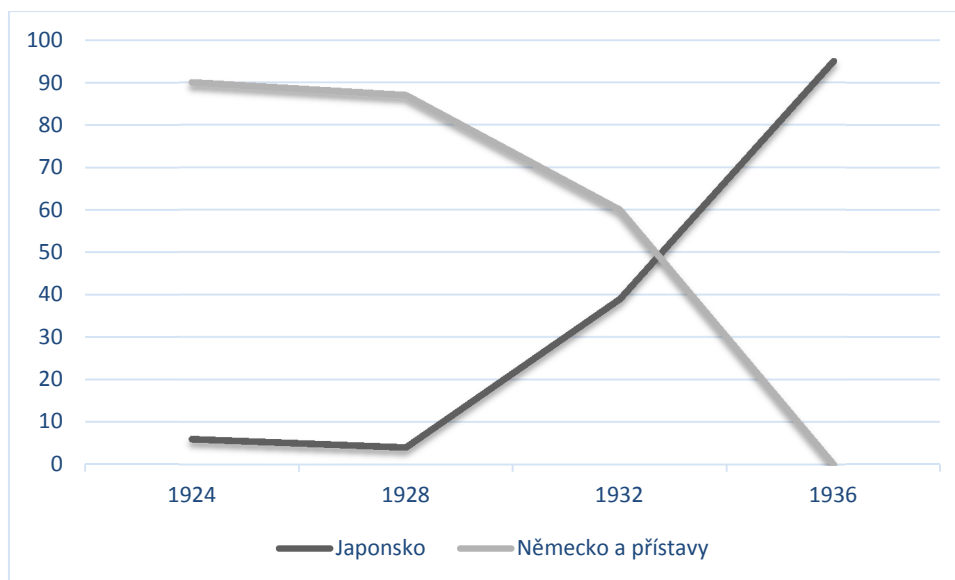
⁴⁷⁰ Překlad z němčiny: „die Hauptursache liegt darin, dass fast alle firmen, die nach Japan exportieren, dies durch Vermittlung von Exporteuren, zumeist in Hamburg, tun. Unsere Mitgliedsfirmen sind mit dieser Art des Exportes durchwegs zufrieden...“. NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 1702, inv. č. 48, kart. č. 57, Dopis od Handels- und Gewerbekammer Reichenberg z 26. 1. 1929.

⁴⁷¹ V roce 1923 došlo k reformě československých zahraničněobchodní statistik, Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1925, Československá statistika řada III, Díl 1, Praha 1926, s. 37-38.

⁴⁷² Tamtéž, s. 46-47.

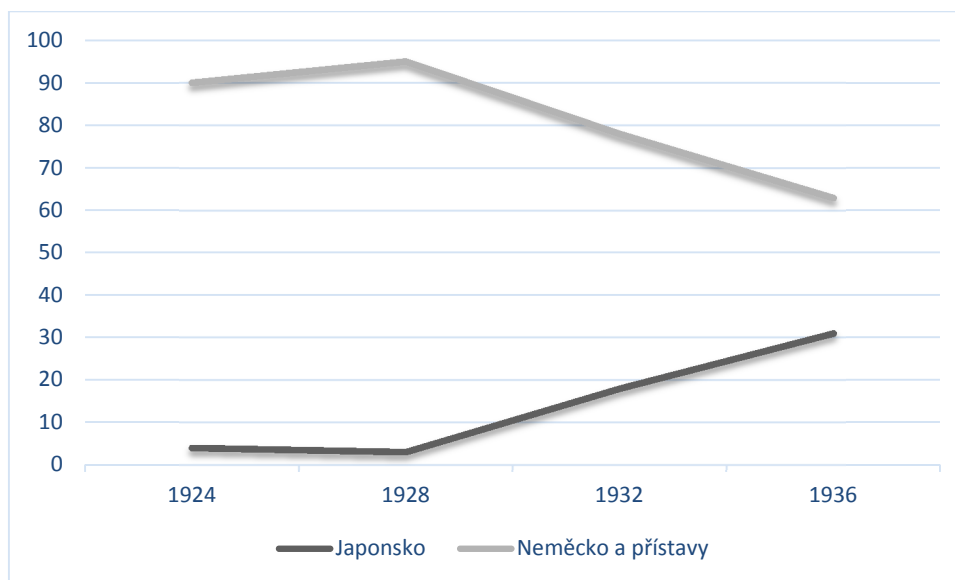
500 tisíc Kč převážně z Německa (90 %), přičemž na Japonsko spadá část zcela nepatrná (4 %). O dvanáct let později je situace poněkud vyrovnanější. Na importu v hodnotě 445 tisíc Kč se Japonsko podílí 31 %, Německo 45 % a Hamburk 18 %.

Graf 2 - Podíl Japonska a Německa s přístavy na dovozu „vosku japonského“ do Československa v procentech.

Zdroj: Zahraniční obchod republiky československé, Československá statistika řada III, 1924-1938.

Graf 3 - Podíl Japonska a Německa s přístavy na dovozu „kafry čištěného“ do Československa v procentech.

Zdroj: Zahraniční obchod republiky československé, Československá statistika řada III, 1924-1938.

Na základě této sondy můžeme učinit několik závěrů, které ovšem nelze považovat za zcela univerzální pro československo-japonskou obchodní výměnu jako celek. Ve dvacátých letech se z Japonska dováželo podstatně větší množství zboží, než kolik zachycovaly oficiální československé statistiky. Nejednalo se o zanedbatelná čísla, protože roku 1924 zajišťovali zahraniční distributoři přes 90 % importu některých japonských surovin a polotovarů. Podíl Německa s přístavy na reexportu se snížil teprve za velké hospodářské krize. Do popředí se dostávaly přímější formy obchodu, ovšem pouze za cenu snížení celkového objemu obchodní výměny. Tento vývoj byl plně v souladu s obecnými trendy československého zahraničního obchodu (srov. kap. 3.2.3, s. 63-64) a jistě úzce souvisel i se snahami o budování institucionálního zázemí pro hospodářské styky s Japonskem.

Zahraniční distributoři nepředstavovali jediný způsob, jakým československé společnosti zpracovávaly japonský trh. Namísto toho někdy hledaly pro své výrobky vhodné „zprostředkovatele“, jimiž mohli být obchodní agenti, reprezentanti, potažmo zástupci, kteří jednali jménem vyvážejícího podniku nebo jeho organizace a pomáhali navázat obchodní styky s japonskou klientelou. Výrobce v takovém případě neztrácel kontakt se zákazníkem jako při využití služeb distributora, vystavil se však značnému riziku, protože zprostředkovatel není v zásadě loajální a vždy „pracuje pro obě strany“,⁴⁷³ tedy nejen pro československého exportéra, ale i japonského importéra. Zprostředkovatel v zámoří si navíc účtoval za poskytnuté služby někdy až o 50-100 % více než na domácí půdě. Některé prvorepublikové firmy sice zprostředkovatele považovali za „zbytečného příživníka“, panovala ale i představa, že se jedná při vývozu do zámoří o nezbytný mezičlánek, který „propaguje naše výrobky, přejímá pro nás objednávky, kontroluje trh, informuje nás o jeho potřebách, hájí naše zájmy. Jest nejbližším obchodním přítelem, protože zosobňuje všechny naše klienty v daném zámořském místě. Jest přímo osudné, jak představa o úkolu agenta jest námi zaměřována úkolem cizího hamburského, brémského, londýnského a jiného překupníka.“⁴⁷⁴

Ověření spolehlivosti jednotlivých zprostředkovatelů nebylo pro prvorepublikové firmy snadnou ani levnou záležitostí. V zásadě se nabízel trojí způsob, jak jeho důvěryhodnost potvrdit – prostřednictvím konzulární sítě, některé z proexportních kanceláří (*Exportní ústav, Československo-japonská obchodní komora* aj.) nebo finančních institucí.⁴⁷⁵ Vzhledem ke vzdálenosti japonského trhu a dlouhé době přepravy museli vývozci považovat všechny dostupné informace za poněkud zastaralé, včetně aktuálních zpráv konzulárních úřadů. To samé můžeme prohlásit o *Exportním ústavu, Československo-japonské obchodní komoře* a dalších podobně zaměřených organizacích, které ostatně úzce spolupracovaly právě se zastupitelskými úřady a informace často spíše přebíraly. Co se finančního

⁴⁷³ M. Svatoš, *Zahraniční obchod*, s. 282-284.

⁴⁷⁴ Tomáš Duffek, *Co nám schází pro vývoz do zámoří?*, *Svět* 1, 1929, č. 21, s. 1-2.

⁴⁷⁵ J. Čupr, *Úskalí vývozu*, s. 529.

sektoru týče, obchodníci neměli příliš možností tento kanál využít – žádná československá banka nevstoupila v meziválečném období do platebního styku s japonskou (srov. kap. 6.1, s. 176-177) a cizí finanční ústavy, jejichž prostřednictvím se transakce obvykle odehrávaly, zpravidla neposkytovaly vývozcům informace vůbec žádné.

Služeb zprostředkovatelů využívala většina československých firem, které se rozhodly na japonský trh vyvážet jiným způsobem, než prostřednictvím zahraničních distributorů. Jednalo se zejména o kloboučnický průmysl, úspěch v tomto ohledu ale zaznamenali také další vývozci.⁴⁷⁶ Jako určitá „sonda“ nám pro ilustraci může sloužit seznam zájemců o účast na „Severoevropské výstavě“ (*Hokuó tenrankai*, 北欧展覧会) v Ósace z roku 1936 – sice neúplný, přesto unikátní soupis distributorů, zprostředkovatelů a filiálek (Tabulka 17 a 18). Českoslovenští producenti o tuto významnou vzorkovou expozici neprojevili téměř žádný zájem, čímž přinutili zastupitelské úřady improvizovat. Kolekce byla sestavena z výrobků, které se v Japonsku již nacházely – šlo o zboží poskytnuté během předcházejících let československými firmami, jež na japonském trhu stabilně působily. Soupis zboží a firem je tím pádem možné považovat za poměrně reprezentativní výčet prvorepublikových exportérů do Země vycházejícího slunce. Přesto je třeba zdůraznit, že množství producentů zcela jistě chybí, zatímco jiní v Japonsku nepůsobili po celé meziválečné období (např. *Československé státní doly na radium*). Podle jiného zdroje, tentokrát oběžníku ministerstva zahraničních věcí z jara 1937, který obstaral Jan Fierlinger během svého pobytu v pražském ústředí, mělo v Japonsku zastoupení (zprostředkovatel, zahraniční síť) celkem dvacet československých firem, přičemž dalších čtyřicet osm společností projevilo o analýzu tamního trhu zájem, poslalo dotazníky, vzorky zboží apod.⁴⁷⁷

⁴⁷⁶ Archiv AVČR, fond OÚ, sig. 34/1, inv. č. 38, kart. č. 13, Zpráva od konzulátu v Ósace z 14. 7. 1932.

⁴⁷⁷ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 1054, kart. č. 238, Dopis od Fierlingera EÚČ z 8. 4. 1937.

Tabulka 17 - Seznam účastníků „Severoevropské výstavy“ a jejich obchodní zastoupení v Japonsku (1. část).

Firma	Lokalita	Výrobek	Zastoupení
J. Hüchel's Söhne	Nový Jičín	Velourové klobouky	Tokai Trading Co., Tokio
A. Peschel	Šenov u Nového Jičína	Velourové klobouky	Nišikawa Hat Co., Tokio
Janyška a spol.	Valašské Meziříčí	Velourové klobouky	Nišikawa Hat Co., Ltd. Ósaka
Brüder Böhm	Valašské Meziříčí	Plstěné klobouky	Y. Fudžii & Co., Ósaka
Hugo Reininger a spol.	Chomutov	Plstěné klobouky	T. Išida & Co., Ósaka
Keller a spol.	Horní Litvínov	Plstěné klobouky	Rudolf Herrmann, Dairen
Edmund Traub	Praha	Telecí kůže	Maruike Šódži Co., Ltd., Kóbe
Plunder & Pollak	Litoměřice	Telecí kůže	Název nečitelný
Karel Čáslavský, Jan Čáslavský & syn	Týniště nad Orlicí	Usně, telecí kůže	Nozaki Brothers, Tokio
F. Polický	Jaroměř	Usně	Liebermann Waelchli & Co., Ósaka
Červenokostelecké přádelny a tkalcovny	Červený Kostelec	Plátno na košile	C. F. Muller, Kóbe
Friedr. Wilh. Krönig's Sohns	Harta	Kapesníky	F. S. Takahaši & Co., Ósaka
Jos. Schöler	Stráž nad Nisou	Látky	Jošikawa Šóten, Ósaka
Textil od různých výrobců	-	Látky	S. Šimeda & Co., Ósaka
Em. Görtler	Praha	Kožené rukavice	Bez zastoupení
Robert Löbl, form. S. Lederer	Janovice nad Úhlav. u Klatov	Peří	Sekine trading Co., Ósaka
J. Kameníček a spol.	Praha	Obráběcí stroje	Naniwa Bóeki Šókai, Ósaka
Arno Plauert	Varnsdorf	Obráběcí stroje	Becker & Co. Ósaka
Vítkovické železářny	Vítkovice	Vysokotlaké kotle	Ókura & Co Ltd., Tokio
Škodovy závody	Praha	Těžká technika	Dalněvýchodní filiálka Škoda, Charbin
ČKD	Praha	Těžká technika	Messers; Lieber. & Waelchli Co.; Machinery Dept. Tokio
Josef Belák (název firmy nečitelný)	Praha	Tlakové hydraulické stroje	Becker & Co. Osaka
Hutě "Moravia"	Brno	Cvočky na boty, hřebíky	Liebermann Waelchli & Co., Ósaka
Vítkovické železářny	Vítkovice	Potrubí, trubky	C. Illies & Co., Ósaka
Mannesmannovy válcovny	Chomutov	Potrubí, trubky	Japonská filiálka, Ósaka
Poldina huť	Kladno	Ocel	Japonská filiálka, Ósaka
Spojené závody na výrobu karborunda a elektritu	Staré Benátky	Brousící kameny	Liebermann Waelchli & Co., Ósaka.

Zdroj: AMZV, III. sekce, kart. č. 593, List of Prospective Exhibitors.

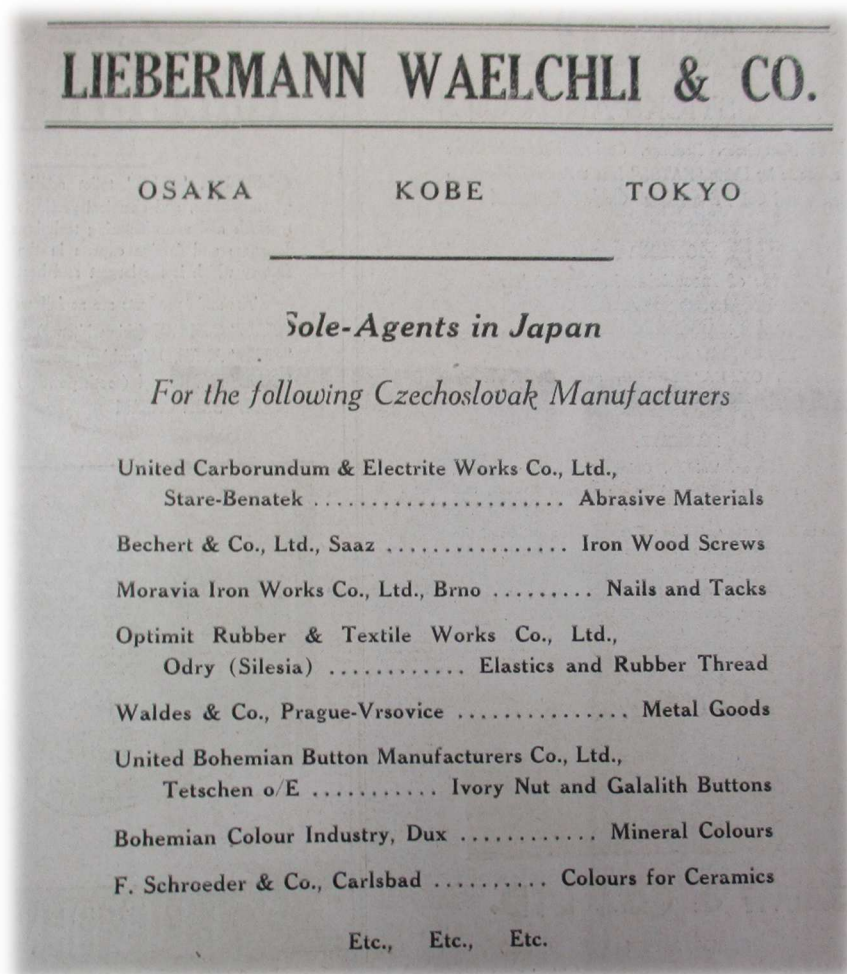
Tabulka 18 - Seznam účastníků „Severoevropské výstavy“ a jejich obchodní zastoupení v Japonsku (2. část).

Firma	Lokalita	Výrobek	Zastoupení
Prodejní sdružení českých tabuláren	Praha	Ploché sklo	J. Barth, Tokio
Surové sklo od různých výrobců	-	Sklo, skleněné knoflíky apod.	Iwata Šókai, Ltd., Ósaka
Imitace drahokamů a zboží ze skla od různých výrobců	-	Sklo, imitace drahokamů apod.	Nakazato Šóten, Ósaka
Josef Böhmisch	Jablonec nad Nisou	Skleněné kameny, korále	Mercater Trading & Co., Ósaka
Dolensky & Brosche	Rochlice u Liberce	Imitace drahých kovů	Tabuči Trading. Co., Ósaka
Aug. C. Schmidt	Jablonec nad Nisou	Skleněné ornamenty, knoflíky, kameny	Rudolf Herrmann, Dairen
Heller & Husserl	Olomouc	Slad	Džúbei Horiki, Tokio
Keller & spol.	Praha	Chmel	Džúbei Horiki, Tokio
Erster Saazer Fichtenpech Raffinerie	Žatec	Pivovarnická smola	Džúbei Horiki, Tokio
A. & H. May	Hejčín-Olomouc	Pivní barviva	Džúbei Horiki, Tokio
Kooperativa	Praha	Ječmenný slad	Džúbei Horiki, Tokio
J. Sonnenschein	Praha	Pivovarnický chmel	Micui, Tokio
Radiumchema	Šanov u Teplic	Radium	Šimazu Seisakušo Ltd. Ósaka
Československé státní doly na radium	Jáchymov, Praha	Radium	Šimazu Seisakušo Ltd. Ósaka
Produktiv-genossenschaft der Musikinstrumenten Erzeuger	Meziboří	Hudební nástroje	Kono Šóten, Kóbe
W. Reichert	Podmokly	Kosmetika	Lieberman Waelchli & Co., Ósaka
Ignaz Spiro & Söhne	Český Krumlov	Papír	Iwatani Masao, Ósaka
J. Böhm	Blatná	Rostlinná semena	Hagiwara's Nursery Co., Kóbe
Sellier & Bellot	Praha	Lovecká munice	Paul E. Samson & Co, Ósaka
Waldes a spol.	Praha	Knoflíky	J. Barth, Tokio

Zdroj: AMZV, III. sekce, kart. č. 593, List of Prospective Exhibitors.

Pro ilustrování zpracování japonského trhu československými firmami skrze zprostředkovatele nám může posloužit několik příkladů. Předně se jedná o švýcarskou firmu *Liebermann Waelchli & Co.*, největšího zprostředkovatele prvorepublikového zboží v meziválečném Japonsku. Vedle toho nejsou bez zajímavosti ani aktivity zaibacu *Ókura*, které se aktivně pokoušelo o navázání obchodních kontaktů s velkými hutnickými a strojírenskými podniky Československé republiky (*Vítkovické železárny, Prodejna sdružených československých železáren, Škodovy závody, Zbrojovka Brno*). Pozornost si zaslouží také dairenský konzul Rudolf Herrmann a Džúbei Horiki, bývalý tlumočník československého vyslanectví v Tokiu.

Obrázek 17 - Japonská reklama na firmu Liebermann Waelchli & Co. ze začátku třicátých let.

Zdroj: NA Praha, fond fond MZV – VA, inv. č. 753, kart. č. 1622, *The Osaka Mainichi & The Tokyo Nichi Nichi* 22. 2. 1931.

Při bližším pohledu na seznam účastníků „Severoevropské výstavy“ se pozastavme především u společnosti *Liebermann Waelchli & Co.*, v jejímž čele stál ósacký konzul (později generální konzul) a švýcarský rodák John (Johann) Waelchli. Firmu založil roku 1912 v Curychu spolu se svým krajanem Ernstem Liebermannem. Společnost původně importovala japonské perleťové knoflíky do Švýcarska. Za první světové války se Waelchli vypravil do Japonska a povšiml si obrovského hospodářského boomu, kterým země tehdy procházela (srov. kap. 2.2, s. 29). Po první světové válce se proto oba partneři rozhodli rozšířit své podnikatelské aktivity přímo do Země vycházejícího slunce. Když Ernst Liebermann z firmy koncem dvacátých let vystoupil, přijal John Waelchli z obchodních důvodů jméno Liebermann coby své patronymum. Firma *Liebermann Waelchli & Co.* původně zřídila hlavní skladiště v přístavu Kóbe, později i filiálky v Jokohamě, Ósace Tokiu a Nagoji (Obrázek 17). Ósacká prodejna byla velmi důležitá z toho důvodu, že se soustředila především na import zboží evropského, tedy i československého. Waelchli zaměstnával roku 1938 na území japonského souostroví již třicet osm lidí,

jednalo se tedy o poměrně velkou obchodní společnost.⁴⁷⁸ Součinností Johna Liebermanna Waelchliho s Janem Fierlingerem na půdě honorárního konzulátu Československé republiky v Ósace se podařilo utvořit fungující ekonomické a diplomatické spojení. Fierlinger vyřizoval dotazy československých i japonských společností, jež měly zájem o navázání obchodní styků, zatímco Waelchli tuto činnost financoval. Odměnou mu byla prestiž spojená s hodností generálního konzula a rozšíření klientely. Tímto způsobem svěčila firmě *Liebermann Waelchli & Co.* své zastoupení v Japonsku celá řada československých výrobců nejrůznějšího zboží, od kosmetiky, textilu, strojů, hřebíků až po brousící kameny.

Bez zajímavosti není ani firma *Okura & Co Ltd.*, součást koncernu *Ókura*, jednoho z největších zaibacu meziválečného Japonska (srov. kap. 2.2, s. 33). Na trhu Země vycházejícího slunce zastupovala zejména *Vítkovické železárny*, s nimiž udržovala kontakt prostřednictvím své berlínské filiálky.⁴⁷⁹ Zájem o spolupráci ale jevila i s dalšími prvorepublikovými subjekty, například *Škodovými závody*. V roce 1924 jim nabídla velkou zakázku na stavbu dvou cukrovarů, dodávku 5 tisíc tun kolejnic a plánovala požádat o investiční celky pro zřízení pivovaru. Československé vyslanectví v Tokiu přikládalo zakázce veliký význam. Konstatovalo, že *Ókura „je jednou z největších firem, dodává japonské vládě a zdar první zakázky by měl velký význam pro vývoj styků s Japonskem“*.⁴⁸⁰ Kromě *Škodových závodů* proto kontaktovaly *Prodejnu sdružených československých železáren* za účelem vývozu československých kolejnic do Japonska. Tato vlivná syndikátní organizace, které se podařilo zmonopolizovat většinu domácí hutnické výroby,⁴⁸¹ ovšem zakázku obratem odmítla.⁴⁸² Ani spolupráci se *Škodovými závody* se navázat nepodařilo a firma *Okura & Co Ltd.* se nestala jejich zprostředkovatelem.⁴⁸³ Tento a jemu podobné výsledky obchodních jednání můžeme do jisté míry považovat za charakteristické pro jakékoliv větší dodávky československých firem do Japonska – domácí průmysl projevoval při kontaktu s tamním trhem značnou ostražitost, vzhledem k hojným imitacím dovezených strojů a investičních celků ovšem alespoň zčásti opodstatněnou (srov. kap. 5.2, s. 154-160).⁴⁸⁴

Zcela odlišně probíhala jednání mezi berlínskou filiálkou zaibacu *Ókura* a *Zbrojovkou Brno*, kde zásadní roli nesehrála ani tak slabá ochota podniku zboží exportovat jako spíše opatrnost úředních míst. Koncern *Ókura* projevil v červnu 1938 zájem o dodávku tří set lehkých kulometů ZB vzor 26 a

⁴⁷⁸ Stefan Sigerist, *Das Japan-Geschäft der Firma Liebermann & Waelchli (1912-1988)*, in: Patrick Ziltener (Hg.), *Handbuch Schweiz – Japan. Diplomatie und Politik, Wirtschaft und Geschichte, Wissenschaft und Kultur*, Bd. 1, *Vom Beginn gegenseitiger Beobachtung bis 1945*, Zürich 2010, s. 291-294.

⁴⁷⁹ AMZV, IV. sekce, krab. č. 704, *Dopis od Vítkovických železáren* z 13. 10. 1936.

⁴⁸⁰ AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, *Telegram od vyslanectví v Tokiu* z 2. 5. 1924.

⁴⁸¹ Pavel Eisler, *Monopoly v hutnictví kapitalistického Československa*, Praha 1971, s. 12-17.

⁴⁸² AMZV, IV. sekce, krab. č. 483, *Dopis od vyslanectví v Tokiu* z 13. 6. 1924.

⁴⁸³ Státní okresní archiv Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku (dále jen SOKA Plzeň, Klášter u Nepomuku), fond PP-Karlický (nezpracováno), inv. č. 3600, N 225, Klimek, *Obchodní styky ŠZ s Japonskem v letech 1918-1945*.

⁴⁸⁴ NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 12661, inv. č. 51, kart. č. 151, *Dopis od ÚOŽK* z 15. 7. 1932.

dvou tisíc automatických pušek Mauser do Dairenu. Zbrojovka kontaktovala ministerstvo zahraničních věcí, zda je možné obchod uskutečnit, to však poskytlo zamítavou odpověď.⁴⁸⁵ Neúspěšné pokusy o dovoz československého válečného materiálu neučinil v meziválečném období pouze koncern *Okura*, ale i další velké zaibacu, například *Micubiši*.

Mezi důležitými zprostředkovateli československých firem v Japonsku stojí za povšimnutí také honorární konzul v Dairenu Rudolf Herrmann (klobouky, jablonecká bižuterie), popřípadě Džúbei Horiki.⁴⁸⁶ Horiki působil od druhé poloviny dvacátých let jako překladatel na československém vyslanectví v Tokiu. Mezi jeho úkoly patřila tlumočnická činnost, pořizování výtahů z japonského tisku a vyhledávání článků týkajících se Československé republiky.⁴⁸⁷ Jeho služby však záhy přestaly odpovídat prvorepublikovým diplomatickým zájmům, protože po *Mukdenském incidentu* z roku 1931 začal některé skutečnosti záměrně vynechávat. Panovalo podezření, že je ve spojení s japonskou policií a snaží se získávat informace o činnosti československé legace v Tokiu. Vyslanectví proto rozhodlo v září 1932 o jeho propuštění.⁴⁸⁸ Horiki se krátce nato ocitl ve značných finančních potížích.⁴⁸⁹ Zřejmě proto se mimo jiné soustředil na vývoz československého chmele, sladu a dalších pivovarnických výrobků – jednalo se o jeden z možných způsobů, jak dosáhnout jistého výtěžku. Po československém chmelu a sladu totiž panovala v meziválečném Japonsku poměrně velká poptávka.

Ve výjimečných případech mohla sehrát roli zprostředkovatele i prvorepubliková zastupitelská a konzulární síť v Japonsku. Jako příklad nám může sloužit vývoz jáchymovského rádia, který zajišťoval ósacký konzulát v čele s Fierlingerem.⁴⁹⁰ Podobným způsobem bychom se mohli pozastavit i u jiných zprostředkovatelů, důkladné uchopení celé problematiky by však vyžadovalo rozsáhlý archivní výzkum přímo ve fondech jednotlivých firem.

Větší firmy jako například *Škodovy závody* nebo *Baťa* se zcela logicky snažily odstranit komplikace spojené s vývozem do zámoří a maximalizovat své zisky budováním vlastních „zahraničních sítí“ (vytváření filiálek nebo zastupitelských kanceláří). Přesto můžeme konstatovat, že si v Japonsku vybudovalo své filiálky jen několik málo československých společností. Vlastní zahraniční síť, kterou je možné považovat za určitou formu přímé kapitálovou účast, disponovaly pouze *Mannesmannovy válcovny* (Arnošt Parfait) a *Poldina huť* se svými třemi filiálkami v Ósace, Tokiu a Kokuře (Miloš Jiří Stejskal; viz Obrázek 18). V letech 1926-1931 měly v Tokiu svou filiálku také *Škodovy závody*, vedenou

⁴⁸⁵ Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), fond Zbrojovka, a. s. Brno (dále jen fond ZB), sig. 618/38, ev. j. 1, i. j. 4, kart. č. 765, Aktová notička o jednání z 20. 6. 1938 a Aktenvermerk über unsere Geschäftsbeziehungen mit Japan z 19. 8. 1939.

⁴⁸⁶ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Personál vyslanectví k 31. 12. 1932.

⁴⁸⁷ Tamtéž, Zpráva z 24. 1. 1928.

⁴⁸⁸ AMZV, Osobní spisy 1918-1945, Horiki Jubey, Dopis od vyslanectví v Tokiu z 2. 10. 1932.

⁴⁸⁹ Tamtéž, Dopis od vyslanectví v Tokiu z 23. 8. 1933.

⁴⁹⁰ AMZV, IV. Sekce, krab. č. 536, Dopis od konzulátu v Ósace z 30. 12. 1932.

inženýrem Fuchsem. Začátkem třicátých let ji ale zrušily a japonský trh zpracovávaly prostřednictvím svého čínského zastoupení v Charbinu (Harry A. Kussik) a dále německých a japonských firem. Úzké vazby budovaly také na velká japonská zaibacu *Micui* a *Micubiši*.⁴⁹¹ Vysílat obchodní zástupce se v meziválečném období snažily i některé československé železárny a strojírnny, zejména *ČKD* a *Tatra*.⁴⁹² Naproti tomu japonské společnosti zpracovávaly československý trh především prostřednictvím svých filiálek umístěných v okolních zemích, hlavně německém Berlíně (*Okura & Co., Ltd., Mitsubishi Shoji Kaisha Ges., m. b. H.*), popřípadě i Londýně (*Iwai & Co., Ltd.*).⁴⁹³

Obrázek 18 - Reklama na filiálky Poldiny huti v Japonsku ze začátku třicátých let.

**THE
POLDI STEEL WORKS**

HEAD OFFICE:
PRAGUE, CZECHOSLOVAKIA
Special Steel Works at KLADNO and KOMOTAU,
CZECHOSLOVAKIA

<p style="text-align: center;">Manufacturers of</p> <p>High Speed Steels of greatest working efficiency.</p> <p>Acid-Proof and Rust-Proof Special Steels and Implements for the Chemical, Dyeing, and Foodstuff Industries, etc.</p> <p>Fire-Proof and Heat Resisting Special Steels and Implements.</p> <p>Patented Non-Magnetic Special Steels and Machine Parts for electric machinery.</p>	 <p>Registered Trade Mark</p>	<p>Special Alloyed and Special Carbon Tool Steels for every required purpose.</p> <p>Chrome-Nickel and Nickel Alloyed Special Steels for all required constructional purposes.</p> <p>Machinery Parts for Metal Extruding Presses, Die Casting Tools, etc.</p> <p>Hollow-Drill-Steel and Solid Mining Drill Steels.</p> <p>Crankshafts and all other machinery parts for Airplanes, and Motorcars, Motors, etc.</p>
Branch Offices in Japan and extensive Stocks carried at:		
TOKYO Phone: Kyobashi 1750	OSAKA No. 7 Saiwaicho-dori Nichome, Nishi-ku Phone: Sakuragawa 4097	KOKURA Phone: 811

Zdroj: NA Praha, fond fond MZV – VA, inv. č. 753, kart. č. 1622, *The Osaka Mainichi & The Tokyo Nichi Nichi* 22. 2. 1931.

Interpretovat takto slabý zájem velkých československých společností o japonský trh je velmi složité. Geografická vzdálenost, vysoká konkurenceschopnost tamního průmyslu a značné vstupní bariéry zřejmě větší firmy od pokusů o průnik do Japonska silně odrazovaly. Zbrojní exporty

⁴⁹¹ SOkA Plzeň, Klášter u Nepomuku, fond PP-Karlický (nezpracováno), inv. č. 3600, N 225, Klimek, Obchodní styky ŠZ s Japonskem v letech 1918-1945.

⁴⁹² AMZV, krab. č. 1223, Výroční zpráva hospodářská za rok 1935 z 6. 3. 1936.

⁴⁹³ Tamtéž, krab. č. 537, Dopis od MO z 29. 7. 1936; MPOŽ, kart. č. 1460, zákl. č. 102, Členové 16. 7. 1937.

nepřipadaly vzhledem k negativnímu stanovisku ministerstva národní obrany příliš v úvahu a vývoz strojů a větších investičních celků v sobě zahrnoval nebezpečí napodobení, což se mohlo z dlouhodobého hlediska ukázat pro prvorepublikové exportéry likvidačním. Při analýze působení jednotlivých firem v Japonsku není snadné vytipovat velké a strategicky důležité hráče, kteří by se zásadním způsobem podíleli na formování vzájemných obchodních styků, jako činily například *Škodovy závody*, *Zbrojovka Brno* či *Sellior & Bellot* v případě trhu čínského.⁴⁹⁴ Počítat mezi ně jistě můžeme *Mannesmannovy válcovny*, *Poldinu huť* nebo *Škodovy závody*, ještě větší podíl na vývozu přesto často spadal spíše na drobné a střední exportéry působící v odvětvích lehkého průmyslu, ať už se jednalo o vlněnou přízi, sklářské výrobky, papír, konfekci nebo klobouky (srov. kap. 5.1.2, s. 141-146).

4.3.2 Pokusy o vybudování distribučních organizací pro vývoz do Japonska

Krátce po vzniku nového státu postrádaly československé obchodní kruhy něco, co bylo typické pro řadu přímořských národů dalekého Západu – stabilní a dobře organizované distribuční instituce, které by vyvážely zboží na zámořské trhy ve vlastní režii (velké exportní a nákupní domy) a zároveň pomáhaly generovat potřebné „know-how“ pro vývoz do Japonska – lidský kapitál schopný prostředkovat obchodní styky s exotickou a vzdálenou východní Asií.⁴⁹⁵ Stát a některé významné prvorepublikové organizace (*Orientální ústav*, příslušná ministerstva, finanční ústavy) se pokoušely tuto nevýhodu překlenout. Přes vynaloženou iniciativu se jednalo o snahy zcela neúspěšné, jak ostatně záhy uvidíme. Mladá československá republika jednoduše postrádala kvalifikovaný personál, potřebné zkušenosti a organizační potenciál na úspěšnou realizaci takto ambiciózních projektů.

První pokus o vytvoření velké distribuční organizace pro obchod s Dálným východem byl zahájen již krátce po skončení první světové války v souvislosti s repatriací sibiřských legií do Československa. Z Vladivostoku směřovalo v letech 1919-1920 do Evropy celkem dvaadvacet lodních transportů s legionáři, které dopravily do vlasti více než 72 tisíc lidí. Plavidla směřovala na „starý kontinent“ buď přes Tichý oceán a Atlantik, nebo kolem Číny a Indie přes Suezský průplav do terstského přístavu v Itálii.⁴⁹⁶ Organizace takto rozsáhlé „lodní akce“ nebyla ovšem snadnou záležitostí. Československá vláda vydala již v červnu roku 1919 pokyny pro vojenské velení na Sibiři, aby začalo najímat japonské lodě – tuto činnost zajišťoval chargé d'affaires Československé republiky v Tokiu Václav Němec spolu s obchodním atašé Janem Letzelem.⁴⁹⁷ První japonská loď, která zamířila s legionáři z Dálného východu do Terstu, nesla název Liverpool-Marú (nákladní prostor tisíc osob; viz Obrázek 19 a 21). Výdaje na přepravu byly v této době nemalé – bezprostředně po první světové válce chyběly volné lodě na

⁴⁹⁴ Aleš Skřivan, *Československý vývoz do Číny 1918-1992*, s. 131-168.

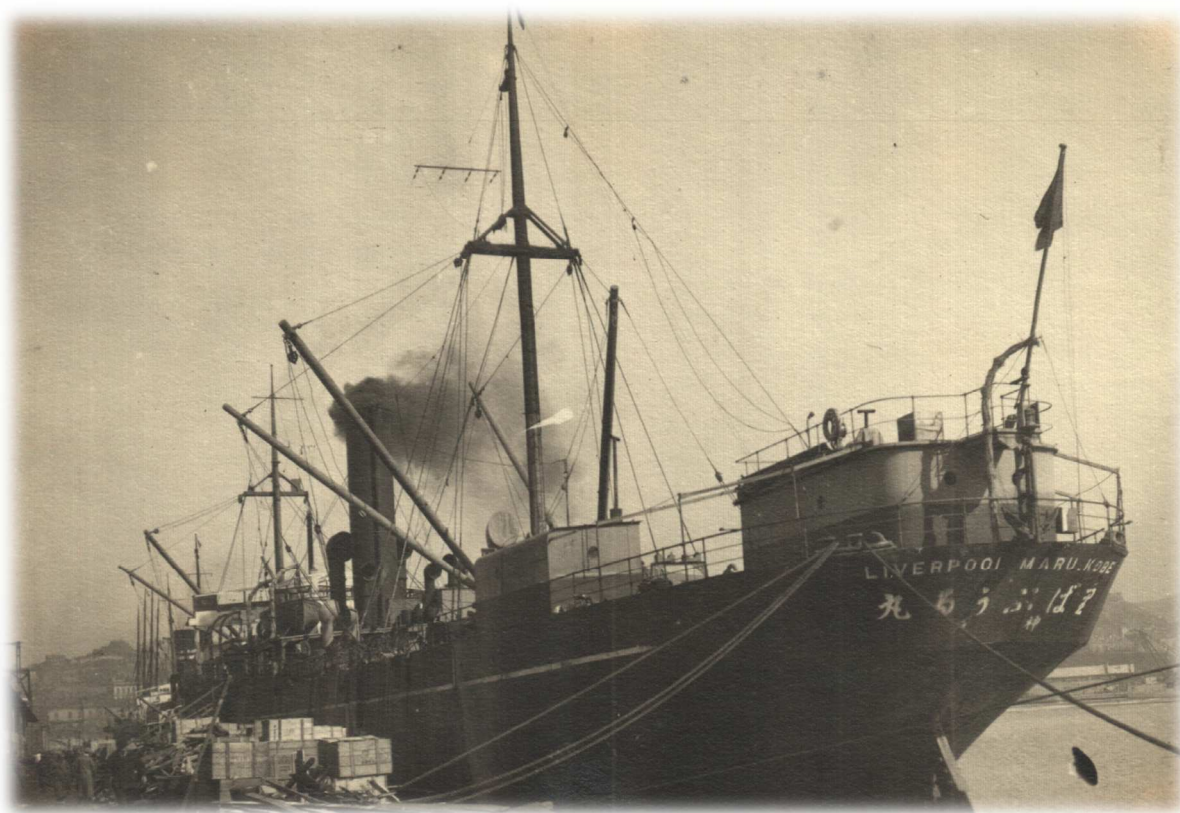
⁴⁹⁵ E. Kubů – I. Jakubec, *Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období*, s. 152-154.

⁴⁹⁶ K. Pichlík – B. Klípa – J. Zabloudivá, *Českoslovenští legionáři (1914-1920)*, s. 251.

⁴⁹⁷ AMZV, fond PZ, *Tokio 1918-1939, Zpráva vyslanectví z 11. 10. 1919.*

západní i východní polokouli. Švýcarský, dánský i švédský *Červený kříž* se navíc snažil poskytnout pomoc při repatriaci vojenských zajatců z řad Němců a Maďarů, kterých se v oblasti Dálného východu nacházelo velké množství, čímž výrazně zvyšoval poptávku a rychle tlačil ceny za nájem nahoru.⁴⁹⁸ Výlohy na dvě cesty, ať už šlo o přizpůsobení plavidla k přepravě, nájemné, uhlí, režijní náklady, přístavní poplatky nebo mýtné za proplutí Suezem, činily ohromnou sumu 6 milionů jenů (30 milionů švýcarských franků). V přepočtu k 1. srpnu 1919 se jednalo o více než 116 milionů korun, tedy částku poměrně vysokou.⁴⁹⁹ Československé ministerstvo financí tehdy nedisponovalo dostatečnými prostředky na hrazení takto rozsáhlé „lodní akce“, záruky proto poskytla francouzská vláda.⁵⁰⁰

Obrázek 19 - Liverpool-Maru, první japonská loď, kterou československý stát najal za účelem repatriace sibiřských legii.

Zdroj: Vojenský historický archiv, Fotoarchiv.

V důsledku vysokých nákladů se zvažovalo, jak při zpáteční cestě co nejlépe využít nákladního prostoru lodí, které směřovaly z terstského přístavu na Dálný východ. Nabídlo se logické řešení – Československá republika je státem převážně průmyslovým, je proto možné do východní Asie vyvézt

⁴⁹⁸ Gustav Svoboda, Zpráva o hospodářském stavu na Sibiři a dosavadní hospodářské činnosti „Čs. ústřední hospodářské komise ve Vladivostoku“, Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností 1, 1920, č. 3, s. 14-16.

⁴⁹⁹ Přepočteno na základě informací z knihy Alois Rašín, Můj finanční plán, Praha 1920, s. 104. Pro první poválečná léta však nejsou k dispozici zcela přesné statistiky pohybu měnových kurzů. Již v prosinci 1920 by se podle newyorské burzy jednalo o 262 milionů korun, srov. International Statistical Yearbook 1926, Geneve 1927, s. 165-168.

⁵⁰⁰ Návrat naší sibiřské armády, Sborník zahraniční politiky 1, 1920, s. 294-295.

průmyslové zboží a domů dopravit suroviny. Za optimismu prvních poválečných let se jednalo o východisko ve všech ohledech ideální – zajistí se přísun tolik potřebných surovin pro prvorepublikové výrobce, získají se nová lukrativní odbytiště a ještě se ušetří na repatriaci vojsk. To vše při výnosu, jenž obchody v podobném měřítku slibovaly. Jak ale pozdější vývoj ukázal, iniciátoři dostatečně nezohlednili rizika a organizační náročnost celé akce.

Vojenskému velení na Sibiři se podařilo sjednat se sibiřskou vládou ve Vladivostoku odvoz značných zásob surovin, nahromaděných tamními legiemi v předcházejících letech (bavlna, měď, kůže, třísloviny, kaučuk apod.). S prvními legionářskými transporty odcestoval do Československa zástupce sibiřských legií kapitán Komárek, aby zde pojednal o možnostech využití Dálného východu pro hospodářské účely.⁵⁰¹ Stát se následně rozhodl vytvořit v součinnosti s československým průmyslem velkou distribuční organizaci, která by vývoz na Dálný východ zaštiťovala. Iniciativy se chopil ministr zahraničních věcí Edvard Beneš, který v červenci 1919 přizval k celé akci československé výrobní a finanční kruhy: *„Jelikož nám však scházejí peněžní prostředky, umožňující zahájit samostatnou lodní akci ve větším měřítku a získati potřebné suroviny k vyplnění lodního prostoru, je absolutně nutno připravit včas v Terstu naše exportní zboží pro zpáteční náklad pro prvou hlášenou loď Liverpool Maru. Odporučuji zříditi doma co nejrychleji za součinnosti vlády konsortium průmyslníků a bank, které by potřebné zboží dalo k dispozici a organizovalo co nejrychlejší dopravu tohoto zboží do Terstu.“*⁵⁰². Ministerstvo obchodu zároveň vydalo zprávu pro případné exportéry, kterou následně rozšířilo do tisku: *„V nejbližší době přijede do Terstu první loď z Vladivostoku s naším vojskem. Protože v době 1 měsíce chce se opět vrátiti, vláda zamýšlí poskytnouti našim vývozcům příležitost, aby za výhodných podmínek použili lodního prostoru k dopravě svých výrobků na velmi vděčná odbytiště Dálného východu.“*⁵⁰³

Zástupci státu, průmyslu a bankovního sektoru se poprvé sešli k poradní schůzi týkající se vzniku nové společnosti teprve koncem srpna 1919. Kapitán Komárek vkládal do iniciativy velké naděje: *„Nikdy jsme v R. (Rusku, pozn. aut.) nepočítali s tím, že náš průmysl po 5 leté válce jest tak vyspělý, a schopný podniknouti tak značný export. Zisk může býti 20 – 100 % a konečně projeví se tím též prozíravost našeho průmyslu do budoucnosti.“* Jeho optimismus ovšem nesdíleli zdaleka všichni účastníci. Společnost nakonec vznikla na akciovém základě s kapitálem v hodnotě 30 milionů Kč, později byly ale emitovány nové akcie. Komárek zdůrazňoval ruský kapitál, který se měl na fungování firmy výrazně podílet, přál si proto pojmenování „Pro Slov. východ“. Naproti tomu zástupce ministerstva zahraničních věcí Vladimír Havlíček prosazoval pojmenování „Legie“. Nakonec padla volba

⁵⁰¹ NA Praha, fond Ústav pro zahraniční obchod – prezidium (dále jen fond ÚPZO), sig. I/g 147, inv. č. 32, kart. č. 11, Dopis od SOV ministru Hotowetzovi z 9. 3. 1921.

⁵⁰² Tamtéž, Dopis od Beneše z 30. 7. 1919.

⁵⁰³ Citováno podle Otto Mizera, Japonsko, Průmyslový věstník 6, 1919, č. 29, s. 529.

na návrh Smetany, dalšího ze zástupců ministerstva zahraničních věcí, který připomněl, že je „třeba též klásti důraz na Čínu a Japan“ – firma vstoupila do dějin pod názvem *Československá společnost pro obchod s Východem* (dále *Východ*; viz Obrázek 20).⁵⁰⁴

Obrázek 20 - Akcie Československé společnosti pro obchod s Východem z roku 1920.

Zdroj: AČNB, fond Ukázky bankovní techniky, UBT/3/37, Akcie z roku 1920.

Zřízení této společnosti však trvalo poměrně dlouhou dobu, dodávky prvního zboží pro vývoz na Dálný východ, které mělo být koncem roku 1919 odesláno z Terstu zpět na palubě *Liverpool-Mar*, proto musel zajistit stát. Neochota producentů nést při vývozu jakékoliv riziko a pověřit stát pouze komisionářským prodejem přinutila státní orgány nakupovat zboží přímo ve vlastní režii.⁵⁰⁵ Ministerstvo obchodu vytvořilo zvláštní oddělení pro kompenzační obchod s Dálným východem, do jehož čela byl jmenován Vladimír Havlíček a s ním spolupracoval kapitán Komárek. Havlíček obstaral výrobky v hodnotě 104 milionů Kč (sic!), které pak v součinnosti s Komárkem odeslal do východní Asie – část dodávky se podařilo rozprodat po cestě, část obdržela *Centromise* ve Vladivostoku, k jejímž aktivitám se záhy vrátíme. Havlíček musel uskutečnit tyto rozsáhlé nákupy za pouhých šest týdnů, vše tedy probíhalo s velkým spěchem a při absenci jakýchkoliv kontrolních mechanismů. Došlo k zakoupení nekvalitních produktů a státním orgánům vznikly velké škody, což se zjistilo teprve zpětně, během roku 1921.⁵⁰⁶ Na Dálný východ tak putovalo zboží zcela neprodejně, například pohlednice vyobrazující

⁵⁰⁴ NA Praha, fond ÚPZO, sig. I/g 147, inv. č. 32, kart. č. 11, Presenční listina ze schůze z 25. 8. 1919.

⁵⁰⁵ Tamtéž, fond Předsednictvo ministerské rady (dále jen fond PMR), inv. č. 1330, kart. č. 426, Přípis od MF, nedatováno.

⁵⁰⁶ Tamtéž, fond ÚPZO, sig. I/g 147, inv. č. 32, kart. č. 11, Dopis od Meziministerské komise pro likvidace akce Havlíčkovy na Dálném Východě z 30. 1. 1921.

bývalého německého císaře Viléma II. nebo prstýnky s nápisem „Gott strafe England“ (Bůh ztrestej Anglii).⁵⁰⁷

Obrázek 21 - Loď Liverpool Maru vykládá u terstského skladiště číslo 55 zásoby zboží dovezeného z Dálného východu do Československa.

Zdroj: Vojenský historický archiv, Fotoarchiv.

Státní orgány si vzhledem k počátečnímu neúspěchu jen těžko mohly přát přímý podíl na dalších vývozních akcích, snažily se proto urychlit konstituování *Východu*. Spolu s tím, jak se loď Liverpool-Marua chystala v prosinci roku 1919 odplout s československým zbožím z Terstu zpět do Japonska, klonilo se ministerstvo zahraničních věcí k názoru, že realizace „*transportů přejde co nejdříve na soukromou společnost pod dozorem státním...*“⁵⁰⁸ Tento krok podrobněji zdůvodnilo ministerstvo obchodu ve své zprávě z 15. prosince 1919 slovy: „*Kupování zboží státem vyžadovalo by tolik expertů a bylo by předmětem tolika stížností a tak těžkopádné, že je ani z těchto důvodů nelze dále doporučit. S prodejem zboží bylo by rovněž mnoho potíží.*“⁵⁰⁹ Úřady zdůrazňovaly, aby *Východ* vznikl jako výhradní zástupce prvorepublikového průmyslu pro obchod s Dálným východem – panoval strach, že se jinak bude československá obchodní politika v oblasti východní Asie pro škodu všem zúčastněným tříštit. Na aktivitách *Společnosti* se podíleli významní prvorepublikoví exportéři i importéři a *Pražská úvěrní banka*,

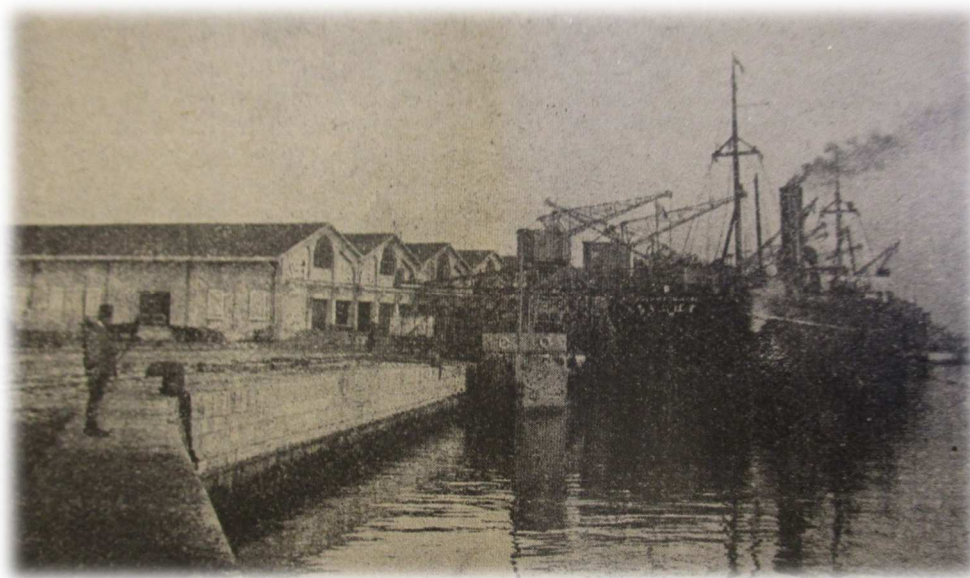
⁵⁰⁷ Tamtéž, fond PMR, inv. č. 1330, kart. č. 426, Zpráva od ministerstva financí z 30. 1. 1921.

⁵⁰⁸ Tamtéž, Opis návrhu MZV z 26. 8. 1919.

⁵⁰⁹ Tamtéž, Dopis od MO z 15. 12. 1939.

kteřá její aktivity spolu se státními orgány financovala. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností dokonce otisklo v souvislosti s těmito událostmi ve svém věstníku článek *Hospodářská situace na Dalekém východě*, který se soustředil na analýzu tamního trhu pro československé vývozce.⁵¹⁰

Obrázek 22 - Československé skladiště č. 55 v Terstu, používané v prvních poválečných letech za účelem obchodu s Dálným východem.

Zdroj: Československý Merkur 3, 1921, č. 5, s. 13.

Strategický zahraničněpolitický zájem první Československé republiky na Dálném východě zpočátku představovala repatriace legií spojená s obchodní výměnou se Sibiří skrze terstský přístav (Obrázek 22),⁵¹¹ tehdejší ministr financí, agrárník politik Kuneš Sonntag (1878-1931),⁵¹² měl však s *Východem* mnohem ambicióznější plány. Údajně prohlásil, že ve společnosti spatřuje instituci, jež se v následujících letech stane průkopníkem pro československý zahraniční obchod.⁵¹³ Jednalo se o projev poválečného optimismu, kdy možnosti československého exportu do zahraničí „*zdály se neomezené*“.⁵¹⁴ Zároveň šlo o jeden z projevů tzv. „*technokratického internacionalismu*“, který se v meziválečné Evropě těšil značné podpoře ze strany vládnoucí politické i hospodářské moci. Myšlenky technokratického internacionalismu se zakládaly na „*vytváření prosperity a míru skrze zřizování vyhovující mezinárodní ekonomiky. Zatímco hospodářská integrace měla předcházet jakékoliv formě*

⁵¹⁰ Vlastislav Ondrušek, *Hospodářská situace na Dalekém východě*, Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností 1, 1920, č. 1, s. 19-21, č. 2, s. 12-14.

⁵¹¹ NA Praha, fond ÚPZO, sig. I/g 147, inv. č. 32, kart. č. 11, Zápis o konferenci z 29. 12. 1919.

⁵¹² Český politik a národohospodář, v roce 1918 zvolen do Národního shromáždění. V Tusarově vládě ministrem financí poté průmyslu, obchodu a živností a nakonec zemědělství (1919-1920). V roce 1922 se vzdal poslaneckého mandátu a působil v čele Anglo-československé banky. Antonín Kubačák, Ministerstvo zemědělství v letech 1918-1948. Osudy úřadu a jeho ministrů, Praha 2005, s. 55-58; Československý biografický slovník, Praha 1992, s. 650-651.

⁵¹³ NA Praha, fond ÚPZO, sig. I/g 147, inv. č. 32, kart. č. 11, Dopis od ČSOV ministru Hotowetzovi z 9. 3. 1921.

⁵¹⁴ Ladislav Patočka, *Patnáct let československého exportu*, Hospodářský archiv 12, 1933, s. 509-511.

*politické integrace, samotná hospodářská integrace probíhala prostřednictvím technologií, protože k ní mohlo dojít jen ve chvíli, kdy existovaly dopravní, komunikační a energetické sítě. Tyto sítě vytvářely hospodářskou závislost, racionalizovaly obchod a produkci a tím pádem vedly k hospodářskému růstu, který následně sjednocoval lidi.*⁵¹⁵ Rychlou expanzi prvorepublikového zboží na světové trhy umožnila dostupnost levného úvěru po první světové válce, logicky následovaná rozsáhlou spekulací horečkou. Mnoho československých firem, které se dříve soustředily výhradně na Podunajskou oblast, učinilo právě v tomto období řadu trpkých zkušeností se zahraničními trhy, protože „výrobce, pokud nešlo o velkou firmu, neměl zpravidla ani ponětí o tom, co je povinností exportéra“.⁵¹⁶ Nezkušenost československého prostředí s vývozem vytvořila mnohá nedorozumění, která se podepsala na obchodních výsledcích řady nově zřízených exportních společností, mezi něž se řadil i *Východ*.

Vzhledem ke spěchu při zakládání *Východu* nebylo možné vytvořit odpovídající obchodní organizaci, jež by zajistila prodej zboží poté, co bude s transporty dopraveno na Dálný východ.⁵¹⁷ Společnost z tohoto důvodu zahájila spolupráci s vladivostockou *Československou ústřední hospodářskou komisí* (dále *Centrokomise*),⁵¹⁸ vývozní a dovozní organizací působící ve východní Asii, jejíž činnost zaštiťovala svou autoritou československá vojska na Sibiři. Původně státní instituce se proměnila v soukromou společnost po založení *Banky československých legií*, kdy se stala součástí jejího obchodního oddělení.⁵¹⁹ *Centrokomise* zřídila vedle vladivostockého ústředí množství filiálek a agentur, konkrétně v egyptském Port Saidu, Singapuru a na Dálném východě v Šanghaji a Tokiu.⁵²⁰ K nim se později přidaly další kanceláře po celém světě, jimž de facto náležela úloha československých konzulárních úřadů – analyzovaly místní trhy, evidovaly krajany apod. Na území japonských ostrovů se jednalo o filiálku v Kóbe,⁵²¹ kterou spravoval Miloš Jirí Stejskal.⁵²² Ve službách *Centrokomise* se nakrátko ocitl také budoucí tajemník ósackého konzulátu Jan Fierlinger. *Centrokomise* se zřejmě snažila Fierlingera odborně vyškolit pro zpracování japonského trhu, protože mu udělila stipendium na *Státní*

⁵¹⁵ Překlad z angličtiny: „...creating prosperity and peace through the establishment of an optimized international economy. While economic integration should precede any form of political integration, economic integration itself was a function of technology since it could only emerge when transport, communication and energy networks were in place. The networks created economic dependencies, rationalized trade and production and thus led to economic growth which subsequently united people.“ Johan Schot – Vincent Lagendijk, *Technocratic Internationalism in the Interwar Years. Building Europe on Motorways and Electricity Networks*, *Journal of Modern European History* 6, 2008, č. 2, s. 198.

⁵¹⁶ Ladislav Patočka, *Exportní prakse*, *Hospodářský archiv* 15, 1936, s. 757.

⁵¹⁷ NA Praha, fond PMR, inv. č. 1330, kart. č. 426, Zpráva od MF z 9. 11. 1921.

⁵¹⁸ Tamtéž, fond ÚPZO, sig. I/g 147, inv. č. 32, kart. č. 11, Zápis z porady ze dne 16. 1. 1920.

⁵¹⁹ AČNB, fond Banka československých legií (dále jen fond BČL), BČL/4/3, Schůze zakladatelů Banky československých legií z 2. 7. 1920 ve Vladivostoku.

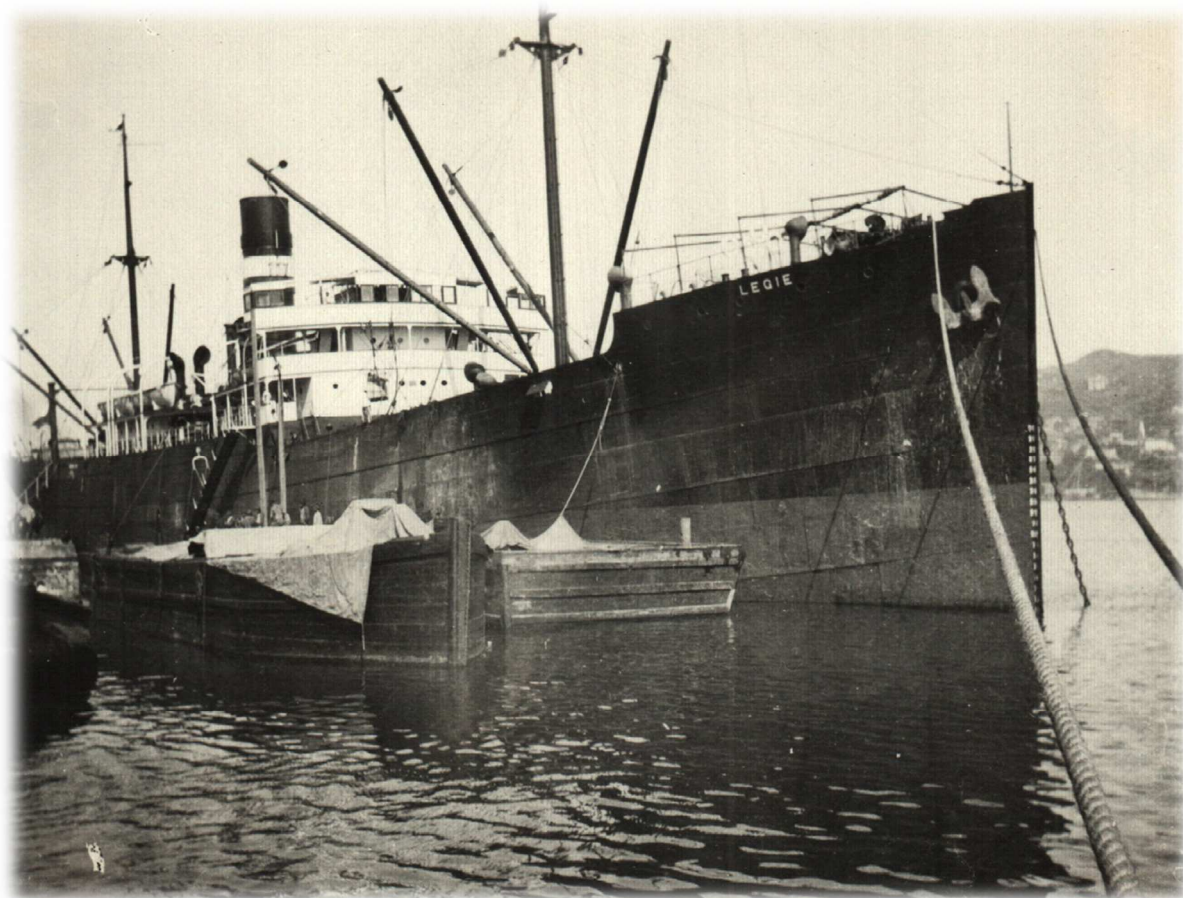
⁵²⁰ Gustav Svoboda, Zpráva o hospodářském stavu na Sibiři a dosavadní hospodářské činnosti „Čs. ústřední hospodářské komise ve Vladivostoku“, s. 14-15.

⁵²¹ *Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností* 1, 1920, č. 7-8, s. 38.

⁵²² AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 29, Žádost z 18. 8. 1934.

univerzitu ve Vladivostoku ke studiu Japonštiny.⁵²³ Na *Centrokomisi* měl zpočátku úzké vazby také Arnošt Parfait,⁵²⁴ pozdější ředitel japonské filiálky *Mannesmannových závodů*, či Karel Jan Hora (1881-1974), první Čech, o němž máme zprávy, že se v Japonsku trvale usídlil a po první světové válce na tamním trhu zastupoval některé československé firmy.⁵²⁵ Krátce můžeme zmínit i to, že se v souvislosti s aktivitami *Centrokomise* se v roce 1921 rozhořel na Dálném východě tzv. vladivostocký incident. Vladivostocká vláda zabavila vojenský materiál *Centrokomise* v tamních skladech a československé zastupitelské úřady v Japonsku se pokoušely tento spor diplomaticky vyřešit.⁵²⁶

Obrázek 23 - Legie (původně Taikai-Maru), první československá dopravní loď, kotví ve vladivostockém přístavu v roce 1920.

Zdroj: Vojenský historický archiv, Fotoarchiv.

Přestože měla *Centrokomise* ve východní Asii vybudovanou rozsáhlou síť vlastních filiálek, postrádala podobné zázemí v Československé republice. Spolupráce s *Východem* se tedy jevila jako

⁵²³ Archiv bezpečnostních složek, fond MV-H, arch. č. H-671, Spis z 23. 10. 1950.

⁵²⁴ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 67, Zpráva z 3. 2. 1937.

⁵²⁵ Viz Vlasta Winkelhöferová, První český japanolog a zdatný obchodník Karel Jan Hora, in: Ľubica Obuchová (ed.), *Krajané ve starém Orientu*, Praha 2008, s. 102-115; Karel Hora, *Moje matka cizinecká legie*, Praha 1993, s. 29; Vlasta Winkelhöferová, *Korespondence dvou japanofilů, K. J. Hora a J. Hloucha*, in: Ľubica Obuchová (ed.), *Po stopách krajanů ve starém Orientu. Soubor studií*, Praha 2009.

⁵²⁶ K tomuto incidentu, který měl výrazné diplomatické dopady v samotném Japonsku, viz D. Lochman, *Československo-japonské politické a diplomatické vztahy 1918-1928*, s. 101-113.

výhodné a nenákladné řešení tohoto problému. *Centromise* obstarala pro vývoz do vlasti suroviny a zboží v hodnotě více než 52 milionů korun (bavlna, měď, vlna, kůže apod.), které uskladnila ve Vladivostoku, Japonsku a na dalších místech východní Asie. Finanční prostředky na takto rozsáhlou akci poskytly vklady z legionářské spořitelny.⁵²⁷ *Banka československých legií* dokonce zakoupila za účelem exportu japonskou přepravní loď *Taikai-Maru*, později nesoucí pojmenování „Legie“. Jednalo se o vůbec první námořní plavidlo nově vzniklé Československé republiky (Obrázek 23 a 24).⁵²⁸

Obrázek 24 - Nakládání zboží na československou loď *Legie* v terstském přístavu v říjnu 1920.

Zdroj: *Vojenský historický archiv, Fotoarchiv.*

Činnost *Centromise* postupně narážela na značné potíže – nedostatek finančního i lidského kapitálu pro realizaci ambiciózního exportního a importního projektu provázela absence přesných zpráv o hospodářském vývoji doma. Ke všem těmto problémům se přidaly i neshody s *Východem*. Jakmile zástupci *Centromise* přicestovali do Československa, zjistili, že *Východ* nakupuje pro vývoz na Dálný východ výrobky drahé, nekvalitní a ve svém důsledku neprodejně. Spolupráci proto ukončili a začali exportovat ve vlastní režii. *Centromise*, jejíž další obchodní aktivity ve východní Asii lze

⁵²⁷ AČNB, fond BČL, BČL/4/4, Schůze BČL ze 7. 7. 1920 ve Vladivostoku.

⁵²⁸ Tamtéž, BČL/4/5, Schůze BČL z 12. 7. 1920 ve Vladivostoku; Jaroslav Pacovský – Vladimír Podlena, *Československé námořní loďstvo*, Praha 1984, s. 14.

označit za vcelku nepatrné, se z Dálného východu postupně stáhla.⁵²⁹ Oproti tomu *Východ* se ocitl v situaci, kdy obstaral zboží za více než 120 milionů Kč, prodejní organizaci pro jeho umístění ovšem zcela postrádal.⁵³⁰ Namísto toho, aby výrobky směřovaly na Dálný východ, zůstaly ležet v terstských skladech. Přitom pokud by *Východ* vše urychleně rozprodal přímo v terstském přístavu nebo na Balkáně, zřejmě mohl zisku dosáhnout.⁵³¹ Vzhledem ke sledu všech těchto nepříznivých okolností se společnost záhy ocitla na pokraji krachu.

Vytvoření *Východu* lze považovat za velmi ambiciózní projekt, důsledek československého poválečného optimismu v hospodářské sféře, který vedl k překotné a často nekontrolované zakladatelské činnosti, jak ve své zprávě z listopadu 1921 shrnulo ministerstvo financí: „*Možnost a další trvání podobného zjevu možno vysvětliti jedině poválečnou konjunkturou, která obchodní zdatnost a poctivost činila zbytečnou, a nezaslouženými, enormními zisky zejména valutními při exportu umožňovala lehkomyšlný nákup pro vývoz za každou cenu.*“⁵³² Vina ovšem nespočívala pouze v nezkušenosti a touze po zisku ze strany ředitelství *Východu*, které si plně neuvědomilo možná rizika, ale spadala i na československý stát. Státní orgány původně slíbily příspěvek 100 milionů Kč (sic!) na obchodní aktivity *Východu*, nakonec ale poskytly jen 20 milionů Kč, což společnosti způsobilo vážné potíže.⁵³³ Vláda sice odmítla *Východ* sanovat,⁵³⁴ vyvinula však značnou energii, aby nedošlo k veřejnému konkurzu, protože v takovém případě „*nebude pravděpodobně možno vyhnouti se kritickému rozbírání poměru vládních činitelů k Východu a jejich opatření v denním tisku způsobem, který by asi málo prospěl vážnosti státu.*“⁵³⁵ Nakonec se podařilo dosáhnout mimosoudního vyrovnání, přičemž stát svou pohledávku nejdříve výrazně omezil, posléze se jí úplně vzdal.⁵³⁶ *Československá společnost pro obchod s Východem*, od listopadu 1923 „*Nostra*“, obchodní akciová společnost, měla po celá dvacátá léta potíže a její bilance opakovaně končila ztrátou.⁵³⁷ V roce 1929 oznámila likvidaci a ukončila svoji činnost.⁵³⁸ První snahy o vytvoření velké distribuční instituce pro vývoz československého zboží na Dálný východ, probíhající především na základě iniciativy státních orgánů, tak skončily poněkud neslavně.

⁵²⁹ Více k Centrokomisi Zdeněk Sládek, *Osudy legionářské „Centrokomise“ ve Vladivostoku*, Slovanský přehled 59, 1973, č. 5, s. 398-406.

⁵³⁰ NA Praha, fond PMR, inv. č. 1330, kart. č. 426, Zpráva od konzulátu v Terstu z 12. 9. 1921.

⁵³¹ Tamtéž, fond ÚPZO, sig. I/g 147, inv. č. 32, kart. č. 11, Dopis od ČSOV ministru Hotowetzovi z 9. 3. 1921.

⁵³² Tamtéž, fond PMR, inv. č. 1330, kart. č. 426, Zpráva od MF z 9. 11. 1921.

⁵³³ Tamtéž, fond ÚPZO, sig. I/g 147, inv. č. 32, kart. č. 11, Dopis od ČSOV ministru Hotowetzovi z 9. 3. 1921.

⁵³⁴ Tamtéž, Dopis od prezidia ministerské rady MF z 16. 1. 1922.

⁵³⁵ Tamtéž, fond PMR, inv. č. 1330, kart. č. 426, Zpráva od MF z 9. 11. 1921.

⁵³⁶ Tamtéž, Zpráva od MF z 9. 12. 1929

⁵³⁷ Tamtéž, Revisní zpráva ohledně firmy *Nostra*, obchodní akciová společnost z 3. 2. 1928.

⁵³⁸ I. Bakešová, *Československo – Čína 1918-1949*, s. 79.

Paralelně s probíhající repatriací československých vojsk ze Sibiře začal rozvíjet své aktivity také český podnikatel a cestoval František Poledna Vlkovský (1877-1951), který se rovněž pokusil založit vlastní distribuční kancelář pro obchod s východní Asií. Kapitálově se ovšem jednalo o nepoměrně menší projekt než v případě *Východu* nebo *Centromise*, který zřejmě zařizoval svými aktivitami pouze Poledna Vlkovský. Bezprostředně před první světovou válkou pobýval na ruské Sibiři, odkud zamířil do Číny a Japonska. Zkušenosti s východoasijským prostředím se pokusil podnikatelsky využít již za války, kdy založil vlastní obchodní společnost *The Japan & China Trading Company, Ltd. Tokyo-Peking-&Canton*. Firmu plánoval soustředit na obchod s lékařskými potřebami, textilem, čajem, kávou, kořením, laky, slonovinou, kožešinami a podobným zbožím. V podnikatelských aktivitách pokračoval i po první světové válce, kdy do nově vzniklé Československé republiky zamířil spolu s vracejícími se legiemi.⁵³⁹ Poledna Vlkovský vyzval koncem roku 1919 československé exportéry i importéry k navázání obchodních styků s Dálným východem.⁵⁴⁰ Dle zpráv z tisku se snažil získat kontakt na velké prvorepublikové firmy za účelem vývozu průmyslových výrobků a investičních celků pro cukrovary do Číny a Japonska, zatímco dovážet chtěl hlavně kovy a chemikálie.⁵⁴¹ Začal spolupracovat s *Obchodní a živnostenskou komorou v Praze*, respektive její vývozní kanceláří a na téma československo-japonských obchodních styků uspořádal v roce 1920 propagační přednášku.⁵⁴²

Zprávy o dalším působení Poledny Vlkovského se nám ztrácí. Nevíme, zda se jeho iniciativa setkala se zdarem, respektive to nedokážeme objektivně posoudit. Vzhledem k absenci jakýchkoliv dalších zmínek v pramenech úřední provenience, jindy alespoň sporadicky narážejících na činnost československých obchodníků v Zemi vycházejícího slunce, se úspěch firmy *The Japan & China Trading Company* nejeví jako příliš pravděpodobný. V korespondenci s pražským živnostenským referátem samotný Poledna Vlkovský zmiňuje, že mu chybí finanční prostředky a o kapitál přišel jednak za první světové války, jednak při zemětřesení v oblasti Kantó z roku 1923.⁵⁴³ Zpráva tokijské legace ze září 1923 sice uvádí, že někteří krajané utrpěli během zemětřesení vážné škody na majetku, o Polednovi Vlkovském však zcela mlčí.⁵⁴⁴ Pravděpodobně se tedy jednalo o nepříliš úspěšného obchodníka, jemuž se v meziválečném období z blíže neznámých důvodů na japonský trh výrazněji proniknout nepodařilo a nikdy tak neplnil roli většího distributora pro československé zboží do Země vycházejícího slunce.

Novou iniciativu za účelem vybudování distribuční organizace pro export do Japonska zahájil začátkem dvacátých let architekt a obchodník Jan Letzel. Ten založil roku 1922 v Tokiu *Japonsko-*

⁵³⁹ Jitka Peigrová, František Poledna Vlkovský, hledání, poznávání, in: František Poledna Vlkovský a Čukčové. Katalog k výstavě "Lidé Sibiře", Brno 2001, s. 25-31.

⁵⁴⁰ Československý Merkur 1, 1919, č. 7, s. 8.

⁵⁴¹ Lidové noviny 27, 1919, č. 331, s. 7.

⁵⁴² Československý Merkur 2, 1920, č. 1, s. 17.

⁵⁴³ J. Peigrová, František Poledna Vlkovský, hledání, poznávání, s. 30.

⁵⁴⁴ AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva vyslanectví v Tokiu z 13. 9. 1923.

československou obchodní společností (*Ni-če bóeki ša*, 日知貿易社) a navázal kontakty s tamní filiálkou japonské firmy *Suzuki šóten*, o níž jsme krátce pojednali již v kapitole zabývající se japonským hospodářstvím (srov. kap. 2.2.1, s. 32). Vedl ji inženýr Okamoto, který získal zkušenosti s českým průmyslem již během své návštěvy *Škodových závodů* před první světovou válkou. Už tehdy chtěl navázat užší obchodní styky se středoevropským prostorem a v těchto snahách pokračoval i v následujících letech. Dne 17. července 1920 dokonce navštívil tokijské vyslanectví, kde požádal o kontakt na tehdy nově založenou *Společnost pro obchod s Dálným východem*. Zajímal se o dovoz československého sladu, chmele, strojů a ocele. Zřejmě někdy v této době se seznámil i s architektem Janem Letzelem, obchodním atašé tokijské legace.⁵⁴⁵ Letzel a Okamoto získali celou řadu vlivných zastoupení (*Škodovy závody, Spojené závody na výrobu karborunda a elektřinu, Rud. Bächer, Kavalierová sklárny, České tabulárny*, a dále továrny na papír, stavební hmoty atd.), což svědčí o tom, že neměli v úmyslu stát se pouhým distributorem, ale též zprostředkovatelem pro významné prvorepublikové vývozce. *Japonsko-československá obchodní společnost* přesto nevykazovala žádný zisk a utrpěla ztrátu na režijních nákladech. Letzel, který zřejmě ztratil část majetku při zemětřesení roku 1923, kancelář zavřel, svěřil své obchody Okamotovi a odcestoval zpět do Československé republiky. Plánoval získat klientelu přímo ve své rodné zemi a import zboží do Japonska měl následně zařizovat Okamoto, ani tyto snahy však neuspěly. Okamoto náhle zemřel, jeho filiálka se ocitla v likvidaci a krátce nato skončil i Jan Letzel.⁵⁴⁶

Poslední velký pokus o založení distribuční instituce zaštiťující vývoz do Japonska učinil začátkem třicátých let *Orientální ústav* na základě iniciativy Rudolfa Cicvářky (1860-1950), obchodníka, podnikatele a autora vlivných prací s hospodářskou a obchodní tematikou o jihovýchodní a východní Asii. Cicvářkova argumentace na toto téma jistě není bez zajímavosti. Již v roce 1927 tvrdil, že obchod se zámořskými trhy je pro Československou republiku podnikem velmi složitým a nejistým, protože „nemáme žádných vlastních exportních firem. Za dnešních poměrů také nelze očekávat, že by se v brzkou vytvořilo více soukromých podniků dostatečně financovaných a vedených obchodníky, zkušenými v zámořském obchodu, a nechce-li náš průmysl dále býti zdržován ve svém vývoji, zbývá jediná pomoc, - **obchodní domy** založené na mohutném základě, které podniknou průmyslníci sami. Některé naše velkozávody mají již nyní své prodejny v Asii, ale počet těchto prodejen, resp. pouhých zástupců jest omezen jen na málo míst (*Baťu vyjímaje*)“.⁵⁴⁷ Cicvářek byl toho názoru, že Československo minulo první velkou vlnu obchodní expanze do zámoří především díky liknavosti Rakouska-Uherska,

⁵⁴⁵ Tamtéž, Zpráva vyslanectví v Tokiu z 11. 10. 1919; AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Zpráva vyslanectví v Tokiu z 21. 7. 1920.

⁵⁴⁶ Archiv AV ČR, fond OÚ, sig. 34/1, inv. č. 38, kart. č. 13, Zpráva konzulátu v Ósace z 14. 7. 1932.

⁵⁴⁷ Rudolf Cicvářek, Vývoz do východní Asie a potřeba obchodní organizace, Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností 8, 1927, s. 188.

keré „zůstalo v tomto vývinu Popelkou“. Zdůrazňoval proto nutnost vytvořit vskutku rozsáhlou distribuční instituci nikoliv postupným vývojem zdola jako u zámořských národů na Západě, nýbrž rychlým zásahem shora, a to pokud možno co nejdříve.⁵⁴⁸ Cicvárkovi se sice podařilo vcelku zajímavě nastínit důvody, proč Československá republika zaostává v organizaci zámořského obchodu za Západem, jím navrhované řešení se ovšem neukázalo jako velmi šťastné.

V dubnu roku 1932 se na půdě *Orientálního ústavu* v Praze sešla přípravná schůze k ustanovení *Společnosti pro obchod s Dálným východem*. Mělo se jednat o firmu středně velikou, s akciovým kapitálem kolem 10 milionů korun, jež by zřídila vlastní filiálky v Číně, Japonsku, Britské a Nizozemské Indii a Siamu (Thajsko).⁵⁴⁹ V následné anketě se ze strany zástupců prvorepublikového průmyslu objevovaly kritické i příznivé názory. Společnost zpočátku nepočítala s rozsáhlými aktivitami přímo v Japonsku – tamní obchodní filiálka měla být založena teprve v pozdější fázi jejího konstituování. Plánovalo se pouze vyslání zvláštního důvěrníka, který by zajišťoval ochranu patentních zájmů Československé republiky – japonská hospodářská špionáž totiž ve třicátých letech vyvolávala u průmyslových a obchodních kruhů značné obavy (srov. kap. 5.2, s. 162-163).⁵⁵⁰

Zřízení samostatné filiálky přímo v Zemi vycházejícího slunce ostatně nedoporučoval ani Jan Fierlinger, který pracoval coby tajemník ósackého konzulátu přímo v „terénu“. Předchozí zkušenosti totiž dle jeho názoru ukázaly, že takto velké podniky jsou předem odsouzeny k nezdaru. Fierlinger namísto toho radil vybudovat exportní organizaci postupně, v několika vlnách – žádné překotné shánění investic na nerentabilní projekt. Tento návrh v sobě zahrnoval mnohé výhody. Fierlinger upřednostnil postupné získávání zkušeností a budování organizačního potenciálu zdola, na základě konkrétních potřeb jednotlivých trhů.⁵⁵¹ Přestože se Fierlingerova argumentace nacházela v přímém rozporu s původními záměry Rudolfa Cicvářky, odrážela v sobě praktické zkušenosti s pronikáním československých firem na východoasijské trhy, respektive jejich omezeným zájmem o export do těchto oblastí. Celá akce vskutku velmi rychle ztroskotala – potřebný kapitál v hodnotě 10 mil Kč se shromáždit nepodařilo a *Orientální ústav* od celé akce raději upustil.⁵⁵²

Přestože lze snahy o založení *Společnosti pro obchod s Dálným východem* označit za poslední rozsáhlejší pokus vybudovat distribuční organizaci pro export do Japonska, před rokem 1938 se objevily ještě další – i když podstatně menší – iniciativy podobnou instituci zřídít. Nenabraly ale již nikdy konkrétní podoby velké vývozní organizace. Za jeden z příkladů můžeme považovat

⁵⁴⁸ Tamtéž, s. 191.

⁵⁴⁹ Archiv AV ČR, fond OÚ, sig. 34/1, inv. č. 40, kart. č. 13, Schůze přípravného výboru z 5. 4. 1932.

⁵⁵⁰ Tamtéž, Poradní schůze interestentů z 20. 9. 1932.

⁵⁵¹ Tamtéž, inv. č. 38, kart. č. 13, Zpráva konzulátu v Ósace z 14. 7. 1932.

⁵⁵² Tamtéž, inv. č. 40, kart. č. 13, Dopis od Orientálního ústavu z 29. 10. 1932.

„manifest“ československého poslance Jana Pekárka (1883-1942) z roku 1934. Přestože svým způsobem pozoruhodný, jeho návrh obsažený v krátké publikaci *Československý Lloyd* nezbudil v kontextu prvorepublikových styků s Japonskem širšího ohlasu.⁵⁵³ Pekárek navrhoval vybudování přepravní společnosti pro usnadnění styků se zámořskými trhy, přičemž Dálnému východu přikládal v době velké hospodářské krize prvořadý význam: „*Dnes jmenovitě Dálný východ není v obchodě vázán na devisové předpisy a kompensace. Vyžaduje to ovšem vlastní dopravní organizace jako předpokladu zámořského obchodu. Touto organizací jest Československý Lloyd.*“⁵⁵⁴ Sám si ale uvědomoval, že při plavbě do východní Asie, zřejmě nepříliš pravidelné, by exportéři museli vždy čekat, dokud se neshromáždí dostatečné množství zboží k dosažení rentabilní přepravy.⁵⁵⁵ Případná realizace Pekárkova návrhu v sobě sice zahrnovala jistou hodnotu pro zájemce o vývoz do Levanty, v případě japonské trhu ale není příliš pravděpodobné, že by se založení *Československého Lloyd* setkało u československých průmyslových a obchodních kruhů s větším pochopením. Malé a střední podniky si mohly jen těžko dovolit čekat delší dobu na odbavení a velké závody disponovaly i jinými, schůdnějšími prostředky, jak zboží do východní Asie dostat (např. *Baťa* vlastnil námořní plavidla).

Další podobně teoretický návrh pocházel z pera již zmíněného Ladislava Ploskala, zaměstnance *Exportního ústavu Československého*, který se v rámci své pracovní činnosti soustředil na analýzu japonského a čínského trhu. Ploskal v roce 1936 vcelku zajímavě shrnul snahy o vybudování velké distribuční organizace pro Dálný východ z předcházejících let: „*Náš malý a střední průmyslu nemá prostě možnosti kontrolovati své zámořské zástupce. Ve většině případů je ani osobně nezná. Proto bylo učiněno tolik smutných zkušeností a proto jsou naše podniky tak skeptické k zahraničním poptávkám – a plným právem. Jak zříditi nápravu? Vývozní společnost? Sotva by se někdo našel, kdo by se uvolil financovati po trapných zkušenostech z minulosti.*“⁵⁵⁶ Místo toho navrhoval řešení zcela nové, v kontextu československo-japonských hospodářských vztahů velice originální – je třeba vybudovat nikoliv distribuční instituci, ale vývozní syndikáty po japonském vzoru (sic!). Ploskal usiloval o syndikalizaci vývozu do východní Asie, tedy zahájení procesu, který se ve druhé polovině třicátých let těšil v československém prostředí jistým sympatiím.⁵⁵⁷ Pokoušel se sdružit exportéry a importéry pro jednotlivé oblasti takovým způsobem, aby se „*dovoz stal instrumentem vývozu*“. Fakticky se snažil o něco podobného, čeho chtěly docílit ve stejném období československé zastupitelské úřady v Japonsku – učinit z dovozu nástroj pro stimulaci vývozu za účelem vyrovnání bilance zahraničního obchodu, v době velké hospodářské krize záležitost vysoce aktuální (srov. kap. 6.3, s. 191-192). Realizace

⁵⁵³ Jan Pekárek, *Československý Lloyd. Životní problém národní vývozní politiky*, Praha 1934.

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 8.

⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 34-35.

⁵⁵⁶ Ladislav Ploskal, *Mezinárodní význam asijských trhů, Světový obchod 2*, 1936, č. 1, s. 2.

⁵⁵⁷ Například Josef Anthropius, *Dovozní syndikáty, Hospodářská politika 9*, 1936, s. 338-339.

podobných návrhů by si však vyžádala velmi hluboký zásah do organizace celého prvorepublikového zahraničního obchodu. Pro nás je Ploskalova iniciativa zajímavá jen coby určitý teoretický konstrukt, který naznačoval, kam úvahy některých československých znalců japonské ekonomiky ve druhé polovině třicátých let směřovaly. Po roce 1936 se už žádné podobné iniciativy neobjevily. První Československá republika začala vzhledem k japonským restriktivním opatřením během japonsko-čínské válce (1937) tamní trh postupně ztrácet (srov. kap. 2.2.2, s. 37-38).

Na území Československé republiky v meziválečném období nevznikla po vzoru velkých obchodních domů v zahraničí žádná distribuční organizace pro vývoz na Dálný východ. Neúspěšné pokusy navíc odrazovaly od snah podobné instituce v budoucnu vytvářet, protože se postupně dospívalo k názoru, že „*obchodní společnost akciová pro zahraniční obchod je útvar nevhodný*“.⁵⁵⁸ Tento vývoj byl vzhledem k omezeným zkušenostem československého prostředí se zámořským obchodem na jednu stranu zcela pochopitelný, na druhou stranu se jednalo o situaci pro hospodářství značně nevýhodnou. Lze se domnívat, že absence větší distribuční instituce způsobovala domácí ekonomice dvojnásobnou škodu, a to nejen v krátkodobém, ale i dlouhodobém horizontu. Zatímco vývozci nepřímo utrpěli především tím, že mohli využívat pouze zahraničních obchodních domů (reexport), čímž přicházeli o značnou část provize, dlouhodobě nedošlo k využití potenciálu pro nabytí potřebného „know-how“ za účelem prostředkování obchodních styků s východní Asií. Na území Československé republiky se v meziválečném období nacházela jen hrstka lidí, kteří měli s tamními trhy zkušenost, což by se v delší časové perspektivě zřejmě ukázalo pro ekonomiku jako velmi nepříznivé – chyběl lidský kapitál a nový se nedařilo efektivně generovat, a to uzavíralo přístup na vzdálené východoasijské trhy zejména malým a středním podnikům (srov. kap. 6.2, s. 179-181). Je sice pravda, že „know-how“ vytvářely také pokusy neúspěšné, například *Centromise* (Jan Fierlinger, Miloš Jiří Stejskal, Arnošt Parfait), jednalo se ale spíše o ojedinělé záležitosti než obecnější trend. Jedinou možností pro získání lidí nejen důkladně obeznámených s japonským prostředím, ale i patřičně vzdělaných v mezinárodních obchodních praktikách, tak zůstalo buď navázání spolupráce s některým z nepočtených krajanů, v horším případě s cizinci působícími v Japonsku, nebo samotnými Japonci, k nimž ale často panovala značná nedůvěra. Další možnou variantu, jak získat kvalifikovaný lidský kapitál, představovali zástupci československých institucí, které působili přímo v „terénu“ (zastupitelské úřady, *Exportní ústav* apod.). Ti se ale kromě Jana Fierlingera v Ósace většinou soustředili pouze na analýzu, nikoliv zpracování japonského trhu.

⁵⁵⁸ L. Patočka, *Problémy československé hospodářské expansivity*, s. 7.

4.4 Přítomnost či nepřítomnost vhodného institucionálního zázemí pro hospodářské styky s Japonskem

Někdy více, jindy méně úspěšným pokusům o vybudování institucionálního zázemí Československé republiky pro hospodářské styky s Japonskem práce věnovala poměrně velký prostor. Text se přitom snažil najít odpovědi na několik složitých otázek. Byly smluvní základy pro vzájemné styky dostatečně pevné, aby dokázaly poskytnout vhodné prostředí pro působení prvorepublikových firem v Japonsku? Disponovala mladá Československá republika patřičným institucionálním zázemím pro analýzu a zpracování tamního trhu? Jaké metody pro jeho zpracování firmy obvykle volily – reexport, zprostředkovatelský obchod nebo vytváření vlastních zahraničních sítí? Lze prvorepublikové institucionální zázemí sloužící za účelem průniku do Japonska považovat za „efektivní“ či nikoliv? Odpovědi na všechny tyto otázky se nyní pokusme krátce shrnout.

Při zhodnocení všech důležitých faktorů lze konstatovat, že československo-japonské smluvní základy byly pro potřeby prvorepublikového hospodářství vcelku vyhovující. K uzavření obchodní smlouvy sice došlo relativně pozdě (ratifikace 1926), exportéři ale neprojevovali nad touto skutečností znepokojení, spíše lhostejnost. Podpis smlouvy se sice nestal důležitým mezníkem pro československo-japonské obchodní styky, zajistil však základní právní rámec pro vzájemné kapitálové investice. Naproti tomu u konzulárních vztahů poskytovala dostatečné podklady již „malá“ Saint-Germainská smlouva z roku 1919, sjednání separátní konzulární dohody se tedy zřejmě nejevilo jako příliš potřebné. Jedinou překážku stabilnímu vývoji vzájemných hospodářských vztahů představovala absence efektivní ochrany duševního vlastnictví. Mezinárodní právo (*Pařížská unie*) se nestalo dostatečným garantem bezpečí československých patentů ani výrobních postupů před japonskou hospodářskou špionáží a napodobováním. Je ovšem otázkou, do jaké míry vůbec mohlo být ve sledovaném období efektivní ochrany dosaženo. Ostatně problémy s japonskou hospodářskou špionáží měla řada dalších států. Dynamicky se rozvíjející, přesto ve srovnání se Západem stále zaostalý japonský průmysl doslova „hladoval“ po nových technologiích, obzvláště během velké hospodářské krize, kdy úspěšně expandoval do celého světa.

Instituce zprostředkující analýzu japonského trhu se jevily jako nutnost u malých a středně velkých firem, které postrádaly zázemí pro vytvoření vlastních informačních kanceláří. Spisy konzulární a zastupitelské sítě první republiky v Japonsku však naznačují, že v mnoha případech sloužily i větším, strategicky důležitým podnikům, mezi které můžeme zařadit například *Škodovy závody*, *Vítkovické železářny*, *Poldinu huť* nebo *Mannesmannovy závody*. Československo vybuďovalo v meziválečném období poměrně rozsáhlou síť institucí za účelem analýzy japonského trhu působících buď přímo v Zemi vycházejícího slunce (vyslanectví v Tokiu, konzuláty v Jokohamě, Ósace, Kóbe a Dairenu), popřípadě na domácí půdě (zejména *Orientální ústav*, *Československo-japonská obchodní komora* a

Exportní ústav československý). Přesně kvantifikovat jejich význam a „efektivitu“ při navazování obchodních styků s Japonskem ovšem lze jen velmi těžko, výhody spočívaly především v rovině pozitivních externalit. Výše zmíněné instituce přitom čelily řadě problémů. Československá republika zřizovala pouze honorární konzulární úřady. S výjimkou ósackého konzulátu (Jan Fierlinger) se tedy tituláři nemohli plně věnovat úřední činnosti. Instituce působící na domácí půdě se naopak potýkaly s malým zájmem obchodních kruhů o vývoz do Japonska, nedostatkem finančních prostředků a limitovaly je spory o kompetence. Přese všechny tyto nedostatky můžeme prohlásit, že kvalita obchodního zpravodajství vykazovala vzestupné tendence (především Ósaka) a ani instituce působící na domácí půdě nehrály roli zcela bezvýznamnou. Pro případné zájemce o export do Japonska se mohly stát důležitou oporou při přípravách ke vstupu na tamní trh. V tom ovšem leží hlavní potíže fungování československého institucionálního zázemí pro analýzu japonského trhu. Samotný zájem prvorepublikových firem o poskytované služby, respektive využití příslušných informací z jejich strany bylo pramalé, čemuž se však vzhledem k exotičnosti a vzdálenosti Japonska nelze příliš divit.

Zpracování meziválečného japonského trhu československými firmami je rovněž tematikou velice složitou. Prvorepublikoví vývozcí využívali při vstupu do Japonska jak distributorů, tak zprostředkovatelů a dochovaly se i zprávy o budování vlastních zahraničních sítí (*Škodovy závody, Mannesmannovy válcovny, Poldina hut*). Některé malé a především střední či větší firmy se spoléhaly i na zprostředkovatele, přičemž nejdůležitější roli v tomto kontextu sehrála švýcarská firma *Liebermann Waelchli & Co.*, v jejímž čele působil John (Johann) Liebermann Waelchli, konzul Československé republiky v Ósace. Prameny přesto naznačují, že se většina československých vývozců a dovozců uchýlovala především k zahraničním distributorům (Hamburk, Terst apod.). Dobová národohospodářská teorie vnímala závislost na distribučním obchodě, který se nacházel v rukou ciziny (Německo), jako největší slabost československo-japonských hospodářských vztahů v meziválečném období, došlo proto hned k několika pokusům vliv zahraničí snížit a vytvořit distribuční síť přímo na území Československé republiky. Iniciativy při zřizování těchto institucí se vedle státu (*Centromise, Československá společnost pro obchod s Východem*) chopily i velké instituce jako například *Orientální ústav (Společnost pro obchod s Dálným východem)*, popřípadě soukromé subjekty (František Poledna Vlkovský, Jan Letzel). Žádný z těchto pokusů se však nesesetkal s úspěchem, právě naopak – snahy o budování československých distribučních organizací vždy končily velmi neslavně.

Proč tomu tak bylo? Prvně je třeba jmenovat nezkušenost se zámořským obchodem a nedostatek finančního a lidského kapitálu. Zásadněji se ale zřejmě projevoval nezájem československého prostředí o vzdálený japonský trh. Iniciátoři podobných akcí se jednoduše nemohli opřít o spolehlivou podporu domácích exportních kruhů. Tato skutečnost se stala o to více patrnou během velké hospodářské krize, kdy si japonské výrobky čím dál častěji nacházely své kupce na

světových trzích. Ostrá konkurence v Indii, Jižní a Severní Americe, Africe a na Blízkém východě, dále „strach“ z průmyslové špionáže, popřípadě představa, že soutěž s Japonskem ani není možná, tedy skutečnost přisuzovaná především mzdovému či měnovému „dumpingu“ (srov. kap. 6.2, s. 185-186), to vše posilovalo nedůvěru exportérů k japonskému trhu. Konečně namlou roli zřejmě sehrál i fakt, že meziválečné Japonsko bylo ve srovnání s dalšími zámořskými oblastmi v Africe nebo Asii poměrně vyspělým průmyslovým státem s dynamicky se rozvíjejícím hospodářstvím, neskýtalo tedy pro československý průmysl tak dobré odbytové možnosti jako například sousední Čína.

Lze tedy označit snahy o budování institucionálního zázemí za účelem prohloubení hospodářských styků s Japonskem za neúspěšné? Zcela uspokojivou odpověď není možné poskytnout. První republika postrádala po roce 1918 zkušenosti, „know-how“ i finanční zázemí pro vývoz na vzdálené zámořské trhy včetně toho japonského. Vytvářením příslušných institucí se pokoušela tyto nevýhody překlenout – někdy více, jindy méně úspěšně. Rozmezí let 1918-1938 se neukázalo jako období dostatečně dlouhé, aby mohly být výsledky zcela patrné. Kvalita služeb poskytovaných jednotlivými institucemi sice stoupala, přesto se před rokem 1938 v Japonsku uchýtilo jen několik prvorepublikových firem. Vina zřejmě nespočívala ani tak v absenci efektivně fungujícího institucionálního zázemí pro vstup na japonský trh jako spíše v několika dalších, poněkud nepříznivých okolnostech, na jejichž analýzu se práce soustředí později.

5 Vnější ekonomické vztahy první Československé republiky s Japonskem

Vyvážet do Japonska? – U nás se řekne, že by to byla zbytečná námaha. Takový pokus by neměl úspěchu, škoda práce.

Skutečně, chtít vyvážet do Japonska, které provedlo nejmigantičtější exportní ofensivu v moderních hospodářských dějinách, se může zdát paradoxním. A když pak procházíme Osaku, Tokio a Kobe, veliká japonská hospodářská centra, vidíme udivení jednu zahraniční firmu vedle druhé, všechny velké americké, anglické a švýcarské domy jsou zde zastoupeny a v hovoru s lidmi přece se to nezdá tak bezvýsledné, chtít vyvážet do Japonska...

Japonsko i přes svůj hospodářský rozmach není stále ještě s to vyrábět vše, co jest vyráběno v Evropě a v Americe. V Japonsku mají především výborný odbyt stroje, zvláště stroje speciální. Zástupci velkých amerických a anglických domů si říkají, že zřídí ve své kanceláři nové oddělení, „oddělení pro odmítání zakázek“...

Japonský trh nedovoluje, aby se pracovalo automaticky a ospale, vyžaduje zkušenosti, rychlosti, dodržování podmínek. Dodávky, které jsou provedeny o měsíce později, činí jakékoli další spojení s Japonskem nemožným. Pro vývozce však, kteří se neostýchají jít také ven do světa a kteří se neobávají potíží, které s sebou přináší export do zámoří, existují možnosti i v Japonsku, o němž se mylně tvrdí, „že jenom vyváží“.

Spisovatel a publicista československého původu Josef Wechsberg (1907-1983)⁵⁵⁹ podává během svého tokijského pobytu v létě 1937 zprávu o vývozních možnostech do Japonska.⁵⁶⁰

Přestože je z historického hlediska nejdůležitější součástí „vnějších ekonomických vztahů“ (mezinárodní ekonomická spolupráce, mezinárodní dělba práce) téměř každého státu zahraniční obchod, spolu s rozvojem světového hospodářství během 19. a 20. století došlo k vytvoření zcela nových forem a rovin kooperace.⁵⁶¹ Kromě obchodních vztahů se dnešní vyspělé ekonomiky obvykle snaží navázat úzkou spoluprací především v oblasti kapitálových investic a výměny technologií a „know-how“. ⁵⁶² Výjimku v tomto ohledu netvořily ani vnější ekonomické vztahy první Československé republiky s Japonskem. Je ovšem třeba podotknout, že „transfer technologií“ ani „přímé kapitálové investice“ se ve srovnání s exportem nestaly preferovanými strategiemi prvorepublikových podnikatelských subjektů pro vstup na japonský trh. Přesto je nelze zcela

⁵⁵⁹ Více k jeho životu viz <http://josephwechsberg.com/html/joseph-wechsberg-biography.html> (cit 11. 8. 2015).

⁵⁶⁰ Josef Wechsberg, *My a Japonsko, Světový obchod 3, 1937, č. 26, s. 15.*

⁵⁶¹ M. Svatoš, *Zahraniční obchod, s. 15.*

⁵⁶² Pro tyto potřeby si text vypůjčil metodologii, s níž pracuje Akira Kudó, konkrétně tzv. „mezinárodní podnikatelské vztahy“ (international business relations). Rozdíl spočívá zejména v tom, že Kudó se snaží analyzovat strategie firem při vývozu, transferu a investování, zatímco my se pokusíme nastínit základní rámec vnějších ekonomických styků, bez něhož ani není rozbor příslušných strategií možný, respektive nelze ho zasadit do hlubšího kontextu. A. Kudó, *Japanese-German Business Relations, s. 4-7.*

opomenout – obzvláště transfer technologií výrazně ovlivnil vývoj některých československých průmyslových odvětví (jablonecká bižuterie).

Následující kapitola se soustředí na nástin vnějších ekonomických vztahů první Československé republiky s exotickým, kulturně odlišným a geograficky velmi vzdáleným japonským trhem. Text se nejprve soustředí na obchodní styky, které tvořily základní osu hospodářské spolupráce obou států v meziválečném období. V popředí zájmu stojí jednak celkový objem obchodní výměny, jednak proměny její komoditní struktury, jež úzce souvisely se změnami na světových trzích během velké hospodářské krize. Dále se zaměříme na transfer technologií a „know-how“, který neprobíhal pouze na oficiální úrovni prodejem patentů a licencí, ale také v neoficiální rovině prostřednictvím hospodářské špionáže. Nakonec se zamysleme nad možnostmi a limity přímých kapitálových investic první Československé republiky v Japonsku.

5.1 Obchodní vztahy

Zahraniční obchod, který se v meziválečném období vyprofiloval coby nejdůležitější součást vnějších ekonomických vztahů první Československé republiky s Japonskem, lze obecně definovat jako důležitý nástroj pro *„napojení ekonomiky státu na ekonomiku světovou. Jedná se o významný indikátor hospodářské vyspělosti. Odráží se v něm kvalita produkce, úroveň výrobních nákladů, organizace obchodu a zkušenosti s ním, tradice obchodních spojení a státní politika v oblasti mezinárodních cel, smluv, dopravy atd.“*.⁵⁶³ Prvorepublikoví obchodníci volili při vstupu na japonský trh především exportní strategie, jež slibovaly ve srovnání s licenčními i investičními strategiemi poměrně snadné a rychlé dosažení zisku. Detailní analýza československých exportních aktivit však není snadnou záležitostí. Vývoz a dovoz z Japonska často prostředkovali zahraniční distributoři (reexport), jejichž činnost statistiky téměř vůbec nezachycují. Skutečná podoba československo-japonských obchodních styků je proto z velké části ukrytá pod exportními či importními aktivitami s Německem či některým z významných evropských přístavů, například Hamburkem, Brémami nebo Terstem. Mějme proto na paměti, že následující rozbor objemu obchodní výměny a její komoditní struktury je pouhým nástinem reálného stavu, který se mohl v mnoha ohledech poněkud odlišovat. Opravdový význam japonského trhu pro meziválečné československé hospodářství nelze na základě dostupné pramenné základny odhalit, existují ovšem náznaky, že byl pro prvorepublikovou ekonomiku mnohem důležitější, než ukazují oficiální statistická šetření (srov. kap. 4.3.1, s. 107-109).

5.1.1 Objem obchodní výměny

Československo-japonská obchodní výměna prošla v letech 1918-1938 z hlediska svého objemu několika výraznými proměnami. Předně období před rokem 1923, kdy byla uskutečněna reforma

⁵⁶³ Citováno podle E. Kubů – J. Pátek (eds.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, s. 203.

československých zahraničněobchodních statistik, nelze srovnávat s pozdějšími periodami, protože vývoz i dovoz se tehdy nepočítal dle „země obchodní“, nýbrž „země výrobní“ (kap. 4.3.1, s. 107). Sledovat statistiky před rokem 1924 není příliš spolehlivé ani z toho důvodu, že se metody sběru dat zatím nepodařilo zcela ustálit. Teprve po tomto datu je možno vytvořit relevantní časovou řadu a na jejím základě podrobněji analyzovat objem československo-japonské obchodní výměny. Na posledním místě je třeba uvést i to, že konečnou bilanci československo-japonské obchodní výměny znehodnocovala také doba, po kterou zboží putovala z jednoho konce světa na druhý.⁵⁶⁴ Údaje pro jednotlivé roky mohou být posunuty a jejich interpretace proto není často příliš objektivní.

Tabulka 19 - Dovoz a vývoz československé republiky do Japonska, celková bilance zahraničního obchodu a podíl obchodní výměny na celkovém československém importu a exportu.

Rok	Dovoz	Vývoz	Bilance	Podíl na ČSR dov.	Podíl na ČSR výv.
1923	284	157 843	157 559	0,00%	1,14%
1924	1 029	103 770	102 741	0,01%	0,61%
1925	2 509	87 451	84 942	0,01%	0,46%
1926	1 673	76 159	74 486	0,01%	0,43%
1927	3 406	73 860	70 454	0,02%	0,37%
1928	13 664	61 757	48 093	0,07%	0,29%
1929	6 179	76 441	70 262	0,03%	0,37%
1930	8 495	67 721	59 226	0,05%	0,39%
1931	7 598	71 390	63 792	0,06%	0,54%
1932	5 847	23 858	18 011	0,07%	0,32%
1933	5 283	23 946	18 663	0,09%	0,40%
1934	10 750	24 487	13 737	0,17%	0,34%
1935	19 017	25 374	6 357	0,28%	0,32%
1936	41 373	41 300	-73	0,52%	0,51%
1937	85 060	60 362	-24 698	0,77%	0,50%
1938	41 852	17 591	-24 261	0,61%	0,21%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky československé, Československá statistika řada III, Praha 1922-1938.

Účast Japonska na celkovém československém exportu a importu nebyla v meziválečném období příliš velká (Tabulka 19). Podíl Japonsko na celkovém prvorepublikovém vývozu se pohyboval zhruba mezi 0,3-0,6 %. Jednalo se o čísla velmi nízká, jen těžko srovnatelná s největšími československými trhy. Japonská účast na československém dovozu zpočátku dosahovala ještě zanedbatelnějších výsledků – teprve v roce 1934 přesáhl podíl Japonska na prvorepublikovém importu jednu desetinu procenta. Později sice význam japonského zboží na československém trhu prudce vzrostl, v době svého vrcholu v roce 1937 se však import z Japonska stále podílel pouhými 0,77 % na celkového prvorepublikovém

⁵⁶⁴ A. Skřivan, Československý vývoz do Číny, s. 110-111.

dovozu. Vcelku logicky proto nelze Japonsko zařadit mezi významná odbytiště československého zboží v meziválečném období.

Československý vývoz do Japonska vykazoval v letech 1923-1928 klesající tendence a v následujícím časovém úseku (1929-1931) stagnoval. Tento vývoj nebyl v souladu s obecnými trendy ve vývoji zahraničněobchodní výměny ani jednoho ze zúčastněných států. Zatímco Československé zboží ve druhé polovině dvacátých let expandovalo na zahraniční trhy poměrně rychle, což odpovídalo konjunkturu domácí ekonomiky během „zlatých“ dvacátých let (srov. kap. 3.2.2, s. 54-56), v Japonsku ve druhé polovině dvacátých let vzrůstala poptávka po zahraničních produktech v souvislosti se zničujícím zemětřesením v oblasti Kantó z roku 1923, které vedlo ke zvýšené spotřebě materiálu nutného na rekonstrukci Tokia a přilehlých oblastí.

Proč neslavilo československé zboží na japonském trhu ve druhé polovině dvacátých let větší úspěchy? Zatímco prudké snížení exportu v letech 1923-1924 lze objasnit čistě administrativními zásahy při sběru statistických dat, zmenšující se podíl Československé republiky na japonském trhu po roce 1924 musel mít jiné opodstatnění. Nabízí se hned několik možných interpretací. Předně exportéři zřejmě nedokázali dostatečně pružně reagovat na změny ve struktuře tamní poptávky, která po zemětřesení z roku 1923 zaznamenala poměrně zásadní posun směrem k materiálu důležitému na rozsáhlou rekonstrukci, ať už se jednalo o stavebniny, železné zboží, sklo, stroje apod. Jiné vysvětlení spočívá v poklesu zájmu československých obchodních kruhů o japonský trh, respektive ve vznikajícím přesvědčení, že vývozními strategiemi není možné dosáhnout patřičného zisku. Exportéři zřejmě získali kvůli neúspěchu velkých vývozních akcí velmi špatné zkušenosti s celým prostorem Dálného východu (*Centromise, Československá společnost pro obchod s Východem*), je proto vcelku logické, že později přistupovali k vývozu do Japonska s jistou rezervovaností. Svou roli zřejmě sehrálo také opadnutí poválečného zakladatelského ruchu v Československu. Jakmile spekulativní horečka odezněla, začali se prvorepublikoví obchodníci soustředit spíše na tradičnější trhy v Podunají a Německu, než aby plánovali ambiciózní vývozní projekty na druhém konci světa. (kap. 4.3.2, s. 126). Během dvacátých let proto nedokázali plně využít potenciálu, který japonské odbytiště skýtalo.

Výraznější proměna ve vývoji československo-japonských zahraničněobchodních vztahů nastala teprve během velké hospodářské krize. Z československého hlediska se však nejednalo o posun příznivý, právě naopak. Mezi lety 1931-1932 se prvorepublikový vývoz do Japonska propadl zhruba o dvě třetiny a na těchto nízkých hodnotách se stabilně udržel až do roku 1935. Takto hluboký pokles je zdůvodnitelný jednak příchodem velké hospodářské krize a snižující se poptávkou v Japonsku, jednak devalvací jenu v roce 1932, která zapříčinila zvýšení japonské konkurenceschopnosti na domácích i zahraničních trzích. Vzhledem k těmto nepříznivým trendům je velice zajímavý pozvolný vzestup prvorepublikového exportu do Japonska v letech 1936-1937. Japonské hospodářství se tehdy

připravovalo na rozsáhlou vojenskou expanzi v sousední Číně, rychle proto vzrůstal především import za účelem válečných příprav. Vhodné podmínky pro hospodářskou expanzi zřejmě připravila také dvojitá devalvace koruny (1934 a 1936), která výrazně navýšila konkurenceschopnost československého zboží v zahraničí (kap. 3.2.3, s. 57-58). Slibně se vyvíjející vývozní aktivity první republiky na japonském trhu však záhy přerušil útok Japonska na Čínu v létě 1937. Vzhledem k prohlubující se pasivitě japonské obchodní bilance a nedostatku deviz na sebe restriktivní opatření zahraničního obchodu nenechala dlouho čekat – československý export se propadl ještě hlouběji než na začátku velké hospodářské krize. Tamní trh byl díky těmto událostem pro řadu československých vývozců fakticky ztracen (kap. 6.3, s. 189-193).

V případě japonského dovozu lze pozorovat trendy zcela odlišné. V letech 1923-1933 Japonsko exportovalo do Československa tak malé množství výrobků, že nemá příliš velký smysl pokoušet se o hlubší interpretaci tohoto vývoje. Prvorepublikové zahraničněobchodní statistiky zřejmě nedokázaly import z Japonska ve dvacátých letech příliš dobře podchytit. Za krátké povšimnutí stojí pouze prudký vzestup dovozu v letech 1926-1928, zřejmě vyvolaný podpisem československo-japonské obchodní smlouvy (1926), popřípadě stupňující se propagační činností prvorepublikových zastupitelských úřadů v Japonsku (kap. 4.1, s. 76-77). Prameny umožňují detailnější analýzu japonského vývozu do Československa teprve pro období let 1934-1937. Po devalvaci jenu v roce 1932 zahájilo Japonsko rychlou expanzi na světové trhy. Zpočátku sice slavilo velké úspěchy, protekcionistická opatření ze strany západních států na sebe však nenechala dlouho čekat. Japonsko bylo záhy nuceno hledat zcela nová odbytiště, především v Africe, Latinské Americe a Evropě. Prvorepublikový dovoz z Japonska se vzhledem k tomuto vývoji každoročně zdvojnásobil, lze proto konstatovat, že se Československo zařadilo mezi nová japonská odbytiště nacházející se na evropském kontinentu. Československý trh se stal pro Japonsko vysoce atraktivním především z toho důvodu, že první republika neuválila na japonský import žádná rozsáhlejší restriktivní opatření ani devizová omezení. Na druhou stranu je možné vysvětlit vzestup dovozu z Japonska ještě jedním způsobem – ve třicátých letech se možná dařilo ve vzájemné obchodní výměně eliminovat distributorské mezičlánky (reexport), což se v zahraničněobchodních statistikách mohlo projevit zcela „iluzorním“ vzrůstem importu.

Tabulka 20 - Obchodní bilance Československé republiky s Japonskem, Čínou a Asií jako celkem.

Rok	Japonsko	Čína	Asie celkem
1929	70	62	-96
1930	59	109	103
1931	63	67	170
1932	18	23	57
1933	19	27	-56
1934	14	54	36
1935	6	56	-85
1936	0	26	-226
1937	-25	118	-160

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR, s. 853-855.

Vzhledem k rychlému růstu japonského dovozu do Československa nastala ve druhé polovině třicátých let velice zajímavá situace – vzájemná obchodní bilance skončila pro první republiku v letech 1936 a 1937 pasivitou (Tabulka 20). Dle uvažování řady československých „národohospodářů“ vznikl stav poněkud nežádoucí. Srovná-li se tento vývoj například s východoasijskou Čínou, lze dospět k názoru, že se skutečně jednalo o výsledky krajně nepříznivé. Na druhou stranu je však třeba zdůraznit zvláštní význam čínského trhu pro prvorepublikovou ekonomiku. Zatímco se československá obchodní bilance s celým asijským kontinentem přesouvala ve druhé polovině třicátých let spíše do červených čísel, zejména v důsledku rostoucí pasivity v obchodní výměně s Britskou Indií a Nizozemskou východní Indií, z Číny se postupně stávalo důležité odbytiště prvorepublikového strojírenského a zbrojního průmyslu.⁵⁶⁵ Japonský trh, který podobné exportní příležitosti v zásadě neskýtal, proto ve srovnání se sousední Čínou ztrácel na důležitosti. Vzhledem k tomu, že se velmocenské Japonsko, a nikoliv Čína, těšilo krátce po první světové válce a začátkem dvacátých let poměrně velké pozornosti nejen ze strany československé diplomacie, ale i hospodářských kruhů, je tento posun poměrně zajímavým fenoménem, jehož příčiny je třeba hledat nejen v politické a ekonomické rovině, ale i ve zvyšující se opatrnosti řady československých exportérů při snahách o vstup na japonský trh. K této složité problematice se vrátí poslední kapitola, kde bude podrobněji zohledněna role jednotlivých vstupních bariér.

5.1.2 Proměny v komoditní struktuře

Meziválečné československo-japonské obchodní styky prošly hned několika důležitými proměnami. V ostrém kontrastu stojí především dvacátá a třicátá léta, respektive období předcházející velké hospodářské krizi a devalvaci jenu (1932) a perioda, jež následovala. Je třeba zdůraznit, že přelom dvacátých a třicátých let se nestal zásadním mezníkem jen pro celkový objem obchodní výměny, ale i pro její komoditní strukturu. V zásadě se nabízí dvojitý způsob, jak tuto složitou problematiku analyzovat. Buď je možné k tematice přistoupit čistě chronologicky a detailně rozebrat komoditní strukturu

⁵⁶⁵ A. Skřivan, Československý vývoz do Číny, s. 115-119.

v každém z meziválečných roků, nebo lze průřezově zvolit několik časových úseků a na jejich základě pak pozorovat konkrétní proměny. Přestože první postup slibuje skutečně detailní rozbor, použijme raději druhou metodu, která jednak slibuje dosažení poměrně reprezentativních výsledků, jednak usnadní zachování relativní přehlednosti celého textu. Konkrétně se soustředíme na léta 1924, 1928, 1932 a 1936. Nejedná se o výběr zcela náhodný, volba jednotlivých roků má své specifické opodstatnění. V roce 1924 se československé hospodářství vzpamatovala z tzv. deflační krize a vstoupilo do vzestupné fáze hospodářského cyklu (srov. kap. 3.2.1, s. 53-54). Rovněž japonská ekonomika, stimulovaná snahou o obnovu zemětřesením zpustošené oblasti Kantó (1923), tehdy procházela dynamickým rozvojem (srov. kap. 2.2.1, s. 32). Zatímco v průběhu posledního předkrizového roku 1928 dosáhl československý vývoz svého meziválečného vrcholu, na přelomu let 1932/1933 se naopak přiblížil dnu. Naproti tomu Japonsko odpoutalo roku 1932 jen od zlata a zahájilo rozsáhlou obchodní expanzi na světové trhy. Konečně rok 1936 lze považovat za jistý zlom v dosavadním vývoji československo-japonských hospodářských vztahů, protože v pozdějších letech byla obchodní výměna regulována administrativními zásahy ze strany Japonska, které zahájilo válku s Čínskou republikou.

Tabulka 21 - Československý dovoz z Japonska v roce 1924 dle nejdůležitějších skupin zboží celního záznamu. Uveden název skupiny zboží, její číslo a procentuální podíl na celkovém dovozu.

Skupina zboží	Číslo skup.	Podíl na dovozu
Obilí, slad, luštěniny, mlýnské výrobky, rýže	VI	38%
Látky lékárnické a voňavkářské	XVIII	14%
Tuky	XI	12%
Ovoce, zelenina, rostliny a části rostlin	VII	7%
Chemické látky pomocné a chemické výrobky	XLVI	6%
Zboží ze slámy, rákosu, lýka, loubků apod.	XXVIII	5%
Hmoty soustružnické a řezbářské	XVI	5%
Hedvábí a hedvábné zboží	XXV	4%
Koření	II	3%
Zboží hliněné	XXXVII	2%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1924, Československá statistika řada III, Díl 1, Praha 1925.

Tabulka 22 - Československý dovoz z Japonska v roce 1924 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina	Nejdůležitější obchodní komodita	Podíl na skupině
VI	Rýže loupaná a zlomková	100%
XVIII	Etherické oleje nejmenované	86%
XI	Vosk japonský	76%
VII	Semeno loupané	78%
XLVI	Brom a jod	100%
XXVIII	Pletené zboží obyčejné	52%
XVI	Perleť, skořepiny lasturové	48%
XXV	Hedvábí surové	89%
II	Zázvor	79%
XXXVII	Hliněné zboží vícebarevné	63%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1924, Československá statistika řada III, Díl 1, Praha 1925.

Zaměříme se nejprve na komoditní strukturu japonského dovozu do Československa. V roce 1924 se importovaly především zemědělské výrobky, konkrétně rýže, která se na celkovém dovozu podílela více jak z jedné třetiny (38 %). Poměrně významná pozice rovněž náležela lékárnickým a voňavkářským látkám (14 %) a tukům (12 %), mezi nimiž jako nejdůležitější komodity vystupovaly éterické oleje spolu s japonským voskem (Tabulka 21 a 22). Z Japonska se dováželo množství dalších, poněkud marginálních výrobků, jejichž hodnota se obvykle pohybovala v rozmezí jen několika desítek tisíc korun. Zařadit sem lze nejrůznější semena, chemické látky (brom a jod), pletené zboží ze slámy, řezbářské produkty, hedvábné látky v čele se surovým hedvábím, koření (hlavně zázvor) a výrobky z hlíny. V roce 1924 tak japonskému importu dominovaly zejména suroviny (potravin, oleje, tuky, semena, brom a jod, perleť, zázvor), které tvořily více než 80 % celkového dovozu. Určitý podíl spadal i na polotovary (hedvábí, pletené a hliněné zboží), v zásadě se ale jednalo o zcela nepatrnou část obchodní výměny a hotové výrobky chyběly téměř úplně. Japonský průmysl se zatím netěšil takové vyspělosti, aby mohl na území Československé republiky exportovat produkty s větší přidanou hodnotou.

Tabulka 23 - Československý dovoz z Japonska v roce 1928 dle nejdůležitějších skupin zboží celního záznamu. Uveden název skupiny zboží, její číslo a procentuální podíl na celkovém dovozu.

Skupina zboží	Číslo skup.	Podíl na dovozu
Ovoce, zelenina, rostliny a části rostlin	VII	65%
Tuky	XI	12%
Chemické látky pomocné a chemické výrobky	XLVI	6%
Bavlna, příze a zboží z ní	XXII	3%
Hedvábí a hedvábné zboží	XXV	3%
Látky lékárnické a voňavkářské	XVIII	2%
Sklo a skleněné zboží	XXXV	2%
Zboží konfekční	XXVI	1%
Zboží dřevěné, soustružnické a řezbářství	XXXIV	1%
Nerosty	XVII	1%

Zdroj: *Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1928, Československá statistika řada III, Díl 1, Praha 1929.*

Tabulka 24 - *Československý dovoz z Japonska v roce 1928 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.*

Skupina	Nejdůležitější obchodní komodita	Podíl na skupině
VII	Olejnata semena jiná	98%
XI	Tuk rybí	96%
XLVI	Brom a jod	88%
XXII	Odpadky bavlny	99%
XXV	Hedvábí smotané nebo niťované surové	66%
XVIII	Etherické oleje výslovně nejmenované	93%
XXXV	Napodobeniny pravých perel	98%
XXVI	Klobouky negarnované, ze slámy, lýka, dřevěných loubků aj.	49%
XXXIV	Hračky	73%
XVII	Třtiny vzácnější, přírodní	52%

Zdroj: *Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1928, Československá statistika řada III, Díl 1, Praha 1929.*

Japonský dovoz zaznamenal v letech 1924-1928, tedy během konjunktury druhé poloviny dvacátých let, několik poměrně zásadních proměn (Tabulky 23 a 24). V oficiálních statistikách se objevuje řada nově dovážených komodit, zatímco mnoho polotovarů a surovin, které ještě v roce 1924 importu zcela dominovaly, buď vymizely úplně, nebo zůstaly zcela marginálními položkami vzájemné obchodní výměny. Zřejmě šlo o logický důsledek prudkého vzrůstu importu japonského zboží, jehož hodnota se zvýšila z původních 1,02 milionů Kč v roce 1924 na 13,66 milionů Kč roku 1928. Téměř ustal dovoz rýže, ještě v roce 1924 nejvýznamnější komodity exportované z Japonska na území Československé republiky. Japonská ekonomika tehdy ztrácela potravinovou soběstačnost a čím dál více závisela na přísunu zemědělských výrobků ze zahraničí, nezbývalo proto příliš prostoru pro vývoz (srov. kap. 2.1, s. 28). Naopak vzrostl význam olejnatých semen, která roku 1928 tvořila 65 % japonského vývozu do Československa (sic!). Mezi významné dovozní artikly rovněž spadal rybí tuk (skoro 12 % dovozu) spolu s bromem a jodem (téměř 6 %), popřípadě i se surovým hedvábím či odpadky z bavlny. V menším množství si pak na československý trh nacházely svou cestu éterické oleje, napodobeniny perel, slaměné klobouky či dřevěné hračky. Japonskému dovozu v roce 1928 stále dominovaly suroviny, v menší míře i polotovary. V omezeném množství se sice dovážely i hotové výrobky (slamáky, dřevěné hračky), zdaleka ale netvořily důležitou součást československo-japonské zahraničněobchodní výměny.

Tabulka 25 - Československý dovoz z Japonska v roce 1932 dle nejdůležitějších skupin zboží celního záznamu. Uveden název skupiny zboží, její číslo a procentuální podíl na celkovém dovozu.

Skupina zboží	Číslo skup.	Podíl na dovozu
Ovoce, zelenina, rostliny a části rostlin	VII	18%
Zboží dřevěné, ze surovin soustružnických a řezbářských	XXXIV	12%
Tuky	XI	10%
Zboží hliněné	XXXVI	6%
Chemické látky pomocné a chemické výrobky	XLVI	6%
Bavlna, příze a zboží z ní	XXII	5%
Zboží konfekční	XXVI	4%
Hedvábí a hedvábné zboží	XXV	4%
Elektrické stroje, přístroje a elektrotechnické pomůcky	XLI	4%
Suroviny soustružnické a řezbářské	XVI	3%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1932, Československá statistika řada III, Díl 1, Praha 1933.

Tabulka 26 - Československý dovoz z Japonska v roce 1932 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina	Nejdůležitější obchodní komodita	Podíl na skupině
VII	Rostliny jiné	100%
XXXIV	Hračky	58%
XI	Vosk japonský	34%
XXXVI	Porcelán barevný, malovaný, potištěný	56%
XLVI	Pomocné látky a výrobky chemické	38%
XXII	Odpadky z bavlny	95%
XXVI	Klobouky ze slámy, lýka, dřevěných loubků apod.	61%
XXV	Předivo celulosové	76%
XLI	Žárovky ke kapesním svítilnám	67%
XVI	Třtiny vzácnější a přírodní	60%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1932, Československá statistika řada III, Díl 1, Praha 1933.

Velká hospodářská krize přinesla zásadní předěl v československo-japonských obchodních styčích. Nejenže došlo mezi lety 1928-1932 k poklesu japonského importu o více než 57 %, lze pozorovat i náznaky rozsáhlejších proměn v komoditní struktuře obchodní výměny (Tabulka 25 a 26). Povšimnout si je třeba podstatně větší diverzifikace zboží směřujícího na československý trh. Zatímco v letech 1924 a 1928 se z Japonska importovalo ve větším množství jen několik úzce vymezených surovin a polotovarů, od třicátých let se dovoz začal stávat poněkud pestřejším. Mezi komoditami převládaly nejrůznější části rostlin a dřevěné zboží (hračky), dále tuky (japonský vosk), hliněné výrobky (porcelán), chemické látky, odpadky z bavlny, konfekce (slamáky), hedvábné zboží, soustružnické a řezbářské suroviny (přírodní třtiny) a nově elektrické žárovky. Naopak zcela vymizela olejnatá semena, která koncem dvacátých let vzájemné obchodní výměně dominovala. Jednalo se sice o nepatrný, přesto začínající posun od dovozu surovin směrem k polotovarům a hotovým výrobkům. Tento vývoj byl v souladu s obecnými trendy ve vývoji japonského hospodářství, které ve dvacátých letech

prodělalo rozsáhlou racionalizaci výroby a stalo se vysoce konkurenceschopným nejen na domácím trhu, ale i v celosvětovém kontextu (kap. 2.2.1, s. 34-35).

Tabulka 27 - Československý dovoz z Japonska v roce 1936 dle nejdůležitějších skupin zboží celního záznamu. Uveden název skupiny zboží, její číslo a procentuální podíl na celkovém dovozu.

Skupina zboží	Číslo skup.	Podíl na dovozu
Tuky	XI	28%
Hedvábí a hedvábné zboží	XXV	27%
Bavlna, příze a zboží z ní	XXII	26%
Potraviny	XIV	3%
Obilí, slad, luštěniny, mlýnské výrobky, rýže	VI	2%
Látky lékárnické a voňavkářské	XVIII	2%
Chemické látky a výrobky	XLVI	2%
Mastné oleje	XII	2%
Suroviny soustružnické a řezbářské	XVI	1%
Zboží dřevěné, soustružnické a řezbářské	XXXIV	1%

Zdroj: *Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1936, Československá statistika řada III, Díl 1, Praha 1937.*

Tabulka 28 - Československý dovoz z Japonska v roce 1936 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina	Nejdůležitější obchodní komodita	Podíl na skupině
XI	Tuk rybí, velrybí a tulení	48%
XXV	Hedvábí smotané nebo niťované	74%
XXII	Bavlněné zboží surové	66%
XIV	Sardinky, makrela, tuňák a sardelová očka s kapary, v oleji	77%
VI	Rýže loupaná	100%
XVIII	Etherické oleje ostatní	77%
XLVI	Zboží želatinové	67%
XII	Olej sójový k výrobě jedlých tuků a olejů	68%
XVI	Celuloid v deskách, prutech nebo trubkách	78%
XXXIV	Hračky	66%

Zdroj: *Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1936, Československá statistika řada III, Díl 1, Praha 1937.*

Spíše než začátek velké hospodářské krize se pro japonskou ekonomiku jako zásadní ukázala státní intervencionistická politika, konkrétně devalvace jenu v roce 1932. Hospodářství se z krize rychle vzpamatovalo a japonské výrobky si úspěšně nacházely svou cestu na světové trhy, což se projevilo zejména v rostoucím exportu hedvábí a bavlněné příze (kap. 2.3.1, s. 39-40). Tento vývoj našel svou odezvu i v československém prostředí. Nejenže došlo v rozmezí let 1932-1936 k více než sedminásobnému vzrůstu japonského importu, proměnila se i jeho komoditní struktura (Tabulka 27 a 28). Z Japonska se v roce 1936 dovážely především tuky (velrybí, rybí a tulení), následované hedvábnými a bavlněnými polotovary. Tyto tři skupiny zboží tvořily v roce 1936 více než 81 % veškerého japonského vývozu do Československa. Teprve v tomto období se Japonsku podařilo výrazněji proniknout na československý trh, přičemž za tento úspěch vděčilo zejména výše zmíněným komoditám. Nemalou roli ovšem sehrály i jiné druhy zboží, například potraviny (sardinkové, makrelové

nebo tuňákové konzervy), rýže, lékárnické, voňavkářské či chemické látky (éterické oleje, želatina), mastné oleje, soustružnické a řezbářské suroviny (celuloid) nebo dřevěné výrobky (hračky). Přestože však import japonského zboží stoupal, stále se jednalo spíše o suroviny a polotovary než hotové výrobky. Japonská průmyslová základna jednoduše nebyla ani ve třicátých letech natolik vyspělá, aby mohla československé ekonomice nabídnout zboží s vysokou přidanou hodnotou.

Jakým způsobem předcházející řádky stručně shrnout, aby šlo získat ucelenější obraz o japonském exportu do Československa v celém meziválečném období? Prvně je třeba prohlásit, že ve dvacátých letech byl japonský import jen velmi málo diverzifikovaný. Většinou sestával z několika surovin nebo polotovarů, které tvořily nejdůležitější část obchodní výměny – roku 1924 se jednalo hlavně o rýži, nejrůznější éterické oleje či japonský vosk, přičemž o čtyři roky později vstoupily do popředí zejména olejnatá semena, rybí tuk a brom s jodem. Velká hospodářská krize přinesla první podstatnou změnu. Japonský dovoz začal v roce 1932 vykazovat poměrně velkou variabilitu, přičemž dominantní postavení nově zaujímaly nejen suroviny a polotovary (různé části rostlin a tuky), ale i hotové výrobky (např. dřevěné hračky, porcelán, žárovky či slaměné klobouky). Druhá velká změna nastala v polovině třicátých let jakožto přímý důsledek devalvace jenu z roku 1932. Japonský průmysl, který prošel během dvacátých let rozsáhlou racionalizací, se po poklesu kurzu měny stal vysoce konkurenceschopným a mohl zahájit rozsáhlou obchodní expanzi, což se projevilo i na československém trhu, kde vzrostl dovoz jednak rybích tuků, jednak bavlněných a hedvábných polotovarů. Takto prudký vzestup několika specifických komodit se ovšem negativně podepsal na opětovném poklesu různorodosti japonského importu do Československa. Zatímco ještě v roce 1932 dovoz vykazoval v důsledku velké hospodářské krize známky značné variability a tím pádem i malé zranitelnosti, o čtyři roky později opět dominovalo jen několik výrobků. Přesto lze tento vývoj hodnotit spíše kladně – Japonsku se během třicátých let dařilo proniknout na nový středoevropský trh, který skýtal pro některé druhy zboží vcelku dobré odbytové možnosti.

Předtím, než se práce soustředí na analýzu československého vývozu do Japonsku, je třeba položit si jednu zásadní otázku. Dovážely se z Japonska na území Československé republiky některé významné komodity, které nebylo možné získat jinde – jinak řečeno, měl japonský trh pro první republiku strategický význam? Na základě podrobného výzkumu komoditní struktury japonského importu v letech 1924, 1928, 1932 a 1936 je třeba zaujmout spíše negativní stanovisko. Jestliže se vyřadí komodity, jejichž hodnota nedosahovala ani 100 tisíc Kč a zároveň se jich alespoň desetina nedovezla právě z japonského území, zbyde jen velmi malé množství obchodních artiklů. Pro rok 1924 nelze do této kategorie zařadit ani jediný a i v roce 1928 sem spadají pouze brom a jod (39 % zboží pochází z Japonska) a napodobeniny pravých perel (24 %).

Tabulka 29 - Procentuální podíl Japonska na dovozu některých komodit do Československa v letech 1932 a 1936.

1932		1936	
Název komodity	Podíl	Název komodity	Podíl
Galanterie a toaletní potřeby	59%	Vosk japonský	95%
Hračky z umělých surovin řezbářských	45%	Bavlněné zboží obyčej., surové - hladké	89%
Vosk japonský	39%	Rostliny nejmenované, suš., uprav.	82%
Jiný porcelán, barev., s okraj.	21%	Bavlněné zboží obyčej., surové - vzorkov.	49%
Třtiny vzácnější, surové	19%	Hedvábí smotané nebo niťované	36%
Kafr čistěný	18%	Galanterie a toaletní potřeby	33%
Klobouky ze slámy apod.	14%	Kafr čistěný	31%
Žárovky ke kapesním svít.	11%	Hračky z umělých surovin řezbářských	31%
-	-	Jiné tuky a tukové směsi	28%
-	-	Třtiny vzácnější, surové	27%
-	-	Želatina	25%
-	-	Pletené zboží výslovně nejmenované	21%
-	-	Jiný porcelán, barev., s okraj.	17%
-	-	Tuky jedlé po denat. k techn. upotřeb.	15%
-	-	Tkanice z konop. a jiné příze (bíl., louž.)	15%

Zdroj: *Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1932, Československá statistika řada III, Díl 1; Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1936, Československá statistika řada III, Díl 1.*

Seznam komodit dovážených na území Československé republiky výhradně z Japonska se rozšířil ve třicátých letech (Tabulka 29). Důvodem sice mohla být japonská expanze na světové trhy, zřejmě se ale na tomto výsledku podílel spíše pokles distribuce a reexportu jakožto často užívaných metod pro zpracování tamního trhu prvorepublikovými obchodníky (srov. kap. 4.3.1, s. 106-109). Jen u několika obchodních artiklů však šlo o strategicky důležité komodity. Pro rok 1932 zařadíme do této kategorie s jistými rezervami japonský vosk, soustružnické a řezbářské třtiny či rafinovaný kafr, přičemž zbytek spadá spíše pod spotřební zboží (galanterie, hračky, porcelán, slamáky, žárovky). Teprve v roce 1936 exportovalo Japonsko do Československa větší množství poměrně důležitých komodit, které měly zásadní význam pro fungování prvorepublikové ekonomiky jako celku. Konkrétně se jednalo především o suroviny a polotovary nutné jako vstupy pro domácí textilní průmysl (bavlněné a hedvábné zboží). Některé druhy tohoto výrobku se do Československa importovaly téměř výhradně z Japonska – surové a obyčejné bavlněné zboží hladké i vzorkované, popřípadě smotané a niťované hedvábí. Kromě těchto surovin však produkty dovezené z Japonska nehrály ani ve druhé polovině třicátých let v kontextu fungování československé ekonomiky jako celku důležitější roli.

Tabulka 30 - Československý vývoz do Japonska v roce 1924 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina zboží	Číslo skup.	Podíl na vývozu
Vlna, vlněná příze a zboží z ní	XXIV	64%
Ovoce, zelenina, rostliny a části rostlin	VII	9%
Železo a železné zboží	XXXVIII	8%
Sklo a skleněné zboží	XXXV	5%
Zboží dřevěné, ze surovin soustružnických a řezbářských	XXXIV	4%
Stroje, přístroje a jejich součástky	XL	3%
Obilí, slad, luštěniny, mouka a mlýnské výrobky, rýže	VI	2%
Zboží konfekční	XXVI	1%
Papír a papírové zboží	XXIX	1%
Chemické látky pomocné a chemické výrobky	XLVI	1%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1924, Československá statistika řada III, Díl 1.

Tabulka 31 - Československý vývoz do Japonska v roce 1924 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina	Nejdůležitější obchodní komodita	Podíl na skupině
XXIV	Vlněná příze surová	56%
VII	Chmel	100%
XXXVIII	Drát silný 1,5 mm a víc	48%
XXXV	Nepravé kameny, nezasazené	73%
XXXIV	Knoflíky z kosti, rohu a jiných živočišných látek řezbářských	100%
XL	Cisterny a tanky železné, součástky z obecných kovů	67%
VI	Slad	100%
XXVI	Klobouky plstěné ze srsti	97%
XXIX	Papír balicí nebarvený	74%
XLVI	Ostatní pomocné látky chemické	63%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1924, Československá statistika řada III, Díl 1.

Zboží exportované z Československa do Japonska zpočátku vykazovalo vcelku omezenou pestrost (Tabulka 30 a 31). Vývozu dominovala vlna a vlněná příze, z čehož největší část spadala na vlněnou přízi surovou. Vlna a zboží z ní tvořilo téměř dvě třetiny prvorepublikového zboží směřujícího v roce 1924 do Japonska (64 %). Nemalý podíl rovněž náležel železu a železnému zboží (8 %), z něhož na prvním místě stály drobné dráty, popřípadě i chmelu (8 %), který se těšil mezi japonskou klientelou poměrně velkému zájmu. Určitý význam mezi exportovanými komoditami zaujímaly také sklo a skleněné zboží (nepravé kameny), knoflíky z řezbářských látek či některé druhy specializovaných strojů (cisterny, součástky kovů). Vedle těchto komodit se roku 1924 v menším množství vyvážely také plstěné klobouky ze srsti, slad, papírové zboží (balicí papír) či nejrůznější živočišné výrobky. Pro shrnutí lze konstatovat, že československý vývoz do Japonska sestával v roce 1924 zejména ze zboží s nižší přidanou hodnotou (surová vlněná příze, chmel, slad). Překvapí absence vývozu většího množství investičních celků nebo strojů, které československý průmysl dokázal vyrábět na podstatně vyšší úrovni

než ten japonské. Hotové výrobky v zásadě tvořily v první polovině dvacátých let jen velmi malou část československo-japonské obchodní výměny (železo, sklo, knoflíky, stroje, klobouky, papír).

Tabulka 32 - Československý vývoz do Japonska v roce 1928 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina zboží	Číslo skup.	Podíl na vývozu
Příze vlněná	XXIV	46%
Železo a železné zboží	XXXVIII	12%
Sklo a skleněné zboží	XXXV	11%
Stroje, přístroje a jejich součásti ze dřeva, železa nebo obec. kovů	XL	7%
Zboží konfekční	XXVI	6%
Papír a papírové zboží	XXIX	5%
Chemické látky a výrobky	XLVI	4%
Obilí, slad, luštěny, mouka, mlýnské výrobky, rýže	VI	2%
Zboží dřevěné, soustružnické a řezbářské	XXXIV	2%
Obecné kovy a zboží z nich	XXXIX	1%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1928, Československá statistika řada III, Díl 1.

Tabulka 33 - Československý vývoz do Japonska v roce 1928 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina	Nejdůležitější obchodní komodita	Podíl na skupině
XXIV	Vlněná příze surová	83%
XXXVIII	Drát silný 1,5 mm a víc	31%
XXXV	Tabulové sklo a surové sklo, obvod tabulí přes 400 cm	31%
XL	Pracovní stroje spojené s parními motory, konkrétně nad 1000 q	42%
XXVI	Klobouky plstěné ze srsti	97%
XXIX	Papír pergamenový	58%
XLVI	Octan vápenatý, nečistý	69%
VI	Ječmen	81%
XXXIV	Knoflíky z ořechů arekových, kamenáčů apod.	95%
XXXIX	Jehlice, kroužky, knoflíky, přezky, háčky, sponky, náprstky apod.	62%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1928, Československá statistika řada III, Díl 1.

Mezi lety 1924-1928 poklesl československý vývoz do Japonska téměř o 40 % (sic!), v důsledku čehož došlo k významným posunům v komoditní struktuře exportovaných výrobků. Japonsko dováželo po roce 1923 hlavně stavební hmoty a stroje pro rekonstrukci zemětřesením poničené oblasti Kantó, českoslovenští obchodníci ale na novou situaci nezareagovali dostatečně pružně. Růst vývozu československého železa, strojů nebo skla (tabulové sklo) nedokázal nahradit ztráty způsobeném klesající poptávkou po vlněné přízi, ještě v roce 1924 dominantní prvorepublikové exportní komodity – roku 1928 se do Japonska exportovalo sotva poloviční množství vlněné příze jako o čtyři roky dříve. Na druhou stranu stojí za povšimnutí stoupající vývoz československých klobouků, které se na tamním trhu postupně vyprofilovaly coby významná luxusní komodita značky „Made in Czechoslovakia“. Československo se dokonce v letech 1929-1930 stalo třetím největším vývozcem plstěných klobouků

do Japonska – první a druhou příčku tehdy obsadila Velká Británie s Itálií.⁵⁶⁶ Ve větším množství do Japonska rovněž směřovaly různé suroviny a polotovary (octan vápenatý, ječmen) spolu s drobným spotřebním zbožím, například papírem, knoflíky či různými jehlicemi. V zásadě lze v roce 1928 pozorovat přesun komoditní struktury směrem od vývozu surovin (vlněná příze) k polotovarům (tabulové sklo) či hotovým výrobkům (železné výrobky, stroje, klobouky, knoflíky, jehlice). Tento nastupující trend se ovšem stal pro československé hospodářství poněkud nepříznivým, protože se uskutečnil jen na úkor poklesu celkového objemu vývozu.

Tabulka 34 - Československý vývoz do Japonska v roce 1932 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina zboží	Číslo skup.	Podíl na vývozu
Železo a železné zboží	XXXVIII	26%
Sklo a skleněné zboží	XXXV	24%
Chemické látky pomocné a chemické výrobky	XLVI	10%
Příze vlněná	XXIV	9%
Papír a papírové zboží	XXIX	8%
Zboží konfekční	XXVI	7%
Obecné kovy a zboží z nich	XXXIX	4%
Kůže vydělaná a kožené zboží	XXXII	3%
Chemické látky a výrobky	XLVI	3%
Vozidla	XLII	3%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1932, Československá statistika řada III, Díl 1.

Tabulka 35 - Československý vývoz do Japonska v roce 1932 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina	Nejdůležitější obchodní komodita	Podíl na skupině
XXXVIII	Železo a ocel v tyčích, kované, válcované nebo tažené	40%
XXXV	Nepravené kameny, nezasazené	33%
XLVI	Ostatní pomocné látky a výrobky chemické	68%
XXIV	Vlněné zboží tkané	74%
XXIX	Papír pergamenový	75%
XXVI	Klobouky plstěné ze srsti	98%
XXXIX	Jehlice, kroužky, knoflíky, přezky, háčky, sponky, náprstky	58%
XXXII	Kůže telecí, vyjma kůže lakovanou	97%
XLVI	Cisterny a tanky hotové	47%
XLII	Volnoběžky, obroučové brzdy a jiné součástky velocipedů	100%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1932, Československá statistika řada III, Díl 1.

Velká hospodářská krize znamenala předěl v obecných trendech československého vývozu do zámoří, což se výrazně podepsalo i v přístupu k japonskému trhu (Tabulka 34 a 35). Poklesl především vývoz vlněné příze, ve dvacátých letech nejdůležitějšího československého vývozního artiklu do Japonska. Nově se coby dominantní komodity profilovaly hlavně železné výrobky, dále sklo, v menší

⁵⁶⁶ AMZV, IV. sekce, krab. Č. 536, Dopis z 19. 2. 1932.

míře i chemické zboží, papír nebo plstěné klobouky. Mezi důležitější vývozní artikly se zařadilo i jáchymovské radium, které se ve statistikách zřejmě nacházelo pod položkou „pomocné látky a výrobky chemické“. Od začátku třicátých let o nějjevila zájem především japonská firma *Šimazu Seisakušo*, která se soustředila na výrobu lékařských látek.⁵⁶⁷ Vedle toho se československé radium těšilo popularitě u akademických institucí, jež ho vyžadovaly na vědecké účely (univerzity v Tokiu a Ósace).⁵⁶⁸ Za nejvýznamnější proměnu, k níž během velké hospodářské krize v československém exportu do Japonska došlo, lze označit vzrůst významu železářského průmyslu, kde dominovaly zejména válcované výrobky (*Mannesmannovy válcovny*).

Výše nastíněný posun od surovin směrem k výrobkům s vyšší přidanou hodnotou však byl pro československou ekonomiku velmi nepříznivý. Proběhl totiž jen na úkor téměř úplné ztráty japonského odbytiště – rok 1932 představoval v meziválečném období nejhlubší bod propadu československého exportu do Japonska.⁵⁶⁹ Komodity, které ve dvacátých letech obchodní výměně dominovaly, ztrácely za velké hospodářské krize u japonské klientely na atraktivitě a nahrazovat je odlišnými produkty se příliš nedařilo.

Tabulka 36 - Československý vývoz do Japonska v roce 1936 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina zboží	Číslo skup.	Podíl na vývozu
Železo a železné zboží	XXXVIII	28%
Papír a papírové zboží	XXIX	18%
Stroje, přístroje a jejich součásti ze dřeva, železa nebo obec. kovů	XL	18%
Chemické látky pomocné a chemické výrobky	XLVI	10%
Ovoce, zelenina, rostliny a části rostlin	VII	7%
Sklo a skleněné zboží	XXXV	6%
Zboží konfekční	XXVI	5%
Kůže vydělaná a kožené zboží	XXXII	4%
Vlna, příze a zboží z ní	XXIV	2%
Klovatiny a pryskyřice	XX	1%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1936, Československá statistika řada III, Díl 1.

⁵⁶⁷ AMZV, IV. sekce, krab. Č. 536, Dopis od ministerstva veřejných prací z 18. 3. 1930.

⁵⁶⁸ Tamtéž, Dopisy od konzulátu v Ósace z 22. 10. 1934 a 21. 9. 1935.

⁵⁶⁹ K ještě hlubšímu propadu sice došlo v roce 1938, na tomto vývoji se však jednat podílel rozpad Československé republiky, jednak šlo o přímý důsledek japonských restriktivních opatření v zahraničněobchodní výměně, jež souvisela s válkou v Číně.

Tabulka 37 - Československý vývoz do Japonska v roce 1936 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.

Skupina	Nejdůležitější obchodní komodita	Podíl na skupině
XXXVIII	Trubky neopracované	39%
XXIX	Papírovina ze dříví (buničina)	54%
XL	Cisterny a tanky železné	62%
XLVI	Pomocné látky a výrobky chemické	83%
VII	Chmel	100%
XXXV	Nepravé kameny nezasazené	35%
XXVI	Klobouky z plsti srstěné	83%
XXXII	Kůže telecí činěná minerální soli	96%
XXIV	Vlněné zboží tkané	59%
XX	Oleje benzolové z kamenouhelného dehtu	100%

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1936, Československá statistika řada III, Díl 1.

Rok 1936 nelze označit za příliš velký mezník pro komoditní strukturu československého exportu do Japonska (Tabulka 35 a 37). Obecné trendy ve vzájemné obchodní výměně, započaté již v roce 1932, ať už se jednalo o rostoucí důležitost produktů železářského nebo chemického průmyslu, nebo přesun od vývozu surovin k hotovým výrobkům, se výrazně prohloubily. K tomuto vývoji přitom došlo v době, kdy celkový objem obchodní výměny s Japonskem rychle stoupal. V zásadě lze tento stav shrnout do jediné věty – vlněná příze, která dominovala vývozu ve dvacátých letech, téměř úplně ztratila své pozice na japonském trhu a nově se naopak etablovaly výrobky železářského průmyslu (*Mannesmannovy válcovny, Poldina huť*). Bez zajímavosti není ani rostoucí podíl strojírenských výrobků na československém vývozu do Japonska, ačkoli zdaleka neodpovídal rychlému růstu v japonské poptávce po tomto zboží ve druhé polovině třicátých let. Vzrůstal také vývoz československého papíru, zejména papírové buničiny, v menším množství se pak vyvážel chmel, nejrůznější neopracované kameny, plstěné klobouky, kůže, oleje a podobné látky.

Komoditní strukturu československého vývozu do Japonska lze vcelku přehledně rozdělit do dvou ucelených period, a to dvacátých a třicátých let. Zatímco nejprve exportu jednoznačně dominovala vlněná příze a na ostatní obchodní komodity spadal jen poměrně malý podíl, ve třicátých letech došlo k významnému posunu. Podobně jako u importu se komoditní struktura diverzifikovala, přičemž do popředí se dostaly železné, strojírenské a v menší míře i skleněné výrobky, což úzce korespondovalo s rostoucí poptávkou po tomto zboží na japonském trhu. Tento posun ve vyvážených komoditách – pro prvorepublikové hospodářství poměrně výhodný, protože se jednalo o výrobky s vysokou přidanou hodnotu, však proběhl jen na úkor stlačení celkového objemu obchodní bilance. V celém meziválečném období se do Japonska poměrně konstantně vyvážela řada dalších komodit, ať už se jednalo o chmel, plstěné klobouky nebo papírové zboží. K této skupině zboží se ve třicátých letech přidalo i jáchymovské radium, které taktéž zaujalo významný podíl na československém exportu do Japonska.

Závěrem se pokusme alespoň nastínit význam japonského odbytiště pro prvorepublikovou ekonomiku. Metodologicky postupujme stejně jako v případě dovozu japonského zboží do Československa. Hned zpočátku je třeba konstatovat, že oproti importu se setkáváme jen s několika komoditami, jejichž hodnota by v konkrétním roce jednak přesahovala 100 tisíc Kč, jednak se japonský trh účastnil alespoň 10 % na jejich celkovém exportu. Ve dvacátých letech spadala pod tuto kategorii především vlněná příze surová – v roce 1924 se Japonsko podílelo celkem 15 % na jejím vývozu z Československa a o čtyři roky později 12 %. Poté, co tento obchodní artikl ve třicátých letech zcela ztratil japonský trh, se však již nevyprofilovala žádná další komodita, která by se do Japonska vyvážela v tak velkém množství a zároveň měla pro některé odvětví československého hospodářství alespoň srovnatelný význam. Objevovaly se sice jiné komodity, ve dvacátých letech například dehtové barvy, papíry z pergamenu nebo slabé dráty a ve třicátých letech přibyly také plstěné klobouky, válcované dráty, řezané zinkové desky, úzké plechy nebo chlorid draselný, v kontextu celé československé ekonomiky se však nejednalo o klíčové produkty, které by se výrazně podílely na zaměstnanosti nebo hospodářském růstu. Japonský trh tak v meziválečném období nesehrál pro československé vývozce ani dovozce úlohu strategického odbytiště, jehož ztráta by mohla domácí průmysl výrazně poškodit.

5.2 Transfer technologií

Již před rokem 1914 zažívalo japonské hospodářství velmi rychlý rozvoj a válečné události tento růst jen akcelerovaly. Přesto se tamní průmyslová základna ve dvacátých a třicátých letech stále nacházela na poměrně nízké technologické úrovni. Japonci si tuto skutečnost velmi dobře uvědomovali, ostatně snaha o dosažení hospodářské a vojenské parity se západními mocnostmi se stala jedním z určujících momentů jejich moderních dějin. Námořní konference konaná na přelomu let 1921/1922 ve Washingtonu, která spolu s mírovými jednáními ve Versailles dala zrod tzv. versaillesko-washingtonskému systému, ovšem v tomto ohledu vytvořila prostředí značně nepříznivé – ve světle snah o odzbrojování odmítly Spojené státy, Velká Británie i Francie prohloubit spolupráci při výměně vojenských technologií. Japonsko tedy hledalo jinde a obrátilo se na svého bývalého nepřitele, Německo. Zájem přitom nejevilo pouze o zbrojní výrobu, ale i další odvětví těžkého průmyslu (chemický a strojírenský průmysl).⁵⁷⁰ Většinou se nejednalo o transfer dobrovolný, protože mezi německými průmyslníky panovaly obavy, že Japonci dokáží technologie rychle adaptovat a sami začít vyrábět, čímž ohrozí pozice Německa na světových trzích.⁵⁷¹

Technologická úroveň československého těžkého průmyslu jako celku nedosahovala německé kvality (srov. kap. 3.1, s. 48), příslušné prvorepublikové patenty a výrobní postupy tedy neskýtaly pro Japonce příliš lákavý cíl. Jinak tomu ovšem bylo v případě lehkého a spotřebního průmyslu (sklo, keramika, bižuterie), který se ocitl v popředí zájmu poměrně široké skupiny japonských podnikatelů, která se snažila „dobývat“ světové trhy. Japonci proto vynaložili značnou energii, aby se dokázali k výrobním postupům tradičních československých odvětví dostat, přizpůsobit je japonskému prostředí a zboží následně umístit ve světě.

Československo-japonský transfer technologií probíhal hned v několika rovinách. Předně je třeba zdůraznit, že se v zásadě jednalo o transfer jednosměrný, směřující od vyspělejšího průmyslu československého k zaostalejšímu japonskému. Můžeme rozlišovat tři základní způsoby, jakými se japonští producenti dostávali k prvorepublikovým výrobním postupům. Prvně šlo o transfer „legální“, tedy prodej patentů a licencí. Dále se objevovaly pokusy, jež stály na samé hraně zákona, v dobovém kontextu obvykle označované jako „zanášení“, popřípadě „přetahování“ výroby. Pod těmito pojmy si můžeme představit najmutí československého experta za účelem přenesení zkušeností a výrobních postupů přímo na japonské souostroví. Započítat lze i vysílání japonských odborníků, kteří následně studovali československé podmínky, četli odborná periodika, popřípadě nakupovali stroje a investiční

⁵⁷⁰ Erich Pauer, *The Transfer of Technology between Germany and Japan from 1890 to 1945*, A. Kudo – N. Tajima – E. Pauer (eds.), *Japan and Germany, Vol 3, The Social Shocks of System Change*, s. 473-474.

⁵⁷¹ Akira Kudo – Nobuo Tajima – Erich Pauer, *Changing Japanese-German Economic Relations. Competition and Cooperation*, in: A. Kudo – N. Tajima – E. Pauer (eds.), *Japan and Germany, Vol 1, A Chance Encounter in East Asia*, Folkestone 2009, s. 57-74.

celky. Japonci měli právě s tímto způsobem transferu technologií bohaté zkušenosti – už od *restaurence Meidži* se takto snažili dohnat Západ v ekonomické, vojenské i politické sféře (srov. kap. 2.1, s. 24). Třetím kanálem transferu technologií se stala hospodářská špionáž, tedy aktivity zcela „ilegální“. Jednalo se například o pořizování plánů a natáčení strojů, nákup informací od dělníků a snahy o vniknutí do továren za účelem odhalení výrobních tajemství. Dobová terminologie sice tuto činnost často ztotožňovala se „zanášením výroby“, z právního hlediska se ale jednalo o záležitost zcela odlišnou. Zatímco hospodářská špionáž byla trestně stíhatelná, jakým způsobem lze zabránit dělníkovi, aby se odstěhoval do zahraničí a začal tam profesně působit?

Obrázek 25 - Československý vyslanec Josef Švagrovský vítá podplukovníka Skálu v Japonsku.

Zdroj: NA Praha, fond MZV – VA, inv. č. 753, kart. č. 1621.

Nejprve nastíníme rovinu oficiální, transfer technologií prostřednictvím nákupu patentů a licencí. Zájem Japonců o získání patentních práv vzbuzovalo zejména strojírenství, konkrétně ta zařízení, jejichž výrobní proces zatím příliš dobře nezvládali. Přestože již první světová válka ukázala význam letadel pro bojové operace, zaostalý japonský strojírenský průmysl nedokázal produkovat kvalitní letecké motory. Japonsko se proto snažilo tuto technologii urychleně získat. Nesoustředilo se jen na Německo, kde najímalo experty pro vybudování vlastního aviatického průmyslu,⁵⁷² ale i na Československo, a to zásluhou Mezinárodní letecké výstavy v Praze, konané během letních měsíců roku 1924.⁵⁷³ Ještě větší publicitu si ovšem československé motory vydobily díky letu podplukovníka Jaroslava Skály. Ten se

⁵⁷² E. Pauer, *The Transfer of Technology between Germany and Japan from 1890 to 1945*, s. 480-487.

⁵⁷³ AMZV, IV. sekce, krab. č. 1223, Zpráva od vyslanectví v Tokiu z 23. 9. 1924.

vydal koncem srpna 1927 z Prahy na deset tisíc kilometrů dlouhý let do Japonska (Obrázek 25 a 26). Po svém příletu začátkem září byl japonskou veřejností vřele přivítán. Následoval několikadenní program připravený československými zastupitelskými úřady, který posílil zájem o prvorepublikový aviatický průmysl.⁵⁷⁴ Některá japonská zaibacu spolu s velkými obchodními domy uspořádala pro letce slavnostní recepci a koncern *Iwai* dokonce projevil ochotu objednat sportovní motor typu Walter (společnost *J. Walter a spol.*),⁵⁷⁵ který se v meziválečném období proslavil po celém světě.⁵⁷⁶ Výrobky společnosti *Walter* si udělaly na tamním trhu velmi dobré jméno – ještě koncem třicátých let se letecká společnost *Šówa hikóki kógjó kaiša* (zal. 1937) snažila získat licenci na typ Walter Sagitta I RC.⁵⁷⁷ Do Japonska se koncem třicátých let dodávaly licence i na další typy leteckých motorů. Například ČKD se v roce 1938 pokusila na tamním trhu umístit licence na modely Air Baby a Man.⁵⁷⁸

Japonské vojenské kruhy jevily zájem rovněž o československý zbrojní průmysl. Do Evropy opakovaně vysílaly armádní pozorovatele, kteří se soustředili právě na prvorepublikové zbrojní závody. Krátce po letu podplukovníka Skály zavítala japonská mise do leteckých továren *Letov*, *Aero*, *Avia* a do *Škodových závodů*, kde se podrobně informovala o československé výrobě letadel.⁵⁷⁹ Návštěvy se opakovaly vcelku pravidelně. Směřovaly zejména do *Škodových závodů*, ale i brněnské *Zbrojovky*,⁵⁸⁰ přičemž v roce 1935 japonští důstojníci požádali o povolení k prohlídce továren na výrobu výbušnin v Semtíně. K tomu jim ovšem úřady z důvodu zachování výrobního tajemství svolení nevydaly.⁵⁸¹ Přes četnost japonských návštěv v československých zbrojních komplexech však mezi světovými válkami k oficiálnímu transferu vojenských technologií nedošlo. Víme pouze, že Japonci nacházeli prvorepublikové zbraně na čínských bojištích, kam je dodávala zejména brněnská *Zbrojovka*, pro niž se tamní trh – na rozdíl od toho japonského – jevil jako velice perspektivní odbytiště (pušky, lehké kulometry, letadla).⁵⁸² Japonci zřejmě chovali k československým konstrukcím poměrně velký respekt, protože lehké kulometry, které později začal japonský průmysl vyrábět, byly modifikací brněnského modelu vz. 26.⁵⁸³

⁵⁷⁴ Více k letu podplukovníka Skály a jeho přijetí v Japonsku viz D. Lochman, Československo-japonské politické a diplomatické vztahy 1918-1928, s. 132-139.

⁵⁷⁵ AMZV, III. sekce, kart. č. 714, Zpráva z 16. 9. 1927; Tamtéž, fond PZ, Tokio 1918-1939, Telegram z 18. 1. 1928.

⁵⁷⁶ Václav Němeček, Československá letadla 1918-1945, Praha 1983, s. 216-220.

⁵⁷⁷ AMZV, IV. sekce, krab. č. 536, Dopis od konzulátu v Ósace firmě Walter z 14. 12. 1937.

⁵⁷⁸ Tamtéž, krab. č. 483, Prodejní nabídka z 4. 5. 1938.

⁵⁷⁹ Tamtéž, III. sekce, kart. č. 755, Dopis z 27. 12. 1927.

⁵⁸⁰ MZA Brno, fond ZB, sig. 618/38, ev. j. 1, i. j. 4, kart. č. 765, Aktová notička - návštěva japonských důstojníků 17. 6. 1938.

⁵⁸¹ AMZV, III. sekce, kart. č. 755, Dopis z 22. 1. 1935.

⁵⁸² Tamtéž, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva z 3. 2. 1932.

⁵⁸³ Miroslav Šáda, Umlčené zbraně. Československá zbrojní výroba 1918-1939, Praha 1966, s. 226

Obrázek 26 - Československý vyslanec Jaroslav Švagrovský sekretář Císařské aviatické asociace Tanida na letišti v Tokorozawě (prefektura Saitama) během září 1927 při slavnostním přeletu podplukovníka Skály do Japonska.

Zdroj: NA Praha, fond MZV – VA, inv. č. 753, kart. č. 1621.

Krátce se rovněž pokusme charakterizovat pololegální kanály sloužící transferu československých technologií do Japonska, v dobovém československém kontextu často označované jako „zanášení výroby“. Předně se jednalo o najímání odborně vyškoleného lidského kapitálu za účelem zaučení Japonců do československých výrobních postupů. Ač v souladu se zákonem,⁵⁸⁴ průmyslové kruhy na odchod odborníků nahlížely se značnou nevolí. Četnost štědrých nabídek „v křiklavém nepoměru s kvalifikací dotyčného zaměstnance“ vzrůstala zejména po vypuknutí velké hospodářské krize. Konkurence na světových trzích se tehdy výrazně zostřila a Japonsko zahájilo díky brzké devalvaci jenu obchodní expanzi do celého světa. Některá odvětví japonského průmyslu (sklářství, strojírenství, chemický průmysl a výroba umělého hedvábí), technologicky zaostalá a bez delší obchodní tradice, často soutěžila s vyspělejší a zavedenějším prvorepublikovým zbožím. Vcelku logicky se proto Japonci snažili příslušné výrobní postupy imitovat. Tuto situaci poměrně zajímavě shrnula zpráva od hlavního svazu německých průmyslníků v Československu (*Deutscher Hauptverband der Industrie*) z roku 1931, která zdůraznila, že Japonci, ale i Číňané nebo Poláci, se zajímají o prvorepublikový průmysl „více než theoreticky“, přičemž případy „odchodu kvalifikovaných sil dělnických do ciziny jsou dosti časté a

⁵⁸⁴ Soutěž a tvorba 7, 1934, s. 50-51.

vyskytují se hlavně v době nezaměstnanosti, kdy dělníci podléhají svodům zahraničních agentů – skoro vždy na škodu, poněvadž po zaučení cizího dělnictva jsou zase propuštěni.“⁵⁸⁵

Pro přiblížení, jakým způsobem získávalo Japonsko československý lidský kapitál, nám poslouží hned několik příkladů. Japonci jevíli na prvním místě zvýšený zájem o jabloneckou bižuterii. Už před první světovou válkou se jim podařilo „přenést“ na území japonských ostrovů výrobu skleněných kroužků a benglí, které šly dobře na odbyt v Indii. Československé odborníky také hojně najímali v oboru broušení dutého skla (perly),⁵⁸⁶ a dále ve výrobě modrých a barevných sklářských výrobků.⁵⁸⁷ Vedle toho se japonské firmy snažily zvládnout výrobní proces granátových kroužků, avšak nepříliš zdařile.⁵⁸⁸ Nebezpečí čelil i těžký průmysl, zejména strojírenství a chemická výroba. Zvýšenou pozornost japonských obchodníků a producentů vzbuzovala dynamicky se rozvíjející produkce umělého hedvábí. Z Čechoslováků se jim podařilo získat například Františka Becka z Prahy, bývalého ředitele *Továrny na umělá vlákna, a. s.* v Senici na Slovensku, která do Japonska tradičně dodávala značné množství zboží. Beck vyprojektoval a postavil závod na umělé hedvábí v Katatě u Kjóta – činnost zahájil roku 1927.⁵⁸⁹ Dochovaly se zprávy také o tom, že v japonské továrně na umělá barviva dlouhou dobu pracoval inženýr Pavel J. Kosek, který v zemi pobýval se svou manželkou už před první světovou válkou.⁵⁹⁰ Do Japonska byli zváni inženýři na výrobu zbraní, munice a nejrůznějších strojů. V popředí stály *Škodovy závody*, jejichž zaměstnanci obdrželi řadu štědrých nabídek.⁵⁹¹ Československé strojírenství se těšilo zvýšené pozornosti některých japonských koncernů zaibacu. Kupříkladu v roce 1932 navštívil tokijské vyslanectví zástupce firmy *Ókura* s žádostí, zda vyslanectví neposkytne adresy na některé větší firmy vyrábějící obráběcí stroje. Zároveň projevil zájem o rozsáhlejší spolupráci s podniky menšími. Dotázal se, zda nejsou ochotny za přiměřenou odměnu poskytnout zkušenosti a odborné technické znalosti, respektive stroje a lidský kapitál na jejich obsluhu (montážní odborníky a sklářské techniky).⁵⁹²

Prvorepublikoví výrobci se stavěli k této i jim podobným nabídkám poněkud rezervovaně. Nebezpečí japonské konkurence budilo velký respekt, odchod dělníků byl proto vnímán jako potenciálně velmi nebezpečná záležitost. Přesto si mezi světovými válkami do Japonska zřejmě našlo svou cestu množství československých techniků, inženýrů, chemiků a dalších odborně vyškolených pracovníků, po nichž panovala v tamním dynamicky se rozvíjejícím hospodářství značná poptávka.

⁵⁸⁵ NA Praha, MPOŽ, zákl. č. 18.205/35, kart. č. 914, Zpráva o zvýšení ochrany proti obchodní a průmyslové špionáži 1931.

⁵⁸⁶ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 161, Zpráva z 27. 4. 1928.

⁵⁸⁷ NA Praha, fond MZV - VA, inv. č. 753, kart. č. 1622, Lidové noviny 3. 11. 1931.

⁵⁸⁸ Tamtéž, fond MPOŽ, zákl. č. 57.424/29, kart. č. 699, Zpráva Szalatnaye z Bombaje z 22. 10. 1927.

⁵⁸⁹ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 161, Zpráva z 27. 4. 1928.

⁵⁹⁰ Alois Richard Nykl, *Věčné Japonsko*, s. 80, 356-357.

⁵⁹¹ NA Praha, fond MZV - VA, inv. č. 753, kart. č. 1622, *Deutsche Presse* 1. 12. 1927.

⁵⁹² Tamtéž, fond ÚOŽK, č. j. 12661, inv. č. 51, kart. č. 151, *Dopis od ÚOŽK* z 15. 7. 1932.

Zarážející je v tomto ohledu vzestup krajanské kolonie v Japonsku ve třicátých letech. V rozmezí let 1925-1935 se zvýšil její počet z dvaceti pěti na pětasedesát lidí, tedy více než dva a půl krát (srov. kap. 6.2, s. 179). Bohužel nám chybí bližší informace o pracovním zaměření těchto krajanů. Kompletnější údaje jsou k dispozici pouze pro rok 1929, ani ty ale nelze považovat za zcela spolehlivé, protože k jednotlivým povoláním jsou započítáni všichni členové rodiny. Z řad krajanů tehdy v Japonsku působil čtrnáct úředníků (odhadem zaměstnanci zastupitelských úřadů a pomocné kancelářské síly), dvanáct mechaniků, montérů a dílovedoucích, osm profesorů, sedm architektů a inženýrů, pět obchodních zaměstnanců, pět restaurátérů, cukrářů a uzenářů a dva hudebníci.⁵⁹³ Vidíme tedy, že se v zásadě jednalo o pracovní sílu vysoce kvalifikovanou, která jistě sehrála důležitou roli při budování některých moderních průmyslových odvětví meziválečného Japonska.

Dovoz lidského kapitálu nebyl jediným prostředkem pohybujícím se na hranici legality, jímž Japonci získávali potřebné informace o československých technologiích. Snažili se rovněž importovat stroje, rozebrat je, detailně analyzovat a následně imitovat výrobní postup.⁵⁹⁴ Japonsko se už od první poloviny dvacátých let aktivně zajímalo o prvorepublikové obráběcí stroje a investiční celky, které samo nedokázalo příliš dobře produkovat. Jednalo se především o zařízení pro potřeby cukrovarnického, pivovarnického, sladovnického a sklářského průmyslu, popřípadě chladírny a parní kondenzátory.⁵⁹⁵ Koncem třicátých let se přidaly ještě obráběcí stroje na výrobu letadel.⁵⁹⁶ Přes značnou poptávku po československém zboží si firmy nemohly dělat příliš velké naděje, že se Japonci stanou spolehlivými a věrnými klienty. Japonské společnosti měly zájem pouze o zcela nové výrobky, nikoliv zastaralé zboží a nakupovaly jen ve velmi malém množství. K jednotlivým produktům navíc požadovaly podrobnou dokumentaci a často si jako základní podmínku kladly účast inženýra, jenž by přesně vysvětlil, jak konkrétní zařízení pracuje, přičemž tyto informace nezřídka využily ke zkopírování stroje. Japonský trh se tak v meziválečném období nestal a vzhledem ke všeobecné opatrnosti prvorepublikových exportérů před tamní hospodářskou špionáží ani nemohl stát důležitým odbytištěm pro československé strojírenské výrobky. Tamní poptávku zajišťovaly spíše Spojené státy, Německo, Velká Británie a Švýcarsko, které kryly téměř tři čtvrtiny zahraničních dodávek obráběcích strojů.⁵⁹⁷

Vedle získávání lidského kapitálu a kopírování strojů patřil mezi polooficiální kanály transferu československých technologií do Japonska nákup odborných knih, časopisů nebo výstavních katalogů, následně detailně prostudovaných za účelem napodobení výrobního postupu. Prvorepublikoví výrobci

⁵⁹³ Tamtéž, fond Ministerstvo sociální péče 1918-1951, inv. č. 3831, kart. č. 3968, Výroční zpráva o vystěhovalectví od vyslanectví v Tokiu z 12. 1. 1929.

⁵⁹⁴ Ryoichi Koda, Technology Transfer from Germany to Japan in the Machine Tool Industry before the Second World War, in: A. Kudo – N. Tajima – E. Pauer (eds.), Japan and Germany, Vol. 3, s. 525-526.

⁵⁹⁵ AMZV, IV. sekce, krab. č. 1223, Dopis od vyslanectví ŠZ z 28. 11. 1924.

⁵⁹⁶ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 416, kart. č. 161, Dopis od Ósaky z 14. 12. 1937 Zlínské letecké a.s.

⁵⁹⁷ Světový obchod 2, 1936, č. 11, s. 2-3.

se právě této formy transferu velmi obávali. Během vzorkových výstav ať už na půdě domácí, nebo přímo v Japonsku, si dávali velký pozor, aby neodeslali nejnovější kolekce a vystavili se tak nebezpečí, že budou okopírovány a následně umístěny na trzích, kde se Československo nacházelo v ostré soutěži s japonským průmyslem (Indie, Afrika, Jižní Amerika apod.). Nepřímým, přesto logickým důsledkem této opatrnosti se stal pokles československého zájmu o japonský trh. Bez zaslání vzorkových produktů šlo zboží zdárně umístit jen stěží. Strach byl přesto mnohdy silnější. Ve třicátých letech, tedy během největší japonské expanze na světové trhy, českoslovenští výrobci postupně dospěli k názoru, že je lepší dát „ruce pryč od Japonska“ (srov. kap. 6.4, s. 205-206).⁵⁹⁸

Přesuňme nyní pozornost k problematice „hospodářské špionáže“, kterou můžeme v souladu s dobovým zákonodárstvím považovat za zcela ilegální kanál československo-japonského transferu technologií. Na hospodářskou špionáž pamatoval zákon z 15. července 1927 „o ochraně proti nekalé soutěži“, respektive v něm obsažené články 13, 14 a 31.⁵⁹⁹ Tato opatření však nebylo považováno za příliš efektivní a podléhalo časté kritice. Nespokojenost vyvolávaly zejména malé sankce (pokuta od 50 Kč do 10 tisíc Kč nebo měsíční vězení) a skutečnost, že represe mohl zahájit pouze samotný podnikatel podáním trestní žaloby, ta ho ale zároveň vystavila nebezpečí, že během soudního procesu dojde k odhalení výrobního tajemství před odborným znalcem a veřejností.⁶⁰⁰ Nárůst případů hospodářské špionáže během velké hospodářské krize vedl zemského prezidenta v Praze k vydání nařízení ze dne 8. března 1934 „na ochranu československého domácího průmyslu před průmyslovou špionáží“. Týkalo se těch odvětví, která se těšila na světovém trhu významného postavení díky své jedinečnosti – české sklo a jablonecká bižuterie, hudební nástroje, porcelánové zboží, a výroba pletené obuvi. Hospodářská špionáž zde byla definována velmi široce, zahrnovala i nákup speciálních strojů a nástrojů a najímání dělnictva znalého výrobních tajemství.⁶⁰¹ Toto nařízení tedy rozšířilo sankce i na „zanášení výroby“ do ciziny.

Přese všechna tato opatření představovala hospodářská špionáž pro prvorepublikový průmysl vážné riziko, zejména během velké hospodářské krize, kdy došlo k prudkému poklesu výroby a vzrůstu nezaměstnanosti. Svou roli rovněž sehrála stupňující se autarkie velkých zahraničních ekonomik, které se snažily dosáhnout soběstačnosti a na hospodářskou špionáž vynakládaly „velmi značné částky“.⁶⁰² V československém prostředí se proto ozývaly hlasy po novelizaci zákona o ochraně proti nekalé

⁵⁹⁸ Vincenc Symon, Vybážíme na Dálný východ, Světový obchod 1, 1935, č. 17, s. 2.

⁵⁹⁹ Zákon ze dne 15. 7. 1927 o ochraně proti nekalé soutěži 111/1927 sb. z. a n.

⁶⁰⁰ K tomuto tématu viz I. Jakubec, Transfer inovací, s. 42; Karel Skála, Průmyslový špionáž a prostředky k jejímu odstranění, Soutěž a tvorba 5, 1932, s. 77-79, 137-141, 167-169, 209-211.

⁶⁰¹ NA Praha, fond MPOŽ, ev. č. 18.205/35, kart. č. 914, Nařízení zemského prezidenta v Praze z 8. března 1934 čís. 565/16 1934.

⁶⁰² NA Praha, fond MPOŽ, ev. č. 18.205/35, kart. č. 915, Referát o osnově zákona o hospodářském vyzvědačství od Karla Viktora.

soutěži takovým způsobem, aby dokázal preventivně zastrašovat kohokoliv, kdo se o špionáž pokusí. Na druhou stranu bylo třeba zachovat opatrnost, protože, jak poznamenal *Sklářský ústav v Hradci Králové*, „každé opatření vyvolalo by protiopatření postižených států, čímž příznivý výsledek zamýšlený naším opatřením byl by zmařen, neboť zájmem naším jest sice potlačovati hospodářskou špionáž u nás, ale i možnost hospodářské špionáže pro nás v cizině“.⁶⁰³ Teprve během dubna 1935 došlo k vydání zákon „o hospodářském vyzvědačství“, který si kladl za cíl špionáž v ekonomické sféře zcela eliminovat. Mezi nově vytvořený pojem „hospodářské tajemství“ zahrnul „zařízení, opatření, předměty a jiné skutečnosti příznačné nebo jinak významné pro výrobu nebo odbyt určitého zdejšího hospodářského podniku nebo určitého oboru zdejšího hospodářského podnikání, jichž zachování v tajnosti je v důležitém zájmu veřejném, zejména v zájmu na zachování a rozšíření zaměstnanosti, vývozu nebo soutěživosti zdejších hospodářských podniků nebo určitých oborů hospodářského podnikání“. Vina za vyzrazení hospodářského tajemství padla na každého, kdo zhotoví, popřípadě odcizí „popis, plán, náčrt, vzorek, model nebo snímek zařízení nebo předmětu, jenž je hospodářským tajemstvím...“. Sankce dosahovaly oproti opatřením proti nekalé soutěži z roku 1927 značné výše – odnětí svobody činilo jeden až pět let a pokuta se mohla vyšplhat do výše půl milionu korun. Za zvláštnost tohoto zákona lze považovat zejména to, že pracoval s pojmem „zájem veřejný“ – trestní řízení neprobíhalo na základě žaloby soukromé, nýbrž veřejné a mírné sankce se týkaly i takového podnikatele nebo jeho zástupce, který zanedbal vytvoření vhodných opatření proti „hospodářskému vyzvědačství“ ve své továrně, čímž se dopustil „nedbalé ochrany hospodářského tajemství“.⁶⁰⁴

Jakým způsobem hospodářská špionáž realizovaná Japonci na území Československé republiky probíhala a na jaká výrobní odvětví se koncentrovala? Dle dochovaných pramenů Japonci soustředili své hospodářské vyzvědačství na československý sklářský průmysl, zejména jabloneckou bižuterii. Kroky, ke kterým Japonci za účelem získání výrobních postupů sahalí, lze označit jako velice „nápadité“. Prvně poskytovali nabídky zaměstnancům továren za sdělení důležitých informací nebo poskytnutí výrobních podkladů (kalkulace, výkresy apod.). Jindy Japonci pobývali po dlouhou dobu v místě výroby, seznamovali se s producenty, postupně si získali jejich důvěru a následně obdrželi povolení ke vstupu do dílen, kde fotografovali a filmovali zařízení a stroje, čehož následně využili k nákupu výrobního zařízení a najmutí zkušených dělníků. Objevovaly se i situace, kdy cizinci získali živnostenský list na obchod s československým zbožím, čímž nabrali zkušenosti s fungováním odvětví a následně pravidelně odebírali vzorkové kolekce, aby udrželi krok s výrobou v Československu.⁶⁰⁵ Někdy se

⁶⁰³ NA Praha, fond MPOŽ, ev. č. 18.205/35, kart. č. 914, Zpráva ÚOŽK o zvýšení ochrany proti obchodní a průmyslové špionáži 1931.

⁶⁰⁴ Zákon ze dne 9. 4. 1935 o hospodářském vyzvědačství 71/1935 sb. z. a n.

⁶⁰⁵ NA Praha, fond MPOŽ, ev. č. 18.205/35, kart. č. 914, Zpráva ÚOŽK o zvýšení ochrany proti obchodní a průmyslové špionáži 1931.

dokonce japonští odborníci nechávali najmout jako nekvalifikovaná pracovní síla do příslušných továren, kde si pak osvojili výrobní postupy.⁶⁰⁶

Výrobci jablonecké bižuterie už od dvacátých let upozorňovali na pobyt Japonců v okolí svých provozoven.⁶⁰⁷ Domnívali se, že jsou „mnozí z nich nebezpečnými hospodářskými špiony“. Policejní komisariát v Jablonci proti nim musel opakovaně zasahovat.⁶⁰⁸ Obavy se vztahovaly i na japonské prodejce malých figurek, kteří se v Československu pohybovali a údajně odváželi „různé vzorky, formy, výkresy a nástroje, dokonce i různé stroje speciální, nebo jejich fotografie a popisy“. Zvěsti o japonské hospodářské špionáži na Jablonecku vzbuzovaly v době velké hospodářské krize u místních lidí poměrně velký neklid. Například v roce 1933, když se „četní“ Japonci vydali do sklářské obce Zásady u Semil „zřejmě za účelem výzvědným“, byli „obyvatelstvem z obce vyhnáni“.⁶⁰⁹ Podezření neunikly ani prvorepublikové instituce působící za účelem analýzy japonského trhu. Pozornost orgánů se soustředila na *Československo-japonskou obchodní komoru*, která v roce 1933 údajně asistovala při špionáži. Jejím prostředkováním mělo dojít k pokusu o prodej výrobního postupu devětadvaceti odstínů barevného skla japonskému zájemci.⁶¹⁰ Nebezpečí ze strany Japonců na Jablonecku reflektoval i dobový tisk. Na podzim roku 1929 se v jabloneckém okolí pohybovalo celkem osm Japonců, rozdělených do dvojic. Jeden vždy sjednával menší zakázky, zatímco druhý si prohlížel továrny.⁶¹¹ *České slovo* o dva roky později informovalo, že roku 1931 upozornil ředitel jedné z jabloneckých skláren na Japonce obtěžkaného balíčky, četník ale vcelku logicky odmítl zasáhnout, protože chyběly jakékoliv důkazy, které by dotyčného spojily s nelegální činností.⁶¹² Ve stejném roce se podařilo objevit ve sklárně ve Vlárském průmysku dva japonské řadové dělníky, kteří byli ve skutečnosti vzdělanými techniky. Snažili se přijít na způsob československého kalení skla a zahrocování špiček na dně láhví. Naproti tomu Japonci působící v Novém Světě (Harrachov) se pokoušeli podplatit zaměstnance tamní továrny na sklo za účelem odhalení výrobního tajemství.⁶¹³

Zprávy plné obav z japonské hospodářské špionáže se nešířily pouze ve sklářském průmyslu. *Svaz výrobců porcelánu* v Karlových Varech informoval, že se Japonci, kteří přijeli v roce 1926 na kongres zaměstnavatelské federace, zkoušeli „dostati do styku s cizími odborníky zdejšími, aby získali od nich určitá data o zdejším průmyslu“. O čtyři roky později se firma *G. T. Tagaki* z Kóbe pokusila získat údaje obsahující ceny československého bílého porcelánu, pravděpodobně za účelem zvýšení

⁶⁰⁶ Tamtéž, fond MZV - VA, inv. č. 753, kart. č. 1622, Lidové listy 3. 11. 1931.

⁶⁰⁷ Tamtéž, fond MPOŽ, ev. č. 18.205/35, kart. č. 914, Zpráva MPOŽ z 23. 5. 1931.

⁶⁰⁸ Tamtéž, Zpráva ÚOŽK o zvýšení ochrany proti obchodní a průmyslové špionáži 1931.

⁶⁰⁹ Tamtéž, ev. č. 18.205/35, kart. č. 915, Referát o osnově zákona o hospodářském vyzvědačství od Karla Viktora.

⁶¹⁰ Tamtéž, zákl. č. 102, kart. č. 1460, Podezření z průmyslové špionáže 18. 8. 1933.

⁶¹¹ Tamtéž, fond MZV - VA, inv. č. 753, kart. č. 1622, Reforma 23. 10. 1929.

⁶¹² Tamtéž, *České slovo* 27. 8. 1931.

⁶¹³ Tamtéž, Lidové listy 3. 11. 1931

konkurenceschopnosti vlastního zboží na zahraničních trzích.⁶¹⁴ Zprávy o japonských špionech se v roce 1936 objevily i na Podkarpatské Rusi, tentokrát v odvětví výroby domácích výšivek a kobereců. Po kraji se údajně pohyboval jeden kreslíř a dva tkalci, kteří nakupovali a obkreslovali zboží.⁶¹⁵ Japonci zřejmě sondovali i možnosti špionáže v československém kloboučnickém průmyslu, jenž se u japonské klientely těšil poměrně velké oblibě.⁶¹⁶ Podezření z japonského vyzvědačství se nevyhnuly ani *Pražským vzorkovým veletrhům*, na jejichž půdě sice vznikalo „vhodné prostředí pro soutěž průmyslovou, obchodní a hospodářskou vůbec“, na druhou stranu ale nikdo nezaručoval, „že soutěž ta se bude díti jedině a vždy naprosto poctivě a spravedlivě a že nedojde ke způsobům soutěže odchylným zásadám spravedlnosti a obchodnické poctivosti“.⁶¹⁷ Na jarním vzorkovém veletrhu v roce 1934 byli přistiženi Japonci, jak filmují jeden z vystavených strojů, který se zrovna nacházel v chodu.⁶¹⁸ Správa *Veletrhů* dokonce zvažovala pro příští výstavní akci zaměstnat „soukromého detektiva, který by sledoval návštěvníky a osoby vzbuzující podezření z průmyslové špionáže“.⁶¹⁹

Lze takto rozsáhlý strach některých průmyslových odvětví z hospodářské špionáže považovat za opodstatněný, nebo se jednalo o určitý projev obav z rostoucí japonské konkurence na světových trzích během velké hospodářské krize? Pozoruhodnou odpověď poskytuje hospodářský publicista Ladislav Patočka (1891-1944),⁶²⁰ který v roce 1933 uveřejnil zajímavou přednášku na téma *Jablonecká industrie v krizi*. Patočka došel k závěru, že alespoň v případě jablonecké bižuterie se zprávy o japonském vyzvědačství staly určitým zástupným zdůvodněním všeobecné krize tamní výroby, jejíž příčiny je vhodné spatřovat jinde: „Všechna ta výrobní špionáž na Jablonecku je naprosto ilusorní vzhledem ke skutečnosti, že v Jablonci i okolí je bezpočetně mnoho zkrachováších výrobců i vývozců, do detailu výrobu ovládajících, kteří od vteřiny jsou ochotni jíti kamkoliv na zeměkouli, aby tam výrobu zavedli, jen když se najde kupec na tyto jejich znalosti (...) Japonci, pravda, svou výrobou poškodili jablonecký export, ale proč zrovna tu mluvíti o úspěchu špionáže, když i výrobní technika je zboží na prodej a když tento způsob je samozřejmě daleko pohodlnější. Za svůj úspěch děkují Japonci své exportní expansivnosti, organizační zdatnosti, zkrátka svým přednostem v distribuci a nikoliv ve výrobě, v níž zůstávají jak materiálem, tak i způsobem zpracování daleko za oblastí jabloneckou.“⁶²¹ S Patočkovým názorem se lze vcelku ztotožnit. Japonská hospodářská špionáž jistě představovala pro československý

⁶¹⁴ Tamtéž, fond MPOŽ, ev. č. 18.205/35, kart. č. 914, Zpráva ÚOŽK o zvýšení ochrany proti obchodní a průmyslové špionáži 1931.

⁶¹⁵ Tamtéž, fond MZV - VA, inv. č. 753, kart. č. 1622, Lidové noviny 4. 1. 1936.

⁶¹⁶ Tamtéž, fond ÚOŽK, č. j. 2867, inv. č. 51, kart. č. 116, Dopis od ÚOŽK z 23. 2. 1932.

⁶¹⁷ Karel Skála, Nekalá soutěž na veletrhu, *Pražský veletržní zpravodaj* 2, 1934, č. 8, s. 4.

⁶¹⁸ *Pražský veletržní zpravodaj* 2, 1934, č. 13, s. 3.

⁶¹⁹ NA Praha, fond MPOŽ, ev. č. 18.205/35, kart. č. 914, Dopis od ředitelství PVV z 4. 7. 1934.

⁶²⁰ Významný československý publicista, autor mnoha teoreticky zaměřených článků a člen řady hospodářských institucí. Získal poměrně velký rozhled během svých studií v Praze, ve Vídni, v Paříži, Londýně a Berlíně. *Svět* 3, 1944, č. 3, s. 4.

⁶²¹ Ladislav Patočka, *Jablonecká industrie v krizi*, Praha 1933, s. 7-8.

průmysl vážnou hrozbu, ovšem nikterak zásadní. Přestože ji současníci často přisuzovali prvořadý význam, důležitější kanál „nedobrovolného“ transferu prvorepublikových technologií do Japonska zřejmě spočíval v „zanášení výroby“, zejména v podobě najímání kvalifikovaných československých odborníků.

5.3 Přímé kapitálové investice

Japonci se bezprostředně po *restauraci Meidži* obávali vstupu zahraničních investorů na domácí trh, což úzce souviselo s ideologickým heslem *fukoku kjóhei* (budování bohatého státu se silnou armádou, srov. kap. 2, s. 23), tj. snahou o udržení politické a hospodářské nezávislosti země. Po vítězství nad Čínou (1894/1895) ovšem poptávka po západních technologiích rychle vzrůstala, Japonsko proto obchodním zákonem z roku 1899 svůj kapitálový trh liberalizovalo. Motivace ciziny investovat vzrostla zejména po revizi japonského tarifního sazebníku v roce 1911. Navýšení celních sazeb zapříčinilo, že export se přestal jevit tak výhodnou strategií pro vstup na tamní trh jako dříve. Přesto mezinárodní kapitálové investice nedosáhly v meziválečném Japonsku vyšších hodnot, což lze klást za vinu především nejrůznějším vnitřním bariérám a omezením. Obzvláště ve výrobním sektoru si Japonci nepřáli přítomnost mezinárodního kapitálu, jenž by zvýšil závislost země na Západu. Cizinci proto směřovali své investice do terciálního sektoru, zejména mezinárodního obchodu. V Japonsku hojně vznikaly cizí obchodní domy, které zastupovaly velké evropské i americké koncerny a zprostředkovávaly import a export zboží ze zámoří.

Japonský trh se netěšil svobodnému přístupu zahraničních investic příliš dlouhou dobu. Přísun mezinárodního kapitálu fakticky ukončila velká hospodářská krize spolu s *Mukdenským incidentem* z roku 1931. Vláda uvalila na zahraniční kapitál rozsáhlé restriktce, což vedlo k postupnému stahování západních investorů.⁶²² Československé firmy tedy nezískaly příliš dlouhou dobu na to, aby mohly v Japonsku rozvinout své investiční aktivity. Rozsáhlejší kapitálové činnosti se mohly věnovat jen během dvacátých let, kdy ovšem k zámořským trhům přistupovaly – vzhledem ke své nezkušenosti s mezinárodním obchodem – velice opatrně.

Oproti obchodním vztahům a „transferu technologií“ tvořily přímé kapitálové investice jen velmi zanedbatelnou součást československo-japonských meziválečných hospodářských styků. Proč tomu tak bylo? Příčina zřejmě nespočívala v absenci právního rámce, který by podobné aktivity umožňoval, protože povolení k volnému provozování živností přímo na území smluvního partnera garantovala již československo-japonská obchodní smlouva z roku 1926 (srov. kap. 4.1, s. 76). Důvody lze spatřovat spíše v malém zájmu o japonský, potažmo československý trh, který neměl ani pro jednu ze

⁶²² A. Kudo – N. Tajima – Er. Pauer, *Changing Japanese-German Economic Relations*, s. 48, 62-66; Ralph Paprzycki – Kjódži Fukao, *The extent and History of Foreign Direct Investment in Japan*, Hi-Stat Discussion Paper No. 84 (Aprtil 2005), s. 12-13, dostupné z <http://ssrn.com/abstract=886000> (cit. 18. 8. 2015).

zúčastněných stran strategický význam. Japonský kapitál si hledal svou cestu spíše do východní Asie, konkrétně na území nacházející se pod japonskou správou (Korea, Tchaj-wan, Mandžukuo, Čína). Podle amerických zpráv z roku 1945 se téměř 94 % japonských zahraničních investic nacházelo právě v těchto oblastech. Japonské kapitálové účasti v Evropě nedosahovaly mezi světovými válkami většího rozsahu, a pokud už do tohoto prostoru směřovaly, cílily dál na západ (Německo, Velká Británie).⁶²³ Naproti tomu Československá republika udržovala silné kapitálové vztahy zejména se sousedními středoevropské státy a její přímé zahraniční investice proudily do jihovýchodní Evropy k malodohodovým spojencům.⁶²⁴ Setkáváme se jen s několika případy československo-japonských kapitálových styků – zajímavými, ve svém důsledku však ojedinělými a povětšinou jen málo významnými pokusy o upevnění vzájemných hospodářských vazeb.

Při hodnocení československých kapitálových účastí je třeba přísně oddělit investice ve výrobním a terciálním sektoru. Žádná z opravdu velkých a strategicky důležitých prvorepublikových firem se k rozsáhlejším kapitálovým investicím v japonském výrobním sektoru neuchýlila. Ostatně ani technologicky vyspělejší německé koncerny tuto strategii při vstupu na tamní trh příliš často nevolily – za jedinou výjimku je v tomto ohledu možné považovat německou společnost *Siemens*.⁶²⁵ Přímé kapitálové investice západních firem – včetně těch československých – se veskrze omezovaly na terciální sektor, konkrétně obchod, popřípadě drobnou, živnostenskou činnost. Bližší statistické údaje o těchto kapitálových účastech ovšem zcela chybí. Podrobnější zprávu poskytuje pouze studie japonského ministerstva obchodu a průmyslu z roku 1931 o přímých zahraničních investicích na území Japonska. V této zprávě se uvádí jediná společnost nacházející se v československém majetku, nelze ji ale blíže určit.⁶²⁶

Existovaly jen ojedinělé případy, kdy Čechoslováci pronikli do japonského výrobního sektoru. Příznivě nepůsobilo zejména to, že Rakousko-Uhersko minulo první velkou vlnu najímání cizinců za účelem modernizace japonského politického a hospodářského systému (tzv. *ojatoi gaikokudžin*, srov. kap. 2.1, s. 24). Zatímco v roce 1886 zde pobývalo téměř tři tisíce Evropanů a Američanů, z toho přes tisíc Britů, skoro tři sta na Francouzů a zhruba dvě stě Němců, obyvatel z území Rakouska-Uherska se v Japonsku nacházelo pouze třicet čtyři.⁶²⁷ Lidé pocházející z území budoucího Československa se v předválečném Japonsku prosazovali zejména jako zkušení architekti a inženýři. Karel Jan Hora, vůbec

⁶²³ Mark Mason, *Europe and the Japanese Challenge. The Regulation of Multinationals in Comparative Perspective*, Oxford 1997, s. 18-22.

⁶²⁴ Alice Teichová, *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918-1938*, Praha 1994, s. 26.

⁶²⁵ Více k tomuto tématu viz Toru Takenaka, *Business Activities of Siemens in Japan. A Case Study of German-Japanese Economic Relationships before the first World War*, A. Kudo – N. Tajima – E. Pauer (eds.), *Japan and Germany*, s. 114-149.

⁶²⁶ A. Kudo – N. Tajima – E. Pauer, *Changing Japanese-German Economic Relations*, s. 61-62.

⁶²⁷ E. Baelz, *Die Europäer in Japan*, in: P. Ziltener, *Handbuch Schweiz-Japan*, s. 270-271.

první krajan, o němž víme, že se v Japonsku trvale usídlil a podnikal, přicestoval do země začátkem dvacátého století z Chicaga (Obrázek 28). Původně působil jako zaměstnanec *Ósacké plynárenské společnosti (Ósaka gasu kaiša)*, s tímto postem ovšem nebyl příliš spokojen. Odcestoval proto v roce 1911 do Jokohamy,⁶²⁸ kde přijal místo v německé firmě *De Lalande*, na jejíž půdě se seznámil s architektem českého původu Janem Letzelem. Neshody s majitelem firmy *La Lelande* nakonec vedly k tomu, že ji Hora i Letzel opustili a založili vlastní společnost *Letzel & Hora, Architecture & Engineering*.⁶²⁹ Spolupráci s Letzelem Hora ukončil v roce 1913, kdy přijal nabídku düsseldorfské firmy na výrobu rour *Mannesmann & Clie* pro zastupování na čínském trhu.⁶³⁰ Jan Letzel poté podnikal ve vlastní režii a proslul především stavbou výstavního a obchodního paláce hirošimské prefektury, jenž přečkal výbuch atomové bomby dne 6. srpna 1945 (Atomový dóm). Za první světové války musel ale kvůli své státní příslušnosti podnikatelské činnosti zanechat. Spíše než coby architekt se po roce 1918 angažoval v obchodních a diplomatických službách mladé Československé republiky.⁶³¹

Obrázek 27 - Fotografie Karla Jan Hory z období před první světovou válkou.

Zdroj: Alois Svojsík, Japonsko a jeho lid, s. 9.

Hora, vášnivý propagátor automobilismu, začal v Japonsku ještě před první světovou válkou prodávat značku *Laurin & Klement*. Jeho zájem o automobily ho dokonce přivedl k založení vlastní

⁶²⁸ A. R. Nykl, *Věčné Japonsko*, s. 78.

⁶²⁹ L. Baštecká, *Tvůrce Atomového dómu*, s. 24-26.

⁶³⁰ Vlasta Winkelhöferová, *První český japanolog a zdatný obchodník Karel Jan Hora*, s. 102-115.

⁶³¹ L. Baštecká, *Tvůrce Atomového dómu*, s. 24-26.

servisní garáže a vytvoření společnosti *Auto Exchange* v Jokohamě nedaleko Tokia. V této firmě zaměstnal dalšího krajana, Oldřicha Prochásku (Obrázek 29),⁶³² bratra Aloise Prochásky, sekretáře generálního konzulátu Rakouska-Uherska v Jokohamě.⁶³³ Později do firmy přizval i jistého Košaře, rovněž Čecha, původně pracovníka firmy *Laurin & Klement* v Moskvě. Po svém odjezdu z Japonska roku 1913 jim Hora autogaráž přenechal. Během pozdějších let Procháska s Košařem vytvořili poměrně velkou servisní firmu a zakoupili automobily ve značné hodnotě (30 tisíc jenů). Jejich podnikatelskou činnost však ukončilo zemětřesení z roku 1923, během kterého přišli o veškerý majetek.⁶³⁴ Následně se odstěhovali do Tokia a jejich další osudy zůstávají neznámé.⁶³⁵

Obrázek 28 - Alois Procháska na nádraží Hiranuma v japonském přístavu Jokohama nedaleko Tokia.

Zdroj: Alois Svojsík, Japonsko a jeho lid, s. 66.

V meziválečném Japonsku se rovněž proslavil československý honorární konzul Antonín Raymond, svým původem Čech, národností ovšem Američan (srov. kap. 4.2.2, s. 96-97). Podobně jako Letzel vlastnil v Japonsku architektonickou kancelář jménem *American Architectural and Engineering*

⁶³² A. R. Nykl, *Věčné Japonsko*, s. 79.

⁶³³ Alois Svojsík, *Z cesty k protinožcům*, *Národní politika* 26, 1908, č. 339, s. 1-2.

⁶³⁴ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 103, Zpráva ze 7. 11. 1923.

⁶³⁵ A. R. Nykl, *Věčné Japonsko*, s. 356.

Co. sídlící v Ósace, kde zaměstnával i několik československých krajanů. Ve druhé polovině dvacátých let s ním spolupracoval například slavný československý architekt Bedřich Feuerstein (1892-1936), autor mnoha významných japonských architektonických památek. V letech 1926-1930 vykonával důležitou úlohu vedoucího architekta v Raymondově firmě, kvůli vzájemným neshodám se s ním ale záhy profesně i osobně rozešel. Odcestoval zpět do Čech, kde roku 1936 po sérii několika kariéerních neúspěchů ukončil svůj život skokem z Trojského mostu.⁶³⁶ S Raymondem spolupracoval také československý architekt Jan Josef Švagr (1885-1969). Podobně jako v případě Feuersteina však záhy došlo k rozkolu a Švagr se roku 1930 osamostatnil. V meziválečném Japonsku realizoval množství staveb a stal se tamním průkopníkem železobetonových konstrukcí. Po smrti své manželky koncem třicátých let předal kancelář svým japonským spolupracovníkům a odcestoval do Jižní Ameriky.⁶³⁷ Na sklonku první světové války přijel do Tokia ze Spojených států také Christian J. Francl, o němž ale bohužel nemáme žádné bližší zprávy. Víme pouze, že v Japonsku vedl po krátkou dobu rukavičkářskou továrnu.⁶³⁸

Obrázek 29 - Vyobrazení Jan Letzela v tradičním japonském kimonu ještě před první světovou válkou.

Zdroj: Alois Svojsík, Japonsko a jeho lid, s. 331.

Větší úspěchy než v japonském výrobním sektoru zaznamenaly československé podnikatelské aktivity na poli obchodu a služeb. Zaznamenat lze dva větší pokusy Čechoslováků vytvořit vlastní

⁶³⁶ Bedřich Feuerstein, *Mezi domovem a světem*, Praha 2000, Životopisná data v závěru práce.

⁶³⁷ Viz <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10262550261-sumne-stopy/210522162350005-jan-josef-svagr>, (cit. 4. 9. 2015).

⁶³⁸ A. R. Nykl, *Věčné Japonsko*, s. 356.

importní a distribuční firmu přímo v Japonsku – jednalo se o Jana Letzela (*Japonsko-československá obchodní společnost*; viz Obrázek 27) a Františka Polednu Vlkovského (*The Japan & China Trading Company*), jejichž neúspěšným aktivitám na poli obchodním jsme věnovali pozornost již v předchozí kapitole (srov. kap. 4.3.2, s. 117-128). Vedle nich se v Japonsku prosadil brněnský obchodník Julius Koerting (Körting), jenž se po roce 1918 přihlásil k české národnosti a stal se honorárním konzulem v Jokohamě.⁶³⁹ Nejen pro jeho podnikatelskou činnost se stalo osudným zemětřesení z roku 1923. Stejně tak Letzel a Poledna Vlkovský utrpěli během této přírodní katastrofy velké ztráty na majetku, které jim zkomplikovaly další obchodní činnosti.⁶⁴⁰

Rozsáhlejší obchodní činnost vykonávaly v Japonsku také filiálky velkých československých koncernů. Bezprostředně po první světové válce rozšířila do Japonska své aktivity *Centrokomise*, která otevřela otevřením svou filiálku v Kóbe. V jejích službách působilo několik Čechoslováků, kteří v zemi zůstali i později. Kromě Karla Jana Hory se jednalo o Miloše Jiřího Stejskala a Arnošta Parfaita. Obchodní filiálku, tentokrát na území Tokia, provozovaly v letech 1926-1931 také *Škodovy závody* (inženýr Fuchs) a v meziválečném Japonsku působily také *Mannesmannovy válcovny* (Arnošt Paifart) a *Poldina huť* (Miloš Jiří Stejskal). Posledně jmenovaná otevřela v Japonsku hned tři samostatné filiálky – v Ósace, Tokiu a Kokuře.

Informace o podnikatelských aktivitách Japonska na území Československé republiky se nám nedochovaly téměř žádné. Jen v souvislosti s japonskou průmyslovou špionáží máme k dispozici ojedinělé zprávy o japonských podomních obchodnících a drobných živnostnících, kteří se pohybovali v okolí Jablonce nad Nisou. Co se velkých japonských společností týče, do Československa se snažily pronikat spíše přes Německo a k přímým investicím, byť jen do obchodních filiálek, se neuchylovaly. Tak například roku 1935 zavítali do ústředí *Obchodní a živnostenské komory v Praze* zástupci zaibacu *Micui, Micubiši a Ókura*. Doprovázel je zaměstnanec berlínského vyslanectví, který tlumočil prvorepublikovým exportním i importním kruhům zájem Japonska o prohloubení obchodních vztahů s Československem. Ke sjednání konkrétní dohody ale nedošlo a tyto mamutí koncerny nadále přicházely do kontaktu s prvorepublikovým trhem v zásadě prostřednictvím Německa.⁶⁴¹

Osudným pro řadu československých podnikatelských aktivit v meziválečném Japonsku se stalo zemětřesení z roku 1923. Kvůli ztrátě kapitálu minula řada podnikatelů konjunkturu druhé poloviny dvacátých let a třicátá léta se stala pro konstituování nových zahraničních společností obdobím poněkud nepříznivým. Tuto tezi potvrzují nesnáze, s nimiž se československé ministerstvo zahraničních věcí potýkalo při obsazování honorárních konzulátů – s výjimkou Antonína Raymonda, Miloše Jiřího

⁶³⁹ Tamtéž.

⁶⁴⁰ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 103, Zpráva ze 7. 11. 1923.

⁶⁴¹ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 173, kart. č. 126, Dopis od EÚ z 19. 4. 1935.

Stejskala a Arnošta Parfaita zcela chyběli ekonomicky dobře situovaní a podnikatelsky nezávislí krajané, kteří by mohli tyto čestné úřady na vlastní náklady vykonávat (srov. kap. 4.2.2, s. 94). Od pokusů investovat do podnikatelských aktivit v Japonsku zřejmě odrazovaly i neúspěšné pokusy o vytvoření distribučních organizací začátkem dvacátých let (srov. kap. 4.3.2, s. 131). Českoslovenští krajané, kteří směřovali do Japonska, zřejmě většinou nehledali své uplatnění v podnikatelské sféře, nýbrž pracovali jako kvalifikovaní odborníci pro některé z místních firem vlastněných Japonci nebo cizinci, čímž se nemalou mírou podíleli na transferu prvorepublikových technologií do Země vycházejícího slunce.

5.4 Japonsko – důležité odbytíště, nebo opomíjený trh?

Československo-japonská obchodní výměna ve dvacátých letech spíše stagnovala a během velké hospodářské krize, kdy prvorepublikoví vývozci stále výrazněji pronikali do zámoří, vykazovala slabé růstové tendence. Japonsko, které ve třicátých letech rovněž hledalo nová odbytíště, naopak dokázalo československého trhu poměrně dobře využít. Nastala poměrně zvláštní situace – zatímco ještě koncem druhého desetiletí dvacátého století vykazovala vzájemná zahraničněobchodní výměna pro Československo značných přebytků, ve druhé polovině třicátých let se rychle přesouvala do červených čísel. Ani transfer technologií se výrazněji nepodílel na posílení československo-japonských ekonomických vazeb. Jako důležité se ukázaly spíše neoficiální kanály tohoto transferu, ať už šlo o „zanášení výroby“ nebo hospodářskou špionáž. Prvorepublikové průmyslové kruhy reflektovaly tento stav se značnou nelibostí, obzvlášť v souvislosti s rostoucí expanzí Japonska na světové trhy. Japoncům se podařilo získat řadu prvorepublikových technologií a výrobních postupů, které jim usnadnily vývoz spotřebního zboží na méně náročné trhy v zámoří, což zřejmě připravilo československé vývozce o řadu velmi lukrativních odbytíšť. Československo-japonské kapitálové styky lze označit za problematiku zcela okrajovou. Drobné podnikatelské aktivity Čechoslováků v meziválečném Japonsku jsou sice zajímavým námětem výzkumu „kulturního encounteru“, pro prvorepublikovou ekonomiku jako celek však měly tyto aktivity jen pramalý význam.

Stalo se tedy meziválečné Japonsko pro československé obchodníky, průmyslníky a podnikatele důležitým odbytíštěm, nebo spíše okrajovým, pro zpracování velmi náročným trhem, který ekonomicky příliš nevyužívali? Jednoznačnou odpověď poskytnout nelze, na základě dostupné pramenné základny je však třeba přiklonit se spíše ke druhému stanovisku. Japonsko sice neskýtalo potenciál stát se opravdu velkým trhem pro širokou řadu československého zboží, na druhou stranu zde některé specializované výrobky a technologie nacházely své klienty poměrně rychle. Tohoto faktu však úspěšně využilo jen několik prvorepublikových firem, zatímco většina jich dostupný potenciál japonského odbytíště spíše zužitkovat nedokázala. Důvody, proč tomu tak bylo, nastíní následující kapitola.

6 Vstupní bariéry a propagační činnost první Československé republiky v Japonsku

O Československé republice ví se v Japonsku dosud velmi málo, je tedy na prvním místě nutno představit se zde nějakým vhodným způsobem. Toho docílí se nejučelněji, nejrychleji a k navázání obchodních styků nejpřiměřeněji, uspořádáním samostatné vzorkové výstavy všech československých výrobků, na japonském trhu prodejních. Tato výstava konala by se ve střediscích japonského průmyslu a obchodu, tedy pravděpodobně v Tokyu, Osace a po případě Kobe...

Výstava musila by býti samozřejmě důstojnou reprezentací našeho státu a podávat přehled všeho, s čím se na poli průmyslovém, hospodářském a obchodním, jakož i v oblasti kulturní, můžeme celému světu pochlubit.

Jan Letzel představuje projekt první výstavy československého vzorkového zboží v Japonsku (červen 1923).⁶⁴²

Včera v sobotu pozvalo japonské vyslanectví zástupce denního tisku ku prohlídce první oficiální japonské expozice na pražském veletrhu. Je nutno hned na počátku říci, že japonská expozice umístěná v I. poschodí Veletržního paláce se reprezentuje velmi dobrým a pozoruhodným způsobem. Výrobky celkem od 104 japonských firem, které tu jsou zastoupeny možno nazvat skutečně vzornými. A nad to jsou ještě podávány se zvláštní japonskou zdvořilostí.

Tisková zpráva uveřejněná v souvislosti s první účastí Japonska na vzorkových veletrzích v Praze (1930).⁶⁴³

Na předcházejících stránkách jsme nastínili jednak institucionální zázemí prvorepublikových firem pro vstup na japonský trh (smluvní základy, analýza a zpracování trhu), jednak vnější ekonomické vztahy Československa s Japonskem (zahraniční obchod, transfer technologií, přímé kapitálové investice). Opakovaně jsme ovšem pozorovali, že vzájemná hospodářská spolupráce nedosahovala svého možného potenciálu, především v důsledku značných vstupních bariér a neochoty prvorepublikových exportérů pronikat na japonský trh. Svou roli zřejmě sehrálo množství až protichůdných vlivů, jejichž součinností se pro československé exportéry stávalo z Japonska prostředí poněkud nepřátelské – vývozci nevnímali vstup na tamní trh coby vítanou příležitostí k dosažení zisku, nýbrž riskantní a tím pádem potenciálně velmi nebezpečný podnikatelský počín. Raději se proto japonskému odbytišti vyhýbali a soustředili svou pozornost na jiné zámořské oblasti.

Položme si jednu zásadní otázku. Existuje čistě „racionálně“ zdůvodnitelné vysvětlení, proč prvorepublikový obchodník japonský trh upozadoval, nebo se přesouváme do roviny „iracionální“, až

⁶⁴² AMZV, IV. sekce, krab. č. 784, Projekt československé výstavy v Tokiu z 18. 6. 1923.

⁶⁴³ Zprávy Tiskové kanceláře PVV 3, 1930, č. 71.

psychologické, kdy se zásadním hybatelem stává spíše „strach“ z průmyslové špionáže, selhání důvěry v japonského klienta, nezkušenost se zámořským obchodem či obava z exotického a kulturně odlišného prostředí? Nejedná se o problematiku snadno uchopitelnou, jak ostatně záhy uvidíme. Jakým způsobem lze zhodnotit, zda exportér nejevil zájem o rozšíření svých aktivit do Japonska kvůli hmatatelným vstupním bariérám, nebo spíše z toho důvodu, že mu chyběly zkušenosti s vyřízením zámořské zakázky, bál se okopírování svého zboží, neodvažoval se příliš riskovat a ve svém důsledku považoval tamní trh za předem ztracený? Určit přesný poměr všech těchto komplikovaných, vzájemně se provázejících vlivů sice není možné, v následujícím textu jim přesto věnujme zvláštní pozornost, protože se jednalo o faktory poměrně zásadní, které měly na meziválečné československo-japonské ekonomické styky výrazné dopady.

Teorie mezinárodního obchodu rozděluje vstupní bariéry do dvou základní skupin, na překážky „objektivní“ a „subjektivní“. První kategorie zahrnuje především bariéry dané geografickou polohou (přístup k moři, doprava, klimatické faktory apod.), popřípadě technologickými, sociálními či kulturními odlišnostmi. Naopak mezi subjektivní faktory, jež vznikají působením státu, institucí a dalších činitelů, snažících se „objektivní faktory modifikovat, usměrňovat, využívat, eliminovat“, spadají zejména státní regulace. Ty lze charakterizovat jako „*souhrn zákonů, opatření a pravidel, jimiž stát ovlivňuje vnější ekonomické vztahy z hlediska objemu, teritoriální a zbožové struktury, včetně institucionální formy provádění těchto vztahů*“.⁶⁴⁴ Subjektivní faktory zahrnují také zvyklosti a praxi obchodních společností, popřípadě vlivy vznikající na základě hospodářských a strukturálních charakteristik dovážející země.⁶⁴⁵ Vzhledem k tomu, že se jednotlivé objektivní a subjektivní faktory bránící vstupu československých exportérů na japonský trh velmi úzce prolínaly, není příliš přehledné text strukturovat čistě na jejich základě. Pokusme se raději blíže porozumět tomu, jakým způsobem byli prvorepublikoví vývozcí objektivně i subjektivně limitováni při pronikání do Japonska a interpretovat tyto překážky v kontextu snah o jejich odstraňování prostřednictvím „ekonomické diplomacie“ a tzv. „aktivní koncepce zahraničního obchodu“ (úsilí o dosažení co nejsnazšího přístupu na zahraniční trhy, propagace), která v meziválečném Československu výrazně převládala nad pojetím „pasivním“, kladoucím důraz spíše na hledisko proporcionality ekonomiky (vývoz nutným zlem pro zajištění devizových prostředků na dovoz).⁶⁴⁶

V popředí zájmu stojí prvně potíže způsobené geografickou vzdáleností Československa od Japonska v podobě nespolehlivého a drahého dopravního a komunikačního spojení, popřípadě absence přímého bankovního kontaktu. Dále se zaměříme na „socio-kulturní bariéry“, ať už se jednalo

⁶⁴⁴ M. Svatoš, *Zahraniční obchod*, s. 25-26.

⁶⁴⁵ Mitsuo Matsushita – Thoma J. Schoenbaum – Petros C. Mavroidis, *The World Trade Organization. Law, Practice, Policy*, 2. vyd., Oxford 2006, s. 258-259.

⁶⁴⁶ M. Svatoš, *Zahraniční obchod*, s. 22.

o odlišnou kulturu a jazyk, civilizační rozdíly v právním systému anebo slabou krajanskou kolonii, z níž by se rekrutoval potřebný lidský kapitál za účelem prostředkování obchodních styků. Poté krátce pojednejme o tarifních i netarifních bariérách, kam zařadíme jednak státní zásahy (celní sazby, povolovací řízení, devizová omezení a restriktci dovozu), jednak kartelové dohody, které lze považovat za regulaci tržních vztahů skrze soukromou iniciativu. Kapitulu uzavřeme nástinem propagačních aktivit první Československé republiky v Japonsku.

6.1 Geografická vzdálenost a potíže v komunikaci

Nehledě na technologický pokrok, pokles transakčních i přepravních nákladů a zlepšení v telekomunikacích, které umožňují spojení v reálném čase téměř po celém světě, lze stále prohlásit, že „vzdálenost a obchodní bariéry formují podobu mezinárodního obchodu“.⁶⁴⁷ Pro československo-japonské hospodářské vztahy mezi světovými válkami je tento výrok obzvlášť pravdivý, protože tehdejší technologická úroveň zdaleka neumožňovala dnešní standard dopravy a komunikací. Geografická vzdálenost, umocněná absencí přímého přístupu k moři, výrazně snižovala šance prvorepublikových firem proniknout na japonský trh. Nejrychlejší možnou cestu z Československé republiky do Japonska představovala Transsibiřská magistrála, po které se obchodní zástupce dostal do Země vycházejícího slunce přibližně za patnáct až osmnáct dní a zpáteční výprava ho přišla na 18 až 20 tisíc Kč, tedy částku značně vysokou.⁶⁴⁸ V tomto kontextu je třeba připomenout vysokou cenovou hladinu v Japonsku, k čemuž první československý vyslanec Karel Pergler po svém příjezdu do Tokia v roce 1920 poznamenal, že „zde v Orientu výlohy jsou přímo příšerné“.⁶⁴⁹ Lze předpokládat, že menší firmy si mohly stálé zastoupení dovolit jen těžko a jejich rozpočtové možnosti často neumožňovaly ani krátkodobý pobyt agenta za účelem průzkumu trhu, propagace nebo navázání nezbytných kontaktů.

Odeslat obchodní zprávu telegramem s sebou rovněž neslo značné náklady,⁶⁵⁰ přičemž spolehlivé telegrafní spojení mezi Československem a Japonskem se podařilo navázat relativně pozdě, teprve začátkem dvacátých let.⁶⁵¹ Vyskytovaly se i případy, kdy telegram do Japonska buď nedorazil vůbec, nebo se po cestě zkomolil a nebyl příliš čitelný. Ještě koncem třicátých let měly tyto potíže například chomutovské *Mannesmannovy závody* (Obrázek 30).⁶⁵² Informace většího rozsahu mohly být doručeny pouze poštou, a to za velmi dlouhou dobu, zejména v prvních poválečných letech. Spojení přes Transsibiřskou magistrálu se totiž vzhledem k japonské intervenci na Sibiři nejevilo až do uzavření

⁶⁴⁷ Překlad z angličtiny: „distance and trade barriers shape the pattern of international trade.“ Elisabeth Christen, *Essays on International Trade. The Role of Distance and Trade Barriers*, Disertační práce obhájena na Johannes Kepler Universität Linz 2013, Linz 2013, s. 2.

⁶⁴⁸ Archiv AVČR, fond OÚ, sig. 34/1, inv. č. 38, kart. č. 13, Zpráva od konzulátu v Ósace z 14. 7. 1932.

⁶⁴⁹ AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva z 11. 4. 1920,

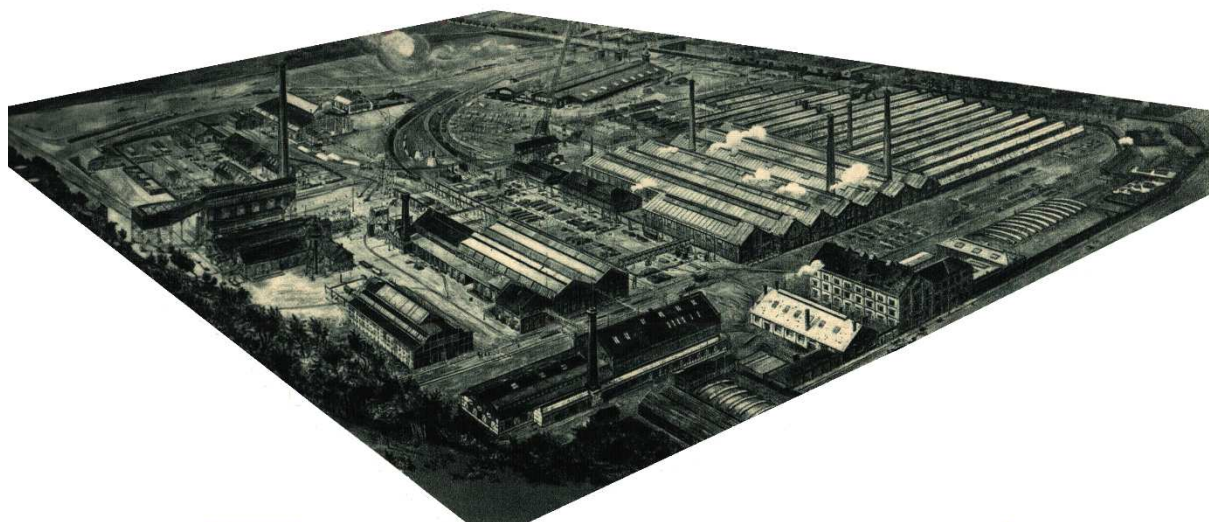
⁶⁵⁰ Tamtéž, Zpráva ze 17. 3. 1920.

⁶⁵¹ Tamtéž, III. sekce, kart. č. 714, Zpráva z 15. 6. 1920.

⁶⁵² NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 415, kart. č. 160, Dopis od Exportního ústavu z 22. 10. 1936.

japonsko-sovětské smlouvy z roku 1925 jako příliš spolehlivé a pošta proto putovala spíše přes Ameriku.⁶⁵³ Dopis touto cestou obvykle dorazil do Japonska za pět až šest týdnů.⁶⁵⁴ Jen základní výměna informací tak někdy zabrala až čtvrt roku, o sjednání obchodu nemluvě. Přeprava zboží si pak vyžádala přibližně stejný čas. Počínaje rokem 1925 se situace zlepšila, dopis byl z Japonska do Berlína doručen za osmáct dní a odtud pak putoval na území Československé republiky. Korespondence se však vzhledem ke vzdálenosti po cestě často ztrácela. Zastupitelské úřady se snažily na toto riziko upozorňovat a doporučovaly zasílat poštu na Dálný východ dvojmo, to ale československé firmy zpočátku příliš nereflektovaly. Někdy korespondenci ve dvou verzích vyhotovily, ovšem vložily ji do jediné obálky.⁶⁵⁵ Buď zcela nepochopily, v čem problém spočívá, nebo se snažily ušetřit na poštovním.

Obrázek 30 - Výrobní závody Mannesmannových válcoven trub v Chomutově koncem třicátých let 20. století.

Zdroj: Srdce Evropy. Československo slovem i obrazem 2, 1937, č. 4.

Zvláštní pozornost si zaslouží letecké spojení s Dálným východem, respektive jeho absence. Podobně jako je tomu dnes, ani v meziválečném období, kdy se letecká doprava nacházela teprve ve svých počátcích, neexistovala přímá linka mezi Japonskem a Československou republikou.⁶⁵⁶ Počínaje rokem 1930 bylo přesto možné doručit korespondenci do Země vycházejícího slunce letecky alespoň nepřímo. Zásilky vypravoval pražský poštovní úřad prostřednictvím cizinecké pošty (linka Praha-Drážďany-Berlín).⁶⁵⁷ Ještě k roku 1936 máme ovšem zprávy, že letecké spojení je nepříteli spolehlivé a velmi pomalé. Letadlem putovala pošta na Dálný východ dokonce delší dobu, než zásilky odeslané přes

⁶⁵³ AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zprávy z 24. 4. 1920 a 17. 2. 1925. Text smlouvy viz Zahraniční politika 4, 1925, díl 1, s. 491-496.

⁶⁵⁴ Tamtéž, IV. sekce, krab. č. 1223, Informace pro exportéry z 8. 12. 1922.

⁶⁵⁵ Tamtéž, krab. č. 704, Zpráva od vicekonzula v Šanghaji z 26. 11. 1923.

⁶⁵⁶ Srdce Evropy 2, 1937, Reklama na čs. státní aerolinie (letový plán).

⁶⁵⁷ Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností 11, 1930, s. 389.

Transsibiřskou magistrálu.⁶⁵⁸ Naproti tomu nákladní letecká doprava nepřipadala po celé meziválečné období v úvahu téměř u žádných výrobků. Jedinou výjimku tvořilo prvorepublikové radium, o které panoval mezi japonskými výzkumnými institucemi ve třicátých letech značný zájem. Československá pošta přepravu tohoto zboží zcela odmítala, radium se tedy dopravovalo letecky do Berlína, odkud si pak nacházelo svou další cestu do Japonska, obvykle prostřednictvím německé poštovní služby.⁶⁵⁹

Nejen komplikace v dopravě, ale i nezkušenost československých exportérů se zámořským obchodem zpočátku působila jako výrazná bariéra pro vstup na japonský trh. Prvorepublikové společnosti nezdědka udávaly při sjednávání obchodních transakcí s východní Asií nepřesné termíny dodávky, korespondence s nimi byla pro japonského zákazníka velice zdoluhavá a zboží špatně balily, a to vše vedlo k reklamacím a oboustranné nespokojenosti.⁶⁶⁰ Zřejmě si plně neuvědomovaly, jak často je nutné náklad po cestě přeložit. Zastupitelské úřady přitom varovaly, že před expedicí je třeba věnovat zvýšenou pozornost balení.⁶⁶¹ Nezkušenost některých československých producentů se zámořským obchodem se projevila i při fakturování cen. Jako místo odběru udávali továrnu v Československu, japonský zákazník však o takové zboží nejevili zájem – požadoval ceny pro Hamburk nebo jiný přístav a někdy chtěl započítat také přepravní náklady do Japonska.⁶⁶² Při udání továrních cen byli ochotni nakupovat zboží jen zahraničních distributoři (reexport), což ale i přes nízkou marži mnoha domácím firmám vyhovovalo.⁶⁶³ Českoslovenští podnikatelé dotazy japonských firem často ani nezodpovídali. To vše za situace, kdy němečtí konkurenti reflektovali nabídky ihned, telegraficky. Obrázek o tom, jaké komplikace vznikaly, si můžeme udělat na základě zprávy z roku 1923 od šanghajského zastupitelského úřadu, kde panovala obdobná situace jako v Japonsku. Východoasijský dovozce československého zboží „zcela právem dovozuje, že nemá-li dotyčný exporter ani primitivních znalostí, nutných k výpravě korespondence, nemohou se u něho předpokládati ani znalosti o vypravení zboží do zámoří“.⁶⁶⁴ S obdobnými potížemi se setkáváme i o jedno desetiletí později, zásadní nedostatky v přístupu československých exportérů k japonskému trhu se tedy odstranit nepodařilo. Obtíže výstižně shrnula periodická zpráva tokijského vyslanectví z června 1933, která konstatovala: „Zlepšení československo-japonských obchodních styků stále brzdí neznalost mezinárodní obchodní techniky československých firem, jejich liknavost a nedbalost ve vyřizování dotazů japonských firem, které o dovoz z ČSR mají skutečný zájem.“⁶⁶⁵

⁶⁵⁸ NA Praha, fond EÚ, inv. č. 1050, kart. č. 233, Dopis od DV agencie v Šanghaji z 11. 4. 1936

⁶⁵⁹ AMZV, IV. Sekce, krab. č. 536, Dopis od ministerstva veřejných prací z 18. 3. 1930.

⁶⁶⁰ Tamtéž, krab. č. 1223, Výroční zpráva hospodářská za rok 1934 z 3. 3. 1935.

⁶⁶¹ SOKA Plzeň – KN, fond ŠZ-GŘ-Fiala, inv. č. 158, N 21, Všeobecné rady pro export do Japonska z 18. 5. 1923.

⁶⁶² AMZV, IV. sekce, krab. č. 1223, Věcný návod pro hospodářské zpravodajství z 28. 5. 1924.

⁶⁶³ J. Čupr, Úskalí vývozu, s. 529-530.

⁶⁶⁴ AMZV, IV. sekce, krab. č. 704, Zpráva od vicekonzula v Šanghaji z 26. 11. 1923.

⁶⁶⁵ Tamtéž, fond PZ, Tokio 1918-1939, Periodická práva I ze 7. 6. 1933.

Jiné, rovněž velmi výstižné svědectví o tom, jakých chyb se českoslovenští vývozci dopouštěli při snahách o vstup na japonský trh, nám poskytuje článek *Máte úmysl vyvážeti do Japonska?* od Oldřicha Mojžíška, dlouholetého zaměstnance tokijské legace,⁶⁶⁶ který pomáhal spravovat honorární konzulát v Tokiu (titulář Antonín Raymond, srov. kap. 4.2.2, s. 96-97). Mojžíšek dospěl na základě svých mnohaletých zkušeností s pokusy prvorepublikových exportérů a průmyslníků o průnik do Japonska k přesvědčení, „že nezmění-li tito radikálně svůj náhled na Japonsko, je nemožné, aby měli úspěch“. Uvedl celkem deset skutečností, řadě firem zcela neznámých, pro úspěšnost zahraničněobchodní operace ovšem poměrně zásadních. Zarážející byly především základní neznalosti platebních podmínek, fakturace cen či obchodní korespondence: „Většinou se neví, že (...) se KČ v Tokiu nekvotuje a že tudíž Japonci vůbec nevědí, co KČ znamená (...), že kvotace „loco sklad“, „ceny nádraží v Zástrkově“, „balení zvlášť“ apod. jistě zůstanou bez povšimnutí ant at last but not least (...), že moderní exportér píše dopisy strojem na dobrém papíru s úhledným záhlavím.“ Mojžíšek se dle vlastního svědectví setkával s četnými situacemi, kdy slyšel „sarkastické poznámky japonských importérů, již se zajímali o některé čl. zboží, ale nebyli s to obdržeti kvotace v některé známé měně a někdy vůbec na CIF (cena, pojištění a přeprava, pozn. aut.) japonský přístav“, přičemž dopisy viděl psané „na nemožném papíru bizarního formátu s těžko přehledným záhlavím“.⁶⁶⁷ Jinde zdůraznil, že prvorepublikový „výrobce a vývozce je pohodlný, pomalý, příliš byrokratický, nepořádný, neinformovaný, velmi často neznalý obchodní etiky a morálky, neznalý základních reklamních pravidel, neznalý organizace kreditního obchodu a že jeho obchodování se spíše podobá kramaření, nežli styku, kterému se říká v zemích obchodně vysoce vyvinutých – obchod.“⁶⁶⁸ Zkušenosti pro úspěšné navázání obchodních styků se vzdáleným a kulturně odlišným Japonskem mezi menšími a středně velkými firmami jednoduše chyběly, což jen umocňovalo potíže dané geografickou vzdáleností a drahou, nepříliš spolehlivou dopravou.

Úspěšnému pronikání na japonský trh rovněž bránily komplikace v platebním styku mezi Československem a východní Asií. Tento problém byl charakteristický už pro habsburskou monarchii – žádná rakousko-uherská banka neotevřela v Japonsku před první světovou válkou vlastní filiálku.⁶⁶⁹ Úřady naléhaly na československé obchodníky, aby platily formou tzv. neodvolatelného kreditního listu (irrevocable letter of credit) a požadovaly 35-50 % kupní ceny předem, zbytek pak při naložení zboží v některém z evropských přístavů.⁶⁷⁰ Tento prostředek je často užíván dodnes jako garance ze strany banky, že zákazník zaplatí celou smlouvenou částku – angličtí soudci dokonce označili neodvolatelný

⁶⁶⁶ Tamtéž, I. sekce (konzuláty), kart. č. 161, Zpráva z 27. 4. 1928.

⁶⁶⁷ Oldřich Mojžíšek, *Máte úmysl vyvážeti do Japonska?*, Svět 1, 1929, č. 9, s. 3.

⁶⁶⁸ Oldřich Mojžíšek, *Příčinu poklesu čl. vývozu jak je vidí v Japonsku*, Svět 1, 1929, č. 40, s. 4.

⁶⁶⁹ A. Skřivan, *Vzhůru na Východ*, s. 17-18.

⁶⁷⁰ SOkA Plzeň, Klášter u Nepomuku, fond ŠZ-GŘ-Fiala, inv. č. 158, N 21, *Všeobecné rady pro export do Japonska* z 18. 5. 1923.

kreditní list za „mízu mezinárodního obchodu“.⁶⁷¹ Proces je poměrně jednoduchý: klient instruuje svůj finanční ústav (vystavující banka), aby se dohodl s bankou vývozce (avizující banka) na otevření specifického kreditního listu (akreditiv). Avizující banka pak vyplatí svému klientovi příslušnou částku na základě předání dopravních dokumentů (konosament).⁶⁷² Potíže nastávají, jakmile neexistuje přímé bankovní spojení mezi danými státy. Prvorepublikoví vývozci se vzhledem k tomuto nedostatku museli spoléhat na velké bankovní domy zejména v Německu, Velké Británii či Spojených státech, jež na japonském trhu působily.

Absence přímého bankovního spojení byla pro obchodníky velice nepohodlná, úřady se proto snažily tento nedostatek odstranit. Iniciativy se chopilo československé vyslanectví v Tokiu. V roce 1928 navrhlo, aby některá z českých bank vstoupila v korespondenční styk s *Yokohama Specie Bank*. Jednalo se o významný japonský finanční ústav, který se soustředil na operace spojené se zahraničním obchodem.⁶⁷³ Tato snaha však ztroskotala pro negativní stanovisko ze strany *Národní banky Československé*, přestože *Česká banka Union*jevila o navázání přímého bankovního spojení s Japonskem zájem.⁶⁷⁴ Přímých plateb mezi Československem a Japonskem bylo tehdy tak málo, že se dle názoru *Národní banky Československé* spojení nevyplatilo a jeho vybudování by pouze vedlo k růstu nákladů.⁶⁷⁵ V meziválečném období tedy žádný československý finanční ústav nevstoupil do přímého bankovního styku s Japonskem.

Některé prvorepublikové firmy požadovaly při obchodu s Japonskem šekovou platbu předem, s tím však japonští zákazníci obvykle nesouhlasili.⁶⁷⁶ Šek byl jakožto pohodlný finanční nástroj preferován zejména v anglosaských zemích (Velká Británie, Spojené státy), zbytek světa ale zdůrazňoval spíše jiné platební prostředky.⁶⁷⁷ Přímé šekové spojení mezi Československem a Japonskem ostatně po celá dvacátá vůbec nefungovalo a Japonsko tak zůstalo jediným státem s šekovou službou, s nímž se nepodařilo tyto vazby vybudovat (sic!). *Československá poštovní spořitelna* v Praze se rozhodla navázat přímý převodní styk teprve během roku 1931. Realizace tohoto plánu však trvala ještě další dva roky, přičemž platby se na žádost československé strany přepočítávaly podle francouzského franku.⁶⁷⁸ Tento platební způsob, poněkud upozaděný finančními operacemi

⁶⁷¹ Překlad z angličtiny „the life blood of international commerce.“ Citováno podle Olive M. Schmitthoff, *Schmitthoff's export trade. The law and practice of international trade*, 9. vyd, London 1993, s. 400.

⁶⁷² Tamtéž, s. 403.

⁶⁷³ AČNB, fond Národní banka Československá (dále jen fond NBČ), sig. NBČ/1393/3, Dopis od vyslanectví z 23. 5. 1928.

⁶⁷⁴ AMZV, IV. sekce, krab. č. 704, Dopis od Svazu československých bank z 19. 7. 1928.

⁶⁷⁵ AČNB, fond NBČ, sig. NBČ/1393/3, Dopis od NBČ z 23. 6. 1928.

⁶⁷⁶ NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 1702, inv. č. 48, kart. č. 57, Dopis od Handels- und Gewerbekammer Reichenberg z 22. 1. 1929.

⁶⁷⁷ J. Hraše, Placení šekem u nás a jinde, *Archiv hospodářský* 4, 1925, č. 44, s. 3-4.

⁶⁷⁸ AČNB, fond Poštovní spořitelna v Praze, sig. PSP/155/19, Zápisy ze schůzí výkonného výboru z 13. 11. 1931 a 19. 5. 1933.

probíhajícími na základě neodvolatelného kreditní listu, pro dálkovou zámořskou dopravu nástroje mnohem obvyklejšího, nakonec nesehrál při realizaci zahraničněobchodní výměny s meziválečným Japonskem zásadnější roli.

Zamyslíme-li se nad veškerými komplikacemi, s nimiž se českoslovenští vývozci při pronikání na vzdálený japonský trh opakovaně potýkali, můžeme dospět k závěru, že Japonsko nebylo pro prvorepublikového obchodníka prostředím příliš přátelským. Vzdálenost, vysoké náklady na komunikaci, dlouhá a nespolehlivá přeprava, potíže při platebním styku, to vše výrazně ztěžovalo jakékoliv exportní aktivity. Na druhou stranu je však třeba zdůraznit také to, že se československé zastupitelské úřady pokoušely tyto potíže překlenout, zmírnit, varovat před nimi. Přesto se v obchodní korespondenci opakovaně setkáváme s případy, kdy vývozce prokáže nejen vcelku srozumitelnou neznalost japonských zvyklostí, ale i méně pochopitelnou nevědomost o mezinárodních obchodních technikách (špatné balení zboží, liknavost při reagování na obchodní nabídky apod.). Poměrně zajímavě situaci okomentoval v roce 1935 korespondent *Exportního ústavu* F. Masník, který pobýval v polovině třicátých let v japonském přístavu Kóbe: „Často přicházejí sem dotazy, co by se dalo v Japonsku prodat. Mnoho a nic. Mnoho, jestliže nabídka je zhotovena na základě znalosti poměrů, dobře a přesně připravena. Nic – jestliže je opožděná, ledabylá, bez dokumentace a jestliže je nesmyslně předražená.“⁶⁷⁹

Je vysoce pravděpodobné, že značnou vinu na přetrvávající nezkušenosti prvorepublikových obchodníků s exportem do Japonska nesla absence velkých distribučních organizací působících přímo na území Československé republiky, které by vychovávaly personál a vytvářely tak „know-how“ a potřebný lidský kapitál (srov. kap. 4.3.2, s. 131). O silnou tradici zámořského obchodu ještě z dob habsburské monarchie se opřít nešlo a domácí distributoři, kteří by vývoz zajistili ve vlastní režii, zcela chyběli.⁶⁸⁰ To vše v situaci, kdy geograficky vzdálené Japonsko postrádalo po repatriaci legionářských vojsk jakýkoliv hlubší strategický význam nejen pro československou ekonomiku, ale i zahraniční politiku. Možnosti dalšího rozvoje československo-japonských hospodářských styků tak zůstaly po celé meziválečné období poněkud limitovány.

6.2 „Sociokulturní bariéry“

Jednotlivé civilizační okruhy formují své společenské chování na základě někdy podobných, jindy úplně odlišných hodnotových systémů. Přestože ekonomická teorie tento fakt povětšinou nereflektuje (např. teorie her), při mezikulturní komunikaci se často setkáváme s rozdílnými společenskými zvyklostmi, jejichž prostřednictvím dochází k výraznému ovlivnění transakčních nákladů (důvěra, reciprocita,

⁶⁷⁹ F. Masník, Československý vývoz do Japonska, *Světový obchod* 1, 1935, č. 24, s. 4.

⁶⁸⁰ Ladislav Ploskal, *Mezinárodní význam asijských trhů*, s. 2.

ochota ke spolupráci, individuální vs. kolektivní chování apod.).⁶⁸¹ Následující text si neklade za cíl tuto problematiku podrobně analyzovat a aplikovat na příkladu československo-japonských hospodářských vztahů v meziválečném období. Na téma „výlučnosti“ japonské národní a kulturní identity ostatně již existuje poměrně bohatá literatura (koncept *nihondžinron*, 日本人論).⁶⁸² Náš zájem se soustředí spíše na konkrétní nástroje, jimiž československé prostředí civilizačním odlišnostem čelilo (lidský kapitál znalý japonských reálií, výuka jazyka a příprava obchodníků, prostředkování legální ochrany). Mějme přitom na paměti, že takto složitou a rozsáhlou tematiku nelze zachytit v celé její komplexnosti, pouze stručně nastínit.

Tabulka 38 - Počet československých státních příslušníků a krajanů žijících v Japonsku v letech 1922-1937. Tabulka je vzhledem k torzovitému charakteru pramenů neúplná, údaje pro některé roky chybí.

Rok	Češi a Slováci	Němci	Ostatní národnosti	Bez čl. státní příslušnosti	Celkem počet krajanů
1922	-	-	-	-	25
1923	11	2	0	1	14
1924	16	4	8	1	29
1925	12	8	4	1	25
1926	14	12	8	1	35
1930	28	25	7	2	62
1931	28	25	7	2	62
1932	28	23	8	2	61
1933	29	21	7	3	60
1934	31	22	6	3	62
1935	29	28	5	3	65
1937	34	30	7	2	73

Zdroj: AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Přehledy o úřední činnosti vyslanectví v Tokiu k jednotlivým rokům.

Důležitý předpoklad pro vstup na japonský trh představovala přítomnost lidí znalých tamních zvyklostí, a zároveň dostatečně schopných, aby dokázali firmu kompetentně zastupovat – lidský činitel ovlivňuje efektivnost zahraničněobchodní operace v některých případech až z jedné čtvrtiny.⁶⁸³ Důkladná obeznámenost s japonskou ekonomikou a v některých případech i jazykem znamenala bezpodmínečnou nutnost. Japonsko bylo pro Středoevropana velice exotickým prostředím, ještě více, než je tomu dnes. Poměrně zásadní nedostatek pro úspěšné formování vzájemných ekonomických styků proto představovala absence početného lidského kapitálu, kterým by Československá republika v Japonsku disponovala (Tabulka 38). Tamní krajanská kolonie patřila ve srovnání s dalšími státy, kde

⁶⁸¹ Robert Jiro Netzer, *The Impact of Culture on Economic Decision Behavior. Cross- and intercultural studies in Austria, Japan and the U.S.A.*, Disertační práce obhájená na Leopold-Francenzs Universität Innsbruck 2007, Innsbruck 2007, s. 6, 84.

⁶⁸² Můžeme jmenovat některé práce, jež se soustředí na hospodářskou sféru, např. Michio Morishima, *Why Has Japan 'Succeeded'?*; Chie Nakane, *Japanese Society*, Berkeley 1972.

⁶⁸³ M. Svatoš, *Zahraniční obchod*, s. 162; B. J. Bayer, *Exportní agent v zámoří*, *Světový obchod* 1, 1935, č. 6, s. 5-6.

Čechoslováci pobývali, k jedné z nejmenších – zpočátku ji tvořilo něco málo přes dvacet lidí, kteří sídlili v okolí Tokia a Ósaky a věnovali se převážně obchodu a živností. Vzhledem k tomu, že byli rozprostřeni nerovnoměrně po celém Japonsku, nesdružili se do žádného spolku. Kolem poloviny dvacátých let žilo méně krajanů už jen v Albánii (třináct) a Portugalsku (jedenáct). Jen pro srovnání na území Číny tehdy působilo skoro tisíc krajanů – Čechoslováků.⁶⁸⁴

Přestože počet československých občanů pobývajících v Japonsku stoupl na přelomu dvacátých a třicátých let zhruba na šedesát lidí, můžeme tamní krajauskou kolonii považovat za velmi malou. Důvody lze spatřovat hned v několika okolnostech. Prvně Japonsko nebylo zemí, ve které by v meziválečném období pobývalo příliš cizinců. Jestliže pomineme Korejce a Číňany, žilo roku 1920 v Zemi vycházejícího slunce jen něco málo přes 13 tisíc cizích státních příslušníků, pouhých 0,02 % celkové populace. Jejich množství sice vzrostlo o jedno desetiletí později téměř na 15 tisíc lidí, stále se ale jednalo o 0,02 % obyvatelstva.⁶⁸⁵ Tuto okolnost nelze vnímat jako jediný důvod slabého krajauského zastoupení Československé republiky v Japonsku. Čechoslováci se v roce 1930 podíleli na tamní cizinecké kolonii jen 0,4 %, ve srovnání s ostatními národnostmi jich tedy v Japonsku žilo poměrně málo. Příčiny zřejmě spočívaly v absenci přímého přístupu k moři a omezené tradici ještě z dob Rakouska-Uherska.⁶⁸⁶ Například z více než 2 tisíc Evropanů a Američanů, kteří v Japonsku sídlili roku 1884, čítali příslušníci habsburské monarchie jen 34 lidí (1,4 % všech cizinců). Většinou zde působili Britové (47 %) a Američané (20 %) a nemalý podíl tvořili i Němci (12 %) nebo Francouzi (9 %). Rakousko-Uhersko se řadilo spolu s carským Ruskem (1,3 %) nebo Itálií (1,3 %) mezi velmoci druhé kategorie, které v Japonsku disponovaly poměrně bezvýznamnými krajauskými koloniemi, přibližně srovnatelnými s druhořadými evropskými státy (Portugalsko, Dánsko, Švýcarsko nebo Švédsko). Na tomto faktu nic nezměnilo ani angažmá československých legií na Sibiři během první světové války a bezprostředně po ní, z jejichž řad se nejspíš rekrutovala početné krajauské zastoupení Československé republiky v sousední Číně.

Vzhledem k absenci odborně připraveného lidského kapitálu se mnozí z těch, kteří navštívili Zemi vycházejícího slunce ještě před první světovou válkou, nebo zde dlouhodobě pobývali, záhy ocitli v hospodářských a diplomatických službách nového státu (Jan Letzel, Karel Jan Hora, Barbora Markéta Eliášová, Antonín Raymond). Důležitou roli sehráli také příslušníci československého legionářského vojska působícího na Sibiři, kteří se však do Japonska dostávali spíše ojediněle, především

⁶⁸⁴ Zahraniční politika 6, 1926, s. 197; Stanislav Klíma, Čechové a Slováci za hranicemi, Praha 1925, s. 258-259.

⁶⁸⁵ Vypočítáno na základě japonských sčítání lidu z let 1920 a 1930. Přesný počet cizinců podle jednotlivých národností není pro meziválečné období možné získat. <http://www.stat.go.jp/english/data/kokusei/2005/poj/pdf/2005ch11.pdf> (cit. 4. 9. 2015); <http://www.stat.go.jp/english/data/nenkan/1431-02.htm> (cit. 4. 9. 2015)

⁶⁸⁶ E. Baelz, Die Europäer in Japan (1886), s. 270-271.

z diplomatických, vojenských nebo zdravotních důvodů (např. Jan Fierlinger, Pavel Růžička, Miloš Jiří Stejskal, Oldřich Mojžíšek či Jaroslav Kabelka), popřípadě jako vojenští zajatci z rakousko-uherské armády. Přesto se díky svým dlouholetým zkušenostem s tamním exotickým prostředím stali hlavními zprostředkovateli československo-japonských hospodářských styků (Obrázek 31 a 32).

Obrázek 31 - Zajetí rakousko-uherské námořníky v Tokiu, mezi nimiž se nacházeli i budoucí občané Československé republiky.

Zdroj: Vojenský historický archiv, Fotoarchiv.

Jazyk nepředstavoval až tak důležitou bariéru pro vstup na japonský trh, jak by se mohlo na první pohled zdát, přesto dobrá znalost japonštiny znamenala podstatnou výhodu. Pro komunikaci ve východní Asii byla vzhledem k rozsáhlým aktivitám Spojených států a Velké Británie nezbytně nutná angličtina. Dle odhadů šlo obstarat až 95 % obchodní korespondence právě v angličtině. Znalost němčiny a francouzštiny, pro československý prostor tehdy mnohem typičtější,⁶⁸⁷ se v Japonsku příliš nerozšířila. Ministerstvo zahraničí varovalo, že veškeré ceníky, cirkuláře a tiskopisy směřující do Japonska musí být v anglickém jazyce, jinak zůstanou nepovšimnuty.⁶⁸⁸ Naproti tomu alespoň ústní

⁶⁸⁷ T. Duffek, *Co nám schází pro vývoz do zámoří?*, s. 2.

⁶⁸⁸ SOKA Plzeň – KN, fond ŠZ-GŘ-Fiala, inv. č. 158, N 21, Všeobecné rady pro export do Japonska z 18. 5. 1923.

znalost japonštiny byla nutná již v případě zřízení obchodní kanceláře. Jestliže chtěl obchodník budovat rozsáhlejší síť kontaktů,⁶⁸⁹ jen těžko si vystačil pouze s angličtinou.

Obrázek 32 - Českoslovenští invalidé a zranění při oslavách „Václavského posvícení“ v Tokiu 28. září 1919.

Zdroj: Vojenský historický archiv, Fotoarchiv.

Zvládnout japonštinu slovem i písmem není ani dnes snadnou záležitostí. Jazykovou bariéru, která v meziválečném období znesnadňovala československo-japonskou ekonomickou spolupráci, zpočátku pomáhali překlenout krajané či sibiřští legionáři a koncem dvacátých let se podařilo zahájit výuka japonského jazyka přímo v Praze. Vůbec první institucí, na jejíž půdě se v Československu dala získat alespoň základní znalost japonštiny, se stal *Orientální ústav* v Praze. Kurzy japonštiny a čínštiny zahájila kulturní sekce *Orientálního ústavu* již v roce 1929, chyběly však finanční prostředky, takže se této úlohy nakonec zhostila hospodářská sekce.⁶⁹⁰ Pro zájemce se pořádaly i hodiny hospodářských cvičení v angličtině, speciálně pro země Orientu.⁶⁹¹ Japonština se obvykle vyučovala ve dvou kurzech (začátečníci a pokročilí), přičemž roku 1935 došlo pro vysoký zájem k vytvoření kurzu třetího (velmi pokročilí). Počet žáků tehdy činil třicet pět lidí, obvykle se ale jejich množství pohybovalo někde mezi patnácti až dvaceti osobami. Vyučování vedl tajemník japonského vyslanectví v Praze Gerolf

⁶⁸⁹ Archiv AVČR, fond OÚ, sig. 34/1, inv. č. 38, kart. č. 13, Zpráva od konzulátu v Ósace z 14. 7. 1932.

⁶⁹⁰ Tamtéž, sig. II., inv. č. 65, kart. č. 19, Bulletin of the Oriental Institute Prague 2, 1938, s. 52.

⁶⁹¹ Tamtéž, sig. 22, inv. č. 35, kart. č. 12, Výborová schůze hospodářského odboru z 6. 9. 1932; Podrobněji také A. Jůnová Macková, *Orientální ústav a československé pronikání do Orientu 1928-1938*, s. 21.

Coudenhove-Kalegi spolu s Ottou Wiererem a později i sinologem Jaroslavem Průškem (1906-1980).⁶⁹² Posledně jmenovaný se japonsky naučil během své návštěvy Země vycházejícího slunce v polovině třicátých let.⁶⁹³ Kurzy japonštiny, které se těšily větší popularitě než například čínština, byly pořádány zdarma – platilo se pouze symbolické zápisné (kolem 20 Kč).⁶⁹⁴ Týdně se podařilo odučit dvě hodiny a až do konce kurzu obvykle vytrvala čtvrtina až polovina posluchačů. Jednalo se o pouhý úvod do japonského jazyka, hlubší znalosti mohli žáci získat pouze samostudiem. Poukázat je třeba na to, že studenti měli během lekcí jen velmi omezenou možnost praktikovat mluvený projev.⁶⁹⁵ Přesto dle japonských údajů patřilo Československo koncem roku 1936 k zemím s vůbec největším zájmem o japonský jazyk, spolu s Finskem a Siamem (Thajskem) tehdy obsadilo první tři příčky.⁶⁹⁶

Jazykové kurzy na půdě *Orientálního ústavu* převzalo roku 1935 *Japonské sdružení* (srov. kap. 4.2.1, s. 80-82), které začalo urychleně připravovat vydání české učebnice japonštiny. Tímto úkolem byl původně pověřen Jaroslav Průšek za honorář v hodnotě 7 tisíc Kč, později navýšený o další 2 tisíce Kč.⁶⁹⁷ Výsledkem se stala *Učebnice hovorového jazyka japonského*, kterou však dokončila a začátkem roku 1939 vydala pod svým jménem Průškova manželka Vlasta Průšková-Novotná (později Vlasta Hilská, 1909-1968).⁶⁹⁸ Text, který vyšel nákladem tisíc kusů, zatím ještě nepracoval se znakovým písmem, pouze mluvenou japonštinou. Dle původního záměru autorů měl sloužit „*těm, kdož jedou do Japonska buď za obchodem nebo jako turisté*“.⁶⁹⁹ Je ale nutné zdůraznit, že se jednalo o první „původní“ učebnici japonského jazyka napsanou česky, nikoliv první učební text v češtině. Popud pro vydání úplně první japonské učebnice v českém jazyce totiž dal již v roce 1932 Gerolf Coudenhove-Kalergi.⁷⁰⁰ Úkolu se zhostil Otto Wierer – čistě pro interní potřeby jazykových kurzů *Japonského sdružení* přeložil zahraniční

⁶⁹² Archiv AVČR, fond OÚ, sig. I. B. 8, inv. č. 59, kart. č. 18, Zpráva o činnosti Japonského sdružení za rok 1937; Tiskopis s názvem Japonské sdružení, nedatováno. Jaroslav Průšek odcestoval v roce 1932 na základě stipendia Orientálního ústavu do Číny a odtud pak do Japonska a Spojených států. Po návratu pracoval v Exportním ústavu a působil jako lektor čínštiny a japonštiny. Od roku 1948 řádným profesorem čínské a japonské řeči a literatury na FF UK v Praze a v roce 1952 se stává ředitelem Orientálního ústavu. Jan Filipický (red.), *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999, s. 407-408.

⁶⁹³ AMZV, III. sekce, kart. č. 575, Dopis z 19. 10. 1934.

⁶⁹⁴ Archiv AVČR, fond OÚ, sig. I. B. 4, inv. č. 45, kart. č. 15, Kurzy Orientálního ústavu v Praze 1937/1938.

⁶⁹⁵ Tamtéž, inv. č. 42, kart. č. 14, Schůze vědecko-výchovné komise Orientálního ústavu z 18. 6. 1938; Archiv AVČR, fond OÚ, sig. I. B. 8, inv. č. 61, kart. č. 19, Dopis od Karla Haltmara z 2. 3. 1939.

⁶⁹⁶ Tamtéž, sig. 014/2, inv. č. 15, kart. č. 6, Zpráva o činnosti Japonského sdružení za rok 1936; NA Praha, fond MZV – VA, inv. č. 753, kart. č. 1622, Národní politika 18. 12. 1936.

⁶⁹⁷ Archiv AVČR, fond OÚ, sig. 014/2, inv. č. 15, kart. č. 6, Zpráva o činnosti Japonského sdružení za rok 1935; Schůze Kuratoria z 18. 1. 1937 a 31. 1. 1939.

⁶⁹⁸ V Praze vystudovala anglistiku a literární komparistiku a roku 1936 se poprvé vydala do Japonska. V roce 1955 jmenována docentkou na základě práce *Dějiny a kultura japonského lidu*. Pedagogická a publikační činnost, členka rady komisí a redakčních rad, badatelské zaměření na japonskou kulturu a literaturu. J. Filipický (red.), *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, s. 173-175.

⁶⁹⁹ Vlasta Průšková – Jaroslav Průšek, *Předmluva*, in: Vlasta Průšková-Nováková, *Učebnice hovorového jazyka japonského*, Praha 1939, s. V.

⁷⁰⁰ Archiv AVČR, fond OÚ, sig. 22, inv. č. 35, kart. č. 12, Výborová schůze hosp. odboru z 5. 2. 1932.

cvičebnice (používaly se tehdy především německé a anglické texty) a vytvořil české komentáře k japonské čítance.⁷⁰¹

Na samém sklonku první Československé republiky byla zahájena výuka japonštiny i v akademickém prostředí. Gerolf Coudenhove-Kalergi tehdy zřídil na *Německé univerzitě* v Praze bezplatný lektorát a během zimního semestru 1938/1939 uspořádal cyklus přednášek *Úvodu do japonského mluveného jazyka*.⁷⁰² Finanční prostředky na tyto aktivity zpočátku získal od *Japonského sdružení při Orientálním ústavu*, konkrétně z fondu Takaharu Micui (srov. kap. 4.2.1, s. 81-82). Výuka spadala pod indologický seminář a probíhala pouze v němčině. Zřejmě v důsledku spojeneckých vazeb Německa na Japonsko se těšila podpoře oficiálních míst a prošla v průběhu druhé světové války dynamickým rozvojem. Roku 1944 dokonce vznikl na *Německé univerzitě* samostatný vědní obor *Východoasijská studia* (Ostasienkunde) pod vedením honorárního profesora Džunjúa Kitajamy (北山 淳友, 1902-1963). Zatímco se Kitajama soustředil na japonské myšlení, kulturu a filozofii, Coudenhove-Kalergi seznamoval posluchače s jazykem a zajišťoval metodologické ukotvení oboru. Postupně došlo k otevření celé řady nových přednášek – *Japonsko, země, lid a kultura, Zahraniční politika Japonska od roku 1854 do současnosti, Úvod do dějin a kultury Japonska, Dvacáté století na Východě a Západě, dále Lao-c' a Nietzsche, Nebytí a šestý smysl jako zásadní otázky východoasijské spirituality, Japonský duch či Úvahy o východoasijském umění*.⁷⁰³ Přestože se japonské vědy v Československu konstituovaly po zrušení *Německé univerzity* v roce 1945 na zcela odlišném základu, kontinuita s předcházejícím obdobím přetrvala. Mezi průkopníky japonských studií na *Filozofické fakultě Univerzity Karlovy* se nacházeli lidé spojení buď s Gerolfem Coudenhove-Kalergim a *Japonským sdružením* (Jaroslav Průšek, Vlasta Hliská) nebo *Německou univerzitou* v Praze, respektive vedoucím tamních *Východoasijských studií* Džunjúem Kitajamou (Miroslav Novák, 1924-1982).⁷⁰⁴

Od vývozu do Japonska odrazoval vedle slabé krajanské kolonie a komplikovaného jazyka také tamní právní systém, který znesnadňoval vymáhání pohledávek. Japonské zákonodárství a soudnictví se sice v meziválečném období nenacházelo na zdaleka tak špatné úrovni jako třeba čínské,⁷⁰⁵

⁷⁰¹ Texty se nepodařilo objevit. Je pravděpodobné, že se nedochovaly – pořízeny byly jen v množství kolem sta kusů. Archiv AVČR, fond OÚ, sig. I. B. 8, inv. č. 60, kart. č. 18, Schůze Japonského sdružení při Orientálním ústavu z 9. 6. 1937; Zpráva o činnosti Japonského sdružení za rok 1937.

⁷⁰² Gerolf Coudenhove-Kalergi zpočátku získával příspěvek z fondu Micui Takaharu. Archiv AVČR, fond OÚ, sig. 014/2, inv. č. 15, kart. č. 6, Schůze Kuratoria z 31. 1. 1939.

⁷⁰³ Archiv Univerzity Karlovy, fond Německá univerzita v Praze, Odrnung der Vorlesungen an der deutscher Universität in Prag; Tamtéž, Deutsche Karls-Universität in Prag. Vorlesungen.

⁷⁰⁴ Ke konstituování japonských studií na FF UK viz Zdeňka Švarcová, Japanese Studies at Charles University, Archiv orientální 66, 1998, č. 1, s. 31-32. Miroslav Novák vystudoval po druhé světové válce sinologii a japonská studia, jeden ze zakladatelů časopisu *Nový Orient*. Profesionálně působil na Univerzitě Karlově, v roce 1968 se spolupodílel na založení Československo-japonské společnosti. Zkoumal zvláštnosti kulturní a jazykové formy japonského jazyka. J. Filipický (red.), *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, s. 355-357.

⁷⁰⁵ R. Cicvárek, *Obchodní poměry ve východní Asii*, s. 8-15.

neumožňovalo ale evropský standard právní ochrany.⁷⁰⁶ Potíž spočívala v tom, že Japonci neměli příliš ve zvyku vést soudní spory a snažili se spíše dohodnout – to ostatně platí dodnes.⁷⁰⁷ Řízení trvalo ve srovnání s Evropou dlouhou dobu, obzvláště ve sporech cizích státních příslušníků a bylo velmi nákladné, protože japonští právníci nevycházeli z běžných tarifů – sazby cizincům obvykle navyšovali. Jako výhodnější se jevílo uzavřít smír, k čemuž se uchýlovaly i soudy. Dle údajů *Exportního ústavu* japonští soudci v některých případech dokonce otevřeně stranili místním obyvatelům na úkor cizinců.⁷⁰⁸ Vývozci se tak v případě nesouhlasu s reklamací zboží většinou nedomohli právního řešení ve svůj prospěch a uzavírali spíše dohody.⁷⁰⁹

Nespolehlivost japonského právního systému se promítla pro československo-japonské hospodářské styky jako faktor značně negativní teprve v souhře s hrozbou průmyslové špionáže. Kromě drobných sporů s japonskými importéry (reklamace, nejružnější pohledávky)⁷¹⁰ se totiž prvorepublikoví obchodníci dostávali do konfliktu s Japonskem slunce zejména v otázce ochrany duševního vlastnictví (srov. kap. 5.2, s. 157-164). Vinu nelze přisuzovat pouze Japoncům, ale i nedbalosti některých československých vývozců,⁷¹¹ kteří díky své nezkušenosti se zahraničním obchodem nevěnovali dostatečnou pozornost platným mezinárodním úmluvám. Ilustrovat tuto situaci můžeme na příkladu protestu *Obchodní a živnostenské komory v Chebu*, která si stěžovala na napodobování československého porcelánu v Sýrii (mandát Francie) ze strany Japonska. Obchodní známka dotyčné firmy však nebyla pro oblast Sýrie registrována a soudní stíhání tím pádem *Pařížská unie* neumožňovala.⁷¹² V ničem nepomohl ani fakt, že se viníka nakonec podařilo vypátrat.⁷¹³

Hrozba průmyslové špionáže se stala aktuální zejména za velké hospodářské krize, kdy Japonsko zahájilo rychlou a poměrně úspěšnou expanzi na světové trhy (srov. kap. 2.3.1, s. 41-42). Československé obchodní a průmyslové kruhy se tamní konkurence obávaly, jak ostatně dokládá množství až poplašných zpráv o „žlutém nebezpečí“,⁷¹⁴ objevujících se na stránkách odborných periodik a denního tisku. Japonsko se stávalo terčem kritiky díky své měnové politice (devalvace jenu) a tzv. „sociálnímu dumpingu“ (levná pracovní síla).⁷¹⁵ Vedle toho se však objevovaly i názory

⁷⁰⁶ AMZV, IV. sekce, krab. č. 1223, Obchodní politika za rok 1932.

⁷⁰⁷ Podrobnosti k tomuto zajímavému jevu i jeho možným důvodům viz John Owen Haley, *The Myth of the Reluctant Litigant*, *Journal of Japanese Studies* 4, 1978, č. 2, s. 359-390, dostupné z <http://www.jstor.org/stable/132030> (cit 7. 12. 2014).

⁷⁰⁸ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 173, kart č. 126, Zpráva z 3. 9. 1935 - náklady soudního řízení v Japonsku.

⁷⁰⁹ AMZV, IV. sekce, krab. č. 704, Dopis od konzulátu v Ósace z 14. 6. 1938.

⁷¹⁰ Tokijské vyslanectví a zejména ósacký konzulát řešili v meziválečném období stovky pohledávek konkrétních firem. Tamtéž, krab. č. 374, Pohledávky.

⁷¹¹ Tamtéž, krab. č. 1223, Zpráva o obchodní politice za rok 1932.

⁷¹² Tamtéž, krab. č. 727, Dopis od konzulátu v Beyruthu z 27. 9. 1937.

⁷¹³ Tamtéž, Dopis od konzulátu v Beyruthu z 27. 6. 1935

⁷¹⁴ Hospodářská politika 9, 1935, s. 418.

⁷¹⁵ Hospodářská politika 8, 1934, s. 75.

vyváženější, zdůrazňující racionalizaci tamního průmyslu po první světové válce, podnikatelskou iniciativu nebo rozsáhlé státní podpory soukromého sektoru.⁷¹⁶

Během třicátých let se českoslovenští vývozci nestřetávali s japonskou konkurencí jen na Dálném východě, kde *“Japonsko svou houževnatou aktivitou zúžilo značně rozsah našeho podnikání”*,⁷¹⁷ ale i na dalších zámořských trzích, od Severní a Jižní Ameriky přes Afriku, Levantu až k Indii a jihovýchodní Asii.⁷¹⁸ Japonské zboží šlo získat *„za prodejní ceny, jež jsou hluboko i pod výrobními náklady ostatních výrobních zemí“*. V československém veřejném prostoru se tehdy vůbec poprvé objevily rozsáhlejší úvahy o *„komerční průbojnosti“* a *„neobyčejné přizpůsobivosti“* Japonců, která z nich dělala jedny z nejlepších obchodníků tehdejšího světa.⁷¹⁹ Japonský výrobek, záruka nízké kvality, ale ještě nižší ceny, si kupce nacházel ve třicátých letech 20. století poměrně snadno, protože *„při velkém cenovém rozdílu dají se spotřebitelé zlákat i ke koupí zboží horší jakostí“*.⁷²⁰ Japonsko se ovšem netěšilo v prvorepublikovém prostředí pouze kritice, ale i uznání. Jako asi největší obdivovatel japonské hospodářské expanze vystupoval ve veřejném prostoru Jan Antonín Baťa (1898-1965). Vyzýval k tomu, aby se Československo Japonců nebálo, ale hledalo u nich inspiraci, jak správně budovat efektivní obchodní organizaci: *„Kdysi jsem slyšel v Praze anekdotu: Potopila se loď. – Velryba pozřela z jejího nákladu: Němce, Čechoslováka a Japonce a pak lavici a bednu pomerančů. Když velrybu potom harpunovali a otevřeli, viděli, jak Japonec sedí na lavici a z koše před sebou prodává ty pomeranče Němci a Čechoslovákovi. Napodoboval bych Japonce. Napodoboval bych je ve všem, co dělají moudře. A světový obchod musejí dělat moudře, když mají na něm tak ohromný díl.“*⁷²¹

Většina československých exportérů, potýkajících se ve třicátých letech na zámořských trzích jednak se zostřenou japonskou konkurencí, jednak s rostoucí průmyslovou špionáží, považovala jakékoliv snahy o proniknutí na tamní trh za předem ztracené, ba nebezpečné. Řada obchodníků se snažila udržovat si od Japonska co největší odstup – zčásti opodstatněně, protože případy průmyslové špionáže se skutečně vyskytovaly, do určité míry ovšem zcela iracionálně. Strach panoval především z toho, že japonští výrobci importují československé zboží, jen aby je mohli později okopírovat a umístit v zámoří (jablonecká bižuterie). Japonci si ale mohli vhodné vzorky obstarat i jiným způsobem a některé druhy prvorepublikového zboží šly na tamním trhu poměrně dobře na odbyt, jak ukázal příklad kloboučnického průmyslu. Situaci zajímavě okomentoval zástupce *Exportního ústavu* Ladislav Ploskal během své návštěvy Japonska v roce 1938. Ve výstižně pojmenovaném referátu *Japonsko jako*

⁷¹⁶ Viktor Saxl, Japonsko – žluté nebezpečí pro textil celého světa, *Hospodářská politika* 10, 1936, s. 42-43.

⁷¹⁷ AMZV, Osobní spisy 1918-1945, Fierlinger Jan, Vyjádření IV. sekce z 27. 2. 1933

⁷¹⁸ J. Dokoupil, Japonská konkurence, *Hospodářský archiv* 12, 1933, s. 618-619.

⁷¹⁹ *Hospodářská politika* 8, 1934, s. 723-724.

⁷²⁰ *Hospodářská politika* 9, 1935, s. 613.

⁷²¹ Ve svém článku konkrétně narážel na problémy Exportního ústavu československého. Jan Antonín Baťa, Jak bych dělal exportní ústav, *Hospodářský archiv* 15, 1936, s. 11-12.

konsument a jako konkurent psal: „Japonský trh se u nás podceňuje. Když jsem v Indii viděl, jak náš vývoz naráží každým krokem na ničivou konkurenci japonskou, nedovedl jsem si dobře představit, že bychom mohli prodávat v Japonsku samém. Skutečnost jest však bohudík jiná, příznivější (...) Vyvstaly vrstvy obyvatelstva, které požadují jakostní zboží dovážené z ciziny. Japonsko – konsument hromadilo svou kupní sílu hodnotného zboží proto, že Japonsko – konkurent úspěšně dobývalo zahraničních trhů levným zbožím (...) Naše klobouky nemohly v Indii proniknouti pro ostrou konkurenci japonskou, ale v Japonsku samém docilují milionových obrátů...“⁷²²

Na základě dostupné pramenné základny sice nelze přesně vyčíslit, do jaké míry se iracionální „strach“ z průmyslové špionáže spolu s nedůvěrou československých vývozců k japonským obchodníkům podílel na malém zájmu o tamní trh, jistě se však nejednalo o faktor bezvýznamný. Meziválečné Japonsko tak zřejmě můžeme považovat za jeden z ukázkových příkladů toho, jakým způsobem je jakákoliv zahraničněobchodní operace ohrožena absencí důvěry, ať už opodstatněnou nebo ne. Podnikatelské subjekty se nemohly při exportu na takto exotický trh opřít o příliš početný lidský kapitál, chyběly zkušenosti, jazykové schopnosti i právní jistota. Ani přes rozsáhlé snahy některých československých institucí (zastupitelská síť, *Orientální ústav*, *Exportní ústav*) poskytovat rady, informace a ubezpečení,⁷²³ se před rokem 1938 nepodařilo tuto nejistotu odstranit. Povědomí prvorepublikových exportérů o meziválečném Japonsku tak poměrně trefně shrnuje zpráva vedoucího dálnévýchodní agencie *Exportního ústavu* Vincence Symona z roku 1935: „Zdá se, jako by každá zpráva o této zemi byla většinou našich exportérů vykládána jako skrytá připomínka „ruce pryč od Japonska“, místo abychom z uveřejňovaných informací čerpali poučení o metodách japonské konkurence a uvažovali o jejich slabostech. Proto také často teprve až po delším hledání bývá u nás nalezen výrobce, který má skutečný zájem o spojení s japonským zájemcem. Jinak v odpovědích firem objevuje se zhusta, mnohdy vlastně celkem neodůvodněná, věta »V Japonsku nemohu konkurovati, proto nabídku nepodám«⁷²⁴

6.3 Tarifní a netarifní bariéry a regulace trhu skrze soukromou iniciativu

Zhodnotit celkové dopady tarifních a netarifních bariér na československo-japonské hospodářské styky je úkol poměrně náročný. Japonsko ani Československo netvořilo pro toho druhého strategicky významného obchodního partnera, na obou stranách proto panoval pouze malý zájem o rozsáhlé administrativní zásahy za účelem stimulace exportu. Tarifní a netarifní bariéry se staly zásadní překážkou vzájemnému obchodu teprve za velké hospodářské krize a po zahájení vojenské intervence Japonska v Číně z roku 1937, která předznamenala úplnou ztrátu japonského odbytiště pro řadu

⁷²² NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 1337, kart. č. 312, Ploskalův referát psaný z Tokia 11. 6. 1938.

⁷²³ Například AMZV, IV. sekce, krab. č. 1223, Výroční zpráva hospodářská za rok 1934.

⁷²⁴ Vincenc Symon, *Vyvážíme na Dálný východ*, s. 2.

československých firem. Státní intervencionismus však nebyl jediným způsobem, jak mezi světovými válkami docházelo k přímé regulaci vzájemné ekonomické výměny. Důležitou roli sehrála i nadnárodní kartelová ujednání, bránící mnoha podnikatelským subjektům ve vývozu.

Výraznější omezení pro vstup československých firem na japonský trh zpočátku představovaly tarifní bariéry (celní sazby), přičemž úloha netarifních překážek zůstala poněkud upozaděna (licence, kvóty, dotace, měnová devalvace, obchodní restriktce, embarga apod.). Průměrná výše celních sazeb činila před rokem 1914 asi 20 % hodnoty zboží,⁷²⁵ míru uzavřenosti japonského trhu tedy nelze označit za příliš vysokou. Válečná inflace navíc celní ochranu snížila a dovoz stimulovala i opatření související se zemětřesením z roku 1923. Císařské nařízení ze 17. září 1923, platné až do konce března následujícího roku, umožnilo bezcelně importovat potraviny, chemikálie, léčiva, stavební materiál a suroviny či polotovary ke zhotovení šatstva. Zároveň byly redukovány na polovinu celní sazby pro dovoz automobilů a součástek do nich (s výjimkou nákladních aut).⁷²⁶ Za této situace se japonská vláda rozhodla v roce 1924 využít rozsáhlých zahraničních půjček k rekonstrukci zemětřesením postižené oblasti Kantó, čímž dále stimulovala import.⁷²⁷ Krátce po zemětřesení tak čítala průměrná výše celních sazeb zhruba 13 %, přičemž tarifní sazebník z roku 1926 ji zvýšil asi na 17 %. Teprve za velké hospodářské krize došlo k přechodu na ryze protekcionistickou politiku, což se na prvorepublikovém vývozu do Japonska podepsalo silně negativně.⁷²⁸ Z japonského trhu načas téměř zmizely některé důležité položky československého exportu – sklo, vlněná příze, plstěné klobouky a hudební nástroje. Naopak stoupala poptávka po vojenském materiálu, ten ale první republika do Země vycházejícího slunce nevyvážela.⁷²⁹

Oproti poválečnému Japonsku, které nechvalně proslulo uvalováním netarifních bariér na dovoz zahraničního zboží,⁷³⁰ jež jsou „*substitutem tradičnějších cel od té doby, kdy se cla začala odstraňovat*“,⁷³¹ se ve dvacátých a třicátých letech ještě nejednalo o rozšířený prostředek ochrany tamního trhu. Přesto se s nimi setkáváme i v případě meziválečného Japonska, zejména u chemického a těžkého průmyslu (např. licencování při dovozu).⁷³² Výraznějšího uplatnění se jim dostává teprve za velké hospodářské krize, kdy Japonsko devalvovalo jen. Role netarifních bariér následně prudce vzrostla v souvislosti s japonskou intervencí v Číně roku 1937. Vláda tehdy zavedla povolovací řízení, omezila volné disponování devizami a zakázala dovoz řady spotřebitelských komodit.

⁷²⁵ A. Skřivan, „Vzhůru na Východ“, s. 24-25.

⁷²⁶ AMZV, IV. sekce, krab. Č. 536, Zpráva od konzulátu v Brémách z 3. 10. 1923.

⁷²⁷ AČNB, fond NBČ, sig. NBČ/1393/3, Zpráva vyslanectví z 21. 3. 1924.

⁷²⁸ AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva vyslanectví z 15. 7. 1932.

⁷²⁹ Tamtéž, IV. sekce, krab. č. 1223, Obchodní politika za rok 1932.

⁷³⁰ Reischauer – Craig, Dějiny Japonska, s. 312.

⁷³¹ Paul A. Samuelson – William D. Nordhaus, *Ekonomie*, 19. vyd., Praha 2013, s. 359.

⁷³² A. Kudo – N. Tajima – E. Pauer, *Changing Japanese-German Economic Relations*, s. 55.

Devalvace jenu v roce 1932 a následná expanze Japonska na světové trhy vyvolala u většiny zemí světa prudkou odezvu. Japonský „cenový“ a „mzdový“ dumping byl v dobovém kontextu vnímán coby vážná hrozba pro stabilní vývoj světového obchodu. Jen málokdo se pozastavoval nad tím, že se nemalou mírou jedná o výsledek rozsáhlé racionalizace, k níž donutila tamní průmysl „krizová“ dvacátá léta (srov. kap. 2.2.1, s. 34-35). Československo zaujalo v tomto ohledu velice zajímavé stanovisko. Mezi prvorepublikovými exportéry sice panoval strach z ostré japonské konkurence v zahraničí, import na domácí trh však dosahoval jen velmi nízkých hodnot a obchodní bilance zůstala až do roku 1935 aktivní. Nehledě na panické reakce vůči japonské konkurenci na zahraničních trzích se tedy dovozní restrikce zpočátku nejevily jako nezbytná nutnost. Pozoruhodné je v tomto kontextu tvrzení *Ústředny československých obchodních a živnostenských komor* v Praze z roku 1934: „*Pokládáme ovšem za absurdní, že by mohlo býti pomýšleno na absolutní zákazy dovozu japonského zboží – i Japonci mají přece právo na život (o politických komplikacích se nechceme rozšiřovati). Souhlasíme ostatně plně s míněním plzeňské komory, že se máme zdržeti návrhů na jakákoli obchodně-politická opatření proti japonskému dovozu z důvodů zásadních a pak: pojem dumpingu je velmi relativní: možná, že bychom na sebe pletli bič.*“ *Ústředna* patrně neztotožňovala japonskou obchodní expanzi s „cenovým“ dumpingem, nýbrž s racionalizací a korporativní organizací tamního průmyslu, inspirovanou dle jejího názoru italským fašismem.⁷³³ Závislost prvorepublikové ekonomiky na vývozu zřejmě působila jako varování před ostřejšími restriktivními opatřeními vůči Japonsku, která by mohla být v budoucnu použita jako precedens vůči dalším státům, například Československu.

Nehledě na poměrně vstřícný postoj československých průmyslových a obchodních kruhů vůči japonskému importu nebylo možné tuto liberální politiku dlouhodobě udržet. Vinu lze přičítat samotnému Japonsku, respektive zhoršujícímu se stavu tamní ekonomiky v souvislosti s přípravami na válku. Japonsko zavedlo v lednu 1937 první devizová omezení, kterými se pokoušelo vyrovnat zhoršující se bilanci zahraničního obchodu. Přístup firem působících na tamním trhu k valutám se tehdy snížil na třicet tisíc jenů měsíčně. Úpadek japonského hospodářství se však zastavit nepodařilo. Po útoku na Čínskou republiku v červenci 1937 úřady zpřísnily devizová omezení a přestaly vyřizovat žádosti o dovoz zboží, které nesouviselo s vedením válečných operací.⁷³⁴ Firmy nesměly disponovat valutami v hodnotě více než tisíc jenů a v prosinci stejného roku pokleslo toto množství na pouhých sto jenů. Tímto krokem si vláda zajistila téměř úplnou kontrolu nad dovozem – importéři se stali zcela závislími na povolovacím řízení. Japonské ministerstvo financí navíc zcela zakázalo dovoz 221 položek, mezi nimiž figurovalo zejména spotřební a luxusní zboží (klobouky, papír, textil, chmel, hudební nástroje apod.). Sortiment československých výrobků, které šlo umístit na japonském trhu, se tedy

⁷³³ NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 13760, inv. č. 49, kart. č. 79, Zpráva o japonském dumpingu z 1. 3. 1934.

⁷³⁴ AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva vyslanectví z 15. 9. 1937.

omezil jen na výrobky úzce související s válečnou produkcí – v úvahu připadalo železo, ocel, obráběcí stroje, součástky pro letecký průmysl a některé druhy rour.⁷³⁵

Vlivem těchto událostí začalo Československo zvažovat rozsáhlejší odvetná opatření. Jako první vyzval k regulaci zahraničněobchodní výměny s Japonskem tajemník ósackého konzulátu Jan Fierlinger v dopise generálnímu řediteli *Exportního ústavu* Zdeňku Faflovi (1881-1961). Fierlinger poznamenal, že je třeba „bezodkladně studovati možnosti retorsních opatření (protiopatření za účelem dodržení závazků, pozn. aut.) proti podlamování dovozu se strany Japonska, ve snaze udržeti alespoň nynější rovnováhu našeho zahr. obchodu s Japonskem (...) Nezavede-li ČSR retorse, hrozí nám určitě značná pasivita obchodní bilance s Japonskem.“ Doporučil i zavedení clearingového režimu – bezhotovostního zúčtování v bilaterálních platbách států na základě specifických clearingových dohod za účelem vyloučení devizových plateb.⁷³⁶ Přechod na clearing však zásadně odmítala *Národní banka Československá*. Těžký a strojírenský průmysl, který zatím japonský trh zcela neztratil, umisťoval své zboží jen díky platbám v hotovosti, čímž se pro Japonsko stával zdrojem tolik potřebných valut.⁷³⁷ Odstraněním hotovostního zúčtování plateb tak clearing hrozil odbytové možnosti spíše zhoršit.

Na československé straně zpočátku panovala nejednota v tom, jaké odvetné kroky vůči Japonsku učinit. *Exportní ústav* nepovažoval za účelné přesunout zboží dovážené z Japonska do povolovacího řízení, protože se očekávala rychlá protiopatření. Zajímavý názor vyslovila *Obchodní a průmyslová komora v Českých Budějovicích*, z jejíhož obvodu se do Japonska dříve vyvážely tužky a papír: „Jeden směr se vyslovuje pro úplnou uzávěru dovozu japonského zboží do Československa, aby z nás Japonsko nevytahovalo cenné devisy pro své jiné než obchodní účely a nám ztěžovalo vývoz do Japonska, druhý směr se staví k jakýmkoliv odvetným opatřením záporně, poněvadž (...) se vždy najde stát, který ochotně další zásobení převezme.“ Fakticky tedy spolu soupeřily dva zcela odlišné názorové proudy – jeden chtěl Japonsko „potrestat“ za regulaci zahraničního obchodu, druhý zdůrazňoval spíše pragmatické hledisko a snažil se využít těch vývozních příležitostí, které ještě zbyly. Rozhodnutí nakonec padlo v červnu 1938 ze strany *Národní banky Československé*, která omezila volný příděl deviz pro import japonského zboží.⁷³⁸ Tímto způsobem postupovala až do ledna 1939, kdy udělování deviz úplně zastavila.⁷³⁹ Ve srovnání s některými západními státy (Velká Británie, Spojené státy) přesto můžeme označit postup *Národní banky Československé* za velice umírněný. Svým způsobem se jednalo o důkaz toho, že prvorepublikové prostředí nereflektovalo japonský trh jako důležité odbytíště a případná

⁷³⁵ Tamtéž, IV. sekce, krab. č. 1223, Výroční zpráva národohospodářská za rok 1937 z 24. 2. 1938.

⁷³⁶ Tamtéž, krab. č. 657, Dopis od Fierlingera Zdeňku Faflovi z 3. 12. 1937.

⁷³⁷ Tamtéž, krab. č. 311, Dopis od NBČ z 27. 7. 1938.

⁷³⁸ NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 13845, inv. č. 57, kart. č. 470, Dopis NBČ adresovaný MZV z 15. 6. 1938.

⁷³⁹ AMZV, IV. sekce, krab. č. 351, Dopis od NB ze 17. 1. 1939.

odvetná opatření zřejmě hrozila přinést více škody než užítku pro československé obchodní zájmy jinde ve světě.

Tabulka 39 - Československý vývoz a dovoz do Japonska v letech 1929-1938 dle statistik japonských (¥) a československých (Kč). Údaje pro rok 1938 jen do měsíce září.

Rok	Japonské statistiky (tis. ¥)			Československé statistiky (tis. Kč)		
	Vývoz	Dovoz	Bilance ČSR	Vývoz	Dovoz	Bilance ČSR
1929	1 961	15	+ 1 946	76 441	6 179	+ 70 262
1930	2 274	23	+ 2 251	67 721	8 495	+ 59 226
1931	2 948	56	+ 2 892	71 390	7 598	+ 63 792
1932	1 454	31	+ 1 423	23 858	5 847	+ 18 011
1933	1 703	26	+ 1 677	23 946	5 283	+ 18 663
1934	1 756	41	+ 1 715	24 487	10 750	+ 13 737
1935	2 331	78	+ 2 253	25 374	19 017	+ 6 357
1936	2 929	235	+ 2 694	41 300	41 373	- 73
1937	5 508	2 370	+ 3 138	60 362	85 060	- 24 698
1938	2 875	434	+ 2 441	17 591	41 852	- 24 261

Zdroj: Zahraniční obchod republiky Československé, Československá statistika III, Praha 1923-1948; AMZV, IV. sekce, krab. č. 1223, Periodické hospodářské zprávy k jednotlivým rokům.

Československá varování a odvetná opatření se ani nemohla setkat s pochopením japonské strany, protože japonské obchodní statistiky naznačovaly, že vzájemná zahraničněobchodní výměna dosahuje pro první republiku výrazného aktiva i po zavedení devizových omezení z roku 1937. Na vině byly nesrovnalosti ve vzájemných statistických šetřeních. Zatímco japonské statistiky vykazovaly po celá třicátá léta pasivní bilanci, dle prvorepublikových údajů se vzájemná zahraničněobchodní výměna přesunula do červených čísel již roku 1936 (Tabulka 39). Japonská strana proto zcela logicky projevovala jen velmi malou ochotu vyhovět protestům a žádostem o vstřícnější přístup při žádostech o dovoz prvorepublikového zboží.⁷⁴⁰ Cílem československých zastupitelských úřadů v Japonsku se proto stalo statisticky lépe podchytit vzájemnou obchodní výměnu, aby se japonský dovoz mohl stát „pákou“ pro československý vývoz.

Pozitivně v tomto ohledu působilo již československé vládní nařízení č. 30 z 26. února 1937 „o povinnosti předkládati při statistickém hlášení dovozu některých druhů zboží osvědčení o výrobním původu“, vydané na základě zmocňovacího zákona.⁷⁴¹ Určité druhy zboží, jejichž hodnota činila více než tisíc korun, musely být při dovozu do Československé republiky doprovázeny potvrzením od zastupitelských úřadů působících v dané zemi (vyslanectví, konzulát). Československá zastupitelská síť v Japonsku se snažila úředně ověřovat i ty druhy zboží, na něž se zmíněné opatření přímo nevztahovalo (polotovary z bavlny, umělé bavlny a hedvábí, celuloid a rybí konzervy). Těmito opatřeními se sice

⁷⁴⁰ NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 13845, inv. č. 57, kart. č. 470, Dopis od ÚOŽK, z 11. 6. 1938.

⁷⁴¹ Vládní nařízení z 26. 2. 1937, 30/1937 Sb. z. a n.

podarilo omezit nepřesnosti v československých statistikách (reexport), neměla ovšem žádný vliv na japonská statistická šetření. Fierlinger spatřoval problém v tom, že „vývozní ohlášky /sloužící též za podklad japonské úřední statistiky/ bývají nezřídka ledabylým vývozcem (...) vyplňovány v rubrice: „země konečného původu“ čarou neb japonskému úředníku nesrozumitelným místem konečného určení jako např. „kralove“ místo Dvůr Král. n. L. bez uvedení „Czechoslovakia“ (...) Japonský celní úřad bere patrně v takových případech za podklad statistické registrace přístav určení...“ Ósacký konzulát v čele s Fierlingerem proto předal celním úřadům v japonských přístavech (Ósaka, Jokohama a Kóbe) zvláštní formuláře, které měly usnadnit zapsání Československa jako konečné destinace namísto Hamburku, Terstu či jiného přístavu (Obrázek 33).⁷⁴² Vzhledem k politickým událostem na přelomu let 1938/1939 však nezbyl čas, aby se toto opatření ujalo.

Obrázek 33 - Část formuláře „Potvrzení o statistické registraci zboží odeslaného do ČSR“.

チエツコスロワキヤ國向輸出品
統計表記載確認證
CONFIRMATION OF STATISTICAL REGISTRATION
FOR GOODS CONSIGNED TO CZECHOSLOVAKIA

s. s. (出荷船名) sailed from (出港名) on (出帆年月日) to (仕向港)

To the Superintendent of the
Imperial Custom House,

Dear Sir,

I beg to ask you to please certify the fact that the goods mentioned hereunder have been shipped as above and that they were declared and actually entered into the foreign trade statistics of the Imperial Department of Finance as exports to Czechoslovakia.

謹啓
税關長殿
下記貨物下段ノ通り出荷且
ツ申告サレ大藏省刊行輸出
統計表チエツコスロワキヤ
國向輸出欄ニ掲載サル可キ
旨御證明相成度懇願候也

記號並 = 番號 Marks & Nos:	個數及數量 Number of packages and/or quantity:	品名 Description of goods:	申告價格 Declared value:

Zdroj: AMZV, IV. sekce, krab. č. 727, Příloha k dopisu od konzulátu v Ósace z 1. 2. 1938 – vidimace osvědčení původu.

Vývoz československých výrobků do Japonska musel být vzhledem k devizovým omezením a povolovacímu řízení uskutečňován především cestou soukromých kompenzací – firmy uzavíraly z vlastní iniciativy i prostřednictvím zastupitelských úřadů dohody na výměnném základu (barter). Japonské úřady tento systém vzájemné obchodní výměny dokonce podpořily tím, že pro státy stojící mimo „jenový blok“ (srov. kap. 2.2.2, s. 35) vytvořily tzv. *link system*, který vstoupil v platnost 1. července 1938. Jednalo se o unikátní metodu platebního styku v mezinárodním obchodě, odlišnou od

⁷⁴² AMZV, IV. sekce, krab. č. 727, Dopis od konzulátu v Ósace z 1. 2. 1938 – vidimace osvědčení původu.

clearingu, na druhou stranu ale podobnou kompenzacím a importním licencím. *Link system* propojil některé importované komodity s exportovaným zbožím za účelem vyrovnání obchodní bilance. Jakmile firma dovezla japonské produkty nebo suroviny, získala „privilegium“ vyvézt vlastní výrobky. Toto „privilegium“ ovšem nebylo limitováno pouze na jediný podnikatelský subjekt, nýbrž šlo přesunout na jiný závod dle vlastního uvážení.⁷⁴³ *Link system* však v sobě zahrnoval mnohá úskalí. Prvně podnik, který měl zájem o export do Japonska, musel uzavřít dohodu s importérem, což vzájemnou zahraničněobchodní výměnu poněkud komplikovalo. Dále neplatila reciprocita v hodnotě importovaného a exportovaného zboží – například pokud Československo vyvezlo 30 % surovin potřebných na výrobu jednoho litru piva (chmel), muselo následně dovézt celý litr hotového výrobku. Tento poměrně nevýhodný systém, který zpočátku platil jen pro obchod s některými komoditami (vlna, bavlna, umělé hedvábí), se postupně rozšířil na velice širokou škálu zboží, sahající od piva přes zápalky, papír, chemické výrobky a vzácné kovy.⁷⁴⁴

Československé úřady se pro veškeré komplikace spojené s *link systemem* pokoušely sjednat alespoň oficiální kompenzace. Japonské průmyslové kruhy však tento druh barteru veskrze odmítaly, protože je tak „vyloučena konkurence“, což ve svém důsledku znamená „zvýšení cen až 20 % při nabídce a poptávce“. Jan Fierlinger se snažil začátkem roku 1938 intervenovat společně s agentem *Exportního ústavu* Ladislavem Ploskalem u národohospodářské sekce japonského ministerstva zahraničí. Sekční předseda, jistý Macušima, sice neprojevil ochotu kompenzační obchody povolit, na druhou stranu ale přislíbil vstřícnější přístup k udělování valut, zejména u odvětví souvisejících se zbrojnou výrobou (ocel, obráběcí stroje, roury a sklo pro vědecké či optické účely).⁷⁴⁵ Japonská strana své sliby dodržet nedokázala. Devizový režim se naopak zpřísnil a problémy zaznamenaly i prvorepublikové obráběcí stroje, o něž dříve panoval velký zájem.⁷⁴⁶ Vzhledem ke svým spojeneckým vazbám Japonsko upřednostňovalo spíše německé výrobky a Československo si nemohlo dělat příliš velké naděje, že se podaří tento nepříznivý trend zvrátit.⁷⁴⁷

Radikalizace politické situace na evropském kontinentu nejenže snížila šance prvorepublikových exportérů úspěšně vstoupit na japonský trh, ale ovlivnila i československo-japonské diplomatické styky, což se markantně projevilo během devizové aféry společnosti *Liebermann Waelchli & Co.*, kterou vlastnil československý honorární konzul v Ósace John Liebermann Waelchli. Někteří zaměstnanci firmy se pokoušeli vyhnout japonským devizovým omezením, policie je proto v září 1938 uvrhla do

⁷⁴³ Kichihiko Taniguchi, *The Link System in Japan*, *Kyoto University Economic Review* 14, 1939, č. 2, s. 33-54.

⁷⁴⁴ NA Praha, fond MPOŽ, kart. č. 1460, zákl. č. 102, Zapojení dovozu na vývoz t. zv. „Link System“.

⁷⁴⁵ AMZV, krab. č. 311, Dopis vyslanectví z 15. 4. 1938 – devizová opatření a kompenzační obchody.

⁷⁴⁶ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 1337, kart. č. 312, Dopis od Fierlingera Ploskalovi z 22. 7. 1938.

⁷⁴⁷ AMZV, IV. sekce, krab. č. 657, Dopis od konzulátu v Ósace z 18. 5. 1938; AČNB, fond ŽB, sig. ŽB/880/5, Japonsko: nová devizová opatření a kompenzační obchody ve vztahu k ČSR, datováno 25. 5. 1938.

vazby a důkladně vyslýchala. Tím ovšem celá aféra neskončila. Japonské úřady využily nastalé situace a začaly připravovat zatykač také na Jana Fierlingera, tajemníka generálního konzulátu v Ósace. Padlo na něho totiž podezření z hospodářské a politické špionáže, a to především ze dvou důvodů. Předně navázal přátelské styky s generálním konzulem Sovětského svazu v Kóbe a budil tak dojem, že předává důležité informace potencionálnímu nepříteli Země vycházejícího slunce. Zájem japonských úřadů vyvolaly také rodinné poměry Jana Fierlingera – bratr Zdeněk zastával od roku 1937 post československého vyslance v Moskvě. Aby se Československá republika vyhnula skandálu, kvůli němuž by v Japonsku „ztratila tvář“, byl Jan Fierlinger urychleně přesunut z honorárního konzulátu v Ósace na vyslanectví v Tokiu, kde nemohla být zpochybněna jeho diplomatická imunita.⁷⁴⁸ Přestože aféra nakonec utichla a zaměstnanci Johna Liebermanna Waelchliho se dočkali propuštění na svobodu,⁷⁴⁹ pražské ministerstvo zahraničních věcí raději Jana Fierlingera z Tokia odvolalo.⁷⁵⁰ Fierliger, v mnoha ohledech klíčový hráč při prostředkování československo-japonských obchodních styků, opustil zemi koncem února 1939. Vzhledem k mezinárodnímu vývoji však nezamířil zpět do vlasti, nýbrž cestoval do Moskvy a odtud přes Skandinávii na Západ, kde se přidal k Edvardu Benešovi a druhému československému zahraničnímu odboji.⁷⁵¹

Vyhrocení mezinárodních vztahů během třicátých let mělo rovněž nemalý podíl na tom, že se prvorepublikové úřady snažily zamezit exportním aktivitám strategicky důležitého zbrojního průmyslu v Japonsku. Československo bylo v polovině třicátých let zřejmě největším světovým exportérem zbraní – vyspělé západní státy buď vyzbrojovaly vlastní armády, nebo se v této oblasti z politického hlediska raději příliš neangažovaly.⁷⁵² Prvorpeublikový vojenský materiál se v meziválečném období dodával do celé řady zemí světa včetně Číny, nikoliv však na japonské území. Zbrojní exporty do Číny přitom vyvolávaly značnou nelibost u japonských úřadů už od začátku třicátých let.⁷⁵³ Situace eskalovala zejména po zahájení japonsko-čínské války. U poražených čínských jednotek se dvakrát podařilo nalézt zbraně československé výroby (ručnice a kulometry), japonská armáda proto uvolnila do tisku informace, v nichž zdůraznila československou roli při vyzbrojování Číny. Krátce dokonce hrozilo přerušování diplomatických styků, k tomu ale nakonec nedošlo.⁷⁵⁴

Československo si sice dávalo na japonské aktivity ve vojenské oblasti pozor, vzhledem ke geografické vzdálenosti obou států a omezeným prvorepublikovým zájmům na Dálném východě však nasáhlo k tomu, aby do země vyslalo oficiálního vojenského pozorovatele. Nezdráhalo se však nechat

⁷⁴⁸ AMZV, Osobní spisy 1918-1945, Fierlinger Jan, Dopis od vyslanectví v Tokiu z 3. 11. 1938.

⁷⁴⁹ Tamtéž, Dopis od vyslanectví v Tokiu z 15. 12. 1938.

⁷⁵⁰ Tamtéž, Dopis od MZV ze 7. 12. 1938.

⁷⁵¹ Tamtéž, Životopis z 26. 7. 1945.

⁷⁵² Aleš Skřivan, Zbrojní výroba a vývoz meziválečného Československa, s. 24-25.

⁷⁵³ Například AMZV, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zprávy z 3. 2. 1932 a 8. 9. 1937.

⁷⁵⁴ Tamtéž, Zpráva z 8. 9. 1937.

sledovat tajemníka pražského vyslanectví Japonska Gerolfa Coudenhove-Kalergiho, když do Československé republiky zavítal v květnu 1938 vojenský atašé japonského zastupitelstva v Berlíně, major Tacuo Maki.⁷⁵⁵ Tento opatrný, avšak nikterak otevřeně nepřátelský přístup zvolilo Československo i při zbrojních dodávkách. Úřady vývoz zbraní do Japonska na jednu stranu nedoporučovaly, výslovně ho však nezakázaly. Například ministerstvo národní obrany ve věci dodávky 30 až 40 tisíc vojenských přileb do Japonska ze září 1937 poznamenalo: „zásadní překážky ze strany MNO (ministerstvo národní obrany, pozn. aut.) není, ale že se doporučuje zdržeti vyřízení“.⁷⁵⁶ Podobně reagovalo o měsíc později i ministerstvo zahraničních věcí v případě zakázky na pancéřové štíty od Vítkovického horního a hutního těžířtva tvrzením, že „nemůže zásadně bránit našim firmám, aby dodávaly do Japonska, pokud tomu nebrání zvláštní důvody, když by však bylo možno, že by bylo lépe, aby dodávky do Japonska se neděly.“⁷⁵⁷ Stejně zkušenosti měla také brněnská Zbrojovka (Obrázek 34). Vzhledem k postoji úřadů se před mnichovskými událostmi roku 1938 opakovaně nedařilo umístit automatické zbraně (pušky, lehké kulometry).⁷⁵⁸

Obrázek 34 - Výroba zbraní v dílnách brněnské Zbrojovky koncem třicátých let 20. století.

Zdroj: *Srdce Evropy. Československo slovem i obrazem 3, 1938, č. 8.*

Opatrnost československých úřadů ilustrujeme na příkladu Jana Antonína Bati, který navštívil Japonsko v roce 1937 a ze své výpravy zanechal poměrně obsáhlý cestopis *Za obchodem kolem*

⁷⁵⁵ NA Praha, fond Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200, sig. 200-211-39, kart. č. 211, Karta Gerolg Coudenhove.

⁷⁵⁶ AMZV, IV. sekce, krab. č. 483, Žádost o dodávky vojenských helem ze září 1937.

⁷⁵⁷ Tamtéž, Žádost o dodávky pancéřových štítů z 22. 10. 1937.

⁷⁵⁸ Moravský zemský archiv Brno, fond Zbrojovka Brno, sig. 618/38, ev. j. 1, i. j. 4, kart. č. 765, Aktenvermerk über unsere Geschäftsbeziehungen mit Japan z 19. 8. 1939.

světa.⁷⁵⁹ Továrník Išicune Širaiši mu daroval tři japonské meče, které Jan Antonín Baťa následně vystavil v *Národním muzeu* v Praze. A protože se chtěl odvděčit, poslal do Japonska jeden z nejnovějších zlínských produktů, sportovní letadlo v hodnotě 38 tisíc Kč. Československé úřady zpočátku odmítly zásilku povolit,⁷⁶⁰ patrně se obávaly nepokojů na Dálném východě. Už předtím se totiž šířily zvěsti, že firma *Baťa* dodává do Japonska vojenská letadla, což vedlo k výzvám bojkotovat československé zboží na čínském trhu.⁷⁶¹ Aeroplán se nakonec do Japonska bez vážnějších politických dopadů dostal, tisk ovšem vnímal celou záležitost jako značnou kuriozitu: „*Celní úředníci v Kobe byli velmi překvapeni, protože se stalo po prvé, že soukromá osoba obdržela dárek aeroplanu*“.⁷⁶²

Vedle státních regulací se jedním z důležitých faktorů bránících vstupu československých firem do Japonska staly i překážky vznikající skrze soukromou iniciativu. V zásadě se jednalo o mezinárodní kartelové dohody – organizace producentů podobného zboží, kteří společně zvyšují ceny, nebo omezují výstup.⁷⁶³ Patrný byl tento problém zejména před velkou hospodářskou krizí. Některé československé firmy měly povoleny jen malé dodávky zboží do Japonska – např. v průmyslu broušeného tabulového skla je omezovala ujednání s belgickými, francouzskými a anglickými sklárny. *Škodovy závody* uzavřely se svým většinovým kapitálovým vlastníkem, francouzským koncernem *Schneider*, dohodu o geografickém rozdělení odbytišť. Zbrojní dodávky pro Japonsko obstarával *Schneider* a výroba se dělila mezi obě společnosti.⁷⁶⁴ Jindy československé výrobce limitovaly cenové dohody. Společnosti se zavázaly, že budou prodávat zboží za stejné ceny jako konkurence, to je ale znevýhodňovalo, protože značka „*Made in Czechoslovakia*“ ještě nebyla na japonském trhu příliš zavedená.⁷⁶⁵ Teprve rozpad některých mezinárodních kartelů za velké hospodářské krize usnadnil vstup prvorepublikových firem na japonský trh, například v kovodělném průmyslu (zejména válcované zboží).⁷⁶⁶ Zcela odlišný problém představovaly smlouvy o výhradním zastupování s exportéry v Hamburku, Londýně, popřípadě jinde. Českoslovenští producenti se smluvně vážali, že budou do Japonska vyvážet zboží pouze jejich prostřednictvím. Ve chvíli, kdy se naskytlá příležitost navázat přímější obchodní spojení s japonským klientem, obvykle nabídku vůbec nereflektovali, protože by tím porušili smluvní ujednání.⁷⁶⁷

⁷⁵⁹ NA Praha, fond EÚČ, inv. č. 420, kart č. 161, Dopis od konzulátu v Tokiu Fierlingerovi ze 7. 4. 1937.

⁷⁶⁰ AMZV, IV. sekce, krab. č. 483, Žádost o vyvezení letadla ze 7. 10. 1937; Zpráva k vývozu Baťova letadla z 23. 11. 1937.

⁷⁶¹ Tamtéž, Telegram z 18. 9. 1937.

⁷⁶² Tamtéž, Zpráva od konzulátu v Dairenu z 12. 9. 1938.

⁷⁶³ P. A. Samuelson – W. D. Nordhaus, *Ekonomie*, s. 190.

⁷⁶⁴ SOkA Plzeň – KN, fond ŠZ-GŘ-Praha, inv. č. 3210, N 1176, Smlouva "Schneider-Škoda" o dodávkách zbrojovky z roku 1924.

⁷⁶⁵ AMZV, IV. sekce, krab. č. 727, Zpráva vyslanectví z 27. 3. 1930 – obchodní styky.

⁷⁶⁶ Tamtéž, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Zpráva z 6. 3. 1936 – výroční zpráva hospodářská za rok 1935.

⁷⁶⁷ NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 5108, inv. č. 48, kart. č. 60, Zpráva o výstavě čsl. zboží v Tokiu z 25. 2. 1929.

6.4 Propagace značky „Made in Czechoslovakia“

Před první světovou válkou soutěžilo na japonském trhu mnoho zahraničních producentů včetně výrobců z území habsburské monarchie. Zboží prodávané pod značkou „Made in Austria“ často pocházelo z prostoru českých zemí,⁷⁶⁸ japonský klient si však tuto skutečnost neuvědomoval a po roce 1918 jevil jen malý zájem o nový, neetablovaný výrobek „Made in Czechoslovakia“. Jednalo se o jednu z nejdůležitějších bariér pro vstup prvorepublikových firem na tamní trh. Tuto nevýhodu bylo možné odstranit, nebo alespoň zmírnit rozsáhlou propagační činností, „*kteřá vytváří příznivé podmínky pro obchodní činnost a ovlivňuje přímo či nepřímo potenciální zákazníky při volbě dodavatele a jeho zboží a služeb*“.⁷⁶⁹ V popředí těchto aktivit stála přednášková a publikační činnost, úzce spojená s pořádáním vzhledem k geografické poloze, nákladné přepravě a omezenému významu japonského trhu se nositelem propagačních aktivit v tamním prostředí nestal ani tak soukromý sektor jako spíše zastupitelské úřady (tokijské vyslanectví, ósacký konzulát). Přesto pozorujeme ojedinělé snahy československých firem vytvářet reklamu pro své výrobky v Japonsku. Příkladem mohou být inzeráty v denním tisku nebo pokusy upoutat pozornost ke konkrétním výrobkům, například prvorepublikovému kloboučnickému průmyslu. Společnost *Johann Hückel* z Nového Jičína na výrobu klobouků věnovala roku 1928 stříbrný pohár baseballovému mužstvu japonských středních škol. Baseball, již v meziválečném období jeden z nejpopulárnějších japonských sportů, se ukázal jako vděčný prostředek, jak rozšířit povědomí o značce „Made in Czechoslovakia“ v zemi vycházejícího slunce. Firma *Johann Hückel* se snažila přilákat pozornost tamní mládeže ke kloboukům československé výroby, kterých do Japonska vyvážela značné množství.⁷⁷¹ Ke slavnostnímu předání putovního poháru došlo 22. září 1928 za přítomnosti tokijských škol a japonského ministra školství (Obrázek 35).⁷⁷²

Jak výstižně poznamenal hudební teoretik, překladatel a žurnalista Josef Löwenbach (1900-1962) v roce 1935, propaganda „*musí býti tak účinná, aby prodávala, pravdivá, aby neklamala, úměrná a hospodárná, aby se vyplatila*“.⁷⁷⁰ Vzhledem ke geografické poloze, nákladné přepravě a omezenému významu japonského trhu se nositelem propagačních aktivit v tamním prostředí nestal ani tak soukromý sektor jako spíše zastupitelské úřady (tokijské vyslanectví, ósacký konzulát). Přesto pozorujeme ojedinělé snahy československých firem vytvářet reklamu pro své výrobky v Japonsku. Příkladem mohou být inzeráty v denním tisku nebo pokusy upoutat pozornost ke konkrétním výrobkům, například prvorepublikovému kloboučnickému průmyslu. Společnost *Johann Hückel* z Nového Jičína na výrobu klobouků věnovala roku 1928 stříbrný pohár baseballovému mužstvu japonských středních škol. Baseball, již v meziválečném období jeden z nejpopulárnějších japonských sportů, se ukázal jako vděčný prostředek, jak rozšířit povědomí o značce „Made in Czechoslovakia“ v zemi vycházejícího slunce. Firma *Johann Hückel* se snažila přilákat pozornost tamní mládeže ke kloboukům československé výroby, kterých do Japonska vyvážela značné množství.⁷⁷¹ Ke slavnostnímu předání putovního poháru došlo 22. září 1928 za přítomnosti tokijských škol a japonského ministra školství (Obrázek 35).⁷⁷²

⁷⁶⁸ Podíl českých zemí na zahraničním obchodu habsburské monarchie je zatím neprobádanou záležitostí, vzhledem ke značnému průmyslovému potenciálu českého prostoru byl ale s největší pravděpodobností značný. Ivan Jakubec, K problematice zahraničního obchodu rakousko-uherské monarchie v letech 1850-1914, in: Josef Harna – Petr Prokš (eds.), Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny, Praha 2001, s. 33-34; R. Hotowetz, Zahraniční obchod československého státu, s. 4-5.

⁷⁶⁹ M. Svatoš, Zahraniční obchod, s. 273.

⁷⁷⁰ Josef Löwenbach, Účelná propaganda, Světový obchod 1, 1935, č. 6, s. 5.

⁷⁷¹ AMZV, III. sekce, kart. č. 714, Zpráva ze 4. 8. 1928.

⁷⁷² Tamtéž, Zpráva z 6. 10. 1928.

Obrázek 35 - Slavnostní předání československého putovního poháru během podzima 1928, věnovaného japonské baseballové lize vysokoškolské mládeže v Tokiu.

Zdroj: *Pestrý týden* 3, 1928, č. 46, s. 2.

Jako zásadnější se ovšem ukázaly propagační aktivity československých zastupitelských úřadů, které nesoustředily svou pozornost pouze na konkrétní produkty, nýbrž se snažily zvýšit povědomí japonské veřejnosti o Československu, jeho geografii, kultuře, společnosti a hospodářství, čímž rozšiřovaly i prestiž výrobní značky „Made in Czechoslovakia“. Obrázek o tom, jakým způsobem zastupitelské úřady vedly propagační činnost, si můžeme udělat na základě přednášky z června roku 1928 před studenty a absolventy *Commercial University* v Tokiu. Nejdříve proslov zástupce vyslanectví, následovalo promítání sokolského filmu za doprovodu československé lidové hudby, poté několik skladeb od Antonína Dvořáka a nakonec filmová ukázka výroby tužek v budějovické továrně.⁷⁷³ Během celého meziválečného období vstupovalo Československo do japonského povědomí právě tímto způsobem – jako země s bohatou kulturou a silným hospodářstvím. Tělocvik (Sokol), film, hudba (Smetana a Dvořák), průmyslová, umělecká či řemeslná zručnost (sklo, klobouky, tužky, grafika, loutky),

⁷⁷³ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 103, Zpráva z 14. 7. 1928.

k tomu ještě turistika a lázeňství (Karlovy Vary), literatura (Karel Čapek), sport (tenis, lyže, atletika) a postava prezidenta Masaryka,⁷⁷⁴ popřípadě Edvarda Beneše, ačkoliv vůči němu se ve třicátých letech tiskem šířila i animozita, protože se vzhledem ke svým aktivitám ve *Společnosti národů* stal zobrazením západních snah o kritiku japonských vojenských výbojů v Číně. Některé ze spisů obou státníků byly ještě v meziválečném období přeloženy do japonského jazyka.⁷⁷⁵

Zřejmě první osobností, která se aktivně snažila o propagaci Československé republiky v Zemi vycházejícího slunce, se stala slavná cestovatelka, autorka několika úspěšných cestopisů Barbora Markéta Eliášová (1874-1957).⁷⁷⁶ V její činnosti ale zatím nelze spatřovat systematickou snahu o vytvoření reklamy pro československé zboží. Eliášová byla začátkem dvacátých let z Japonska odvolána v souvislosti s tzv. Perglerovou aférou (srov. kap. 4.2.2, s. 89), k něčemu takovému proto nedostala prostor.

Obrázek 36 - Zleva třetí československý vyslanec v Japonsku Josef Švagrovský, jeho nástupce v úřadu Karel Halla a tokijský chargé d'affaires ad interim Benjamin Szalatnay.

Zdroj: Pestrý týden 2, 1927, č. 50, s. 3; Pestrý týden 3, 1928, č. 41, s. 3; Pestrý týden 4, 1929, č. 2, s. 3.

Tokijské vyslanectví uspořádalo v meziválečném období řadu přednášek na téma československo-japonských hospodářských styků. Těžiště přednáškové činnosti můžeme datovat zejména mezi léta 1928-1929. Koncem roku 1927 požádala obchodní a průmyslová komora v Ósace

⁷⁷⁴ V den narozenin prezidenta Masaryka se v Japonsku narodilo dítě, pojmenované po něm jako Masao, ve znakovém zápisu „spravedlivý“ (正男). Masaryk posílal dítěti dárky k narozeninám. Tamtéž, fond PZ, Tokio 1918-1939, Zpráva z 6. 7. 1929.

⁷⁷⁵ Policejní inspektor, který doprovázel za války v roce 1917 Masaryka po Japonsku, přeložil do japonštiny jeho i Benešovy válečné paměti. Tamtéž, I. sekce (konzuláty), kart. č. 102, Přehled o činnosti vyslanectví za rok 1937.

⁷⁷⁶ Podrobnosti k jejímu životu viz Helena Heroldová, Česká žena na cestě do Orientu. Životní příběh Barbory Markéty Eliášové, Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 27, 2005, č. 12, s. 14-17; J. Kunský, Čeští cestovatelé, díl 2, s. 346-358.

československého vyslance Josefa Švagrovského (Obrázek 36), aby na půdě této instituce pronesl několik slov o první republice a jejím hospodářství. Švagrovský se tehdy chystal na návrat do pražské centrály, zodpovědnost proto svěřil svému zástupci, jímž byl tehdy první sekretář vyslanectví Benjamin Szalatnay (1886-1970).⁷⁷⁷ Ten vystoupil během dubna 1928 na půdě obchodních a průmyslových komor v Ósace i Kjótu, kde vzbudil značnou pozornost. Zkrácený text přednášky byl uveřejněn v prvotřídním anglicko-jazyčném obchodním zpravodaji *The Japan Times & Mail*.⁷⁷⁸ Jen pro zajímavost můžeme uvést, že noviny, neznalé středoevropských poměrů, udělaly chybu v názvu státu, uvedly ho jako „Czecho-Slovakia“, což si vyžádalo intervenci vyslanectví.⁷⁷⁹ Nové kolo přednáškové činnosti zahájil o rok později československý vyslanec v Japonsku Karel Halla. V prosinci 1929 podnikl šestidenní cestu po největších průmyslových centrech Japonska (Tokio, Ósaka, Kjóto, Kóbe a Nagoja), kde navázal důležité kontakty a věnoval se propagaci první republiky a jejího hospodářství. Upoutal zájem vlivných osobností a získal pozitivní ohlasy u japonské veřejnosti a v tisku.⁷⁸⁰

Obrázek 37 - Veletržní palác nedaleko pražského Výstaviště koncem třicátých let 20. století.

Zdroj: Srdce Evropy. Československo slovem i obrazem 2, 1937, č. 2.

⁷⁷⁷ Pocházel ze starého uherského šlechtického rodu z Nagy Szalatna. Studoval práva v Praze, v roce 1919 vstoupil do služeb pražského ministerstva zahraničních věcí. Působil na zastupitelských úřadech v Maďarsku, Japonsku a od roku 1934 vedl československé vyslanectví v Egyptě. V roce 1947 odcestoval do Kanady, kde získal nové občanství. J. Dejmek, *Diplomacie Československa*, Díl 2, s. 227-228.

⁷⁷⁸ AMZV, I. sekce (konzuláty), kart. č. 2, Zprávy z 25. 12. 1927 a 30. 6. 1928.

⁷⁷⁹ Tamtéž, *The Japan Times & Mail* 24. 10. 1927. Další zprávy o přednáškách viz AMZV, III. sekce, kart. č. 523, *The Japan Times & Mail* 16. 7. 1928.

⁷⁸⁰ AMZV, III. sekce, kart. č. 714, Zpráva z 19. 12. 1929.

Přednáškovou činnost zastupitelských úřadů z konce dvacátých let lze hodnotit pozitivně. Zájem japonských firem proniknout na československý trh a navázat nové obchodní styky byl patrný, čehož využila československá zastupitelská síť v Japonsku, která začala přesvědčovat tamní obchodníky, aby obeslali *Pražské vzorkové veletrhy*. Japonské ministerstvo obchodu sice odmítalo poskytnout pro tuto akci finanční subvence, přesto průmyslníci své výrobky poslali a veletrhů se účastnili.⁷⁸¹ Japonská expozice na jubilejním dvacátém jarním vzorkovém veletrhu v Praze roku 1930 (Obrázek 37 a 38) se těšila značné pozornosti československé veřejnosti. Zájem vzbuzovaly především japonské umělecko-průmyslové výrobky, ať už se jednalo o tradiční figurky hakata ningjó, porcelánové loutky, hračky, předměty z bambusového pletiva, košíčky na dopisy a papír, řezbářské a papírové předměty, voňavky, svítilny, lampiony, vázy, ozdobné rohože, deštníky, vějíře či hedvábí.⁷⁸² Japonská expozice se po svém uvedení setkala s poměrně velkým zájmem a stala se propagačně velmi zdařilým projektem.⁷⁸³ Zda úspěchy slavila i v komerční oblasti, respektive jestli výrazněji stimulovala japonský vývoz do Československa, ovšem na základě dochovaných pramenů zhodnotit nelze.

Obrázek 38 - Pohled na Průmyslový palác na Výstavišti v Praze během konání vzorkových veletrhů.

Zdroj: *Pražské vzorkové veletrhy* 3, 1922, č. 8 a 9, s. 5.

⁷⁸¹ Tamtéž, I. sekce (konzuláty), kart. č. 2, Zpráva z 23. 6. 1928; Tamtéž, kart. č. 102, Dopis z 19. 7. 1929.

⁷⁸² Zprávy tiskové kanceláře PVV 3, 1930, č. 4, s. 1; Tamtéž, č. 17, s. 4.

⁷⁸³ NA Praha, fond MPOŽ, zákl. č. 102, kart. č. 1460, Žádost o subvenci na rok 1931 z 5. 12. 1930.

Prvorepublikové zastupitelské úřady se pokoušely pořádat podobné akce i v Japonsku. Jejich činnost ztěžovalo jednak to, že v Japonsku zatím nedošlo k zavedení institutu vzorkových veletrhů podobných těm evropským (Lyon, Lipsko, Mnichov, Vídeň, Praha apod.) a výstavy průmyslových výrobků se tím pádem konaly jen zřídka a nepravidelně,⁷⁸⁴ jednak nezájem československých firem účastnit se těchto akcí a poskytnout reprezentativní vzorky pro strach z průmyslové špionáže. Uspořádat vzorkovou výstavu československého zboží v Japonsku se jako vůbec první⁷⁸⁵ pokusil Jan Letzel v roli majitele *Japonsko-československé obchodní společnosti* (Ni-če bóeki ša, 日知貿易社) při spolupráci s firmou *Suzuki & Co.* Ředitel její tokijské filiálky Okamoto přesvědčil už za Rakouska-Uherska vídeňskou vládu k účasti na výstavě vzorkového zboží ve velkých japonských městech, kvůli válečným událostem se ale tento podnik nikdy neuskutečnil. Okamoto si uvědomoval, že převážná část průmyslové výroby habsburské monarchie spadala na české země, a tak se po válce obrátil na Letzela. Za spoluúčasti firmy *Suzuki & Co.*, československé vlády a průmyslových kruhů se pokusil iniciovat vzorkovou výstavu v největších střediscích japonského obchodu – Tokiu, Ósace a Kóbe. Nejednalo se o záležitost čistě hospodářskou, japonský dovozce měl nabýt dojmu, že je Československo zemí průmyslově i kulturně bohatou. Umělecké ztvárnění výstavy zajišťoval Jan Letzel,⁷⁸⁶ přičemž ku pomoci mu byl architekt Antonín Raymond.⁷⁸⁷

Výstava československého zboží se měla konat na přelomu let 1923/1924, plány však záhy narazily na komplikace kvůli velkému zemětřesení v oblasti Kantó ze září 1923 (srov. kap. 4.3.2, s. 127-128). Letzel se ocitl ve složité finanční situaci, svěřil proto své obchody firmě *Suzuki & Co.* a odcestoval zpět do Československa.⁷⁸⁸ On ani Okamoto se však myšlenky zahájit expozici vzorkového zboží nevzdali. Bezprostředně po zemětřesení v Japonsku panovala velká poptávka zejména po materiálech nutných k rekonstrukci (stavební hmoty, stroje apod.), výstavu tedy nově zaměřili na firmy vyrábějící toto zboží. Letzel získal v Praze spolupráci *Ústředního svazu československých průmyslníků* a začal shánět účastníky.⁷⁸⁹ Osobní dohled byl potřeba – Letzel si uvědomoval, jak nezkušení českoslovenští výrobci při obchodu se zámořím jsou. Toto své přesvědčení vyjádřil v dopise z května 1924: „*náš průmysl, který byl dosud odkázán se sprostředkováním svých obchodů na agenty v Hamburku, Berlíně, Vídni a jinde, nemá dost zkušeností z exportu a podává nabídky s nedostatečnými údaji. Poněvadž i písemná jednání o doplňky a vysvětlivky neměla velkých účinků i vzhledem k poměrně dlouhému času nutnému k vyřízení korespondence (...) mnohé slibné obchody stávaly se neproveditelnými. Žádostem o*

⁷⁸⁴ AČNB, fond NBČ, sig. NBČ/1393/3, Zpráva z 23. 5. 1928.

⁷⁸⁵ František Zbořil tvrdí, že Československo uspořádalo vlastní expozici už na „První mírové výstavě v Tokiu“ roku 1921. Zmínky o této události se ovšem nepodařilo v pramenech objevit. F. Zbořil, *Československá a česká zahraniční politika*, s. 104.

⁷⁸⁶ AMZV, IV. sekce, krab. č. 784, Dopis od Letzela z 18. 6. 1923.

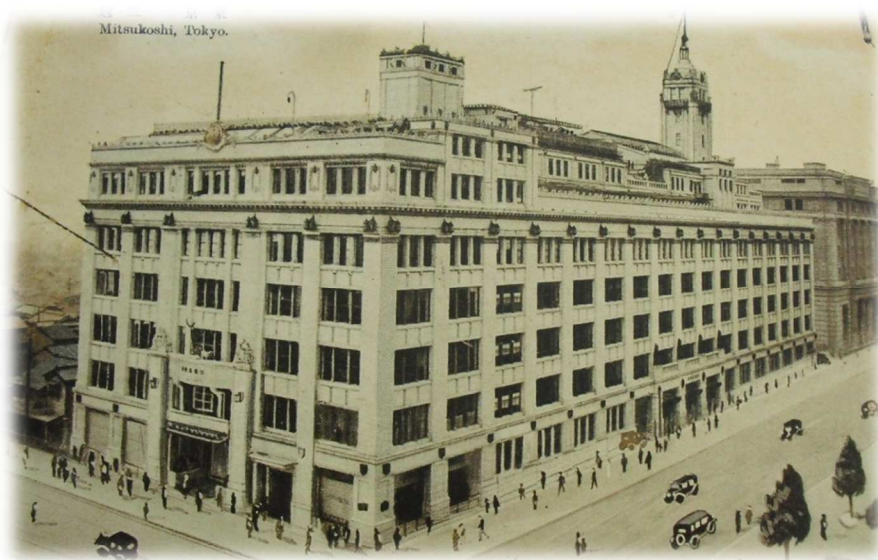
⁷⁸⁷ NA Praha, fond MZV – VA, inv. č. 753, kart. č. 1621, Národní listy 26. 7. 1923.

⁷⁸⁸ Archiv AVČR, fond OÚ, sig. 34/1, inv. č. 38, kart. č. 13, Dopis od konzulátu v Ósace z 14. 7. 1932.

⁷⁸⁹ NA Praha, fond MZV – VA, inv. č. 753, kart. č. 1621, Tribuna 22. 1. 1924.

zaslání vzorků nebylo vyhovováno, nebo za podmínek nepřijatelných.“ Zboží mělo být původně vystaveno v menším množství na jaře 1924 v Ósace, nakonec ale sešlo i z těchto plánů. Letzel s Okamoto proto začali připravovat československou účast na jubilejní výstavě v Kjótu. Řada československých výrobců sice věnovala plánované expozici poměrně velkou pozornost,⁷⁹⁰ zájem společnosti *Suzuki & Co.* ale postupně opadal. V dubnu 1924 totiž náhle zemřel Okamoto a administrativní přesuny uvnitř firmy naznačovaly, že příhodná doba pro uspořádání výstavy již pominula. Společnost se záhy ocitla v úpadku a podobnou akci si již dovolit nemohla. Brzy nato předčasně zemřel i Jan Letzel, čímž s konečnou platností selhal první pokus o uspořádání vzorkové výstavy československého zboží v meziválečném Japonsku.⁷⁹¹

Obrázek 39 - Obchodní dům Micukoši v Tokiu.

Zdroj: NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 5108, inv. č. 48, kart. č. 60.

Nové iniciativy se chopily teprve prvorepublikové zastupitelské úřady v souvislosti s přednáškovou činností Benjamina Szalatnaye koncem dvacátých let. Tokijské vyslanectví zřídilo v roce 1928 vlastní vzorkárnu přímo v budovách úřadu, a zároveň začalo plánovat velkou expozici průmyslového zboží při příležitosti desetiletého výročí založení Československé republiky. Jako vhodná lokalita byl vybrán tehdy největší obchodní dům v Tokiu, Micukoši ve čtvrti Surugačó (dnešní Nihonbaši 1-čóme, 日本橋一丁目; Obrázek 39).⁷⁹² Výstavy se účastnilo pouze třiadvacet prvorepublikových firem, a to převážně podniky, které se již na japonském trhu etablovaly (např. velurové a plstěné klobouky, sklo, knoflíky, dýmky, tužky, kapesníky, rukavice, obkladačky a dlaždice, výrobky z gumy, chmel). Noví vývozci neprojeví o akci zvlášť velký zájem. I tak se podařilo nashromáždit kolem dvou

⁷⁹⁰ AMZV, IV. sekce, krab. č. 704, Dopis od Letzela z 31. 5. 1924.

⁷⁹¹ Archiv AVČR, fond OÚ, sig. 34/1, inv. č. 38, kart. č. 13, Zpráva od konzulátu v Ósace z 14. 7. 1932.

⁷⁹² NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 5108, inv. č. 48, kart. č. 60, Zpráva od vyslanectví z 6. 6. 1928 – výstava v Tokiu; Zpráva od vyslanectví z 27. 7. 1928 – obchodní styky s Japonskem.

tisíců vzorků lehkého průmyslu. Produkty těžkého průmyslu vystaveny nebyly, protože se expozice vcelku logicky omezila na zboží prodávané v japonských obchodních domech. Pozornosti se těšila galanterie a obrovský úspěch zaznamenaly „výrobky lidového svérázu“ (kroje, hračky, výšivky apod.; viz Obrázek 40). Panoval strach z okopírování československých vzorků, výrobci jemného porcelánu, koberců, konfekce, koženého zboží, obuvi, textilu a vlněného a bavlněného zboží proto expozici vůbec neobeslali. Sedmidenní výstavu navštívilo denně kolem deseti tisíc lidí. V šestém patře obchodního domu Micukoši se promítaly za doprovodu československé hudby filmy o Praze (*Praha v záři světla*) a tužkách, jejichž výrobní postup zatím japonský průmysl nezvládl. Přes malou účast prvorepublikových firem se výstava setkala s úspěchem, téměř všechny vzorky byly rozprodány a několik desítek japonských firem projevilo zájem o import zboží z Československa.⁷⁹³ Jen pro zajímavost lze uvést, že výstavu navštívil také poslední korejský korunní princ Gin Ri (1897-1970), který o rok dříve pobyl krátký čas v Československu.⁷⁹⁴

Obrázek 40 - Pohled na Československou vzorkovou výstavu v obchodním domě Micukoši v roce 1929.

Zdroj: NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 5108, inv. č. 48, kart. č. 60.

⁷⁹³ Tamtéž, Zprávy vyslanectví v Tokiu z 25. 2. 1929 – výstavka čsl. zboží v Tokiu.

⁷⁹⁴ Více k pobytu prince a princezny Ri v Praze viz D. Lochman, Československo-japonské politické a diplomatické vztahy 1918-1928, s. 140-142.

Přestože rozsáhlejšímu propagačnímu úspěchu tokijské expozice zřejmě zabránilo krátké trvání celého projektu (sedm dní),⁷⁹⁵ její výsledky podpořily snahy o pořádání dalších podobných akcí ze strany československých zastupitelských úřadů v Japonsku. Opět se však projevil malý zájem československých vývozců o tamní trh. Koncem února 1929 se československé vyslanectví účastnilo „Výstavy soudobých hospodářských poměrů všech národů světa“ v Tokiu, pozvánka ale přišla pozdě, chyběl proto čas na přípravu skutečně reprezentativní akce. Další iniciativy se chopil nově založený konzulát v Ósace (srov. kap. 4.2.2, s. 98-100). Při příležitosti dvanáctiletého výročí vzniku státu se Waelchli s Feirlingerem rozhodli upořádat výstavu uměleckoprůmyslových výrobků (hračky, keramika, lidový nábytek, svícny, výšivky apod.). Z finančních důvodů ji chtěli propojit s expozicí československé grafiky v Ósace, kterou iniciovalo *Sdružení českých umělců a grafiků Hollar*. Ósacký honorární konzulát se touto akcí pokoušel komerčně zužitkovat rostoucí japonský zájem o československé lidové a umělecké zboží. Cílem expozice se tak stalo „*seznámiti širokou veřejnost bohatého města Osaky a sousedních měst Kiota a Kobe s čsl. umělecko průmyslovými výrobky*“ a „*vyvolati hmotný zájem o pravidelný odběr těchto výrobků zúčastněnými obchodníky, kterým čsl. svéráz jest úplně neznám...*“. Firma *Liebermann Waelchli & Co.*, úzce spjatá s fungováním ósackého konzulátu, si od akce slibovala dosažení značného zisku, slíbila proto poskytnout na akci finanční prostředky. Ósacký honorární konzul John Liebermann Waelchli chtěl na akci vydělat, kladl si proto pouze jediný požadavek – stane se importérem vzorkového zboží a získá možnost zajistit kupce na japonské straně.⁷⁹⁶

Uměleckoprůmyslová výstava v Ósace byla velmi ambiciózním projektem, snahou o etablování úzce specializovaných československých výrobců uměleckého zboží na japonském trhu. Zastupitelské úřady však záhy narazily na neochotu prvorepublikových firem odeslat vzorky. Konzulát v Ósace se snažil přesvědčit k účasti *Svaz československého díla*,⁷⁹⁷ jeho členové však zaujali negativní stanovisko – zejména výrobci porcelánu. Opět vstoupil do popředí strach z japonské průmyslové špionáže: „*Svaz československého díla zahájil jednání s průmyslovými podniky, které vesměs oznámily nezájem a vidějí v této akci zakrytou špionáž japonských firem, které porcelán vyrábějí levněji, než bychom mohli dodávat.*“⁷⁹⁸ Výstava československých grafik se nakonec konala v Ósace během února 1931 (*Sdružení českých a grafiků Hollar*), expozici uměleckoprůmyslového zboží ale zatím nešlo pro malý zájem prvorepublikových producentů zahájit.⁷⁹⁹ Ósacký konzulát se přesto nevzdal a opět kontaktoval *Svaz*

⁷⁹⁵ Sdružení Hollar, které v obchodním domě Micukoši zvažovalo uspořádat vlastní expozici, nepovažovalo pět dnů, které by se jeho výstavě dostalo, za dostatečně dlouhý čas na dosažení žádoucího úspěchu. AMZV, III. sekce, kart. č. 593, Dopis od sdružení Hollar ze 17. 5. 1930.

⁷⁹⁶ Tamtéž, Zpráva od vyslanectví ze 13. 3. 1929; Zpráva od konzulátu v Ósace z 25. 2. 1930.

⁷⁹⁷ Svaz sdružoval výrobce uměleckého zboží a zajišťoval propagační a prodejní činnost. Více např. Veronika Pecová, *Organisace výtvarné práce v duchu přítomné doby - Svaz československého díla*, Bakalářská práce obhájená na SDU FF MU 2011, Brno 2010, s. 4-5.

⁷⁹⁸ AMZV, III. sekce, kart. č. 593, Dopis od Svazu československého díla z 19. 1. 1931.

⁷⁹⁹ Tamtéž, Dopis od MZV z 27. 4. 1931.

československého díla, aby od něho získal předběžný souhlas s výstavou. Po dohodách s japonskými obchodními zástupci, kteří za tímto účelem dokonce navštívili Prahu, se podařilo jako konečný termín expozice uměleckoprůmyslového zboží stanovit listopad nebo prosinec roku 1933.⁸⁰⁰ Proti této iniciativě se tentokrát postavili výrobci jablonecké bižuterie: „...nemůžeme se zbavit obav, že se strany japonské sledují se také "jiné zájmy" (...) výstava musila by býti obeslána kolekcemi nových posledních vzorů, jinak neměla by tato výstavní akce valného významu (...) doporučujeme největší opatrnost, a to již v zájmu celého jabloneckého sklářského průmyslu“.⁸⁰¹ Do Japonska nakonec odeslalo vzorky jen několik československých firem. Obavy z průmyslové špionáže tak neumožnily konání expozice na komerčním základě a uspořádání menší, čistě reprezentativní akce zabránil nedostatek finančních prostředků.⁸⁰² Po tomto zklamání se ósacký honorární konzulát rozhodl další výstavu československých uměleckoprůmyslových výrobků v Japonsku již nepořádat.

Obrázek 41 - Vzorky československého zboží na „Severoevropské výstavě“ v Ósace roku 1936.

Zdroj: AMZV, III. sekce, kart. č. 593.

Za pomyslnou tečku československých vzorkových expozic v meziválečném Japonsku lze považovat účast na třítydenní „Severoevropské výstavě“ (Hokuó tenrankai, 北欧展覧会), a to i přesto, že žádná (sic!) československá firma neprojevila o tuto akci, jejíž úspěšný průběh zajistila součinnost

⁸⁰⁰ Tamtéž, Záznam (rekapitulace) z 8. 2. 1933.

⁸⁰¹ Tamtéž, Dopis od Svazu československého díla z 22. 9. 1933.

⁸⁰² Tamtéž, Dopis od konzulátu v Ósace z 5. 7. 1934.

zastupitelských úřadů (ósacký honorární konzulát) s *Exportním ústavem*, jakýkoliv zájem. Naproti tomu německé, švédské a finské obchodní kruhy přikládaly výstavě, která se uskutečnila v paláci ósackého Průmyslového muzea v říjnových dnech roku 1936, značnou pozornost. Československá „informačně propagační“ expozice získala prostor 250 m² (Obrázek 41 a 42). Vystaveny byly vzorky nejdůležitějších výrobků lehkého i těžkého průmyslu, vyvážené do Japonska (jáchymovské radium, ocel, brousící hmoty, roury, sklo, klobouky, rukavice, kapesníky apod.). Vzhledem k nezájmu domácího průmyslu mohl být použit pouze materiál již přítomný v Japonsku – vzorky z místností tokijského vyslanectví, ósackého konzulátu a zástupců některých československých vývozců. *Exportní ústav* dal k dispozici plakáty se statistickými údaji o vzájemné zahraničněobchodní výměně a další propagační materiál (zeměpisné mapy, dopravní a letecká spojení do ČSR apod.). Důraz byl kladen nejen na československý průmysl (*Poldina huť, Baťa, Pražské vzorkové veletrhy*), ale i přírodní krásy republiky, její infrastrukturu a turisticky zajímavé lokality (Praha s moderními hotely, hrad Karlštejn, lázně v Karlových Varech, Tatry na Slovensku atd.).⁸⁰³

Obrázek 42 - Československá propagace na „Severoevropské výstavě“ v Ósace roku 1936.

Zdroj: AMZV, III. sekce, kart. č. 593.

⁸⁰³ Tamtéž, Dopis od konzulátu v Ósace ze 17. 10. 1936.

„Severoevropská výstava“, poslední velká vzorková expozice, které se první republika v meziválečném Japonsku účastnila, skončila i přes nezáměr československých obchodních kruhů poměrně úspěšně. Škoda, že nebyl zcela využit potenciál, který tato a jí podobné akce v Japonsku nabízely. U domácího průmyslu jednoduše chyběla rozsáhlejší iniciativa propagační aktivity patřičně zužitkovat a proměnit ve hmatatelný komerční úspěch a tak dosáhnout zisku. Postoje prvorepublikových výrobců shrnuje zpráva Exportního ústavu ze srpna 1936, která tvrdí, že *„podle získaných zkušeností mají zdejší firmy k podobným akcím malou důvěru. Pokud jde o Japonsko, namítají firmy, že vzhledem k tamnímu průmyslu neočekávají obchodní úspěch, neboť nemohou Japonsku konkurovat.“*⁸⁰⁴

Jedním z důležitých faktorů se ukázaly obavy z hospodářské špionáže.⁸⁰⁵ Situaci zajímavě komentoval vedoucí dálněvýchodní agencie *Exportního ústavu* v Šanghaji Vincenc Symon, který tvrdil, že *„čím přesněji je popsáno hledané zboží a čím větší váhu klade zámořský zájemce na pečlivý výběr katalogů a vzorků, tím větší nechuť k podání ovzorkované nabídky jeví výrobce, který nakonec mnohdy prostě usoudí, že bude přece jen nejlépe, když raději nabídku nepodá, než aby se jeho vzorky a ceny měly dostat do neznámých a tím pádem i nepovolaných rukou. Uvažujme nyní, do jaké míry je tato obava správná. Konkurenční vzorky, které si výrobce a to nejen japonský, ale i náš a jiný různým způsobem opatřuje, mají sloužiti především k tomu, aby podle nich zhotovené zboží našlo lehcí přijetí a odbyť na zahraničním trhu. Právě proto mohou míti pro výrobce v Japonsku pravý význam jen takové kolekce, které byly získány nikoliv od československého výrobce přímo, nýbrž na společném trhu, kam náš exportér svoje zboží dodává již v patřičné úpravě, desiinech, barvách, sortimentech apod. Pro Japonce není ovšem celkem obtížné opatřiti si takové konkurenční zboží prostřednictvím svých vlastních exponentů přímo z těchto míst.“*⁸⁰⁶ Podobně argumentovali i představitelé československé zastupitelské sítě v Japonsku. Tokijský vyslanec Karel Halla uvedl v souvislosti s výstavou vzorkového zboží v února 1929: *„...zdejší v úvahu přicházející konkurenti průmysloví mohou si vzorky, které by měly sloužiti k účelům napodobení, opatřiti nákupem na tržištích vzájemné soutěže /naší a japonské v cizině/, ne-li v prodejních továrnách v ČSR, zejména při zájezdech svých exponentů do Prahy a jiných míst v ČSR.“*⁸⁰⁷ Strach z japonské hospodářské špionáže sice nebyl ve třicátých letech zcela bez svého opodstatnění, přemíra opatrnosti se ale zároveň stala poměrně významnou překážkou úspěšnému rozvoji vzájemných ekonomických styků.

⁸⁰⁴ Tamtéž, Dopis od Exportního ústavu ze 7. 8. 1936.

⁸⁰⁵ F. Masník, Československý vývoz do Japonska, s. 3-4.

⁸⁰⁶ Vincenc Symon, Jsou naše obavy oprávněny? Jak obchodujeme s Japonskem, Světový obchod 1, 1935, č. 19, s. 1-2.

⁸⁰⁷ NA Praha, fond ÚOŽK, č. j. 5108, inv. č. 48, kart. č. 60, Zprávy vyslanectví v Tokiu z 25. 2. 1929 – výstava čsl. zboží v Tokiu.

6.5 Vstupní bariéry, nebo nezkušenost se zámořským obchodem a „strach“ z japonské konkurence?

Kde ležely hlavní důvody slabého československého zájmu o japonský trh? Pohybovalo se těžiště spíše na straně hmatatelných vstupních bariér, nebo ve zcela iracionální rovině, kdy zásadní roli sehrála nezkušenost se zámořským obchodem v souhře s obavami z japonské konkurence a hospodářské špionáže? Skutečně uspokojivou a kvantitativními daty podloženou odpověď lze poskytnout jen stěží, pokusme se přesto tuto problematiku alespoň přibližně nastínit.

Bariéry bránící vstupu československých firem na japonský trh v meziválečném období existovaly a jednalo se o faktory poměrně významné. Nejenže první republika nezdědila od habsburské monarchie téměř žádnou „tradici“ námořní dopravy, navíc postrádala přímé napojení na zaoceánské obchodní trasy. Geografická poloha obou států, vzdálenost a problémy v komunikaci se proto staly poměrně zásadními překážkami pro úspěšný rozvoj československo-japonských hospodářských vztahů. Neméně důležitý problém, jemuž prvorepublikové podnikatelské subjekty musely při vstupu na japonský trh čelit, tvořila existence „sociokulturní bariéry“, ať už se jednalo o početně slabou krajanskou kolonii, omezenou znalost jazyka nebo absenci důvěry v tamní legislativní systém. Negativní vliv měla ve dvacátých letech i mezinárodní kartelová soustava, která hospodářské kontakty některých firem s Japonskem poněkud limitovala. Zpočátku příznivě nepůsobila ani neznalost nové značky „Made in Czechoslovakia“ ze strany japonské klientely. Ve třicátých letech vstoupil do popředí také japonský státní intervencionismus v oblasti tarifních a netarifních bariér. Československý stát přitom bránil prvorepublikovým podnikatelům ekonomicky zužitkovat japonské souostroví jen v jediné oblasti – při zbrojních exportech. Oproti německým firmám, jimž se podařilo v meziválečném Japonsku získat poměrně velké zbrojní zakázky, se československé zbrojovky musely japonskému trhu vyhnout. Je ovšem třeba podotknout, že volba této strategie korespondovalo s jejich exportními zájmy v sousední Číně.

Existence vstupních bariér se těšila značné pozornosti ze strany československých institucí, vytvořených za účelem prohloubení hospodářských styků s meziválečným Japonskem. Přestože se příslušné instituce snažily zmíněné překážky zmírňovat a odstraňovat, nelze jejich činnost označit za příliš efektivní a úspěšnou. V mnoha oblastech se jim sice podařilo dosáhnout dílčích zdarů (výuka jazyka, propagace), nepříznivé trendy ve vzájemné ekonomické spolupráci však před rokem 1938 zvrátit nedokázaly. Důvodem zřejmě nebyla ani tak absence iniciativy či finančních prostředků jako spíše nezájem prvorepublikového průmyslu o Japonsko. Nezkušenost se zámořským obchodem a exotičnost tamního prostředí v souhře se strachem z japonské konkurence na světových trzích, s níž úzce souvisely obavy z hospodářské špionáže, to vše limitovalo prvorepublikovou „ekonomickou diplomacii“ při snahách o získání a udržení potencionálně velmi lukrativního odbytiště.

Problematiku výše zmíněných vstupních bariér tedy shrňme do jediné věty: Vzdálený, těžce dostupný a kulturně odlišný japonský trh u československých průmyslových a obchodních kruhů, které zpočátku nedisponovaly příliš velkými zkušenostmi se zámořským obchodem, vzbuzoval převážně pocit strachu a nedůvěry, což se logicky projevilo v nezájmu o prohloubení hospodářských styků a tím pádem i v neschopnosti tamní odbytě patřičně zužitkovat.

7 Závěr

Československo-japonské hospodářské vztahy se mezi světovými válkami rozvíjely v souladu s tím, co bychom mohli od styků dvou takto geograficky vzdálených a kulturně odlišných států očekávat. Japonský trh nebyl pro Československo významným zahraničněobchodním partnerem a to samé lze prohlásit o důležitosti první republiky pro Japonsko. Přesto nelze ekonomické kontakty obou států v rozmezí let 1918-1938 považovat za zcela zanedbatelné, a to hned z několika důvodů. Bezprostředně po první světové válce nabylo Japonsko pro Československou republiku dokonce strategického významu v souvislosti s působením sibiřských legií (vojenská spolupráce, nákup zbraní a ošacení). Důležitým momentem pro vzájemné hospodářské styky se stala rozsáhlá „lodní akce“ za účelem repatriace sibiřských legií, která se těšila značné pozornosti československé veřejnosti i vlády. Snaha o racionalizaci drahé přepravy využitím nákladního prostoru při zpáteční plavbě z Terstu na Dálný východ vedla k zahájení poměrně rozsáhlého vývozního projektu, iniciovaného vládními kruhy.

Po repatriaci sibiřských legií se vzájemné hospodářské kontakty rozvíjely poněkud pozvolna. Obchodní výměna vykazovala po celá dvacátá léta spíše klesající tendence. První republika se přizpůsobovala změnám ve struktuře japonské poptávky po velkém zemětřesení z roku 1923 pomalu a ratifikace obchodní smlouvy (1926) se ani přes vkládané naděje nestala výraznějším stimulem pro obchod. V letech 1928-1929 sice došlo k několika pokusům tyto nepříznivé trendy zvrátit (přednášky a propagační akce, snahy o upevnění institucionálního zázemí), vzhledem k příchodu velké hospodářské krize ovšem nepříliš úspěšným. Zásadní, v prvorepublikovém kontextu však negativně reflektovaný moment vzájemných ekonomických vztahů nastal po devalvaci jenu v roce 1932. Japonsko tehdy zahájilo rozsáhlou obchodní expanzi a nahradilo Velkou Británii coby největší světový vývozce surové bavlny. Podobně jako západní státy začala i část československých obchodních kruhů spatřovat v Japonsku velmi nebezpečného konkurenta. Ostrá soutěž v součinnosti s rostoucí hospodářskou špionáží vzbuzovala mezi prvorepublikovými exportéry pocit strachu z japonského „dumpingu“, což posilovaly snahy hledat perspektivní odbytiště jinde v zámoří a tamnímu trhu se raději vyhýbat. Vyrůstal zejména japonský import, který se v rozmezí let 1934-1937 každoročně zdvojnásobil – z původně velice skromných 5,2 milionů Kč se vyšplhal na 85 milionů Kč (více než šestnáctinásobný přírůstek během pouhých čtyř let). Naproti tomu export po prudkém poklesu v roce 1932 stagnoval až do poloviny třicátých let. Teprve na přelomu let 1936-1937 začal vykazovat známky rychlého oživení, před začátkem druhé světové války však předkrizovou úroveň (1929) nedorovnal.

Nehledě na poněkud panické reakce v dobovém tisku a mezi exportéry se československé úřady v zásadě nestavěly proti vzrůstající japonské expanzi na světových trzích negativně. Některé důležité československé hospodářské instituce (*Ústředna obchodních a živnostenských komor*, československá zastupitelská a konzulární síť v Japonsku) spatřovaly ve vzestupu japonského importu důsledek

racionalizace tamní výroby, nikoliv hojně zdůrazňovaný „cenový“ nebo „mzdový“ dumping. Argumentaci těchto institucí lze považovat za zcela pochopitelnou. Pro malou, na exportu závisící ekonomiku nebylo příliš výhodné aplikovat cílenou protekcionistickou politiku. Československo po dlouhou dobu nesáhlo k restriktivním opatřením vůči japonskému zahraničnímu obchodu, přestože bilance vzájemné obchodní výměny dosahovala ve druhé polovině třicátých let značného pasiva. Neobjevily se ani pokusy o zavedení sankcí v souvislosti s japonskou agresivitou v Mandžusku (*Mukdenský incident* 1931) a válkou v Číně (1937). Opatrnost panovala pouze při vývozu zbraní, který sice ministerstvo národní obrany výslovně nezakázalo, prvorepublikovým firmám ho ale silně „nedoporučovalo“. Ostatně zvěsti o československých zbrojních exportech do Japonska vyvolávaly na Dálném východě značný neklid, což ohrožovalo ekonomické zájmy řady prvorepublikových firem na čínském trhu.

Československá republika japonský trh fakticky ztratila ještě před mnichovskými událostmi roku 1938. Na vině nebyla ani tak vznikající *Osa* Berlín-Řím-Tokio, respektive pro československou diplomacii nepříznivý *Pakt proti Kominterně* z listopadu 1936 mezi Německem a Japonskem, nýbrž japonský státní intervencionismus po začátku války v Číně (1937). Prvorepublikové zastupitelské úřady (honorární konzulát v Ósace) se v součinnosti s *Exportním ústavem československým* snažily tento nepříznivý stav zvrátit intervencemi u japonských úřadů, ovšem bezúspěšně. Předně kvůli nesrovnalostem ve statistikách se obchodní výměna Japoncům nejevila jako vysoce aktivní, nýbrž silně pasivní. Československá republika nezaujímal ani postavení strategického spojence jako například Německo, takže ze strany Japonska chyběla snaha situaci důrazněji řešit. Na přelomu let 1937/1938 tak českoslovenští vývozci tamní trh téměř úplně ztratili.

Z metodologického hlediska práce zkoumala problematiku československo-japonských hospodářských styků na základě institucionální a strukturní analýzy. V popředí zájmu stálo jednak budování institucionálního zázemí pro úspěšnou realizaci ekonomických styků, jednak podoba a rozsah vnějších ekonomických vztahů Československé republiky s Japonskem (zahraniční obchod, transfer technologií, přímé zahraniční investice), jejichž relativní neúspěch práce zasadila do kontextu existence vstupních bariér na tamní trh. Krátce nyní výsledky výzkumu zopakujeme a shrňme.

Institucionální podklady pro československo-japonské hospodářské styky vznikly na základě „malé“ Saint-Germainské smlouvy z 10. září 1919 mezi pěti vítěznými mocnostmi a Československou republikou. Článek 15 této smlouvy upravoval konzulární styky s Japonskem a článek 20 zavazoval Československo vstoupit do *Pařížské unijní úmluvy o ochraně průmyslového vlastnictví*, jejímž signatářem se Japonsko stalo již v roce 1899. Tyto smluvní podklady doplnila československo-japonská obchodní smlouva, podepsaná na principu doložky nejvyšších výhod dne 30. října 1925 a ratifikovaná během léta roku 1926. Nejenže snížila celní sazby při vzájemné obchodní výměně, poskytla i smluvní

základ pro přímé kapitálové investice. Československo-japonské smluvní podklady lze hodnotit vcelku pozitivně. Vážnější potíže představovala jen nedostatečná právní ochrana patentů a výrobních postupů před hospodářskou špionáží a napodobováním. Je ovšem třeba zdůraznit, že nejen v československém prostředí, ale i ve světovém kontextu zcela chyběly efektivní nástroje, které by umožnily tyto neoficiální kanály transferu technologií do Japonska zastavit.

Stimulovat vývoz do Japonska se pokoušela celá řada prvorepublikových institucí. Mezi nejdůležitější se řadily ty, které zajišťovaly tzv. „terénní průzkum“ a vývozcům tak poskytovaly poměrně aktuální informace o vývoji tamního hospodářství. Pražské ministerstvo zahraničních věcí za tímto účelem vybudovalo v Japonsku poměrně dobře fungující konzulární síť. Přestože se jednalo pouze o konzulární úřady honorární, aktivity tajemníka ósackého konzulátu Jana Fierlingera tuto nevýhodu do jisté míry kompenzovaly. Fierlinger de facto zastával funkci konzula placeného – titulář ósackého úřadu John Liebermann Waelchli mu výměnou za společenskou prestiž, jež se v Japonsku spojovala s výkonem konzulárních povinností, poskytl finanční zabezpečení pro propagační činnosti. Fierlinger vyřizoval veškerou obchodní agendu sám a projevoval i značnou iniciativu při snahách o podporu československého vývozu do Japonska (přednášky, vzorkové výstavy, lobbying apod.). Spolupráce Fierlingera a Waelchliho se blížila tomu, co řada prvorepublikových národohospodářů (např. Jiří Hejda, Ladislav Patočka) považovala za ideální propojení teoretické a praktické roviny hospodářského zpravodajství – Fierlinger zajišťoval analýzu japonského trhu, zatímco Waelchli ho pro československé vývozce zpracovával.

„Terénní průzkum“ japonského trhu nezajišťovala jen prvorepubliková konzulární a zastupitelská síť, ale i řada dalších československých institucí, ať už se jednalo o *Exportní ústav československý*, *Orientální ústav*, na jehož půdě působilo od roku 1933 *Japonské sdružení* v čele s Gerolfem Coudenhove-Kalergim, popřípadě *Československo-japonskou obchodní komoru v Praze*. Zmíněné instituce čelily při svých aktivitách značným potížím, ať už šlo o geografickou vzdálenost Japonska, nedostatek finančních prostředků či spory o kompetence s dalšími organizacemi. Některé z nich byly založeny relativně pozdě, jejich činnost tedy nemohla před rokem 1938 dosáhnout rozsáhlejšího významu. Kvalita zpravodajství sice vykazovala během třicátých let vzestupné tendence, důraz se však kladl na statistické a makroekonomické ukazatele, které nepřinášely drobnějším vývozcům příliš cenné informace. Je proto otázkou, zda se takto zhotovené analýzy mohly stát pro československé obchodní kruhy přínosem. Uspokojivou odpověď sice nelze poskytnout, ještě ve třicátých letech však vývozcí prokazovali nejen zásadní neznalost japonského prostředí, ale i nezkušenost s mezinárodními obchodními praktikami. Recepce poskytovaného průzkumu ze strany menších a středně velkých firem tedy zřejmě nebyla příliš velká.

Jakmile vývozce zhodnotí konkrétní analýzu trhu, obvykle stanoví vhodnou metodu pro jeho zpracování. Z institucionálního hlediska můžeme zohlednit tři základní způsoby zpracování trhu – distribuci (reexport), zprostředkovatelský obchod a vytváření vlastních zahraničních sítí. Preferovanou strategií prvorepublikových firem při zpracování japonského trhu tvořila zahraniční distribuce (reexport). Jestliže pozorujeme dovoz některých typicky japonských komodit do Československa (vosk japonský, kafr čištěný), zjistíme, že se na jejich importu ve dvacátých letech podílel až 90 % německý reexport. Obrat nastal teprve během velké hospodářské krize, kdy německou distribuci nahradily přímější formy obchodu. Naproti tomu zprostředkovatelský obchod patřil v československém prostředí k méně preferovaným, přesto častým formám zpracování japonského trhu (např. firma *Liebermann Waelchli & Co.*). Nejméně užívanou metodou se stalo budování zahraničních sítí, k čemuž sáhlo jen několik velkých prvorepublikových podniků, například *Škodovy závody*, *Poldina huť* nebo *Mannesmannovy válcovny*.

Na území Československé republiky zcela chyběly distribuční instituce po vzoru velkých zahraničních obchodních domů. V meziválečném období proto došlo k několika pokusům tento nedostatek odstranit a vyloučit tím zahraniční distribuci coby převažující mezičlánek československo-japonských obchodních styků. Krátce po první světové válce se zájmy první Československé republiky a Japonska velmi úzce přiblížily v souvislosti s přítomností legií na Dálném východě, čehož japonské armádní kruhy využily jako záminky pro podniknutí rozsáhlé intervence na ruskou Sibiř. Československý stát se pokoušel v souvislosti s repatriací sibiřských legií využít prázdného nákladního prostoru vracejících se lodí k přepravě zboží do východní Asie. Vybudovat velkou distribuční organizaci, jež by posílila obchodní styky s Dálným východem, se ovšem nepodařilo (*Centrokomise, Československá společnost pro obchod s Východem*) a lépe si v tomto ohledu nepočínaly ani soukromé subjekty (Jan Letzel, František Poledna Vlkovský). Snahy o vytvoření distribučních organizací se objevovaly i později (*Společnost pro obchod s Dálným východem*, myšlenky na vybudování *Československého Lloyd*), přesto ani ty neslavily úspěch. Absence těchto institucí neměla přímé dopady jen na československo-japonské obchodní styky. V dlouhodobém hledisku působilo nepříznivě zejména to, že se nedařilo generovat „know-how“ a lidský kapitál, nezbytně nutný pro úspěšnou realizaci hospodářských aktivit v tak vzdáleném a exotickém prostředí.

Přítomnost institucionálního zázemí sehrála roli základního podkladu pro vnější ekonomické vztahy Československé republiky s Japonskem, které probíhaly hned v několika rovinách. Prvorepublikové firmy mohly při pronikání na japonský trh v zásadě volit jednu ze tří základních strategií – export, transfer technologií nebo přímé kapitálové investice. Preferovanou strategií československých producentů se v meziválečném období stal vývoz. Japonský trh zřejmě sehrál v československém zahraničním obchodě mnohem důležitější roli, než jak by se na první pohled mohlo

zdat. Prostřednictvím německých přístavů se dováželo podstatně více zboží, nežli zachycují oficiální statistická šetření. Zdali však Japonsko zaujímalo pro prvorepublikové hospodářství postavení strategické či nikoliv, nedokážeme na základě dochovaných pramenů bezpečně prokázat.

Transfer technologií ani přímé kapitálové investice nepatřily mezi často užívané strategie československých firem při rozšiřování ekonomických aktivit do Japonska a území nacházejících se pod jeho správou. Přímé kapitálové investice se vzhledem k vnitřním bariérám realizovaly zejména v podobě zakládání obchodních společností (Jan Letzel, František Poledna Vlkovský, Julius Koerting, filiálky *Škodových závodů*, *Poldiny huti* a *Mannesmannových válcoven*), objevilo se však i několik pokusů proniknout do tamního výrobního sektoru (Jan Letzel, Oldřich Procháska, Košař, Antonín Raymond, Christian J. Francl). Rozsáhlejší analýzu těchto aktivit nám znemožňuje poměrně torzovitá pramenná základna. Lze ovšem usuzovat, že pro podnikatelské aktivity řady československých krajanů v Japonsku bylo osudným zemětřesení z roku 1923, které je připravilo o veškerý majetek. Nezbyval kapitál na rozsáhlejší činnost během konjunktury dvacátých let, přičemž třicátá léta se vzhledem k bariérám uvaleným ze strany japonské vlády nestala pro zahraniční investory příznivým obdobím. Po vypuknutí války s Čínou (1937) se naopak mezinárodní kapitál začal z Japonska stahovat.

Transfer technologií probíhal jednosměrně, z vyspělejšího československé průmyslu do relativně zaostalého japonského. Přestože se v oficiální rovině omezoval veskrze na prodej licencí za účelem výroby motorů, je možné zaregistrovat i zájem japonských vojenských kruhů o prvorepublikové válečné technologie (výroba letadel a lehkých kulometů). Jako zásadní se však ukázaly spíše neoficiální kanály transferu v podobě „zanášení výroby“ a hospodářské špionáže. Zatímco u Německa lákala Japonce na prvním místě zbrojní, strojírenská a chemická výroba, v případě technologicky zaostalejšího Československa se soustředili hlavně na odvětví lehkého průmyslu (jablonecká bižuterie, výroba porcelánu, klobouky apod.). Setkáváme se sice i s případy špionáže ve strojírenství a chemické výrobě, v zásadě ale šlo o záležitosti ojedinělé, postrádající ze strany japonských producentů rozsáhlejšího strategického a koncepčního ukotvení – jednalo se spíše o důsledek japonského „hladu“ po západních technologiích, než projev rozsáhlejších snah o imitaci československé průmyslové výroby. K promyšlenějším aktivitám na poli hospodářské špionáže docházelo pouze v případě prvorepublikového lehkého průmyslu, který sváděl s japonskými výrobky ostrou soutěž na některých zámořských trzích (Indie, Afrika, Jižní Amerika, Blízký a Střední východ).

Obchodní, kapitálové ani patentové a licenční vztahy první Československé republiky s Japonskem zřejmě nedosáhly mezi světovými válkami svého možného potenciálu. Příčiny tohoto „relativního“ neúspěchu lze spatřovat hned v několika rovinách. Vedle existence objektivních a subjektivních bariér pro vstup na tamní trh sehrálo velmi důležitou roli i hledisko psychologické. Jednalo se o strach – někdy ovšem zcela oprávněný – podstupovat rizika spojená se zámořským

obchodem, nedostatek podnikatelské iniciativy a obavy z japonské konkurence a průmyslové špionáže, které od exportu odrazovaly především drobnější a středně velké podniky. Vzájemný podíl těchto dvou rovin nelze přesně vyčíslit, lze ale usuzovat, že zásadní roli při pronikání prvorepublikových firem na japonský trh sehrály obě dvě.

Při vývozu do Japonska zpočátku nepůsobila příznivě zejména vnitrozemská poloha Československa, dále velká geografická vzdálenost a potíže v komunikaci, což vcelku logicky vyústilo v omezený zájem prvorepublikových exportérů, kteří bezprostředně po roce 1918 postrádali zkušenosti se zámořským obchodem. Po první světové válce se ve vývozce proměnily i firmy, které dodávaly před rokem 1918 v zásadě jen na vnitřní trh habsburské monarchie, aniž by se ale stačily na tuto změnu zcela připravit. Řada výrobců tak učinila hned v prvních poválečných letech s klienty na Dálném východě negativní zkušenosti, jež je později od navazování obchodních styků odrazovaly. Tuto nepříznivou situaci zhoršily patrné „sociokulturní“ bariéry, které jsme v rámci této práce pozorovali v oblasti slabé krajauské kolonie (lidský kapitál, „know-how“), neznalosti jazyka nebo komplikovaném soudním systému. Jako obzvlášť důležitá se ukázala devalvace jenu v roce 1932, kdy Japonsko zahájilo obchodní expanzi do celého světa. Českoslovenští exportéři, již tehdy nepříliš ochotní navazovat ekonomické styky s východoasijským prostředím, se japonské konkurence a rostoucí průmyslové špionáže obávali a začali pokládat tamní trh za předem ztracený, přestože některé specializované výrobky šly velmi dobře na odbyt. Jednalo se kupříkladu o porcelán nebo produkty „lidového svérázu“ (hračky, výšivky, řezby), o něž jevíli japonští klienti poměrně živý zájem. Jistou překážku pro československo-japonské hospodářské styky tvořily i tarifní a netarifní bariéry, rozhodující úlohu ale začaly hrát teprve po japonském vyhlášení války Číně (1937).

První Československá republika se snažila vstupní bariéry na japonský trh odstraňovat vhodnou ekonomickou diplomacií, ať už se jednalo o přednáškovou a osvětovou činnost nebo propagaci a lobbying. Tyto aktivity však opakovaně narážely na limitovaný zájem domácího prostředí o japonský trh. Některým velkým prvorepublikovým firmám se sice podařilo v posledních předválečných letech v tamním prostředí vcelku úspěšně uchytit (klobouky, jáchymovské radium, *Poldina huť*, *Mannesmannovy válcovny*) a import zboží z Japonska rychle stoupal, tento slibný trend však přerušila japonská intervence v Číně spolu s následnými restrikcemi japonských vnějších ekonomických vztahů.

Závěrem tak lze meziválečné československo-japonské hospodářské vztahy shrnout jako slibné se vyvíjející, ovšem nepřilíš úspěšný pokus o navázání kontaktů s důležitým, ale geograficky velice vzdáleným a civilizačně odlišným trhem. Oproti jiným zámořským oblastem s výjimkou Spojených států bylo Japonsko unikátní v tom, že se zejména ve třicátých letech jednalo o stát s vysoce konkurenčně schopným hospodářstvím, export ani zahraniční investice proto neskýtaly takové příležitosti jako například trh čínský. Kromě toho je třeba zdůraznit, že ačkoliv se Japonsko těšilo velmocenskému

postavení, nezaujímal v prvorepublikové diplomacii strategický význam a tomu odpovídal i omezený zájem o stimulování vzájemných ekonomických vazeb. Československá republika navíc získala příliš málo času, aby se mohla na tamním trhu plně etablovat. Výsledky působení jednotlivých institucí (analýza trhu a jeho zpracování, propagace, lobbing) se zřejmě nemohly projevit v horizontu několika let, nýbrž několika desetiletí. Přesto bychom ovšem neměli důležitost Japonska zcela podceňovat. V prvních poválečných letech sehrálo zásadní roli při formování obchodní politiky nově vzniklého státu (repatriace sibiřských legií) a díky německému reexportu bylo zřejmě pro meziválečné československé hospodářství mnohem významnější, než napovídají oficiální statistická šetření. Vzájemnou hospodářskou výměnu fakticky ukončila velká hospodářská krize, doprovázená rozkladem mezinárodního hospodářského a politického systému (tzv. „versaillesko-washingtonský systém“), což se na Dálném východě projevilo ve stoupající agresivitě Japonska v Číně. Zhoršující se japonská ekonomická situace volala po rozsáhlých restriktivních opatřeních ve vnějších ekonomických vztazích země (zahraniční obchod, kapitálové styky, transfer technologií), v důsledku čehož prvorepublikové podnikatelské subjekty tamní trh na přelomu let 1937/1938 téměř úplně ztratily.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv Akademie věd ČR, fond Orientální ústav 1922-1952

Archiv bezpečnostních složek, fond MV-H

Archiv České národní banky, fond Banka československých legií

Archiv České národní banky, fond Národní banka Československá

Archiv České národní banky, fond Poštovní spořitelna v Praze

Archiv České národní banky, fond Ukázky bankovní techniky

Archiv České národní banky, fond Živnostenská banka

Archiv Hlavního města Prahy, fond Magistrát hlavního města Prahy I.

Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond Kancelář prezidenta republiky

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, fond Politické zprávy 1918-1977, Tokio 1918-1939

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, fond Osobní spisy 1918-1945

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, I. sekce - prezidium 1918-1939, Oddělení I/1 a I/2

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, II. sekce - politická 1918-1939

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, III. sekce - zpravodajská 1918-1939

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, IV. sekce - národohospodářská 1918-1939

Archiv Univerzity Karlovy, fond Německá univerzita

Moravský zemský archiv Brno, fond Zbrojovka Brno

Národní archiv Praha, fond Exportní ústav Československý 1934-1946

Národní archiv Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností 1919-1942

Národní archiv Praha, fond Ministerstvo sociální péče 1918-1951

Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra - Londýn

Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv 1916-1944

Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200

Národní archiv Praha, fond Předsednictvo ministerské rady

Národní archiv Praha, fond Ústav pro zahraniční obchod – prezidium

Národní archiv Praha, fond Ústředna obchodních a živnostenských komor v Praze 1922-1948

Státní oblastní archiv Praha, fond Krajský soud obchodní Praha

Státní okresní archiv Plzeň – pracoviště Klášter u Nepomuku, fond ŠZ-GŘ-Fiala

Státní okresní archiv Plzeň – pracoviště Klášter u Nepomuku, fond ŠZ-GŘ-Praha

Vojenský historický archiv, Fotoarchiv

Tištěné prameny

Josef Anthropius, Dovození syndikáty, Hospodářská politika 9, 1936, s. 338-339

E. Baelz, Die Europäer in Japan, in: Patrick Ziltener (Hg.), Handbuch Schweiz – Japan. Diplomatie und Politik, Wirtschaft und Geschichte, Wissenschaft und Kultur, Bd. 1, Vom Beginn gegenseitiger Beobachtung bis 1945, Zürich 2010, s. 270-271

Jan Antonín Baťa, Jak bych dělal exportní ústav, Hospodářský archiv 15, 1936, s. 11-12

Jan Antonín Baťa, Za obchodem kolem světa. Baťova letecká obchodní výprava kolem světa 6. 1. – 1. 5. 1937, Zlín 1937

Stanislav Brandejs, Organizace konzulárního zpravodajství u nás a v cizině, Sborník zahraniční politiky 1, 1920, s. 188-191

Rudolf Cicvárek, Obchodní poměry ve východní Asii, Praha 1931

Rudolf Cicvárek, Vývoz do východní Asie a potřeba obchodní organizace, Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností 8, 1927, s. 181-191

Barbara Coudenhove-Kalergi, Zuhause ist überall. Erinnerungen, Wien 2013

J. Čupr, Úskalí vývozu, Průmyslový věstník 15, 1928, č. 41, s. 529-530

J. Dokoupil, Japonská konkurence, Hospodářský archiv 12, 1933, s. 618-619

Tomáš Duffek, Co nám schází pro vývoz do zámoří?, Svět 1, 1929, č. 21, s. 1-2

Barbora Eliášová, Pod Karlem Perglerem. Rok života na československém vyslanectví v Japonsku, Praha 1929

Milan Frič, O metodách obchodného zpracovania zahraničných trhov, Hospodářský archiv 15, 1936, s. 767-768

Josef Gruber, Obchodní politika, 3. vyd., Praha 1924

Josef Hanč, Hospodářské síly na Dálném východě, Praha 1933

Jiří Hejda, Reforma zpravodajské služby zastupitelských úřadů, Hospodářská politika 1, 1927, s. 295-296

Jiří Hejda, Vznik a účel kartelového zákona, in: Československé kartely. Kartelový rejstřík s komentářem, Praha 1934

Rudolf Hejný, Dnešní Mandžusko, Praha 1935

Erwín Hexner, Československé kartely, Praha 1933

Karel Jan Hora, Moje matka cizinecká legie, Praha 1993

Rudolf Hotowetz, Zahraniční obchod československého státu, Praha 1920

J. Hraše, Placení šekem u nás a jinde, Archiv hospodářský 4, 1925, č. 44, s. 3-4

Bedřich Hrozný, T. G. Masaryk and the Orient, Archiv orientální 2, 1930, s. 1-2

International Statistical Yearbook 1926, Geneve 1927

Maurice Janin, Moje účast na československém boji za svobodu, Praha 1926

Stanislav Klíma, Čechové a Slováci za hranicemi, Praha 1925

Guillaume Ch. Kubié – František R. Pelikán, Československý obchodník za hranicemi. Příručka pro čl. obchodníky, kteří se ubírají do ciziny buď za účely studijními, nebo za svým povoláním, Praha 1921

Josef Löwenbach, Účelná propaganda, Světový obchod 1, 1935, č. 6, s. 5

F. Masník, Československý vývoz do Japonska, Světový obchod 1, 1935, č. 24, s. 3-4

Otto Mizera, Japonsko, Průmyslový věstník 6, 1919, č. 29, s. 529-531

Oldřich Mojžíšek, Máte úmysl vyvážeti do Japonska?, Svět 1, 1929, č. 9, s. 3

Oldřich Mojžíšek, Příčinu poklesu čl. vývozu jak je vidí v Japonsku, Svět 1, 1929, č. 40, s. 4

Návrat naší sibiřské armády, Sborník zahraniční politiky 1, 1920, s. 294-295.

Alois Němec, Patentní právo, in: Slovník veřejného práva československého, sv. 3, Brno 1934

Alois Richard Nykl, Věčné Japonsko. Cestopis, Praha 1939

Vlastislav Ondrúšek, Hospodářská situace na Dalekém východě, Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností 1, 1920, č. 1, s. 19-21, č. 2, s. 12-14.

Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velkému Ottovu slovníku naučnému, Díl 3, Sv. 1, Praha 1934

Otto Parsch, Kontinuita právní ochrany živnostenského vlastnictví v Československu, Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností 13, 1932, s. 115-126, 163-168

Patenty a ochranné známky v Japonsku, Patentní věstník 2, 1920, s. 30-31

Ladislav Patočka, Exportní prakse, Hospodářský archiv 15, 1936, s. 757, 770-772

Ladislav Patočka, Jablonecká industrie v krizi, Praha 1933

Ladislav Patočka, Konsulární kooperace, Hospodářský archiv 5, 1926, s. 216-217, 229-230

- Ladislav Patočka, Obchodní attaché a konsulární korespondence, Praha 1925
- Ladislav Patočka, Omyly hospodářského zpravodajství, Archiv hospodářský 17, 1938, s. 524-525, 538-540, 554-555
- Ladislav Patočka, Patnáct let československého exportu, Hospodářský archiv 12, 1933, s. 509-511
- Ladislav Patočka, Problémy československé hospodářské expansivity, Praha 1929
- Ladislav Patočka, Reorganisace obchodního zpravodajství našich zahraničních zastupitelských úřadů, Hospodářský archiv 5, 1926, s. 586-589, 600-601
- Ladislav Patočka, Smlouvy konzulární, Hospodářský archiv 5, 1926, s. 50-52
- Jan Pekárek, Československý Lloyd. Životní problém národní vývozní politiky, Praha 1934
- Ladislav Ploskal, Mezinárodní význam asijských trhů, Světový obchod 2, 1936, č. 1, s. 2.
- Vlasta Průšková – Jaroslav Průšek, Předmluva, in: Vlasta Průšková-Nováková, Učebnice hovorového jazyka japonského, Praha 1939
- Vlasta Průšková-Nováková, Učebnice hovorového jazyka japonského, Praha 1939
- Alois Rašín, Můj finanční plán, Praha 1920
- Viktor Saxl, Japonsko – žluté nebezpečí pro textil celého světa, Hospodářská politika 10, 1936, s. 42-43
- Karel Skála, Průmyslový špionáž a prostředky k jejímu odstranění, Soutěž a tvorba 5, 1932, s. 77-79, 137-141, 167-169, 209-211
- Gustav Svoboda, Zpráva o hospodářském stavu na Sibiři a dosavadní hospodářské činnosti „Čs. ústřední hospodářské komise ve Vladivostoku“, Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností 1, 1920, č. 3, s. 14-16
- Alois Svojsík, Japonsko a jeho lid, Praha 1913
- Alois Svojsík, Z cesty k protinožcům, Národní politika 26, 1908, č. 339, s. 1-2
- Vincenc Symon, Jsou naše obavy oprávněny? Jak obchodujeme s Japonskem, Světový obchod 1, 1935, č. 19, s. 1-2
- Vincenc Symon, Vyvážíme na Dálný východ, Světový obchod 1, 1935, č. 17, s. 2.
- Jaroslav Šlemr, O službě konzulární, Průmyslový věstník 13, 1926, č. 32, s. 423-424
- Kichihiko Taniguchi, The Link System in Japan, Kyoto University Economic Review 14, 1939, č. 2, s. 33-54
- Ladislav Vošta, Konsulární právo, in: Slovník veřejného práva československého, Sv. 2, Brno 1932, s. 340-361
- Za arch. Janem Letzelem, Národní listy 66, 1926, č. 5, s. 3.

Zahraniční obchod republiky Československé, Československá statistika III, Praha 1923-1948

Periodický tisk

Archiv orientální. Journal of the Czechoslovak Oriental Institute, Praha 1929-

Böhmen und Mähren. Blatt des Reichsprotectors in Böhmen und Mähren, Prag 1940

Časopis pro právní a státní vědu, Praha 1924

Československý Merkur. Revue pro export a import, obchod a průmysl, bankovníctví a dopravu, Praha 1919-1925

Hospodářská politika, Praha 1926-1939

Hospodářský archiv. Týdeník věnovaný otázkám hospodářským a politickým, Praha 1922-1941

Nový Orient. Populárně vědecký měsíčník Orientálního ústavu AV ČR, Praha 1945-

Patentní věstník, Praha 1919-1938

Pestrý týden, Praha 1926-1940

Průmyslový věstník. Orgán Ústředního svazu československých průmyslníků v Praze, 1914-1950

Pražský veletržní zpravodaj, Praha 1924-1938

Pražské vzorkové veletrhy, Praha 1920-1922

Sborník zahraniční politiky, Praha 1920-1921

Soutěž a tvorba. Časopis pro otázky živnostenského vlastnictví, autorského práva a nekalé soutěže, Praha 1928-1943

Srdce Evropy. Československo slovem i obrazem, Praha 1936-1938

Svět. List obchodního úspěchu, Praha 1929-1930

Světový obchod, Praha 1935-1941

Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností, Praha 1920-1938

Josef Wechsberg, My a Japonsko, Světový obchod 3, 1937, č. 26, s 15

Zahraniční politika. Sborník pro studium mezinárodních otázek politických, právních, hospodářských a sociálních, Praha 1922-1938

Zprávy hospodářského odboru Orientálního ústavu, Praha 1935-1938

Zprávy Tiskové kanceláře PVV, Praha 1928-1940

Literatura

G. C. Allen, A Short Economic History of Modern Japan, 1867-1937, London 1946

Ivana Bakešová, Československo – Čína 1918-1949, Brno 1997

Ivana Bakešová, Československo-čínské ekonomické styky 1918-1949, in: Dobré dílo českých rukou. Sborník první části poznatků shromážděných na půdě kontinentů o působení našich vědců, odborníků a humanistů v zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky ve 20. století, ale i dříve, určený k inspiraci a poučení nám všem, Praha 2001, s. 94-111

Ivana Bakešová, Československé zbrojní dodávky do Číny v době mezi dvěma světovými válkami, Historie a vojenství, Časopis historického ústavu čs. armády 41, 1992, č. 4, s. 20-38

Ivana Bakešová, Legionáři v roli diplomatů. Československo-čínské vztahy v letech 1918-1949, Praha 2013

Robert Neely Bellah, Tokugawa Religion. The Values of Pre-Industrial Japan, Boston 1970

Lukáš Beran – Vladislava Valchářová (eds.), Pražský industriál. Technické stavby a průmyslová architektura Prahy, Praha 2005

Pavel Bělina a kol., Dějiny zemí Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu, Praha 2003

Lydia Baštecká, Tvůrce Atomového domu. Inspirující Japonsko v životě a díle architekta Jana Letzela, Dějiny a současnost 32, 2010, č. 12, s. 24-26

B. J. Bayer, Exportní agent v zámoří, Světový obchod 1, 1935, č. 6, s. 5-6

Stanislav Bohadlo, Korespondence architekta Jana Letzela z Egypta 1905-1906, in: Stopami dějin Náchodska. Sborník Státního okresního archivu Náchod 6, Náchod 2000, s. 257-263

Daniela Brádlarová, Specifika managementu Banky československých legií, in: Eduard Kubů – Jiří Šouša (eds.), Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Praha 2008

Fernand Braudel, Dynamika kapitalismu, Praha 1999

Dagmar Brožová, Male dějiny ekonomického myšlení, Praha 2004

Milan Buben, Coudenhoveové a Čechy, Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku 6, 1990, č. 17, s. 203-206

Bubeníčková – Machatková – Malá – Nosková – Šturz – Žabka, Ústředna obchodních a živnostenských komor 1922-1948. Úvod inventáře k fondu, Praha 1966

Rondo Cameron, Stručné ekonomické dějiny světa. Od doby kamenné do současnosti, Praha 1996

C. D. Cowan (ed.), The Economic Development of China and Japan. Studies in Economic History and Political Economy, London 1964

Helena Čapková, Bedřich Feuerstein. Cesta do nejvýtvarnější země světa, Praha 2014

Československý biografický slovník, Praha 1992

Vlasta Čiháková Noshirová, Mitsuko Coudenhove-Kalergi a vznik Panevropy, Disertační práce obhájená na FF UK 2013, Praha 2013

- Jindřich Dejmek, *Diplomacie Československa, Díl 1, Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918-1992)*, Praha 2012
- Jindřich Dejmek, *Diplomacie Československa, Díl 2, Biografický slovník československých diplomatů (1918-1992)*, Praha 2013
- R. P. Dore, *The Legacy of Tokugawa Education*, in: Marius B. Jansen (ed.), *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*, Princeton 1965, s. 99-131.
- Peter Duus, *Modern Japan*, Boston 1998
- Barry Eichengreen, *Globalizing Capital. A History of the International Monetary System*, Princeton 1996
- Bedřich Feuerstein, *Mezi domovem a světem*, Praha 2000
- Karel Fiala, *First Contacts of Czechs and Slovaks with Japanese Culture (Up to World War I). The Major Publications and Personalities*, *Japan Review* 3, 1992, s. 45-71
- Jan Filipický (red.), *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999
- David Flath, *The Japanese Economy*, 2. vyd., Oxford 2005
- Jan Flodr – Josef Levora, *Orientální ústav 1928-1953. Úvod inventáře k fondu*, Praha 1983
- Penelope Francks, *The Japanese Consumer. An Alternative Economic History of Modern Japan*, Cambridge 2009
- David F. Good, *The Economic Rise of the Habsburg Empire 1740-1914*, California 1984
- Tadajuki Hajaši, T. G. Masaryk, *československé legie a Japonsko, První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk*, Praha 1995, s. 89-95
- James Harold, *The End of Globalization. Lessons from the Great Depression*, Cambridge 2001
- Helena Heroldová, *Česká žena na cestě do Orientu. Životní příběh Barbory Markéty Eliášové*, *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue* 27, 2005, č. 12, s. 14-17
- Historická statistická ročenka ČSSR*, Praha 1985
- Petr Hošek, *The Hailar Incident. The Nadir of Troubled Relations between the Czechoslovak Legionnaires and the Japanese Army, April 1920*, *Acta Slavica Iaponica* 29, 2011, s. 103-122
- Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven 2006
- Elisabeth Christen, *Essays on International Trade. The Role of Distance and Trade Barriers*, *Disertační práce obhájená na Johannes Kepler Universität Linz* 2013, Linz 2013
- Michiko Ikeda, *Japan in Trade Isolation. 1926 – 1937 & 1948 – 1985*, Tokyo 2008
- Ivan Jakubec, *K problematice zahraničního obchodu rakousko-uherské monarchie v letech 1850-1914*, in: Josef Harna – Petr Prokš (eds.), *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny*, Praha 2001, s. 231-239

Ivan Jakubec, Transfer inovací. Patenty, licence a celní úmluvy v meziválečném Československu, Praha 2014

Ivan Jakubec – Zdeněk Jindra (eds.), Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátků industrializace do konce habsburské monarchie, Praha 2007

Drahomír Jančík, Podnikatelé na prahu deflace. Masarykova anketa „před houpáním koruny“, in: Tomáš Dvořák – Radomír Vlček – Libor Vykoupil (eds.), Milý Bore...Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci, Brno 2003, s. 147

Drahomír Jančík – Eduard Kubů, Zahraniční obchod – aktivní či pasivní činitel zahraniční politiky? (Srovnání československého a německého přístupu ve vzájemných vztazích), in: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 1, s. 310-317

Zdeněk Jindra, Výchozí ekonomické pozice Československa. Odhady národního jmění, důchodu a hrubého národního produktu Rakouska-Uherska a českých zemí před 1. světovou válkou, in: Střední a východní Evropa v krizi XX. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládky, Praha 1998

Tomáš Jiránek, Exportní ústav československý (1934-1944), in: Jan Hájek (ed.), Hospodářské dějiny 20, Praha 1992, s. 209-258

Wolfgang Kasper – Manfred E. Streit, Institutional Economics. Social Order and Public Policy, Cheltenham 1998

Antonín Klimek – Eduard Kubů, Československá zahraniční politika 1918-1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů, Praha 1995

Tomáš Klusoň, Československo-arabské vztahy v meziválečném období. Politické a hospodářské vztahy meziválečného Československa k arabským zemím Blízkého východu, Rigorózní práce obhájená na FF UK 2011, Praha 2010

Jiří Kosta, Zahraniční obchod Československa 1918-1937, in: Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 1, Praha 1999

Dušan Kováč, Dějiny Slovenska, Praha 2011

Ryoichi Koda, Technology Transfer from Germany to Japan in the Machine Tool Industry before the Second World War, in: Akira Kudo – Nobuo Tajima – Erich Pauer (eds.), Japan and Germany, Two Latecomers to the World Stage, 1890-1945, Vol. 3, The Social Shocks of System Change, Folkestone 2009, s. 511-529.

Petr Křivský – Aleš Skřivan st., Století odchází. Světla a stíny „belle époque“, 2. vyd., Praha 2004

Eduard Kubů – Ivan Jakubec, Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období. Přístavní pásmo, doprava po Labi a reexport, Hospodářské dějiny 20, Praha 1992, s. 127-166

Eduard Kubů – Jaroslav Pátek (eds.), Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha 2000

Akira Kudo, Japanese-German Business Relations. Cooperation and Rivalry in the Inter-War Period, London – New York 1998

Akira Kudo – Nobuo Tajima – Erich Pauer, Changing Japanese-German Economic Relations. Competition and Cooperation, in: Akira Kudo – Nobu Tajima – Erich Pauer (eds.), Japan and Germany, Two Latecomers to the World Stage, 1890-1945, Vol 1, A Chance Encounter in East Asia, Folkestone 2009, s. 44-87.

Akira Kudo – Nobuo Tajima – Erich Pauer (eds.), Japan and Germany. Two Latecomers to the World Stage, 1890-1945, Folkestone 2009

Josef Kinský, Čeští cestovatelé, 2. díl, Praha 1961

Simon Kuznets – Wilbert E. Moore – Joseph J. Spengler (eds.), Economic Growth. Brazil, India, Japan, London 1955, s. 496-536

Jiří Kvasnička, Obraz Japonska v české společnosti 2. poloviny 19. století, Diplomová práce obhájená na FF UK Praha, Praha 2008

Vlastislav Lacina, Hospodářství českých zemí 1880-1914, Praha 1990

Vlastislav Lacina, Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha 1984

Vlastislav Lacina, Zahraniční obchod v letech první Československé republiky, Český časopis historický 95, 1997, č. 1, s. 110-157

Vlastislav Lacina – Jan Hájek, Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy, Praha 2002

Vlastislav Lacina – Jaroslav Pátek (eds.), Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Období první Československé republiky a německá okupace 1918-1945, sv. 3, Praha 1995

David Labus, Japonsko, Praha 2009

David S. Landes, Bohatství a bída národů. Proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí, Praha 2004

Jan Levora, Počátky diplomatických styků mezi ČSR a Japonskem, Nový Orient 51, 1996, č. 6, s. 217-220

Marion J. Levy, Contrasting Factors in the Modernization of China and Japan, in: Simon Kuznets – Wilbert E. Moore – Joseph J. Spengler (eds.), Economic Growth. Brazil, India, Japan, London 1955

William W. Lockwood, The Economic Development of Japan. Growth and Structural Change, Princeton 1968

Daniel Lochman, Československo-japonské politické a diplomatické vztahy 1918-1922, Diplomová práce obhájená na FF UP Olomouc, Olomouc 2003

Daniel Lochman, Diplomatická jednání M. R. Štefánika v Tokiu, Nový Orient 64, 2009, č. 2, s. 57-61

Daniel Lochman, Chajlarský incident aneb Čechoslováci a Japonci na Sibiři, *Historie a vojenství. Časopis vojenského historického ústavu* 58, 2009, č. 4, s. 47-53

Daniel Lochman, Václav Němec a návrat československých legionářů ze Sibiře přes Japonsko (1918–1920), *Nový Orient* 63, 2008, č. 3, s. 57-59

Adéla Jůnová Macková, Československo-iránské vztahy v letech 1918-1938. Politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajanské kolonie, *Disertační práce obhájená na FF UK 2012*, Praha 2012

Adéla Jůnová Macková, Orientální ústav a československé pronikání do Orientu 1928-1938. Stipendia hospodářského odboru, *Časopis Národního muzea, řada historická* 183, 2014, č. 1-2, s. 19-34

Mark Mason, *Europe and the Japanese Challenge. The Regulation of Multinationals in Comparative Perspective*, Oxford 1997

Petr Mašek, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003, s. 46-50

Mitsuo Matsushita – Thoma J. Schoenbaum – Petros C. Mavroidis, *The World Trade Organization. Law, Practice, Policy*, 2. vyd., Oxford 2006

Geeta Mehta – Kimie Tada – Noboru Murata, *Japan Style. Architecture + interiors + design*, Tokyo 2008

Franklin F. Mendels, *Proto-Industrialization. The First Phase of the Industrialization Process*, *The Journal of Economic History* 32, 1972, č. 1

Dagmar Moravcová, *Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918-1932*, Praha 2006

Michio Morishima, *Why has Japan „succeeded“? Western Technology and the Japanese Ethos*, Cambridge 1982

Miroslav Moutvic, *Pražské vzorkové veletrhy 1920-1951*, Praha 2000

Susumu Nagajo, *Nové poznatky z pobytu Milana Rastislava Štefánika v Japonsku (Október – November 1918)*, *Historický časopis* 56, 2008, č. 1, s. 137-145.

Susumu Nagajo, *Pobyt Milana Rastislava Štefánika v Japonsku – Jeseň 1918*, *Historický časopis* 41, 1993, č. 2, s. 169

Chie Nakane, *Japanese Society*, Berkeley 1972

Robert Jiro Netzer, *The Impact of Culture on Economic Decision Behavior. Cross- and intercultural studies in Austria, Japan and the U.S.A.*, *Disertační práce obhájená na Leopold-Franzenz Universität Innsbruck 2007*, Innsbruck 2007

Jan Němeček, *Soumrak a úsvit československé diplomacie. 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady*, Praha 2008

Václav Němeček, *Československá letadla 1918-1945*, Praha 1983

Ian Nish, *Japanese Foreign Policy 1869-1942. Kasumigaseki to miyakezaka*, London 1977

Lukáš Novotný, Diplomatické a politické vztahy Rakouska-Uherska a Japonska v letech 1900-1914, *Historický obzor* 23, 2012, č. 11-12, s. 262-271

Douglass C. North – Robert Paul Thomas, *The Rise of the Western World. A New Economic History*, Cambridge 1973

Yoshitake Oka, *Five Political Leaders of Modern Japan*, Tokyo 1986

Rudolf Olšovský, *Světový obchod a Československo 1918-1938*, Praha 1961

Jaroslav Pacovský – Vladimír Podlena, *Československé námořní loďstvo*, Praha 1984

Peter Pantzer, Japan und Österreich zwischen den beiden Kriegen, in: Josef Kreiner (Hrsg.), *Japan und die Mittelmächte im Ersten Weltkrieg und in den zwanziger Jahren*, Bonn 1986, s. 175-234

Peter Pantzer, *Japan und Österreich-Ungarn. Die diplomatischen, wirtschaftlichen und kulturellen Beziehungen von ihrer Aufnahme bis zum Ersten Weltkrieg*, Wien 1973

Herbert Passin, *The Japanese Intellectual, Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*, Princeton 1965, s. 447-487

Erich Pauer, *The Transfer of Technology between Germany and Japan from 1890 to 1945*, Akira Kudo – Nobuo Tajima – Erich Pauer (eds.), *Japan and Germany, Two Latecomers to the World Stage, 1890-1945, Vol 3, The Social Shocks of System Change*, Folkestone 2009, s. 465-510

Veronika Pecová, *Organisace výtvarné práce v duchu přítomné doby - Svaz československého díla*, Bakalářská práce obhájená na SDU FF MU 2011, Brno 2010

Jitka Peigrová, František Poledna Vlkovský, hledání, poznávání, in: František Poledna Vlkovský a Čukčové. *Katalog k výstavě "Lidé Sibiře"*, Brno 2001

Karel Pichlík – Bohumír Klípa – Jitka Zabloudilová, *Českoslovenští legionáři 1914-1920*, Praha 1996

Harald Pöcher, *Die Geschäftsverbindungen der Firma Böhler zu Japan*, in: Ingrid Getreuer-Kargl – Sepp Linhart (Hrsg.), *Die Republik Österreich und Japan während der Zwischenkriegszeit 1918 – 1938 (1945)*, Wien 2013, s. 51-66

Václav Průcha (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 1. díl*, Brno 2004

Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918-1945, Praha 1961

Edwin O. Reischauer – Albert M. Craig, *Dějiny Japonska*, Praha 2000

John G. Rogers, *Mitsui. Three Centuries of Japanese Business*, New York 1973

Světlana Rysková, K případu Karla Perglera, *Český časopis historický* 90, 1992, s. 571-586

Richard Rubinger, *Popular Literacy in Early Modern Japan*, Honolulu 2007

Oland D. Russel, *Das Haus Mitsui. Der Aufstieg des grössten Handelshauses Japans*, Zürich 1940

Paul A. Samuelson – William D. Nordhaus, *Ekonomie*, 19. vyd., Praha 2013

- Milan Sekanina, *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska*, Praha 2004
- Johan Schot – Vincent Lagendijk, *Technocratic Internationalism in the Interwar Years. Building Europe on Motorways and Electricity Networks*, *Journal of Modern European History* 6, 2008, č. 2, s. 196-217
- Stefan Sigerist, *Das Japan-Geschäft der Firma Liebermann & Waelchli (1912-1988)*, in: Patrick Ziltener (Hg.), *Handbuch Schweiz – Japan. Diplomatie und Politik, Wirtschaft und Geschichte, Wissenschaft und Kultur*, Bd. 1, *Vom Beginn gegenseitiger Beobachtung bis 1945*, Zürich 2010
- Olive M. Schmitthoff, *Schmitthoff's export trade. The law and practice of international trade*, 9. vyd, London 1993
- Richard J. Smethurst, *From Foot Soldier to Finance Minister. Takahashi Korekiyo, Japan's Keynes*, Cambridge 2007
- Aleš Skřivan ml., *Československý vývoz do Číny 1918-1992*, Praha 2009
- Aleš Skřivan ml., „Vzhůru na Východ“. K ekonomickým vztahům habsburské monarchie s Japonskem před první světovou válkou (1900-1914), *Dvacáté století. The Twentieth Century* 4, 2012, č. 1, s. 13-36
- Aleš Skřivan ml., *Zbrojní výroba a vývoz meziválečného Československa*, *Ekonomická revue* 9, 2006, č. 3, s. 19-31
- Skřivan ml. – Aleš Skřivan st. – Lukáš Novotný – Jan Kočvar, *Zdvořilý nezájem. Ekonomické a politické zájmy Rakouska-Uherska na Dálném východě 1900-1914*, Praha 2014
- Aleš Skřivan st., *Japonská válka 1931-1945*, Praha 1997
- Zdeněk Sládek, *Osudy legionářské „Centrokomise“ ve Vladivostoku*, *Slovanský přehled* 59, 1973, č. 5, s. 398-406
- John Steinberg – Bruce W. Menning – David W. Schimmelpenninck van der Oye (eds.), *Russo-Japanese War in Global Perspective. World War Zero*, Leiden – Boston 2005
- Miroslav Svatoš, *Zahraniční obchod. Teorie a praxe*, Praha 2009
- Jan Sýkora, *Ekonomické myšlení v Japonsku*, Praha 2010
- Jan Sýkora, *Trust, Risk and the Role of Institutions in Early Modern Japan: Mere Anachronism or Useful Historical Experience?*, *Archiv Orientální* 79, 2011, č. 2, s. 147-159
- Miroslav Šáda, *Umlčené zbraně. Československá zbrojní výroba 1918-1939*, Praha 1966
- Murai Šimako, Jan Letzel, *stavitel Atomového domu. Trilogie*, Praha 2003
- Ludvík Špirk, *Patenty, ochrana známková a vzorková*, in: *Encyklopedie výkonnosti, Díl 2*, Praha 1932, s. 236-253
- Ivan Šroněk, *Diplomatický protokol a praktické otázky společenské etikety*, Praha 2005
- Ivan Šťovíček, *Exportní ústav československý 1934-1946. Úvod inventáře k fondu*, Praha 1970

- Zdeňka Švarcová, Japanese Studies at Charles University, Archív orientální 66, 1998, č. 1, s. 31-37
- Alice Teichová, Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918-1938, Praha 1994
- The Cambridge Economic History of Europe, Vol. 7, Part 2, Cambridge 1978
- The Cambridge History of Japan, Vol. 6, The Twentieth Century, Cambridge 2008
- The Economic History of Japan 1600-1990, Vol. 3, Economic History of Japan 1914-1955. A Dual Structure, Oxford 2003
- Toru Takenaka, Business Activities of Siemens in Japan. A Case Study of German-Japanese Economic Relationships before the first World War, Akira Kudo – Nobuo Tajima – Erich Pauer (eds.), Japan and Germany, Two Latecomers to the World Stage, 1890-1945, Vol. 1, A Chance Encounter in East Asia, Folkestone 2009, s. 114-149
- Zdeňka Vasiljevová, Dějiny Japonska, Praha 1986
- Zdeňka Vasiljevová, Nejstarší tisky o Japonsku v českých zemích, Nový Orient 43, 4/1988, s. 117-119
- Zdeňka Vasiljevová, Pátrání po architektu Janu Letzelovi. K 70. výročí jeho úmrtí (26. 12. 1925), NO 51, 1996, č. 1, s. 34-37
- Zdeňka Vasiljevová, Rozvoj poznání Japonska v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Orientalia Pragensia 12, Praha 1989, s. 15-80
- Ladislava Váňová, Výstava „Mitsuko“ v Japonsku, Čas v roce 2002. Ročenka České archivní společnosti, Praha 2003, s. 67-68
- František Vencovský (ed.), Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha 1999
- Irena Veverková, Antonín Raymond a Reimannové. Osud židovské rodiny ve XX. století, Praha 2006
- Šárka Waisová, Úvod do studia mezinárodních vztahů, Plzeň 2009
- Steve C. Williams, Researching Markets in Japan. A Methodological Case Study, Journal of International Marketing 4, 1996, č. 2, s. 87-93
- Vlasta Winkelhöferová, Korespondence dvou japanofilů, K. J. Hora a J. Hloucha, in: Ľubica Obuchová (ed.), Po stopách krajanů ve starém Orientu. Soubor studií, Praha 2009, s. 104-119
- Vlasta Winkelhöferová, První český japanolog a zdatný obchodník Karel Jan Hora, in: Ľubica Obuchová (ed.), Krajané ve starém Orientu, Praha 2008, s. 102-115
- František Zbořil, Československá a česká zahraniční politika. Minulost a současnost, Praha 2010

Internetové zdroje

- John Owen Haley, The Myth of the Reluctant Litigant, Journal of Japanese Studies 4, 1978, č. 2, s. 359-390, dostupné z <http://www.jstor.org/stable/132030> (cit 7. 12. 2014)
- Historical Data on International Trade Statistics 1900-1960, dostupné z http://unstats.un.org/unsd/trade/imts/historical_data.htm (cit. 25. 4. 2014)

- John Owen Haley, The Myth of the Reluctant Litigant, *Journal of Japanese Studies* 4, 1978, č. 2, s. 359-390, dostupné z <http://www.jstor.org/stable/132030> (cit. 7. 12. 2014).
- International Statistical Yearbook of the League of Nations 1926-1944, Northwestern University Library, dostupné z <http://digital.library.northwestern.edu/league/stat.html> (cit. 23. 4. 2014)
- Jan Levora, Z historie československo-japonských a česko-japonských diplomatických styků, *Informační bulletin Deset let česko-japonských vztahů*, s. 2-7, dostupné z <http://www.cz.emb-japan.go.jp/documents/bulletin2003.pdf> (cit. 30. 3. 2014)
- Karel Maiwald, Index průmyslové výroby v Československu, *Obzor národohospodářský* 38, 1933, s. 331-348, dostupné z <http://www.bibliothecaeconomica.cz/library/> (cit. 2013-11-17)
- Ralph Paprzycki – Kjódži Fukao, The extent and History of Foreign Direct Investment in Japan, *Hi-Stat Discussion Paper No. 84* (Apríl 2005), s. 12-13, dostupné z <http://ssrn.com/abstract=886000> (cit. 18. 8. 2015)
- Karel Uhlig, Československo uprostřed hospodářství světového, *Obzor národohospodářský* 42, 1937, s. 215-227, dostupné z <http://www.bibliothecaeconomica.cz/library/> (cit. 2013-11-17)
- <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10262550261-sumne-stopy/210522162350005-jan-josef-svagr>, (cit. 4. 9. 2015)
- <http://www.ndl.go.jp/portrait/e/datas/244.html?cat=123> (cit. 27. 5. 2015)
- <http://josephwechsberg.com/html/joseph-wechsberg-biography.html> (cit. 11. 8. 2015)
- <http://www.stat.go.jp/english/data/kokusei/2005/poj/pdf/2005ch11.pdf> (cit. 4. 9. 2015)
- <http://www.stat.go.jp/english/data/nenkan/1431-02.htm> (cit. 4. 9. 2015)

Seznam obrazové přílohy, tabulek a grafů

Obrázky

Obrázek 1 - Nástin metodologického uchopení československo-japonských hospodářských vztahů v meziválečném období.	20
Obrázek 2 - Německý přístav v Hamburku na přelomu třicátých a čtyřicátých let 20. století.	67
Obrázek 3 - Šití uniforem a výroba bot pro československé legie na Sibiři v japonských armádních dílnách v Tokiu roku 1919.	70
Obrázek 4 - Pohled ze zahrady na sídlo Orientálního ústavu v Lobkovickém paláci v Praze.	80
Obrázek 5 - Titulní strana prvního čísla Zpráv hospodářského odboru Orientálního ústavu z února 1935.	81
Obrázek 6 - Část reklamního inzerátu Exportního ústavu československého z roku 1937.	82
Obrázek 7 - Titulní strana druhého čísla časopisu Světový obchod z 8. května 1935.	83
Obrázek 8 - Porada užšího zakladatelského výboru Japonsko-československé obchodní asociace v Ósace za účasti průmyslníků a obchodníků z Ósaky, Kjóta a Kóba (červenec 1928). Řeční chargé d'affaires ad interim československého vyslanectví v Tokiu Benjamin Szlatanay.	86
Obrázek 9 – Titulní strana Hospodářských zpráv Československo-japonské obchodní komory v Praze z června 1932.	88
Obrázek 10 - Fotografie ze vzorkové výstavy československého zboží pořádané v únoru 1929 v obchodním domě Micukoši v Tokiu. Jan Fierlinger stojí uprostřed.	90
Obrázek 11 - Honorární konzul Antonín Raymond (zprava) doprovází Jana Antonína Baťu (zleva) během jeho návštěvy Japonska v roce 1937.	96
Obrázek 12 - Část ředitelství Japonsko-československé obchodní asociace v Ósace. Zleva prezident komory Kacutaró Inabata, jeho zástupce Čúsaburó Jukawa a ředitel Isaburó Azumi.	98
Obrázek 13 - John (Johann) Liebermann Waelchli začátkem třicátých let.	99
Obrázek 14 - Kladenská továrna Poldiny hutě koncem třicátých let 20. století.	100
Obrázek 15 - Slavnostní přivítání podplukovníka Skály na japonském letišti v Tokorozawě u Tokia. Miloš Jiří Stejskal na fotce první Evropan z levé strany.	101
Obrázek 16 - Fotografie honorárního konzula Rudolfa Herrmanna v jeho cestovním pasu z října roku 1938.	103
Obrázek 17 - Japonská reklama na firmu Liebermann Waelchli & Co. ze začátku třicátých let.	113
Obrázek 18 - Reklama na filiálky Poldiny huti v Japonsku ze začátku třicátých let.	116
Obrázek 19 - Liverpool-Marů, první japonská loď, kterou československý stát najal za účelem repatriace sibiřských legií.	118
Obrázek 20 - Akcie Československé společnosti pro obchod s Východem z roku 1920.	120
Obrázek 21 - Loď Liverpool Maru vykládá u terstského skladiště číslo 55 zásoby zboží dovezeného z Dálného východu do Československa.	121
Obrázek 22 - Československé skladiště č. 55 v Terstu, používané v prvních poválečných letech za účelem obchodu s Dálným východem.	122
Obrázek 23 - Legie (původně Taikai-Marů), první československá dopravní loď, kotví ve vladivostockém přístavu v roce 1920.	124
Obrázek 24 - Nakládání zboží na československou loď Legie v terstském přístavu v říjnu 1920.	125
Obrázek 25 - Československý vyslanec Josef Švagrovský vítá podplukovníka Skálu v Japonsku.	155
Obrázek 26 - Československý vyslanec Jaroslav Švagrovský sekretář Císařské aviatické asociace Tanida na letišti v Tokorozawě (prefektura Saitama) během září 1927 při slavnostním přeletu podplukovníka Skály do Japonska.	157
Obrázek 27 - Fotografie Karla Jan Hory z období před první světovou válkou.	166
Obrázek 28 - Alois Procháska na nádraží Hiranuma v japonském přístavu Jokohama nedaleko Tokia.	167
Obrázek 29 - Vyobrazení Jan Letzela v tradičním japonském kimonu ještě před první světovou válkou.	168
Obrázek 30 - Výrobní závody Mannesmannových válcoven trub v Chomutově koncem třicátých let 20. století.	174
	232

Obrázek 31 - Zajatí rakousko-uherský námořníci v Tokiu, mezi nimiž se nacházeli i budoucí občané Československé republiky.	181
Obrázek 32 - Českoslovenští invalidé a zranění při oslavách „Václavského posvícení“ v Tokiu 28. září 1919.	182
Obrázek 33 - Část formuláře „Potvrzení o statistické registraci zboží odeslaného do ČSR“.	192
Obrázek 34 - Výroba zbraní v dílnách brněnské Zbrojovky koncem třicátých let 20. století.	195
Obrázek 35 - Slavnostní předání československého putovního poháru během podzima 1928, věnovaného japonské baseballové lize vysokoškolské mládeže v Tokiu.	198
Obrázek 36 - Zleva třetí československý vyslanec v Japonsku Josef Švagrovský, jeho nástupce v úřadu Karel Halla a tokijský chargé d'affaires ad interim Benjamin Szalatnay.	199
Obrázek 37 - Veletržní palác nedaleko pražského Výstaviště koncem třicátých let 20. století.	200
Obrázek 38 - Pohled na Průmyslový palác na Výstavišti v Praze během konání vzorkových veletrhů.	201
Obrázek 39 - Obchodní dům Micukoši v Tokiu.	203
Obrázek 40 - Pohled na Československou vzorkovou výstavu v obchodním domě Micukoši v roce 1929.	204
Obrázek 41 - Vzorky československého zboží na „Severoevropské výstavě“ v Ósace roku 1936.	206
Obrázek 42 - Československá propagace na „Severoevropské výstavě“ v Ósace roku 1936.	207

Tabulky

Tabulka 1 - Index velkoobchodních cen v Japonsku, Velké Británii a Spojených státech amerických v letech 1918-1935 (1913=100).....	30
Tabulka 2 - Výdaje japonského rozpočtu ve dvacátých a třicátých letech v milionech jenů.	31
Tabulka 3 - Pracovní síla v primárním, sekundárním a terciárním sektoru a celková pracovní síla v Japonsku v letech 1920-1940 (v tisíci zaměstnancích).	37
Tabulka 4 - Procentuální podíl pracovní síly podle průmyslových odvětví v letech 1923-1936.....	37
Tabulka 5 - Podíl čaje a textilního průmyslu na celkovém japonském vývozu v letech 1868-1937.	39
Tabulka 6 - Zahraniční obchod v letech 1908-1936 podle skupin komodit v procentech.....	40
Tabulka 7 - Japonský zahraniční obchod v letech 1912-1937 v milionech dolarů a procentuální podíl japonského vývozu na celkovém světovém exportu.	41
Tabulka 8 - Japonský dovoz a vývoz podle kontinentů a vybraných států v letech 1913, 1929 a 1936 v procentech.....	42
Tabulka 9 - Příslušnost československého obyvatelstva k povolání v letech 1921 a 1930.	49
Tabulka 10 - Úroveň všeobecných celních sazeb v Evropě v procentech k průměrným cenám zboží (1927 a 1931).....	52
Tabulka 11 - Relace mezi výší národního důchodu v přepočtu na obyvatele v ČSR a vybraných zemích v roce 1928.....	55
Tabulka 12 - Procentuální podíl jednotlivých odvětví na celkové průmyslové výrobě Československa v letech 1921-1937.	58
Tabulka 13 - Československý dovoz a vývoz a saldo zahraničního obchodu v milionech korun (1920-1937). Čísla v běžných cenách.	60
Tabulka 14 - Struktura Československého vývozu a dovozu 1921-1938 v procentech.....	61
Tabulka 15 - Procentuální podíl vybraných průmyslových odvětví na celkovém vývozu ČSR (1928-1934).	62
Tabulka 16 - Podíl některých zemí na obratu čs. zahraničního obchodu 1924-1937 v procentech.....	64
Tabulka 17 - Seznam účastníků „Severoevropské výstavy“ a jejich obchodní zastoupení v Japonsku (1. část).	111
Tabulka 18 - Seznam účastníků „Severoevropské výstavy“ a jejich obchodní zastoupení v Japonsku (2. část).	112
Tabulka 19 - Dovoz a vývoz československé republiky do Japonska, celková bilance zahraničního obchodu a podíl obchodní výměny na celkovém československém importu a exportu.	137
Tabulka 20 - Obchodní bilance Československé republiky s Japonskem, Čínou a Asií jako celkem.....	140
Tabulka 21 - Československý dovoz z Japonska v roce 1924 dle nejdůležitějších skupin zboží celního záznamu. Uveden název skupiny zboží, její číslo a procentuální podíl na celkovém dovozu.....	141

Tabulka 22 - Československý dovoz z Japonska v roce 1924 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	142
Tabulka 23 - Československý dovoz z Japonska v roce 1928 dle nejdůležitějších skupin zboží celního záznamu. Uveden název skupiny zboží, její číslo a procentuální podíl na celkovém dovozu.	142
Tabulka 24 - Československý dovoz z Japonska v roce 1928 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	143
Tabulka 25 - Československý dovoz z Japonska v roce 1932 dle nejdůležitějších skupin zboží celního záznamu. Uveden název skupiny zboží, její číslo a procentuální podíl na celkovém dovozu.	144
Tabulka 26 - Československý dovoz z Japonska v roce 1932 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	144
Tabulka 27 - Československý dovoz z Japonska v roce 1936 dle nejdůležitějších skupin zboží celního záznamu. Uveden název skupiny zboží, její číslo a procentuální podíl na celkovém dovozu.	145
Tabulka 28 - Československý dovoz z Japonska v roce 1936 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	145
Tabulka 29 - Procentuální podíl Japonska na dovozu některých komodit do Československa v letech 1932 a 1936.	147
Tabulka 30 - Československý vývoz do Japonska v roce 1924 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	148
Tabulka 31 - Československý vývoz do Japonska v roce 1924 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	148
Tabulka 32 - Československý vývoz do Japonska v roce 1928 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	149
Tabulka 33 - Československý vývoz do Japonska v roce 1928 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	149
Tabulka 34 - Československý vývoz do Japonska v roce 1932 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	150
Tabulka 35 - Československý vývoz do Japonska v roce 1932 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	150
Tabulka 36 - Československý vývoz do Japonska v roce 1936 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	151
Tabulka 37 - Československý vývoz do Japonska v roce 1936 dle nejdůležitějších obchodních komodit v jednotlivých skupinách zboží. Uvedeno číslo skupiny, název komodity a její procentuální podíl na konkrétní skupině.....	152
Tabulka 38 - Počet československých státních příslušníků a krajanů žijících v Japonsku v letech 1922-1937. Tabulka je vzhledem k torzovitému charakteru pramenů neúplná, údaje pro některé roky chybí.	179
Tabulka 39 - Československý vývoz a dovoz do Japonska v letech 1929-1938 dle statistik japonských (¥) a československých (Kč). Údaje pro rok 1938 jen do měsíce září.	191

Grafy

Graf 1 - Kurz koruny k dolaru a nominální index československých velkoobchodní cen ve zlatě (1922-1932). 53

Graf 2 - Podíl Japonska a Německa s přístavy na dovozu „vosku japonského“ do Československa v procentech.

108

Graf 3 - Podíl Japonska a Německa s přístavy na dovozu „kafru čištěného“ do Československa v procentech.

108